

e-ISSN: 2687-3842



**ESKİŞEHİR OSMANGAZI  
ÜNİVERSİTESİ  
TARİH DERGİSİ**

**Cilt:6 Sayı:2**

**Kasım 2023**

**Eskişehir**

# ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

e-ISSN: 2687-3842

## Uluslararası Hakemli Dergi

Mayıs ve Kasım aylarında yılda iki sayı hâlinde yayınlanır.

Derginin kısaltması: ESOGÜTD

## İmtiyaz Sahibi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi  
Tarih Bölümü Adına

Prof. Dr. Emine Gümüşsoy

## Editörler

Prof. Dr. Osman Köksal

Doç. Dr. Yunus Arifoğlu

## Editör Yardımcısı

Araştırma Görevlisi Zeynep Akıl

## Dil Editörü

Araştırma Görevlisi Bahar Gündođan

**Yayın Tarihi:** 30 Kasım 2023

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi, İSAM, ASOS İndeks, Acar İndeks ve GoogleScholar'da taranmaktadır.

## İletişim Bilgileri

Ekiőehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanlığı Tarih Bölümü, F2  
Blok, 3.Kat,26040, Odunpazarı/Eskişehir

Tel: +90 222 239 37 50 / 2717, E-Posta: [tarih.itbf@tm.ogu.edu.tr](mailto:tarih.itbf@tm.ogu.edu.tr)

İnternet Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esogutd>

## BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Ali PAJAZITI	South East European University, Makedonya
Prof.Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Emine GÜMÜŞSOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fehmi YILMAZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. H. Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Haşim ŞAHİN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN	Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İrfan MORINA	University of Prishtina, Kosova
Prof.Dr. Kâmil ÇOLAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meral BAYRAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin ALKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin AYGÜN	Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Numan ELİBOL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Nuri KAVAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Orlin SABEV	Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
Prof.Dr. Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Rainer Maria Czichon	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Zafer KOYLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye Doç.Dr.
Aşkın KOYUNCU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Erkan İZNİK	Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Prof.Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,Türkiye
Prof.Dr. Hayrettin PINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,Türkiye
Doç.Dr. Mustafa GENÇOĞLU	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Oktay BERBER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,Türkiye
Doç.Dr. Volkan MARTTİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,Türkiye
Doç.Dr. Yunus ARİFOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc.Prof.Dr. Esilda LUKU	Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
Assoc.Prof.Dr. Fahd KASUMOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Assoc.Prof.Dr. Getachew KASSA	Addis Ababa University, Etyopya
Assoc.Prof.Dr. Mujib ALAM	Jamia Millia Islamia-A Central University, Hindistan
Dr.Melinda BOTALIC	University of Tuzla, Bosna Hersek
Dr.Sedad BESLIJA	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Dr.Fazileta HAFIZOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Dr.Öğr.Üyesi Nilgün DALKESEN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

# ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

CİLT: 6, SAYI:2, KASIM 2023

## İÇİNDEKİLER

### **İsmail Katgı**

Priyepolye'den Üsküdar'a Bir Osmanlı Paşa'sı: Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Yükselişi ve Düşüşü .....6- 59

### **Fahri Yetim – Ali Söylemiş**

Türkiyat Mecmuasına Göre Mehmet Fuat Köprülü'nün Tarih Anlayışı .....60-97

### **Meral Bayrak (Ferlibaş) – Ayşe Bayram**

1178/1764-1765 Yılına Ait Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa Defterlerine Göre Şehzade Selim/III. Selim İçin Hazırlanan Giysilerle Bazı Eşyalar.....98-156

### **Batuhan Alişoğlu**

Ev Hanımı Mı İş Kadını Mı? Türk Modernleşmesinin Bir Unsuru Olarak Kız Enstitüleri Ve Necatibey Kız Enstitüsü .....157-195

### **Uğurcan Yıldızdal**

Binbaşı Mehmed Cemal Bey'in Günlüğü (1901-1928) ..... 196-210

### **Pınar Tunç**

Basın ve Edebiyat Dünyasında Orhan Seyfi Orhon'un Yeri (1890-1972) ..... 211-221

## **Priyepolye'den Üsküdar'a Bir Osmanlı Paşa'sı: Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Yükselişi ve Düşüşü**

**İsmail Katgı<sup>1</sup>**

### **Öz**

Sarı Süleyman Paşa IV. Mehmed dönemi sadrazamlarındandır. Boşnak asıllı olup Prepol'da doğmuştur. Saraya girmiş ve çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu görevleri sırasında Sultan Mehmed'in sevgi ve takdirini kazanmıştır. Mekke'de su yollarının tamiri ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mallarının müsaderesindeki gayretinden sonra paşalığa terfi ettirilmiştir. Nihayet Leh Cephesi'ndeki başarıları yıldızının parlamasına neden olmuştur. Kara İbrahim Paşa'nın yerine sadrazam ve ardından Avusturya seferine serdar-ı ekrem olmuştur. Budin başta olmak üzere bazı önemli kalelerin kaybı ve Şikloş Muharebesi'ndeki mağlubiyetten sonra ortaya çıkan askeri isyan üzerine İstanbul'a kaçmıştır. Macaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinin ve orduda baş gösteren isyanın müsebbibi olarak görülür. Nitekim asi elebaşlarının isteği ile önce azl bilahere katledilmiştir. Sadaret müddeti bir yıl, dokuz ay, iki gündür. Üsküdar'da bir camisi vardır ve kabri bu caminin haziresindedir.

**Anahtar Kelimeler:** Sarı Süleyman Paşa, IV. Mehmed, Budin, Şikloş Muharebesi, 1687 İsyanı

### **An Ottoman Pasha From Prijepolie To Üsküdar: The Rise And Fall Of Grand Vizier Sarı Süleyman Paşa**

#### **Abstract**

Süleyman Pasha is one of the grand viziers of the Fourth Mehmed period. He is of Bosnian descent and was born in Prijepolie. He entered the palace and held various positions. During these positions, he gained the love and appreciation of Sultan Mehmed. He was promoted to pasha after his efforts in repairing waterways in Mecca and confiscating the properties of Merzifonlu Kara Mustafa Pasha. Finally, his success in the Polish Front caused his star to shine. He became the grandvizier instead of Kara İbrahim Pasha and then the commander-in-chief of the Austrian campaign. He fled to İstanbul after the loss of some important castles, especially Boudin, and the military

---

<sup>1</sup> Tarih Öğretmeni, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: [ismail59@gmail.com](mailto:ismail59@gmail.com), ORCID: 0000-0002-8142-7481

rebellion that emerged after the defeat in the Battle of Siklosh. It is seen as the cause of the end of the Ottoman domination in Hungary and the rebellion in the army. As a matter of fact, at the request of the rebel ringleaders, he was first dismissed and then killed. The tenure of the Grand Vizier is one year, nine months, and two days. He has a mosque in Uskudar and his grave is in the graveyard of this mosque.

**Keywords:** Sarı Süleyman Pasha, IV. Mehmed, Boudin, Siklosh War, 1687 Rebellion

### **Giriş**

Sultan IV. Mehmed'in uzun saltanatı, kendi içinde inişli çıkışlı bir manzara sergiler. Küçük yaşta tahta çıkması nedeniyle Osmanlı idaresi padişahın büyük annesi Kösem ve annesi Turhan Sultan'ın ve bunların adamlarının elinde olmuştur. Sultan Mehmed yaşı ilerledikçe dizginleri ele almaya başlamış ve bilhassa 1656-1664 arası dönemde Köprülüler'in vezaretinde rahat etmiştir (Koçu, 2003, 340). Ne ki onun saltanatındaki en önemli icraatlerinden biri Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirmek olmuştur. Bu ara dönem, *Klâsik Dönemi* anımsatan önemli fetih hareketlerinin yaşandığı ve bilhassa Köprülü Mehmed Paşa ve onu takiben oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sert ve akıllı iradesinin etkisiyle *gazi* ve *fatih* sultanlar dönemine geri dönüş için umutların yeşerdiği bir dönem olmuştur (Itzkowitz, 2006, 80 vd.) Fakat *Köprülü Restorasyonu*, salt geçici bir ara dönem olmuştur. Ne ki Köprülü Mehmet Paşa ve onun izinden giden oğlu Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra aynı aileden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın askeri başarıları, 1683 Viyana Kuşatması ile akamete uğramıştır. Viyana Kuşatması'nın başarısız olmasından sonra Osmanlı Devleti'ne karşı bir tür Haçlı Birliği oluşturan Kutsal İttifak devletleri-Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya- ile yapılan uzun savaşlar ve 16 yıllık bu süreci sona erdiren Karlofça diplomasisi, yukarıda bahsedilen umutları ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler iç politikada kamuoyunun demoralize olmasına neden olmakla kalmamış dış politikada da devletin Avrupalı muhatapları karşısındaki askeri ve siyasi konumunu zafiyete düşürmüştür.

Sultan Mehmed'in, Köprülü Mehmed Paşa'ya mührü vermesi yerinde bir karar olmakla birlikte o, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı öldürtmekle de eleştirilmiştir. Nitekim Merzifonlu'nun halefleri mührün hakkını verememişlerdir. Böylece Viyana muvaffakiyetsizliği ve Merzifonlu'nun katledilmesi Osmanlı Devleti için gerçek

anlamda sonun başlangıcı olmuştur. Viyana Hezimetinden (1683) Karlofça Antlaşmasına (1699) kadar olan bu on altı yıllık dönemdeki uzun savaşlar, felaket seneleri olarak nitelenir (Ahmet Refik, 2010, 1). Diğer taraftan Sultan Mehmed'in Kara Mustafa Paşa'yı öldürmeyi düşünmediği söylenir ve fakat bu makaleye konu olan Sarı Süleyman Paşa'nın da içinde olduğu bir klik, bu katlin gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir. Sultan Mehmed, belki de bu şekilde kendisine yönelik tepkileri savuşturmak istemiştir. Ayrıca Merzifonlu'nun katli, son zamanlarda oluşan Köprülü gücünün kırılması için de bir araç olmuş olabilir. Buna karşın ondan sonra mührü sahip olanların hiçbiri yeni bir *restorasyon* için gerekli iradeye ya da bunun için elverişli şartlara sahip olamamıştır. Ne ki Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarındaki önemli başarılarına rağmen, Avusturya cephesinde süregiden uzun ve başarısız seferler ordunun düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Viyana hezimetinden sonra Budin başta olmak üzere bazı önemli kalelerin elden çıkması ve Mohaç'ta alınan hezimet, ordudaki düzen ve disiplinin salt askeri ve lojistik olarak değil manevi olarak da bozulmasına neden olmuştur. Disiplin ve düzenin ortadan kalktığı bir ortamda ordunun isyanı da kaçınılmaz hale gelmiştir. Bütün bu gelişmeler içinde, yani Viyana bozgunundan sonraki uzun savaş sürecinde Macaristan'daki Osmanlı hakimiyetinin sona ermesine yol açan gelişmelerde ve nihayet bahsi edilen askeri isyanda başaktör Süleyman Paşa olacaktır.

Hemen hemen 160 yıl önce Sultan Süleyman'ın Mohaç'taki zaferinden sonra aynı yerde aynı isimli bir vezirin -Sarı Süleyman Paşa'nın- hezimetini ilginç bir tesadüf olmuştur. Çünkü Sultan Süleyman'ın zaferi Orta Macaristan'da tesis edilen Osmanlı egemenliğini simgelerken, Süleyman Paşa'nın yenilgisi bu egemenliği sona erdiren bir gelişme olmuştur. Neticede ordunun cephede karşılaştığı bu olumsuzluklar kısa sürede büyük bir isyanın ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiş ve başkente yürüyen ordu şehirde uzun bir anarşi ortamı yaratmıştır (Katgı, 2020, 760-804). Sultan Mehmed'in 40 yıla yakın saltanatına son veren bu askeri isyan -bundan daha az önemli olacak başka bir sona- yani Sarı Süleyman Paşa'nın katline- neden olacaktır. Süleyman Paşa, o zamana kadar katledilen ilk sadrazam değildir ve sonuncusu da olmayacaktır. Fakat o, yine de ilginç bir sima olarak tarihimizdeki yerini almış; düşüşü de yükselişi gibi hızlı olan Osmanlı sadrazamlarının tipik örneklerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Yabancı bir yazarın “..Burada bir adam açıkça tarihi akıbetine bakılarak



*sorgusuz sualsiz yargılanmaktadır.”* diye yazdığı o adam, Süleyman Paşa’dır. Ne ki ileride ayrı bir başlıkta da inceleneceği gibi, Süleyman Paşa bilhassa yerli yazarlarca ağır tenkid ve hakaretlere uğramıştır. Bununla birlikte -pek çok çağdaşı gibi- Sarı Süleyman Paşa’nın doğumundan saraya girdiği 17. yüzyıl ortalarına kadar olan hayatı, eğitimi, kişiliği ve ailesi hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Çağdaş kaynaklar onun hakkında ancak saraya girmesinden sonra bahsetmektedir. Ne ki bilhassa Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile olan münasebetleri, onun katlindeki rolü ve onun haleflerinden biri olarak Lehistan ve Macaristan serdarlığı ve bu aşamada Budin’in kaybı ve Mohaç Bozgunu ve nihayet 1687 İsyanı gibi olaylarda sıklıkla görünür hale gelmiştir. Neticede bu gelişmeler, Sarı Süleyman Paşa’nın düşüşüne de neden olmuştur. Adı geçen isyan sonucunda İstanbul’a kaçan Süleyman Paşa, asilerin ısrarlı istekleri karşısında Sultan Mehmed tarafından öldürülmüştür.

### **1. İlk Hayatı ve Ailesi**

Sarı Süleyman Paşa Boşnak asıllı olup Bosna-Hersek’te Priyepolye (Prebol) kazasına bağlı Hisarcık (Mileševo) kasabasında doğmuştur (Süreyya, 1996, V, 1550; Ata, 2010, II, 166; Bosna-hersek Vakfiyeleri, 2016, II, 526). Doğum tarihi belli değildir fakat öldüğünde altmış yaşını geçmiş olduğuna göre 1628 ya da 1629 yılı civarında doğduğu söylenebilir (Özcan, 2019, 535; Ata, II, 167; OsmanzadeTa’ib, 2003, 112). Süleyman Paşa’nın bu ilk dönemleri ve ailesi hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Yabancı kaynaklarda onun Hıristiyan bir aileden geldiği, hatta amcasının bir *archimandrit* (başrahip) olduğu kaydedilmiştir (Hammer, 2010, II, 1794; Kantemir, 1980, III, 394; Akün, 1980, 17, Dn. 18). Süleyman Paşa’nın Bosna-Hersek Milşuva’daki (Mileševo) vakfiyesine göre babası Mürüvvet’tir. Aynı vakfiyede annesinin adı Huri Hatun olarak kayıtlıdır. (Bosna-Hersek Vakfiyeleri, 2016, II, 526) Ayrıca bir oğlu ve Fatma isimli bir kızının olduğu anlaşılmaktadır (Süreyya, 1996, V, 1550; Üsküdarlı Abdullah Efendi, 2017, 135; Majer, 2015, 50). Bunun dışında *1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri*’nde rastladığımız Prebol kadısına yazılan bir fermanda, Süleyman Paşa’nın kardeşi ve ve kardeşi oğullarının tutularak orduya getirilmesi emredilmektedir ki bu kayıt Süleyman Paşa’nın ailesine dair vakfiyesindeki malumatla örtüşmektedir (Demir, 2010, 531).

Süleyman Paşa’nın fiziksel özelliklerine dair bilgilerimiz de yetersizdir fakat onun yakışıklı ve sarışın olduğu belirtilir. Bu yüzden kaynaklarda ‘Sarı’ lakabıyla

anılr ve çevresinde Sarı Mîrâhûr olarak ün yapmıştır (Özcan, 2019, 536; Akün, 1980, 15). Bosna-Hersek'te doğmuş olduğu için Boşnak ya da Bosnavî lakabıyla da anılır (Ata, 2010, 166; Osmanzade Ta'ib, 2003, 124; Türkal, 2012, 574). Ayrıca Kantemir, Süleyman Paşa'nın kurnaz ve yalancı kişiliğine istinaden onun için 'Aynacı' lakabını kullanmayı tercih etmiştir (Kantemir, 1980, 194). Çağdaş bir kaynakta 'Sarı' lakabı, isyan nedeniyle kaçmasına istinaden 'Firari' ve öldürülmesine istinaden 'Maktûl' lakapları ile birlikte kullanılmaktadır (Üsküdarî Abdullah Efendi, 2017, I, 372). Süleyman Paşa, Mohaç'taki yenilgiden ve kendisine yönelik isyan girişiminden sonra İstanbul'a kaçması üzerine 'firari' lakabıyla da anılmıştır (Defterdar Mehmed Paşa, 1995; Türkal, 2012, 1073). Nihayet Eğri'ye yardım göndermek istediği sırada askerinin isyanı nedeniyle öldürüldüğü için "şehit" adıyla da anılmıştır.

## 2. Devlet Görevi

### 2.1. Saraya Girmesi

Majer, İtalyan bir kaynağa dayanarak Sarı Süleyman Paşa'nın bir Ragusa elçilik heyeti ile İstanbul'a geldiği ve burada Köprülü ailesinin hizmetine girdiğini belirtmektedir (Majer, 2015, 24). 17. yüzyılın ortalarında, muhtemelen Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında 1648'lerde saraya alınmış ve bir süre buradaki Helvacıyân-ı Hâssa Ocağı'nda hizmet etmiştir. O sırada padişah musahiplerinden Dilsiz Tavşan Ağa'nın dikkatini çekmiş ve bir süre ona kethüdâ olmuştur (Süreyya, 1996, 1550; Ata, 2010, 166; OsmanzadeTa'ib, 2003, 123). Bu göreve ne zaman geldiği açık değildir fakat Bozcaada Seferi esnasında (14-31 Ağustos 1657) azledilen Musahip Tavşan Ağa'nın affedilerek yeniden padişahın nedimi olduğu Nisan 1666'dan sonraki bir zamana denk geldiği düşünülmektedir (Akün, 1980, 18-9). Süleyman Paşa vakfiyesinde, kethüdâsı olduğu Köprülü Ahmed Paşa ile birlikte Tavşan Ağa'yı-hayırta yâd etmektedir (Bosna-Hersek Vakfiyeleri, 2016, II, 527; Haskan, 2001, I, 346; Akün, 1980, 18, Dn.21). Akün, Helvahaneye mensubiyetin devlet ricali ile münasebet kurmaya elverişli bir hizmet olduğunu, saray teşkilatını iyi bilen o devir yabancı müelliflerinden birinin yazdığını söylemektedir. Dolayısıyla Süleyman Paşa'nın buradan itibaren hızla yükselerek daha yüksek görevlere getirileceği anlaşılır bir durumdur. Nitekim Dilsiz Tavşan Ağa hizmetinden sonra baltacılar zümresine girmiş, daha sonra da kapıcıbaşı (Süreyya, 1996, V, 1550) ve 31 Ağustos 1669'da çavuşbaşı olmuştur (Abdi Paşa, 2008, 329; OsmanzadeTa'ib, 2003, 123; Şemseddin Sami, 2619).

Süleyman Paşa bu sırada kırk yaşlarında olmalıdır. Akün, iyi yürütülmesi enerjik bir insan isteyen bu göreve getirilmekle Süleyman Paşa'nın geniş bir salahiyyete sahip olduğunu ifade etmektedir. Böylece bütün divan-ı hümayun teşrifatının başı ve idarecisi, oradan çıkan hükümlerin icracısı, mühim devlet muhaberatının göndericisi ve ulaştırıcı amiri, şeyhülislam ve hükümdarla temaslarını düzenleyen protokol şefi, hariçten payitahta gelenleri kontrol ve İstanbul'dan dışarı çıkarma, 'malikâne' denilen arazi gelirleri ile ilgili muameleler üzerinde teftiş salahiyyetine sahip, vezir-i azam katında görülecek adli işlerin temsilcisi ve nihayet sadrazamın icrai işlerinde onun vekili durumu olan bir makama getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, 413-7). Nitekim bu görevde iken Fransız elçisi Marquiz de Nointel'in İstanbul'da karşılanması (11 Kasım 1670) ve Edirne'de Sadrazam Köprülüzade Ahmed Paşa'nın huzuruna kabulü (15 Ocak 1671), Boğdan Voyvodası Duka'nın kendisi marifetiyle hapsolunması (15 Ağustos 1672) gibi olaylarda gördüğümüz Süleyman Paşa ayrıca Kubbealtı üçüncü veziri Kara Mustafa Paşa'nın maiyetinde, Lehistan'la imzalanan Bucaş Antlaşması'nın 17 Ekim 1672'de akdinde hazır bulunmuştur (Akün, 1980, 19; Uzunçarşılı, t.y., III, 424; Türkal, 2012, 637-8). Sarı Süleyman Paşa daha bu görevi sırasında Sultan Mehmed'in dikkatini çekmiş ve onun takdirini kazanmıştır. Nitekim adı geçen antlaşmanın gerçekleşmiş olması münasebetiyle kendisine ihsan olunan hil'atle padişah tarafından taltif edilen erkân arasında yer almıştır.<sup>2</sup>

## **2.2. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Kethüdâsı Olması**

Hizmet ve meziyetleri takdir edilen Sarı Süleyman Paşa'ya padişahın Leh Seferi sonrası Edirne'ye dönüşünden (9 Aralık 1672) üç ay kadar sonra, 9 Mart 1673'te sadrazam kethüdalığı tevcih olunmuştur. (Abdi Paşa, 2008, 407; Türkal, 2012, 647; Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 35; Osmanzade Ta'ib, 2003, 123) Raşid (2013, I, 171), Süleyman Paşa'nın, Fazıl Ahmed Paşa'nın kethüdâlığı ile tevcih edilerek büyük bir saygı ve itibar kazandığını ima etmektedir. Bu görevi sırasında devlet ricaline kendini tanıtmaya imkânı bulmuş ve yabancı misyonlarla da irtibat halinde olmuş olan Süleyman Paşa bu sırada Fransa Kralı XIV. Louis'nin kapitülasyonların yenilenmesine dair bir

---

<sup>2</sup> 1672-1673 yıllarında İstanbul (ve Edirne)'de bulunmasına rağmen Süleyman Paşa'nın ismini zikretmeyen Antoine Galland, bu sırada çavuşbaşı olan Süleyman Paşa'nın padişahın teveccühü ve vezirin hüsnü nazarını elde ettiğini yazmaktadır. Bkz. *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C.II, Çev. N.S.Örik, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1987, s.200-1

mektubunu elçi Marquis de Nointel namına Sadrazam Ahmed Paşa'ya takdim etmek üzere Edirne'ye gelen ve paşa tarafından kabulünü temin için kendisiyle temasa geçen sefaret sekreteri, tanınmış oryantalist Petis de la Croix ile de karşılaşmıştır. Bu Fransız şarkiyatçısının kendisinden övgüyle bahsettiği ve ayrıca onun Fransız elçisinden Osmanlı-Avusturya barışı için aracılık yapmasını istediği nakledilmektedir. F. Pétis de la Croix ona devleti buhrandan kurtaracak tek adam gözüyle bakıyordu. Samimi bir görüşme yaptığı Süleyman Paşa'dan takdirle bahseder ve onun meziyetleriyle örülü bir portresini çizer. Edirne'de beş ayı bulan ikameti esnasında aralarındaki münasebeti ilerleten Croix, onunla samimi sohbetlerde bulunduğunu, Türk-Fransız münasebetleri ve Fransız kralı hakkında uzun uzadıya konuştuklarını anlatmıştır.<sup>3</sup> (Akün, 1980, 21; Özcan, 2019, 536).

### ***2.3. Mîrâhur-ı Evvel Olması ve Mekke'ye Gönderilmesi***

Sarı Süleyman Paşa'ya daha sonra mîrâhurluk görevi verilmiştir. (Abdi Paşa, 2008, 451; Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 78; Türkal, 2012, 677, İszade, 1993, 153) (11 Kasım 1676) Bu görevi sırasında Çehrin Seferi dönüşünde Serdar-ı ekrem olması münasebetiyle Kara Mustafa Paşa'ya padişah tarafından gönderilen hediyeleri takdim etmiş (Yılmaz, 2006, 19) ayrıca sel baskınına uğrayan Kâbe civarının temizlenmesi ve suyollarının tamiri ile vazifelendirilmiştir. (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 121, İszade, 1993, 171, Osmanzade, 2003, 123, Süreyya, V, 1550, Ata, 2010, II, 166, Şemseddin Sami, 2619) Arafat kenarında bağlı bulunduğu Ayn-u Zübeyde şebekesi ile birlikte Mekke suyolları ve Kâbe'nin etrafı 1681 yılının başında (14 Ocak 1681) yağın çok şiddetli bir yağmurun sebep olduğu sel dolayısıyla kum ve toprakla dolarak mühimce bir hasar görmüştü. İşte bu hadisenin ardından Kâbe etrafının temizlenmesi ve meydana gelen zararın giderilmesi işi kendisine havale olunan Süleyman Paşa 3 Haziran 1681'de deniz yoluyla hareket etmiş ve bu görevi muvaffakiyetle yerine

---

<sup>3</sup>Antoine Galland gibi bu dönemde (1670-1677 arası) İstanbul'da bulunan İngiltere Kralı II. Charles'ın nezdinde sefaret papazı John Covel, Süleyman Paşa'nın ismini zikretmemektedir. Covel kapitülasyonlar için görüşmek istediği elçinin Edirne'de Vezir-i azam Fazıl Ahmed Paşa'yı ziyaret ettiği ve burada kâhyası tarafından ağırlandıklarını yazmaktadır. Covel kâhya odasında iki saat beklediklerini ve kendilerine kahve ve şerbet ikram edildiğini söyler. Biraz ileride de Reis Efendi ile vezirin kâhyasının ailelerinde vebanın çok yaygın olduğunu, hatta bu iki görevlinin yüzünde veba yaraları olduğunu eklemektedir. Bu kayıta Covel'in kastettiği kâhya (bu kelime aynı zamanda kethüdâ anlamına gelir) Süleyman Paşa olması yüksek muhtemeldir. Bkz. *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü (Saray, Merasimler, Gündelik Hayat)*, çev. Nurten Özmelek, Dergay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 191-2

getirerek geri dönmüştür (Raşid, 2013, I, 217-220, Akün, 1980, 9-10, 21-2). Döndükten sonra da bu görevini devam ettirmiştir (Osmanzade Ta'ib, 2003, 123).

Majer, Kara Mustafa Paşa'nın onu sultanın yanından uzaklaştırmak için Mekke'ye gönderdiğini yazmaktadır. Fakat Süleyman Paşa başarılı bir şekilde geri döndükten sonra o zamana kadar olduğu gibi yine padişahın teveccühüne mahzar olmuştur (Majer, 2015, 25). Bu sırada Mustafa Paşa Avusturya seferinin hazırlıkları için İstanbul'dan ayrılmış ve Sarı Süleyman Paşa ise -ki Hammer'e göre (2010, 1787) o bu sefere başından beri karşıydı- onu takiben kışı geçirmek ve sefer hazırlıklarını takip etmek üzere Edirne'ye (7 Aralık 1682) gelen ve aynı yılın ilkbaharında Belgrad'a (3 Mayıs 1683) geçen Sultan Mehmed'in yanında bulunmuş; bu sırada mîrâhurluk görevine haseki sultan kethüdâlığı da eklenmiştir. Edirne'den hareket hazırlıkları sırasında padişah tarafından Musyafa Paşa'ya hediye edilen atlar onun vasıtasıyla iletilmiştir. Sultan Mehmed ordu ile Belgrad'a vardığında Haseki Sultan'ın çadırdan şehirdeki saraya yerleşmesi sırasında yürüyüş alayının başındadır (Yılmaz, 2006, 39) ve ayrıca Belgrad'da Avusturya seferine hareketinden önce Merzifonlu'ya Kâbe'nin anahtarını vermiştir, Buna mukabil Merzifonlu tarafından samur kürkle taltif edilmiştir (Türkal, 2012, 788; Yılmaz, 2006, 45; Akün, 1980, 23; Aydar, 2022, 286).

#### **2.4. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Mallarını Tespit ve Müsaderesi**

Kaynaklar Kara Mustafa Paşa'nın ihtişama düşkün olduğunu, bilhassa yabancı elçilere gücünü göstermek gayesiyle muhteşem saraylara, binlerce hizmetliye ve büyük bir gelire sahip olduğunu yazmaktadır. Jorga, sadrazamlığından sonra yıllık gelirinin 1 milyon altın harcamalarının ise 3 milyon altın olduğunu yazmaktadır (Jorga, 2009, IV, 150). Galland, "yaşam tarzı gayet intizamlıdır" diye yazdığı Kara Mustafa Paşa'nın gelirleri toplamının 243 bin kuruş olduğunu ve ayrıca onun 250 bin ekülük mücevhere sahip olduğunu yazmaktadır (Aydar, 2022, 480-1). Ahmed Refik (2010, 4), Paşa'nın yıllık gelirinin 243 bin kese olduğunu yazmaktadır ki bu, onun sahip olduğu mal varlığının boyutunu göstermektedir. Diğer taraftan Merzifonlu'nun bu büyük servetin birgün müsadere edileceğini bilmiş olmalıdır ve bu yüzden ölmeden servetinin bir kısmını vakıf eserlerine ve mirasçılara bıraktığı da muhtemeldir (Lamartine, 2008, 783; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 308).

*Vekayi-i Beç* adlı eserde Kara Mustafa Paşa'nın başının kesilmesinden sonra dört gün boyunca muhallefatinin defter edildiği ve bu işlemin dördüncü gün

tamamlanmış olduğu yazmaktadır (Yılmaz, 2006, 170). Başını getirmekle görevlendirilerek Belgrad'a giden Başmabeyinci Gazazzade Ahmed Ağa, Paşa'nın serveti arasında bulunan 490 kese nakid parayı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni serdara teslim etmiştir (Raşid, 2013, I, 259; Hammer, 2010, VI, 1787). Jorga (2009, IV, 176) ise Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'da herbirinin içinde 500 riyal bulunan 3000 kese varlıklarına el konulduğunu yazar. Çağdaş bir kaynakta, onu destekleyen bir bilgi vardır (Aktemur, 2019, 136). Silahdar ve ondan aktaran Özcan ise Merzifonlu'nun 2500 kese nakid ile 2000 kese mücevheratının, ayrıca Belgrad'daki 491 kese tutan servetinin müsadere edildiğini belirtirse de Sarı Süleyman Paşa'dan bahsetmemektedir (Türkal, 2012, 915-9; Özcan, 2004, 248). Nihayet katlinden sonra İstanbul'daki mallarının tespiti ve müsaderesi Süleyman Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir (Türkal, 2012, 915-9; Defterdar, 1995, 167, İ sazade, 1993, 181). Süleyman Ağa'nın imzasını taşıyan müsadere kayıtlarının özetinde Merzifonlu'nun kethüdası, hazinedarı, reisi vb. tüm çalışanlarının da sorgulanması neticesinde nukud, mücevherler ve el konulan diğer eşyalarla birlikte toplam 2576 kese 433 kuruş parasının olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu paranın 77 kesesi tersanede devam eden kalyon inşaatı için tersaneye teslim edilmiş, kalan para hazineye aktarılmıştır (Pantık, 2021, 40, 228; Aydar, 2022, 479 vd.).

### **2.5. Ağa İktanPaşa İğa: Sarı Süleyman Paşa'nın Lehistan Serdarlığı**

Süleyman Paşa Mekke'deki görevini başarıyla yerine getirmesi ve Kara Mustafa Paşa'nın mallarının müsaderesi ile padişahın takdirini kazanarak üçüncü vezirlikle rikâb kaymakamlığına getirilmiş (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 171) (27 Ocak 1684) ve Babadağı'na vali olarak atanmıştır.<sup>4</sup> (19 Mart 1684) Süleyman Paşa'nın ilk icraatı, aynı gün Silahdar Şahin Mustafa Ağa'yı kendi yerine mîrâhur tayin etmek olmuştur (Hammer, 2010, 1788; Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 172). Süleyman Paşa ayrıca kethüdası Boşnak Recep Ağa'yı da kapıcılar kethüdalığına getirmiştir. Hammer'e göre garip bir şekilde kudret ve itibar kazanan Süleyman Paşa, kubbealtı veziri olmasından iki ay kadar sonra bu sırada Özi havalisinde akın ve yağmalarda bulunan Lehlerin Kamaniçe ve Boğdan'a taarruz için hazırlık yaptığı haberinin

<sup>4</sup> Bkz. Özcan, a.g.m., s.536, Akün, a.g.m., s.24-5, Hammer, VI, s.1788, *Netayic-ül-Vukuat*, I-II, s.286, Süreyya, V, s.1550, Ata, II, s.166, *Zeyl-i Fezleke*, s.919, *Tarih-i Râşid*, I, s.263, *Tarih-i İ sazâde*, s.186, *Hadikatü'l- Vüzera*, s.123, Şemseddin Sami, IV, s.2619

alınması üzerine Sadrazam Konağı'nda toplanan bir meclis tarafından müstakil ve muktedir bir serdar gönderilmesi tavsiye ve re'yi ile Özi serdarlığı ile Leh cephesine tayin olunmuştur (Türkal, 2012, 922; Akün, 1980, 26-7; Cezar, 1960, 2177; Uzunçarşılı, t.y., 458-9). (31 Mart 1684) Öztuna, onun Merzifonlu'nun katlinde iş birliği ettiği Kara İbrahim Paşa tarafından, bu işbirliğinin ödülü olarak vezir ve daha kıdemli vezirler varken kaymakam yapıldığını yazarsa da biraz ileride padişahın yanından uzaklaştırılmak için Lehistan serdarı yapıldığını da eklemektedir (Öztuna, 1983, 101-6).

Süleyman Paşa bu aşamada Eflak ve Boğdan voyvodalarının durumuyla yakından ilgilenmiş, Demetrius yerine Constantin Kantemir'in Boğdan beyi olmasını ve Erdel Kralı Apafy'nin elçisinin padişahın huzuruna çıkarılmasını sağlamıştır. Süleyman Paşa, Bu arada Kırım halkından gelen talepleri merkeze iletmesinin ardından Gazi Giray'ın yerine atanan Selim Giray'ın padişahın huzuruna çıkmasını aracılık etmiştir (Türkal, 2012, 926-8; Hammer, 2010, 1789; Demir, 2006, 15-6). Kantemir Süleyman Paşa'nın Leh cephesindeki başarısına işaret eder ve onun bu sırada Eflak ve Boğdan işlerini yoluna koymak niyetinden bahseder. Kantemir'e göre Süleyman Paşa sınırların genişletilmesinden savunmanın daha akıllıca olduğunu düşünmekte ayrıca güvensiz bir düşünceyle Alman imparatoru ve Rus çarıyla da mektuplaşarak barış zemini aramıştır (Kantemir, 1980, III, 85). Süleyman Paşa yola çıkmadan önce orduyla Sultan Mehmed'in önünde geçit töreni yapmış, padişah tarafından Alay Köşkü'nde kabul edilmiş ve seraserli kürk ile taltif edilmiştir (Türkal, 2012, 922). Daha sonra da -İsazâde'nin ifadesiyle- *şevket ü dârât ile* yani debdebeli bir merasimle yola çıkmıştır (İsazade, 1993, 187). Kırım hanı Selim Giray da Süleyman Paşa'nın yanında sefere memur edilmiş ve İshakçı'da onunla görüşmüştür (Defterdar Mehmed Paşa, 175-6; Hammer, 2010, 1789; Jorga, 2009, 179).

Uzunçarşılı (OT, III, 474) bu sırada Lehistan elçisi Proski vasıtasıyla Lehistan kralına sulh teklif edildiğini, Hammer de (2010, VI, 1796) Kara İbrahim Paşa'nın Lehistan ile barış yolları aradığını, Lehlilerin barış teklifini cevapsız bırakmaları üzerine Leh elçisi [Proski]'yi bu sırada İshakçı'da olan Süleyman Paşa'nın yanına gönderdiğini yazar. Daha önce de belirtildiği gibi o Lehistan ile yapılan 1672 Bucaş Antlaşması'nı akdeden heyetin içerisindeydi ve on iki yıl sonra bu sefer, Leh cephesi

seraskeri olmuştu. Fakat Süleyman Paşa'nın Lehistan ile barış müzakerelerinde ne derece rol oynadığı hakkında bilginiz yetersizdir.

Süleyman Paşa o sırada Leh kuvvetlerinin Özi hududuna yaklaşması üzerine merkezden askerî yardım talep etmiştir (Türkal, 2012, 930-1; Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 178; İsaade, 1993, 188; Cezar, 1960, 2177; Uzunçarşılı, t.y., 473-4). Mehmed Râşid Efendi, Babadağı cânibinde ser'asker olan Süleyman Paşa tarafından "*ziyâde asker iktizâ eylediği arz u i'lâm*" olunca eski Gümrük Emni ve Haseki Sultan kethudâsı el-Hac Hüseyin Ağa'nın vezirliğe getirilerek Rumeli'den nefir-i âmm ile asker topladığını yazmaktadır (Raşid, 2013, I, 266). Ayrıca Babadağı'nda bulunan Süleyman Paşa'ya 220 yük (22 milyon) akçe gönderilmiştir (Hammer, 2010, 1789; Raşid, 2013, I, 280). Süleyman Paşa ile Selim Giray'ın müşterek ordusu bu sırada Kamanıçe'yi kuşatmakta olan Jan Sobieski'nin kuvvetlerine büyük bir zayıf verdirerek çekilmesini sağlamıştır (Raşid, 2013, I, 273; Kantemir, 1980, 86-7). Böylece Lehler kırk günlük kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış ve Süleyman Paşa da Babadağı'na çekilmiştir. Bu seferi etraflıca anlattığı mektubu Edirne'de (5 Kasım 1684) arzolanduğunda Sultan Mehmed, bu muvaffakiyetinden dolayı takdir ve memnuniyetini bildiren bir hatt-ı hümayun ve kıymetli hediyeler göndererek kendisini ve maiyetini taltif etmiştir (Uzunçarşılı, t.y., 475; Hammer, 2010, 1794; Jorga, 2009, 179; Cezar, 1960, 2177 vd.).

Öztuna'ya göre (1983, 106, 110) Süleyman Paşa askerlikten anlamadığı için gerçek sevk ve idare Kırım Hanı'nın elindeydi ve tek teselli noktası, maiyetinde Selim Giray gibi muktedir bir kumandanın bulunmasıydı. Ne ki gerek Silahdar ve ondan iktibasla İnalçık gerekse diğer yazarların yazdığı gibi Kuzey savaşlarında Kırım Tatarlarının- bilhassa Selim Giray'ın- rolü gözardı edilmemektedir (İnalçık, 2021, 246-8) Neticede Leh kuvvetleriyle yapılan savaşlarda Selim Giray idaresindeki Kırım kuvvetlerinin de desteğiyle elde ettiği başarılar, Sarı Süleyman Paşa'nın yıldızının parlamasına sebep olmuştur.

Kışı Babadağı'nda geçiren Süleyman Paşa ertesi yıl yine Selim Giray birlikleriyle buluşarak (9 Temmuz 1685) Lehler'le yapılan savaşta da başarı sağlayınca şöhreti daha da artmıştır (Özcan, 2019, 536; Hammer, 2010, 1800; Kantemir, 1980, 100-1; Arık, 2005, 230-1).(11 Ekim 1685) Bu sefer sonunda yine Babadağı'na dönen Süleyman Paşa'nın gönderdiği fetihname (6 Kasım 1684) sadrazam tarafından



padişaha telhis edilmiş, Sultan Mehmed de seferi başarılı bir şekilde yürüttüğü için kendisine -ve Selim Giray'a- yine bir hatt-ı hümayunla birlikte bir kürk ve mücevherlerle süslü bir kılıç gönderip, sevinç ve tebriklerini iletmiştir (Türkal, 2012, 1004; Majer, 2015, 26; Akün, 1980, 28-9). Böylece Jan Sobieski'nin Kutsal İttifak içerisinde olarak emellerine ulaşma stratejisi başarısızlıkla sonuçlanmış, 1686 ve 1687 yıllarındaki girişimleri ve son Kamanıçe kuşatması da sonuçsuz kalmıştır (İnalçık, 2021, 248-254). Süleyman Paşa ise yine muzaffer bir şekilde geri dönmüştür.

İnalçık, başka cephelerde ve özellikle Macaristan'da büyük yenilgilere uğranıldığı bir sırada Kuzey Cephesi'nden gelen bu zafer haberinin İstanbul'da büyük bir sevinç uyandırmış olduğunu ve bundan hemen sonra da Serasker Süleyman Paşa'nın sadrazamlığa getirildiğini yazar. İnalçık ayrıca, Kırım'a geri dönen Selim Giray'a kapıcıbaşı Müezzîn Mustafa Ağa ile "mü'ebbed hanlık beratı" ve birçok değerli hediyeler gönderildiğini, Osmanlıların Kuzey'den gelen tehlikelerin önlenmesinde Kırım kuvvetlerinin büyük bir rol oynadığını anlamış olduğunu da eklemektedir (İnalçık, 2021, 249).

Sonuç olarak, çok kötü bir asker olduğunu söyleyen ve Leh cephesindeki başarıları Selim Giray'a bağlayan kimi tarihçilerin aksi görüşüne rağmen Süleyman Paşa kamuoyunda büyük bir üne kavuşmuştur. Akün'ün ifadesiyle, sonraki zamanlarda hakkında söylenenler ne olursa olsun, ardarda kazandığı muvaffakiyetler Süleyman Paşa'ya büyük bir şan temin etmiş, onu, imparatorluğun o sıralar en mümtaz siması durumuna getirmiştir. Fakat aşağıda da belirtileceği gibi Süleyman Paşa'nın kazandığı bu şöhret ve onun kamuoyunca mühre layık görülmesi doğal olarak mevcut sadrazamı rahatsız edecektir. Nitekim bu son başarıları sadrazamın kıskançlığına yol açınca onun hedefi haline gelmiş ve Kara İbrâhim Paşa onu ortadan kaldırmanın yollarını aramaya başlamış ve onu Leh cephesindeki ününü kaybetmesi için Avusturya cephesine göndermek istemiştir (Akün, 1980, 28; Kantemir, 1980, 103-7). Kara İbrahim Paşa'nın bu niyetinden saraydaki adamı Kızlarağası Yusuf tarafından haberdar olan Süleyman Paşa Edirne'ye çağrılacak önce sadaret kaymakamı (Türkal, 2012, 1005-6; İszâde, 1993, 194, 7) (26 Kasım 1685) sonra da sadrazamlığa getirilecektir.<sup>5</sup> (18 Aralık 1685)

<sup>5</sup>Sarı Süleyman Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesine ilişkin bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.1022-3, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s.138-9, *Zübde-i Vekayiât*, 212, *Târih-i Râşid*, I, s.289, *Tarih-i İszâde*, s.197-

### 3. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa ve Faaliyetleri

#### 3.1. Sadrazamlık Makamına Gelmesinde Etkili Olan Amiller

Süleyman Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde farklı etkenlerden bahsedilebilir. Ne ki yabancı kaynaklar bu sırada mühür için padişahın damadı Musahip Mustafa Paşa ile Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa dışında üçüncü bir aday olarak Süleyman Paşa'nın ismini zikrederler. Fakat Jorga'ya (2009, 176) bakılırsa her üçü de bu görevi reddetmiştir. Majer'in (2015, 25) yabancı bir rapora dayanarak yazdığına bakılırsa Süleyman Paşa akıllı ve zeki oluşu nedeniyle bu makama getirilmiştir. Süleyman Paşa, saraya girmesinden itibaren aldığı görevleri başarıyla yerine getirmesinden dolayı itibar kazanmıştı. Nitekim çavuşbaşı iken Bucaş Antlaşması'nın akdinde yer alan heyetin içerisinde olması, Mekke'de suyollarının tamirindeki muvaffakiyeti ve Merzifonlu'nun mallarının müsaderesi gibi girişimlerinden dolayı Sultan Mehmed'in sevgi ve takdirini kazanmıştır. Bunun dışında bir başka sebep de zor malî şartlara rağmen askere ulûfe verilmesinde gösterdiği başarısıdır (Özcan, 2019, 536). Ayrıca Lehistan cephesindeki başarıları ve İbrahim Paşa'nın sefere çıkmakta isteksiz davranması da bu atamada önemli bir etken olmuştur. Kara İbrahim Paşa'nın niyetinden Darüssaade Ağası Yusuf vasıtasıyla haberdar olan Süleyman Paşa Edirne'ye gelerek Viyana bozgunundan sonra orduda başlayan dehşet ve paniğin ancak padişahın veya sadrazamın bizzat cephede bulunmasıyla giderileceğini söylemiştir (Özcan, 2000, 329; Cezar vdl., 1960, 2171). Bu arada İbrahim Paşa'ya itimadı azalan Sultan Mehmed'in kendisine sadrazamlığı vaadettiğini de unutmamak gerekir. Ayrıca yakın dostu Yûsuf Ağa'nın da bu atamada etkili olduğu güçlü ihtimaldir (Özcan, 2019, 536; Özcan, 329, 2000). Son olarak *Vekâyi-i Viyana* adlı bir eserde geçen farklı bir bilgi, onun sadrazam olmasında müneccimlerin rolüne vurgu yapmaktadır (Ateş, 2015, 131-2).

#### 3.2. İlk İcraatları

Sarı Süleyman Paşa'yı askeri yetenekten yoksun olarak niteleyen yerli yazarların aksine yabancı müellifler onun devlet idaresi ve ordu işlerini birlikte yürütecek kapasitede bir sadrazamın vasıf ve meziyetlerine sahip olduğunu iddia

---

8, Özcan, a.g.m., s.536, Akün, a.g.m., s.30, Danişmend, III, s.461, Uzunçarşılı, III, s.468-9, Jorga, IV, s.187, *Netayic-ül-Vukuat*, I-II, s.286, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, s.123, Süreyya, V, s.1550, Şemseddin Sami, IV, s.2619, Hammer, VI, 1802, Kantemir, III, 106 vd.

ediyorlardı. Daha önce de belirtildiği gibi bu yazarlar, o zamana kadar hiçbir mağlubiyete uğramamış Süleyman Paşa'nın, devleti içinde bulunduğu buhrandan kurtarabilecek tek insan olarak görüldüğünü belirtmişlerdir (Akün, 1980, 32-3). Nitekim Süleyman Paşa ilk başlarda gayet işbilir şekilde girişimlerde bulunmuş ve birtakım tedbirler almaya çalışmıştır. Sefere çıkmadan önce, geride kendine rakip olacak birini bırakmayarak yakın adamlarından Boşnak Recep Ağa'yı kubbealtı vezirliği ile sadret kaymakamlığına getirmiştir. Ayrıca onun saraydaki yakın adamlarından biri olan Darüssaade Ağası Yusuf aracılığıyla doğrudan doğruya padişahın elinden çıkma, kendisine sınırsız yetki veren ve hayatını garanti altına alan bir kâğıt aldığı da rivayet edilmektedir (Hammer, 2010, 1803; Akün, 1980, 34-5; Özcan, 2019, 536).

Süleyman Paşa mührü alır almaz ilk iş olarak selefi İbrahim Paşa'yı Rodos'a sürgün ettirmiş ve onun tarafından tutuklanan Macar Prensi İmre Tököli'yi serbest bıraktırp el konulan mal varlığını iade ettirmiş (Kantemir, 1980, 108; İnalçık, 2021, 539, Dn.5) ve Erdel Kralı Mihaly Apafiy'yi kontrol altında tutmak için Yanova'ya göndermiştir (Hammer, 2010, 1803). Süleyman Paşa, bir yandan sefer hazırlıklarını sürdürürken bir yandan da yabancı elçilerle dostluk ilişkilerine önem vermiş, bu arada maliyeyi güçlendirerek askerinin maaşının düzenli verilmesi için çaba göstermiştir (Aktemur, 2019, 136). Kaymakam iken tanıştığı Venedik Balyosu Donado ile iyi ilişkiler kurmuş olan Süleyman Paşa'nın sadrazam olarak sıradan olmayan diplomatik düşünceler ve girişimleri onun siyasetinin bir parçası olmuştur. Lehistan'ı Leopold ile ittifakından koparmak için padişaha Kamanıçe Kalesi'ni yerle bir etmeyi önermişse de padişah bu öneriyi kabul etmemiştir. İmparatorun Moskova'yla görüşmelerini bozmak ve onu kazanmak için Caraffa'ya gönderdiği bir yazıda barıştan söz etmiş, Tököly'nin kendisine teslim edilebileceğini ve gerekirse başka tavizler de verilebileceğini ima etmiştir. Saray Harp Merkezi başkanı Markgraf Hermann von Baden, Bavyera Elektörü Max Emanuel ve Lothringen Dükü Karl ile de yazışmalarda bulunmuştur. Payitahttaki açlıkla baş etmek için İngiliz ve Hollandalı tacirlerin yardım etmelerini sağlamıştır (Majer, 2015, 25-6). Hammer (2010, 1803), “..hareketleri, onun bir hükümet başkanının savaş ve iç idare bakımından gerekli çalışma ve kabiliyetleri nefsinde topladığının ispatı oldu.” dediği Sarı Süleyman Paşa'nın ilk icraatlerine dair şunları yazar:

*“Defterdara ordu birliklerinin zamanı gelmiş olan üç aylık ücretlerini ödemesini emretti ve hazinenin içinde bulunduğu imkânsızlık durumunda ödemelerin yapılabilmesi için tedavüldeki paraları yüz onsuna kırk ons bakır karıştırılmış bir halitadan gümüş sikkelerle değiştirdi. Sultan, açılacak seferin masraflarını karşılamak üzere özel hazinesinden 2000 kese yi veziriazamın emrine verdi. Süleyman Paşa ince bir politika uyguluyor, herkesi bilhassa kâhya olarak Köprülü Ahmed Paşa’yı bulundurduğu Macaristan’ı, isyanla kaynaşmasına rağmen, güzel sözlerle idare ediyordu. Yine bu politikaya uygun olarak Leh elçisi Proski’yi son derece nazik sözlerle kovarken kendisine güzel bir at hediye etmekten de geri kalmadı. Rusya’nın kendisine verdiği kırk üç esir yurda döndü, bu sıralarda Kazak murahhaslar mektuplar ve hediyelerle geldiler, Sultan’ın huzuruna kabul edildiler; bunlara ziyafetler ve kaftanlar verildi. Kutsal mezarın Katoliklerin nezaretine bırakılması yolunda önceki elçinin talebini yenileyen Fransız Elçisi Girardin, bu hususta Vezir-i azam’ı ikna edemedi, bununla beraber vezir-ı azamdan Galata’daki Saint Benoit Kilisesi’nin yeniden inşası müsaadesini aldı. Milo’daki kilisenin tamiri ve Beyoğlu’ndaki Saint Louis Şapeli’nin maşatlığına ölülerinin gömülmesi izni de verildi. Süleyman Paşa Suriye Valiliği’ne selefinin kâhyası ve efendisiyle aynı adı taşıyan İbrahim Paşa’yı vezirlik rütbesiyle getirdi. Çanakkale’de ölen gözde Mustafa Paşa’nın yerine üç tuğlu paşa rütbesiyle Mısır’lı İbrahim Paşa’yı atadı. Mora kumandanı Şahin Paşa gelirini Tırhala Sancağı’nın kırk akça tutan varidatını eklemek suretiyle artırdı. Khios kumandanı olan Köprülü Mustafa Paşa Çanakkale’ye gönderilerek yerine Yeniçeri Ağası Zülfikar Ağa’nın tayini yapıldı. Çolak Hasan Ağa da yeniçerilerin başına atandı. Sabık vezir-ı azam Kara İbrahim Paşa’nın mallarının müsaderesi sırasındaki hizmetlerine mükâfat olarak Baş-mirahur Recep, Edirne’de özengi kaymakamlığına getirildi.”*

Hammer (2010, VI, 1807), Süleyman Paşa’nın ordudaki düzenlemelerinden başka, sefer için para toplandığı sırada buna tepki gösteren ulemadan Rumeli Kazaskeri’nin ve yine ulemadan Minkarizade’nin sürgüne gönderilmesinden bahseder ve Minkarizade ile Süleyman Paşa arasındaki çekişmeyi rezalet sahnesi olarak niteler.

Bu hadiseden sonra Şeyhülislam Çatalcalı Ali de azledilmiş ve yeri Rumeli Kazaskeri Anakaravî Mehmed Efendi'ye verilmiştir. Başka ilginç bir hadise ise Süleyman Paşa'nın yakın adamı Kaymakam Recep Paşa'nın Defterdar Ali Paşa'yı azletmek istemesidir ki Süleyman Paşa'nın memnun olduğu fakat Recep Paşa'nın nefret ettiği bu adam azl ve yerine Seyyid Mustafa Paşa defterdar olmuştur. Defterdar Ali Paşa'nın azline şaşırın ve üzülen Süleyman Paşa ona teselli etmek için üç tuğlu paşalık teklif etmiştir. Recep Paşa ise buna engel olamadığından Ali Paşa'yı Çanakkale muhafızlığına atamışsa da bunun Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması anlamına geldiğini düşünen Süleyman Paşa, buna fırsat vermemek için onu altı yüz levendiyle birlikte imparatorluk karargâhında alıkoymuştur.<sup>6</sup>

### **3.3. Serdar-ı Ekrem Olarak Avusturya Seferi'ne Çıkması**

Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak'a karşı üç cephede mücadele verdiği bir zamanda sadrazam olmuştu. Kaynaklarda Venedik cephesiyle ilgili olarak ciddi bir eylemi görünmese de Lehistan cephesindeki başarılarının, bu makama gelmesinde önemli bir etken olduğundan bahsedilmişti. Sadrazam olmasından sonra ise Avusturya seferinde görülmektedir. Fakat bu cephedeki muvaffakiyetsizlikleri kendisi ile birlikte Sultan Mehmed'in düşüşüne neden olacaktır. Budin'in kaybindan sonra bir bir düşen kale ve şehirleri ile Macaristan'ın elden çıkıp kendisinden sonra da Belgrad'ın kaybına kadar varan bütün bir çöküş ve felaketler silsilesi, birçoklarınınca onun sadaret devresinin bir günah ve eseri gibi değerlendirilir (Akün, 1980, 32).

#### **3.3.1. Budin'in Düşüşü (12 Eylül 1686)**

Sarı Süleyman Paşa vaktin kış olmasından dolayı harekete geçmenin faydasız olacağı düşüncesiyle ya da sefer hazırlıklarını merkezde sürdürebilmek için hareket üstü Belgrad'a hemen gitmeyip Avusturya serdarlığına Sarhoş Ahmed Paşa'yı getirtmiş (20 Aralık 1685) ancak padişahın da katıldığı meşveret toplantısında, bizzat kendisinin talebi üzerine serdar-ı ekrem olması kararlaştırılmıştır (Türkal, 2012, 1033;

---

<sup>6</sup> Hammer bu gelişmelerde kaynak göstermezse de Raşid Tarihi'nden yararlandığı muhtemeldir. Mehmed Raşid ise verdiği bu bilgilerde Süleyman Paşa'nın adını zikretmemektedir. Hamid Efendi Recep Paşa'yla yaşadığı polemikten sonra sürgün edilmiştir. Raşid, bunda Süleyman Paşa'nın dahline dair açıklık getirmez. İkinci meselede de Hammer yanlış olarak Minkarizade'nin ismini zikreder fakat doğrusu onun oğlu Abdullah Efendi'dir. Abdullah Efendi'nin tepki gösterdiği kişi ise yine Recep Paşa'dır. Bkz. *Tarih-i Raşid*, I, s.298-301

Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 214-5; Danişmend, 1972, 461; Uzunçarşılı, t.y., 469). (21 Mart 1686) Burada kendisinden çok şey beklenen Süleyman Paşa'nın Lehlere karşı gösterdiği başarıyı Avusturyalılara karşı da göstermesi, böylece Viyana Bozgunu'ndan sonra kaybedilen prestijin yeniden kazanılması düşünülmüş olmalıdır (Jorga, 2009, 189). Raşid, serdar-ı ekrem tayin olunan Süleyman Paşa'nın derhal sefer hazırlıklarına başladığını ayrıca hazineden sefer masrafları için kendisine 2000 akçe ihsan buyurulduğunu yazar. Süleyman Paşa 19 Nisan 1686 tarihinde Sancak-ı şerifi bizzat padişahın elinden teslim alarak harekete geçmiştir (Raşid Mehmed Efendi, 2013, I, 291-2).

Süleyman Paşa serdar-ı ekrem olarak alışılmışın dışında bir merasimle İstanbul'dan ayrılmış (19 Nisan 1686) ve Belgrad'a hareket etmiştir (Finkel, 2004, 262; Uzunçarşılı, 1988, 254, Hammer, 2010, 1803, Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 216 vd., Türkal, 2012, 1035-6) Burada yaptığı birtakım askeri düzenlemelerden sonra 50 bin kişilik orduyla yola çıkmıştır.<sup>7</sup>(Özcan, 2019, 536) Serdar-ı ekrem Süleyman Paşa Nisan ayı sonlarında Edirne'den hareket etmişse de Osmanlı ordusu ancak düşman Budin'i kuşatma altına aldıktan sonra yetişebilmiştir (İnalçık, 2021, 263). Ağustos başında Ösek köprüsünü geçip Budin istikametine yönelen Süleyman Paşa aynı ayın ortalarında kaleye üç-dört saatlik mesafedeki Hamzabey menziline ulaşmıştır. Budin, iki yıl önce de kuşatılmış fakat kaledekilerin direnci ile kurtulmuştu. Fakat bu seferki kuşatma, büyük bir düşman ordusu tarafından gerçekleşmektedir -ki muhasırlar, çeşitli yazarlarca bir Haçlı Birliği olarak nitelenmektedir (Marsigli, 1934, 233, Hammer, 2010, 1804; Uzunçarşılı, t.y., 470, Öztuna, 1983, 119). Viyana Kuşatması'nda Osmanlı ordularının mağlup olarak geri çekilmesinden Habsburgların -ve diğer Kutsal İttifak devletlerinin- Osmanlıları Avrupa'dan atmak için cesaretlendiklerini unutmamak gerekmektedir.

Nihayet Budin, Haziran başından beri kuşatma altındaydı ve Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa, Süleyman Paşa'nın yardım için yolda olduğundan cesaretle kahramanca bir direniş göstermiştir. Fakat Süleyman Paşa ondan gelen yardım

---

<sup>7</sup> Marsigli Süleyman Paşa'nın Viyana muhasarasından sonra o zamana kadar emsali görülmemiş kuvvette bir ordu vücuda getirmiş olduğunu ve bu ordunun yaklaşık 45-50 bin civarında olduğunu yazar. A.g.e., s.234, 283, Krş. J. Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.86

çağrılarına, düşmanın kaleyi almasının mümkün olmadığı düşüncesiyle aceleci davranmamıştır. Hamzabey menziline kadar gelmiş, civardaki Lokum Tepesi denilen yere çıkararak düşman ordusunun durumunu seyretmiştir. Süleyman Paşa'nın kuvvetleri daha sonra civardaki Karga Bayırı denilen yere gelmiştir. Bundaki amaç Budin kuşatmasını gevşetmek ve bütün güçleriyle Budin'i savunmakta olan mahsurlara yardım gönderebilmektir. Fakat Süleyman Paşa orayı zabta yanaşmamıştır.<sup>8</sup> (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 217-8)

Jorga (2009, IV, 188-9), Abdi Paşa'nın acil yardım talebinde bulunmasına rağmen Sarı Süleyman Paşa'nın burada Tatarları beklemeye karar verdiğini ve 2 Ağustos'ta Han'ın oğlu nihayet geldiğinde, hızına kimsenin erişemediği atlıları derhal Budin'e gönderdiğini yazmaktadır. Zinkesisen'e göre (2011, V, 86) Abdurrahman Paşa, muhasırlara karşı zor duruma düşmesine rağmen Süleyman Paşa'nın güçlü bir orduyla harekete geçtiğini haber alınca direnişini sürdürmüştür. Bu aşamada İstanbul'da padişah başta olmak üzere herkesin Budin'in kurtuluşu için dualar etmesi ve padişahın gelen mektuplar (ya da şeyhülislamdan alınan bir fetva) Abdurrahman Paşa'nın direncini artırmıştır (Hammer, 2010, VI, 1805-6). Süleyman Paşa ise yolda iken Budin'in kuşatma altında olduğunu öğrenerek yürüyüşünü hızlandırmış ve Hamzabey'e kadar hızla hareket etmiş fakat buraya geldikten sonra müdahale etmek için acele etmemiştir. Süleyman Paşa ilk başlarda Budin'in alınabileceğini ihtimal vermemişse de kalenin az sayıda askerle savunulduğunu anlaması üzerine müdahale etmeye çalışmıştır. Bu sırada muhasırlar Süleyman Paşa'ya karşı 40 bin kişilik kuvvetle kalenin güneyine doğru harekete geçmiş ve kaleye yardımcı kuvvet göndermesini önlediği gibi Süleyman Paşa'nın Hamzabey mevkiine kadar çekilmesini sağlamıştır. 1 Ağustos 1687'de Hamzabey'de görülen Süleyman Paşa 14 Ağustos'ta yapılan muharebede üç bin şehit vererek geri çekilmiştir. Bunun üzerine kaleye yardımcı birlik sokmak için 2 bin serdengeçti yazıp göndermiş fakat bunların 1800'ü Horoz Kapısı kısmında karşılaştığı düşmanla yaptıkları çarpışmada şehit düşmüştür. Danişmend bu ilk girişimde kaleye ancak 500 askerin girebildiğini yazmaktadır. İkincisinde ise bu kadarı bile mümkün olmamıştır. Daha sonra Sarhoş Ahmed Paşa,

---

<sup>8</sup>Özcan'a göre burası alınsa düşman oradan kovulabilir ve kaleye yardım gönderilebilirdi. Abdülkadir Özcan, "Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa", *FSM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:5, İstanbul, 2015, s.444, Öztuna da aynı görüştedir. *A.g.e.*, VI, s.121

emrine verilen üç bin piyade ve yedi bin süvari ile kaleye girmek istediye de 30 bin kişilik düşman ordusu tarafından yenilgiye uğratılmışlardır (Kantemir, 1980, 110-1, Hammer, 2010, 1805; Zinkeisen, 2011, 86; Danişmend, 1972, 461). Böylece Sarı Süleyman Paşa'nın kuşatma altındaki kaleyi kurtarmaya yönelik birkaç girişimi de başarısız olmuştur (14 Ağustos 1686). Nihayet kaleye yardımcı sokmak ve muhasarayı kırmak üzere üç büyük saldırı girişimi de başarısız olmuştur. Süleyman Paşa'nın beceriksizliği ve tereddütleri Budin'in kaderini değiştirmiş ve Abdurrahman Abdi Paşa kahramanca savaşarak şehit düşmüştür. Düşman ordusunun yoğun top atışı altına aldığı kale, özellikle cephanelikteki barutların patlamasıyla oluşan tahrip, kalenin teslim olmasında etkili olmuştur. Budin 2 Eylül 1686'da düşman eline geçmiştir (Türkal, 2012, 1045-7; Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 216-8; Raşid, 2013, I, 293-5, Marsigli, 1934, 233; Jorga, 2019, 189 vd.). Budin'in düştüğü haberi İstanbul'a 27 Eylül'de ulaşmış (İsazade, 1993, 199) ve büyük bir üzüntüye neden olmuştur.

Budin'in Osmanlı kamuoyunca ne kadar önemli ve sembolik bir değere haiz olduğu malumdur. Bundan dolayı Süleyman Paşa, Budin'in düşmesinin müsebbibi olmakla suçlanmış ve daha ileride ayrı bir başlıkta yazılacağı gibi o, yerli yazarların ağır eleştirilerine uğramıştır. Gerçi Budin'in son derece kalabalık ve güçlü bir Haçlı ordusunca kuşatılması, kale muhafızı Abdurrahman Abdi Paşa'nın kuşatmadan önce tımar erbabından para alarak kalede az sayıda -6 bin civarı, Zinkeisen'e göre (2011, 85) 10 bin- muhafız kalmasına sebebiyet vermesi ve kalenin Avusturyalıların hedefinde olmasına rağmen tahkim edilmemesi<sup>9</sup> (Ateş, 2015, 133; Danişmend, 1972, 462; Cezarvdl., 1960, 2171) gibi sebeplerle bütün sorumluluğu Süleyman Paşa'ya yüklemek doğru olmasa gerektir. Fakat Budin muhafızı Abdurrahman Abdi Paşa'nın yardım çağrılarına rağmen Süleyman Paşa, "*kâfirler Budun'ı almağa kadir olmazlar deyü müsamâha edüp mahall-i mezbûrda karra eylemiş*", yani düşmanın kaleyi alacağına ihtimal vermediğinden müdahalede ağır davranmıştır (Ateş, 2015, 132-4; Danişmend, 1972, 461; Uzunçarşılı, III, 470). Bu tutumu onun korkaklığına (Ata, 2010, 167; Osmanzade Ta'ib, 2003, 123) ve tedbirsizliğine yorumlanmıştır (Ateş, 2015, 134; Aktemur, 2019, 140). Zinkeisen, (2011, 86) Süleyman Paşa'nın Budin'in

<sup>9</sup> Çağdaş bir kaynakta kalenin bir önceki kuşatma sonrasında yıkılan yerlerinin tamir edilmiş ve sağlamlaştırılmış olmasına güvenilerek eskisinden sağlam olduğu düşüncesiyle istihkam edilmediği yazılmaktadır. *Vekâyi-i Viyana*, s.132-3



kaybını önlemek için tek bir teşebbüste bulunmadığını ve onun beceriksizliği ve tereddütlerinin bu kritik anda Budin'in kaderini belirlediğini yazmaktadır. O sırada Avusturya ordusunda olan Marsigli ise iki yıl önceki kuşatmaya göre muhasırların daha hazırlıklı ve düzenli olduğunu yazar. Marsigli'ye göre Süleyman Paşa gayet kuvvetli bir orduyla Budin önlerine gelmiş, kaleye yardım göndermek için çare ve vasıtalar aramış ve bu uğurda hiçbir şey esirgememiştir. Yalnız bir defa olmak üzere kaleye asker sokabilmiş fakat muhasırlarla muharebeye girmeyi istememiştir. Çünkü muhasırlar rodotlu hat istihkâmları kapalı bulunuyorlardı ve Süleyman Paşa bunlara karşı müşkilat çıkarmaya, erzak ve nakliyat hatlarını kesmeye çalışmışsa da muvaffak olamamıştır (Marsigli, 1934, 233; Kantemir, 1980, 112-3).

Neticede Süleyman Paşa'nın şehri kurtarmak için girişimleri olmuştur (Mustafa Nuri Paşa, I-II, 286) -hatta o, Marsigli'nin ifadesi ile kuşatmanın yarılması için hiçbir şeyi esirgememiştir- ve fakat bunun başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı morali bozulan askerleri, kendisini dinlemeyerek geri çekilmişlerdir. Jorga (IV, s.193), imparatorluğun son umudu diye yazdığı Süleyman Paşa'nın kendi askerlerince terk edilmesine rağmen bölgeye hâkim olan tepeyi tutmayı başardığını yazmaktadır. Fakat şehrin tamamen düşmanın eline geçmesi üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa Budin'in düşmesine rağmen makamından alınmamış fakat bir sonraki gelişme olan Mohaç'taki hezimet sonrası büyük bir isyanla karşı karşıya kalmıştır.

### **3.3.2. II. Mohaç Savaşı (Şikloş Bozgunu)**

Budin'in düşmesi üzerine Süleyman Paşa Silahdar'ın ifadesiyle 'yüzü karasıyla' Ösek'e çekilmiştir (Türkal, 2012, 1045-7). Buradan, Eğri Beylerbeyi Vezir Osman Paşa'ya Budin'in kuzeydoğusundaki Hatvan Kalesi'nin boşalttırıp istihkâmlarını tahrip ettirmiş, Segedin muhafazasında bulunan Gürcü Mehmed Paşa'nın yardım çağrılarını üzerine kethüdası Çorumlu Mehmed Ağa ile 6 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Bu sırada Çorumlu Mehmed Ağa ile Rumeli Beylerbeyi Osmanpaşazade Ahmed Paşa'nın birlikleri düşman ordusuyla yapılan bir savaşta bozguna uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. 4 bin askerden oluşan küçük bir düşman ordusunun önünden büyük bir telaşla kaçan birlikler Süleyman Paşa'nın ordugâhına gelmişlerdir (Raşid, 2013, I, 295-6). Bu panik havası kısa sürede ordunun tamamına sirayet etmiş, ordu kumandanları askeri sükûnete kavuşturmak ve nizamı

sağlamak için uğraşılsa da onları dinleyen olmamıştır. Bu sırada geri dönerek Segedin'i kuşatmak için çekilmekte olan düşman ordusu, paniğin Osmanlı ordusunun tamamına intikal ettiğini görünce geri dönmüş ve meydanda bırakılan top ve mühimmatla birlikte çok sayıda esir almışlardır. Böylece bu yüz kızartıcı hadiseden sonra Macaristan'da başka kaleler de elden çıkmıştır. Nitekim söz konusu düşman ordusu Segedin'e dönerek kaleyi vire ile teslim almışlardır (Marsigli, 1934, 165, 234; Ateş, 2015, 135-7). Segedin'den sonra Şimotorna, Şikloş, Peşuy, Segedin, Kapoşvar gibi kaleler de elden çıkmıştır. Segedin'i kurtarma girişimi de başarısız olunca ordu önce Varadin'e ve akabinde Belgrad'a gelmiştir.<sup>10</sup>

Varad, Eğri, İstolni-Belgrad, Tımişvar gibi bazı kaleler hala dayanmaktaysa da İnalçık'ın da ifade ettiği gibi artık Osmanlıların Macaristan'da tutunamayacakları anlaşılıyordu (2021, 263-4). Bunu gören Süleyman Paşa Belgrad'da iken barış için girişimlerde bulunmuştur (Jorga, 2009, 190). Süleyman Paşa Baden markgrafi Ludwig'e gönderdiği mektuplarda, padişahın aradaki münasebetlerin sulhe bağlanmasına rızası olduğu, iki tarafca bunun esaslarını tespit etmek üzere karşılıklı temsilciler yollanabileceği, Viyana konseyi sulh akdi hususunda söz verdiği takdirde Tökeli İmre'nin Avusturya'ya iade edilebileceği söylemekteydi (Akün, 1980, 41; Hammer, 2010, 1806, Uzunçarşılı, III, 512). Zinkeisen, Osmanlıların Macaristan'ın tamamını kaybetmemek için savaşı mümkün olduğunca hafif şartlar içeren bir barışla sona erdirmek düşüncesinde olduğunu yazar. Fakat Süleyman Paşa'nın Baden markisine gönderdiği barış teklifleri kaale alınmamıştır. Çünkü bu mektuplar belirsiz ve iki anlamlı hazırlanmışlardı ve Osmanlıların bir taraftan da savaş hazırlıklarına devam etmesi zaman kazanmaya yönelikti. Ayrıca kazanılmış bir kez adım atılan zafer yolunda devam etmek gerektiğini düşünenler üstün gelmişti. 1687 sefer hazırlıklarına kıştan başlanmış, fakat ordu henüz yola çıkmadan Süleyman Paşa bu kez I. Leopold'a bir mektup yazmıştır. Ancak artık ricacı olmak istemeyen Habsburg'lar şimdi Osmanlılar kadar diplomatik inceliklerle ilgilenebileceklerini göstererek, böylesi mektupların Padişah'tan İmparator'a yazılmazsa hiçbir değerleri olmayacağı itirazını

---

<sup>10</sup> Budin'in elden çıkmasından sonra Macaristan'daki başka kalelerin düşman eline geçmesi hususunda Bkz. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, s.2173-4, Uzunçarşılı, III, s.471, Zinkeisen, V, s.87, Kantemir, III, s.113-6, *Zübde-i Vekayiât*, s.219 vd., *Tarih-i İszâde*, s.200, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s.140, *Vekâyi-i Viyana*, s.135 vd.

getirdiler. Ayrıca bir mektubun ciddiye alınması için, bunun Sadrazam ve diğer hükümet üyelerinin imzalarıyla da onaylanması gerekirdi. Kutsal Birlik devletleri kendi aralarında Osmanlı ile tek tek antlaşma imzalamamakta anlaşmışlardı. Avusturya, Osmanlı Devleti'nin Macaristan'dan tamamen çekilmesini istiyordu (Zinkeisen, 2011, 87; Finkel, 2014, 261).

Bir buçuk asır Osmanlı egemenliğinde olan Budin'i almalarından dolayı Avusturyalıların barış tekliflerine sıcak bakmamaları gayet normal bir durumdur. Ne ki Budin'i almış olsalar da ağır zayıat veren Avusturyalılar kışı Macaristan'ın diğer kısımlarını da almak üzere sefer hazırlıklarıyla geçirmişlerdir. Süleyman Paşa ise Belgrad'da birlikleri düzene sokmakla meşgul olurken İstanbul'da da sefer için para (imdad-ı seferiye) ve asker tedarikine (nefir-i amm) girişilmiştir.<sup>11</sup> Dahası padişah, saray hazinesindeki mücevherleri sattırması ve 500 kese vermiştir (Hammer, 2010, 1806-7; Kantemir, 1980, 131). Burada hazinenin boş ve bütçenin açık verdiğini unutmamak gerekir. Ne ki Süleyman Paşa'nın Avusturya cephesinde olduğu 1687-1688 senesi bütçe açığı yaklaşık 200 bin akçe kadardır (İnalçık, 2022, 6-7). Bu durumda devletin en önemli meselesi savaş masraflarını, yani cephedeki askerin maaş ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur.

Marsigli (1934, 283) ise, “*şuna dikkat eylemelidir ki bu orduda büyük bir miktarda olarak lüzum ve faidesi olmayan birçok efrat bulunmaktadır*” diye yazmaktadır ki Süleyman Paşa asker ocağı ile ilgisi olmayan çapulcuların ordudan temizlenmesine, suistimal yollarının önlenmesine gayret ederek orduyu düzene koyma çalışmıştır (Raşid, 2013, I, 298). Ahmet Refik (2010, 53) her ne kadar Süleyman Paşa'nın orduyu çapulcu takımından temizlemek üzere yaptığı sayımı akıllıca bir davranış olarak değerlendirir ve bu Süleyman Paşa'nın ıslahatçı yönünü gösterirse (Özcan, 2019, 537) de bu girişim askerin tepkisine ve kendisine yönelik bir isyana neden olacaktır.

---

<sup>11</sup> Süleyman Paşa'nın orduyu düzene sokmak ve ordunun asker ve para ihtiyacının karşılanmasına yönelik girişimler için Bkz. Uzunçarşılı, III, s.486-7, Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s.194, 471, Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, s.302, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, 141, Finkel, *a.g.e.*, s.261-2, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, s.2185-6, Jorga, IV, s.194-5, Akün, *a.g.m.*, s.40-1, Kantemir, III, s.131-2, Hammer, VI, s.1807, *Zübde-i Vekayiât*, s.221-3, *Târih-i Râşid*, I, s.297-8, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, 150, *Anonim Osmanlı Tarihi*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara, 2000, s.1, Marsigli, *a.g.e.*, s.283, Ayrıca 1686-1687 Atik Şikayet Defteri'nde buna ilişkin hükümler vardır. İhtiyaç duyulan para için Bursa Kadısı'na yazılan hüküm için AŞD, h.517'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.374-5, Aynı konuda başka bir hüküm AŞD, h.529, *A.g.t.*, s.382-3, AŞD, h.553, *A.g.t.*, s.393-8

Süleyman Paşa Belgrad'da eyaletlerden gelecek kuvvetleri<sup>12</sup> beklerken Avusturyalıların Ösek'i kuşattıklarını haber almış Anadolu'dan ve merkezden gelen askerlerle güçlenen Osmanlı ordusuyla tekrar Ösek'e hareket etmiştir.<sup>13</sup> Hatta Valpo Kalesi civarında Avusturya ordusunu mağlup ederek geri çekilmelerini sağlamıştır (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 226-7; Kantemir, 1980, 132; Hammer, 2010, 1807, Zinkeisen, 2011, 88, Jorga, 2019, 190-1, Danişmend, 1972, 462-3). Zinkeisen (2011, 87) Süleyman Paşa'nın Ösek'te sağlam bir ordugâh kurduğunu ve saldıran Avusturyalıların 1000 kadar kayıp vererek geri çekildiğini yazmaktadır. Marsigli'nin (1934, 202-4) aktardığı üzere Süleyman Paşa daha önce düşmanın saldıracağı mevkilere siperler kazdırmış ve tüfekli askerler yerleştirmiş, toplar dizdirmişti. Avusturyalılar köprüyü geçerek siperlere yaklaşınca bütün toplara aynı anda ateş ettirmiş ve askerlerde tüfeklerle bu atışları desteklemişlerdir. Beklemedikleri bu saldırı karşısında neye uğradığını şaşırarak Avusturyalılar 6 bin kayıp vererek geri çekilmişler ve ormana kaçmışlardır. Aynı gece yapılan muharebede 3 bin kadar Hırvat kılıçtan geçirilince hayatta kalanları geri çekilerek köprüden Mohaç ovasına doğru kaçmışlardır (Türkal, 2012, 1071; Ateş, 2015, 139).

Hammer (2010,1808) birkaç gün sonraki Mohaç felaketinden hemen önce Ösek'te kazanılan başarıları kutlamak için İstanbul'da Allah adına kurbanlar kesilmiş olduğunu ve şükran dualarının edildiğini yazmaktadır. Sarı Süleyman Paşa, Ahmet Refik'in (2010, 55) küçük bir galibiyet olarak nitelendirdiği bu savaşa olduğundan fazla değer atfetmiş ve büyük bir sevinçle imparatorluk ordusunun geri çekilişinden, düşmanın kendini mağlup edilmiş ve zayıflatılmış hissettiği sonucunu çıkarmıştır.

---

<sup>12</sup> Segedin'e saldırma hazırlığındaki düşmana karşı Süleyman Paşa kethüdası Mehmed Ağa'ya katılmak üzere asker tedariki için Tuna'nın her iki tarafındaki kadı ve diğer devlet ricaline gönderilen fermanlar için Bkz. AŞD, h.318'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.287, Sivas Valisi Sarhoş Ahmed Paşa'nın Şikloş Kalesi muhafazasına memur ve kale askerlerine başbuğ olmasına dair hüküm için Bkz. AŞD, h.356'dan aktaran Demir, *a.g.t.*, s.300-1, Mora Seraskeri İsmail Paşa'ya yazılan hükümde de Avlonya'daki bazı askerlerin Süleyman Paşa'ya gittiğinden adı geçen yerin muhafazası için gerekli tedbirin alınması emredilmiştir. AŞD, h.382'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.314, Asker tedariki için Cebekoğlu Mehmed'e gönderilen hüküm AŞD, h.431'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.340-1, Çıldır Beylerbeyi Yusuf ile ilgili eyalet sancakbeyi ve kadılarına gönderilen hüküm AŞD, h.604'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.420, AŞD, h.669, *A.g.t.*, s.443, Eflak Voyvodası Şerban'a Avusturya Seferindeki Süleyman Paşa'ya dahil olması hakkında hüküm için AŞD, h.85'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.201-2, Yine AŞD, h.182 için Demir, *a.g.t.*, s.242, AŞD, h.432, *A.g.t.*, s.341

<sup>13</sup> Süleyman Paşa burayı saldırıya açık gördüğü için tahkim etmişti. Süleyman Paşa'nın Ösek'i tahkim etmesi hususunda Bkz. *Vekâyi-i Viyana*, s.139, *Zübde-i Vekayîât*, s.229, Bir hükümde Süleyman Paşa'nın Belgrad'dan düşman üzerine hareketinden sonra Varadin'den Ösek'e kadar olan kazalardaki köprülerin tamir edilmesi istenmiştir. AŞD, h.835'den aktaran Demir, *a.g.t.*, s.512

Zigetvar Muhafızı'na zafer sevinciyle yazdığı bir mektupta<sup>14</sup>, düşmanın Ösek'e saldırdığını ama üç günlük muharebeden sonra geri püskürtülüp geri çekildiğini bildirmiş; şayet düşman onun bölgesine gelecek olursa akıllı ve cesurca hareket etmesini ve ayrıca o da muhtevalı bir mektupla olanları Kanije'ye bildirsün ki oradakiler de düşmanın mağlubiyetinden haberdar olsunlar ve kendilerini düşmandan öç almaya hazırlasınlardı.

Sarı Süleyman Paşa bu gelişmeden hemen sonra yapılan istişarede alınan karara rağmen Mohaç Ovası'na doğru kaçan Avusturya birliklerini takip ettirmiştir (Majer, 2015, 28-9). Nitekim o söz konusu galibiyet sonrası harekât tarzını görüşmek için otağında yapılan toplantıda düşmanın takip edilmesinde tehlike gören tecrübeli erkânın, geri çekilen düşmanın ardından bir miktar süvari çıkarılması, ordunun ise esas kısmı ile Ösek'te kalması ve buranın tahkimine çalışması yolundaki tavsiyelerini başlangıçta kabullenmişken, bu fikir ve tavsiyeleri kendisinin büyük bir zafer elde etmesini istemeyenlerin kıskançlığına hamleden adamlarının sözlerine uyarak Drava'nın öbür yakasına geçip Mohaç istikametinde düşmanı takip etmeyi tercih etmiştir (Türkal, 2012, 1071-2; Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 227-8; Ateş, 2015, 140-1; Aktemur, 2019, 143; Hammer, 2010, 1808; Danişmend, 1972, 463). Ordu büyük bir kısmı ile Drava'da yerleşirken çıkardığı öncü kuvvetler Şikloş önlerinde Çatalköprü civarında -Mohaç Ovası yakınlarında Harsan Dağı'nın önünde- (Marsigli, 1934, 191-3; Majer, 2015, 30) düşmanla çatışmaya girmiştir. (11 Ağustos 1687) Başlangıçta çok iyi giden savaş, düşman ordusunun Mohaç Ovası ağzında yığınak yapmış esas kuvvetleri karşısında Süleyman Paşa'nın orduyu muharebe sahasına yakın bir bölgeye almak için, kumandanların asker arasında telaşa sebep olacağı ikazına rağmen çadır söktürerek mevzi değiştirmek ve kuvvetlerin büyük bir kısmını elverişsiz ormanlık bir araziye yerleştirmek gibi hatalı ve tedbirsiz hareketi yüzünden birdenbire bozguna dönmüştür. Yeni mevzilere yerleşme sırasında meydana gelen boşluk ve zaafî fırsat bilen düşmanın (12 Ağustos 1687) ansızın bastıran hücumu karşısında başlayan

---

<sup>14</sup> Süleyman Paşa bu mektubu katibine yazdırmış ve kendi yazısıyla kenara şunları eklemiştir: “Benim ruhum bihamdilillah Taalâ Hırvat yirmi beş katana der sağ konulmuştur. Hakk Taalâ dahi ziyade kahr eyliye. Zayıf askerdir. Biz dahi akiblerince hareket etmek üzereyiz. Ceneab-ı Bari Taalâ'nın inayetiyle her ne tarafa giderlerse akiblerince gidilir. Hemen göreyim, gaziyan ile hazır bulunasız. Hakk Taalâ Asker-i İslâm'ı mansur muzaffer eyliye. Amin.11(Ramazana)N Sene 98 (21 Temmuz 1687)”, Majer, a.g.m., s.33-4

çözülme süratle orduya sirayet edince asker perişan bir şekilde Ösek'e geri çekilmiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 228-9, Raşid, 2013, I, 301-4). İnalçık (2021, 539, Dn.16), Lefaivre'den iktibasla 60 bin kişilik Osmanlı ordusunun 8 bin ölü ve 2 bin esir verdiğini ve 78 topun düşman eline geçtiğini yazmaktadır. Osmanlı ordusunun kayıp sayısını Zinkeisen (2011, 88) 10 bin, Hammer (2010, 1808) ve Danişmend (1972, 463) 20 bin olarak verir. Raşid sayı vermezken, Silahdar Mehmed Ağa ordunun kaçı sırasındaki kargaşada 2 bin askerin telef ve 3 bin kadarının esir düştüğünü yazar (Türkal, 1070-1). İ sazâde ise, esir düşen 18 bin askerin 12 bin kadarının kurtarıldığını yazar (İ sazade, 1993, 202-3).

Çağdaş kaynaklarda Budin'in kaybindan sonraki bu yenilginin sorumlusu olarak Sarı Süleyman Paşa gösterilir (Aktemur, 2019, 144). Hasan Esîrî'nin yazdığına göre Ösek yakınlarında üç gün süren ilk muharebede 10 bin kadar düşman askeri öldürülmüş ve düşman ordusu, Drava üzerindeki köprüden geçerken toplarını ve ağırlıklarını bırakarak kaçmıştır. Esîrî, böyle bir durumda su-i tedbir edilerek düşmanın takip edildiğini ve Mohaç (Şikloş) yakınlarında muharebede ordu düzeninin bozulduğunu ve kesin zafer elde edilecek yerde korku içindeki düşmanın cesaretlenerek saldırıya geçtiğini yazmaktadır. Kötü arazide askerin birbirinden habersiz olması ve ordunun organize olamaması nedeniyle asker kaçmaya başlamış, Yeğen Osman Paşa'nın az sayıdaki atlı askeri dışındakiler kaçmış ve o hengâmede buna engel olunamamıştır. Anlaşıldığına göre Şikloş yakınlarındaki yaşananlar her iki tarafta da şaşkınlığa neden olmuştur. Düşman ordusu korku içinde kaçarken Osmanlı ordusu kesin zafer alacağı muharebeyi kaçarak terk etmiştir (İnan, 2017, 1415-6).

Silahdar Mehmed Ağa da bu gelişmeye dair ilginç bilgiler vermektedir. Süleyman Paşa Drava'yı geçerek düşmanı takip ettiği sırada gelen haberlerde Avusturyalıların korkarak Mohaç palankası ve Drava'daki erzak gemilerini yakıp Budin'e doğru kaçtıklarını ve Saklaviş Kalesi'ni boşaltıp yıkmaya altı bin adam gönderdiklerini öğrenmiş ve Vezir Osmanzade Ahmed Paşa'yı Saklaviş'e düşman ordusunu gözlemeye göndermiştir. Süleyman Paşa bu sırada, ormanlık arazide sabahtan ikindiye kadar yapılan savaşta *niçe baş dilin* alınmasına rağmen "*nâm-ı benim olsun diye halkı muharebeden men idip askerin zabt u rabtınamukayyed*" olamamıştır. Böylece düşmanın saldırdığı ordunun Anadolu kolu bozulunca bozgun bütün orduya yayılarak askerler telaşla kaçmaya başlamışlardır. Silahdar, bu sırada

düşman tarafından esen bir rüzgârın bütün ordugâhı göz gözü görmez bir tozla kaplamasını da ordunun bozulması ile ilişkilendirir. Nihayet bozulan ordu çadırları yıkarak ve top, hazine, cebehane ve defterhaneyi terk ederek Ösek Köprüsüne gelmiş, burada karşıya geçmek için itiş kakışta 2 bin kadarı telef olmuştur. Düşman ordusu ise meydanda bırakılanları ve Süleyman Paşa'nın çadırını ele geçirmiş ve o sırada yaralı ve hasta olarak kaçamayan 3 bin kadar askeri öldürerek bir kısmını esir etmiştir (Türkal, 2012, 1071-2; Ateş, 2015, 140-2).

Bu savaşta bizzat Avusturya ordusunda bulunan Marsigli (1934, 191-3, 234-5) ise bataklık ve ormanlık bir alanda bulunan ordugâhlarının kuşatıldığını yazmakta ve Süleyman Paşa'nın ayrıca burada siperler ve savunma tedbirleri aldığını ve Avusturyalıların saldırısı karşısında Osmanlı piyade ve süvarilerinin ağaçlar vasıtasıyla kendilerini bir süreliğine koruyabildiklerini fakat daha sonra gayr-i muntazam bir şekilde ve bütün top, mühimmat ve erzaklarını bırakarak kaçtıklarını eklemektedir. Marsigli (1934, 204), Süleyman Paşa'nın korkudan kaçtıklarını düşündüğü Avusturyalıları takip ederek beyhude bir iş yaptığını yazar. Ona göre Avusturya ordusunun çekilmesi çok muntazam bir şekilde olmuştu. Majer de (2015, 30) onu desteklemekte ve Süleyman Paşa'nın Zigetvar Muhafızı Mehmed Paşa'ya gönderdiği söz konusu mektubunda daha evvelki başarısını olduğundan daha yüksek değerlendirdiğini, atılgan ve genç rakip kumandanların zafer arzusunu, askeri dehasını ve ordularının kalitesini küçümsemiş olduğunu yazmaktadır (Uzunçarşılı, t.y., 471). Mohaç Bozgunu, Macaristan topraklarında yeniden birçok kalenin elden çıkmasından başka Transilvanya'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesine de başlangıç teşkil etmiştir.<sup>15</sup> Dönemin tanıklarından Marsigli ise ordunun isyanından bahsetmezse de Mohaç Bozgunu'nun Osmanlı Devleti'nin izmihlâli ile Sultan Mehmed'in hal'ine neden olacağını yazmaktadır (Marsigli, 1934, 204). Bu gelişme ordudaki disiplin ve düzeninin bozulmasına da neden olmuş gerek bu gelişmeler gerekse Süleyman Paşa'nın girişimleri büyük bir isyanın çıkmasına neden olmuştur.

---

<sup>15</sup> Bkz. Akün, a.g.m., s.42-3, Marsigli, *a.g.e.*, s.191, 204, 235, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, s.2174, Hammer, VI, 1808, Jorga, IV, s.191-3, Uzunçarşılı, III, s.472, Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısından İstanbul*, I, Çev. M.A. Kılıçbay, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s.238

#### 4. Ordunun İsyanı

Köprülüler döneminde düzene sokulan ordunun özellikle Viyana Seferi'nden sonra bozulduğu ifade edilmektedir (Jorga, 2009, 149 vd.; Mantran, 1992, 314). Uzunçarşılı, Viyana Hezimetinden sonra Köprülü'ler gibi güçlü vezirlerin olmaması ve padişahın devlet idaresinden uzak durmasını da buna eklemektedir (Uzunçarşılı, 1943, 501-2; Mantran, 1990, 113-5; Itzkowitz, 2006, 86). Sonuç olarak Süleyman Paşa, bu isyanın baş müsebbibi olarak görülürse de (Mustafa Nuri Paşa, 1992, 286-7) isyanın sebeplerini asıl olarak Viyana Kuşatması sonrası konjonktürde aramak gerekmektedir (Jorga, 2009, 194-5). Ne ki bir bir elden çıkan kaleler Osmanlı Devleti'nin Macaristan'daki bir buçuk asırlık hâkimiyetinin de sona erdiği anlamına geliyordu. Zinkeisen'e göre (2011, 100) Mora, Dalmaçya ve Macaristan'daki kayıplardan dolayı ortaya çıkan hoşnutsuzluk, Mohaç'taki mağlubiyet ve Atina'nın düşmesinden sonra büyük bir isyana dönüşmüştü. Ona göre isyanın nedeni Süleyman Paşa'nın sert yönetimi karşısında gevşek bir yönetime alışmış birlikler arasındaki baş gösteren hoşnutsuzluktu. Mohaç'taki mağlubiyet ondan kurtulmak için bahane olmuştu. Majer'e göre de Süleyman Paşa'nın seferinin askeri mağlubiyeti aşan sonuçları olacaktı ki sultanın sarayında, son yıllardaki geri çekilmeler ve başarısızlıklardan dolayı ordunun huzursuzluğundan endişe ediliyordu (Majer, 2015, 27, 42; Hammer, 2010, 1813).

Ahmet Refik'in *felaket seneleri* olarak isimlendirdiği 1683-1699 arası 16 yıllık süreçte, Osmanlı Devleti'ne karşı Kutsal İttifak'ı oluşturan Avusturya, Lehistan ve Venedik'e karşı pekçok cephede mücadele eden ordu mali ve lojistik sebeplerle yıpranmış, Budin başta olmak üzere kaybedilen kaleler ordunun moral ve intizamını bozmuştur. İleride de görüleceği gibi askerin bilhassa ücretlerini alamamaktan şikâyet etmeleri ve son gelişmede yaşanan lojistik sorunlar isyanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Askeri isyanların en başta sebebi ordunun maaş ve ihtiyaçlarının karşılanmaması meselesi olduğu gerçeğinden hareketle 1687 İsyanı'nın en önemli nedeninin mali sıkıntılar olduğunu unutmamak gerekmektedir (Mantran, 1990, 230 vd.; Mantran, 1992, 302).

İnalçık'a göre (2021, 264-6) artık bütün ordu bir ayaklanma için uygun bir durumda bulunuyordu. Kantemir ise (1980, 143-4) "*Osmanlı ordusunda önemsiz bir sebepten dolayı müthiş bir ayaklanma olur.*" diyerek isyanın nedenlerine değinmez



fakat isyanın padişahın hal'i ile imparatorlukta onarılması güç zararlar meydana getirdiğini ekler. Ciddi yiyecek sıkıntısı çeken Eğri'ye yardım göndermek isteyen Süleyman Paşa'nın bir miktar askerle adı geçen kaleye yardım göndermek istediğini fakat askerinin bu emre uymadığı gibi salt kendi kusuru yüzünden Almanlar tarafından mağlup edilen orduyu yok etmek niyetinde olduğunu yüzüne söylerler. Askerler aldıkları yaraları ve soluk almaktan başka takatları kalmayan bitkin atlarını gösterirler. Buna karşı Süleyman Paşa'nın sert bir şekilde emrini tekrarlaması üzerine askerler kendileriyle birlikte gelmediği takdirde Petervaradin'den dışarı adım atmayacaklarını söylerler. Kantemir'e göre isyanı asıl alevlendiren ise Süleyman Paşa'nın son savaşta görevlerini istediği gibi yerine getirmeyen birçok paşayı cezalandırmak istemesidir ki asi elebaşları Süleyman Paşa'nın kendileri hakkındaki bu tehdidini öne sürerek orduyu kışkırtmışlardır (Sarıcaoğlu, 2009, 314).

Kantemir'in aktardığı bu bilgiler diğer kaynaklarla da-mesela Miyarü'd-Düvel'de (İnan, 2017, 1417) uyusmaktadır. Mohaç Bozgunu'ndan sonra Ösek'e çekilen Süleyman Paşa, Avusturyalıların hedefinde olan bu kaleyi tahkim ettirmiş ve buradan Varadin'e geçmişken (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 231; Kantemir, 1980, 135) bu sırada Eğri'den şiddetle zahire sıkıntısı çekildiği haberi gelmiştir. Süleyman Paşa ordugâha hayli uzak olmasına rağmen Eğri muhafızlarını kendi kaderleri ile başbaşa bırakmak istememiştir. Nihayet Diyarbakır Valisi Cafer Paşa'nın emrine birkaç eyalet ve bir miktar kapıkulu askeri vermiştir. Bunlar güya on beş saatlik mesafedeki düşman üzerine gönderilecekti. Fakat yanlarına ihtiyaçlarından fazla erzak verilmesi, askerlerin şüphelenmesine neden olmuştur. Nitekim bu plân doğrultusunda sevk edilen asker Varadin köprüsünü geçtikten sonra asıl maksadın ne olduğunu anlamışlardır. Ertesi gün zahire yükleri artırıldığında on beş saatlik yere sekiz günlük zahire verilmesinden şüphelenen asker, gerçekte Eğri Kalesi'ne takviye kuvveti olarak gönderildiklerini anlamış, katedecekleri yolun düşman tarafından tutulmuş olduğunu ileri sürerek gitmekten ve atlarına zahire koymaktan yüz çevirmişlerdir. Öte tarafta kalan Süleyman Paşa'nın Sancak-ı şerifi de alıp kendileri ile beraber gelmedikçe bir yere gitmeyeceklerini bildiren asker, bu sırada iki gün iki gece aralıksız yağın şiddetli yağmur altında, yanlarına çadır verilmemiş oluşu yüzünden düştükleri perişan halden büyük bir hiddete kapılarak geri dönmek istemişlerdir. Fakat Süleyman Paşa'nın bunların geri dönmelerini önlemek için köprüyü kapattırması askerinin daha da

hiddetlenmesine neden olmuştur. Köprünün kapalı olduğunu gören asiler nihayet bütün engelleri yıkmak suretiyle ordugâhadönmüşlerdir. İsyanın başlangıç noktası burasıdır. Böylece 1 Eylül 1687’de büyük isyan başlamış ve ertesi gün asiler Abaza Siyavuş Paşa’yı kendilerine baş etmişlerdir (Sarıcaoğlu, 2009, 314).<sup>16</sup>

Daha önce de ifade edildiği üzere Süleyman Paşa’nın orduda yaptığı birtakım düzenlemeler ordunun isyanında önemli bir etkidir (Uzunçarşılı, 1943, 194, İnalçık, 2021, 265, 540, Dn.19) Ne ki Uzunçarşılı (1943, 209), “*Zahiri sebebi Vezir-i azam Süleyman Paşa’nın kendilerini tensik etmek istemesidir.*”, diye yazmaktadır. Bunlar dışında Budin’in kaybı ve son Mohaç bozgunundaki tedbirsizliği, bardağı taşıran son damla olmuştur (Şakir, 1944, 126-7). Kendisine yönelik bir takım şikâyetlerle harekete geçen asilerin elebaşları<sup>17</sup>, Halep Beylerbeyi Siyavuş Paşa’ya gelerek ondan ordunun başına geçmesini istemişler. İlk sipah ve silahdar zümresi ile Yeğen Osman Paşa kumandasındaki yeni katılma levend grubu arasında patlak veren ayaklanma süratle diğer askerler arasında da yayılmıştır. Bazı elebaşların tertib ve teşviki ile ayaklanan askerler (Üsküdarî Abdullah Efendi, 2017, 391), üst üste uğranılan mağlubiyetler ile itibarını kaybetmiş olan Süleyman Paşa’dan sadaret mührünü ve Sancak-ı şerif’i kendilerine teslim etmesini istemişlerdir.

Süleyman Paşa başlangıçta Eğri’ye gitmek için kendisinin de Sancak-ı şerifle öbür yakaya geçeceğini ve ulûfelerini tastamam vereceğini söylemişse de hiçbir teklifi kabule yanaşmayan asilerin şiddetlerini arttırmaları karşısında işin vahametini anlayarak çareyi kaçmakta bulmuştur (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 232-3; Türkal, 2012, 1072; Aktemur, 2019, 144; İ sazade, 1993, 186-7; Kantemir, 1980, 145; Hammer, 2010, 1813). (2 Eylül 1687) Orduda başgösteren isyanın kendisini hedef alacağını düşünen Süleyman Paşa Varadin Kale’sine sığınmak amacıyla çadırından çıkarak bir beygire binmiş; Sancak-ı şerif ve mühür yanında olmak üzere Vezir Cafer

<sup>16</sup> İsyanın çıkışı ve gelişmesi için Bkz. *Zübde-i Vekayiât*, s.232-4, *Zeyl-i Fezleke*, s.1072-4, *Târih-i Râşid*, I, s.305-7, *Vâkı’ât-ı Rûzmerre*, I, s.391, *Vekâyi-i Viyana*, s.142, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s.144-5, Hammer, VI, 1813, Ahmet Refik, *a.g.e.*, s.57-8, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, s.2174-5, Danişmend, III, s.463, Uzunçarşılı, III, s.472, *Büyük Türkiye Tarihi*, VI, s.127, *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.144, *Târih-i Mehmed Giray*, s.18, M. Cavit Baysun, “Mehmed IV”, *İslam Ansiklopedisi*, C.7, MEB Yayınları, İstanbul, 1987, s.555, Özcan, a.g.m., s.536-7, Fikret Sarıcaoğlu, “Siyavuş Paşa, Abaza”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.37, Ankara, 2009, s.313-4

<sup>17</sup> Bu sırada Süleyman Paşa’nın isyancı elebaşlarını yakalamak için emirler çıkarttığı yazılmaktadır. Batılı yazarlar isyanın elebaşlarına *yediler komitesi* adını vermişlerdir. Fikret Sarıcaoğlu, “Siyavuş Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, Ankara, 2009, s.314, Asil elbaşların isimleri için Bkz. *Zübde-i Vekayiât*, s.244, *Zeyl-i Fezleke*, s.1072-4

Paşa, Defterdar Seyyid Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Vezir Tekfurdağlı Mustafa Paşa, Ordu Kadısı Sirozi Abdülbaki Efendi ve Silahdar Ağası Süleyman Ağa ile Varadin köprüsü başındaki gemilerden birine binerek Tuna üzerinden Belgrad'a kaçmıştır. Süleyman Paşa'nın kaçtığı duyulunca Yeğen Osman Paşa orduda herkesin yerinde kalması, kimsenin çadırlarını bozmaması ve bir yere gitmemesi yolunda emirler vererek durumu kontrol altında tutmaya çalışmış, buna mukabil askerler firari sadrazamın çadırını zapt etmişlerdir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 235).

Kantemir'in (1980, 144-5) asileri kışkırtanlardan biri dediği Abaza Siyavuş Paşa bu görevi ancak sultanın tevcih edeceğini söyleyerek ilk başta kabul etmemiştir. Yazar onun İstanbul'a gitme hususuna ve *"suçsuz bir sultanın hayatına kastedecek kadar dinsiz değilim"* diyerek padişahın hal meselesine olumsuz baktığını yazar. Siyavuş Paşa'nın önerisiyle padişaha yazılan bir mahzarda, ihanet ederek kaçan sadrazama karşı adalet talep ettikleri, ordunun kendisini hedef almadığı, şayet sadrazamı görevden alırsa ve askerın alacaklı olduğu ulûfeleri gönderirse isyanın durulacağı ifade edilmiştir (Kantemir, 1980, 146-7). Çağdaş kaynaklara göre de asiler Süleyman Paşa'nın çadırında yapılan toplantıda bir yol haritası çizmişler ve padişaha gönderilmek üzere müzakere ettikleri hususları bir mahzara yazmışlardır (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 235, Raşid, 2013, I, 307-8). Bu mahzarda, Süleyman Paşa'nın orduda yaptığı yoklamalardan ve vaadettiği zahire, terakki ve ulûfelerinin verilmemesinden şikâyetler ile askerın, bütün bu olumsuzluklara rağmen hizmette kusur etmemiş olduğu yazmaktadır. Eğri'ye yardım gönderme hususundaki son gelişmede yaşanan hoşnutsuzluğa da değinilen mahzarda Süleyman Paşa için *"bu âdem bize dâ'imacevr ü eziyet ve her ahvâlde kizbihtiyâridüp, her birimize dürlü meşakkat çekdirmeden gayrı bu âna değin kendüden bir lütûf görmedik."* denilerek onun kaçmasından (Aktemur, 2019, 144) padişaha şikâyette bulunulmuştur. Bu yaşananlardan dolayı kendilerine Siyavuş Paşa'yı baş ve kaymakam yaptıklarını ve mührü kime isterlerse verebileceğini yazarak adı geçen mahzarı İstanbul'a göndermişlerdir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 236-7; Ahmet Refik, 2010, 59; Hammer, 2010, 1813-4).

Bu yaşananlar, Süleyman Paşa İstanbul'a varmadan ve asilerin mahzarı henüz padişaha ulaşmadan önce bir yolla padişahın kulağına gidince Sultan Mehmed Siyavuş Paşa'ya bir hatt-ı şerîf göndermiş, serhatteki kalelerin muhafazasının herşeyden

önemli olduğunu, bu görevi kendisine verdiğini ve Belgrad'da kışlayarak orduyu zabt ve İstanbul tarafına yürüyüşüne engel olmasını emretmiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 239; Cezar, 1960, 2175; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 287; Uzunçarşılı, t.y., 489).<sup>18</sup> Fakat ilgili hatt-ı şerif Siyavuş Paşa'nın çadırında toplananların huzurunda okununca asi elebaşları buna tepki göstermiş ve Süleyman Paşa'nın katli ve mührün Siyavuş Paşa'ya gönderilmesi hususundaki fikirlerini padişahın hatt-ı şerifini getiren Mîrâhur Osman Ağa ile geri göndermişlerdir. Bundan birkaç gün sonra da asilerin mahzarını getiren adamlar ve ardından Osman Ağa gelerek padişahın huzuruna çıkmışlar, ordunun Belgrad'da kışlamak istemediklerini ve Süleyman Paşa'nın katlini ve mührün Siyavuş Paşa'ya verilmesini istemişlerdir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 239; Raşid, 2013, I, 310).

##### **5. Sarı Süleyman Paşa'nın Azli ve Katli**

Sultan Mehmed meseleyi görüşmek ve bir çözüm yolu bulmak için topladığı divanda, devlet ileri gelenleri ona münasip gördüğü birini vezîr-i 'azam ve yeniçeri ağası olarak tayin etmesi ve diğer ocaklara yeni zabitler seçmesi ve asilere, hepsinin azledilerek yerlerine yeni zabitler tayin edildiğinin ve yeniçeri, sipahi ve silahdar ve diğer kapıkullarına verilecek ulûfenin hazır edildiğinin bildirilmesini içeren bir hatt-ı hümayun çıkarmasını tavsiye etmişlerdir. Böylece asilerin kaçarak ya da itaat ederek isyanlarına son verecekleri söylemişlerdir. Sultan Mehmed bu fikri ilk başta kabul etmişse de bazı yakınları bu meseleye ertesi gün bir toplantı daha yapılarak karar verilmesini istemişlerdir. Defterdar'a bakılırsa asilerden gelen bazı adamlar gizlice Darüssaade Ağası Yusuf Ağa ile görüşüp hedeflerinde padişahın olmadığını ve sadece Süleyman Paşa'nın katlini istediklerine onu inandırmışlardır. Ne ki asilerin niyeti açıkça padişahı tahttan indirmek olsa da Yusuf Ağa asilerin niyetlerinden gafil olarak bu hususu padişaha açınca Sultan Mehmed asilerden gelen mektuplara güvenerek Süleyman Paşa'nın azledilmesine ve sonra da katline karar vermiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 240-1; Kantemir, 1980, 147-8).

İsyanın bu ilk safhasında Sultan Mehmed asilerin Siyavuş Paşa'nın eliyle bertaraf edilebileceğini düşünmüş olmalıdır. Ne ki Süleyman Paşa'ya olan

---

<sup>18</sup>Timeşvar muhafızı İbrahim Paşa'ya gönderilen bir hükümde de Süleyman Paşa'nın İstanbul'a gönderilerek yerine Siyavuş Paşa'nın ordu kaymakamı tayin edilmesi emredilmektedir. AŞD, h.940'dan aktaran Demir, *a.g.t.*, s.558

muhabbetinden dolayı onu korumaya çalışmışsa da azletmekten çekinmemiş ve Sancak-ı şerîf ile mührü Silahdar Hasan Ağa ile göndermiştir. Silahdar Hasan Ağa asiler Niş'te iken Sancak-ı şerifi ve mührü Siyavuş Paşa'ya teslim etmiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 241-2; Türkal, 2012, 1076; İ sazâde, 1993, 203; Aktemur, 2019, 145, Danişmend, 1972, 463; Öztuna, VI, 127; Ahmet Refik, 2010, 61; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 288)<sup>19</sup> Süleyman Paşa'nın sadaret mühletini, Osmanzade Ta'ib (2003, 124) yirmi iki ay, Tayyazade Ata (2010, 167) ve Şemseddin Sami (IV, 2619) yedi ay, Konyalı (2021, 228) ise yedi yıl olarak vermişlerdir ki yanlıştır. Süleyman Paşa'nın azli 19 Eylül 1687 olup sadaret müddeti bir sene dokuz ay ve iki gündür (Özcan, 2019, 537).

Sarı Süleyman Paşa henüz azledilmeden önce İstanbul'a gelmişti. (15 Eylül 1687) Burada gizlice Kaymakam Recep Paşa ile buluşmuş, Sancak-ı şerifi ve mührü kendisine teslim etmiş ve gizlenmiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 239). Silahdar'ın yazdığına göre İstanbul'a gelen Süleyman Paşa Davudpaşa'ya yakın çiftliğinde gizlenmiş ve Sancak-ı şerîf ile mührü Recep Paşa'ya teslim etmiştir. Yaşananları ona anlatmış ve "*alevlenmiş âteşdir önünde bulduğun işdeyakup geliyor. Bir belâdır uğradukiftâsı bir vechilemümkin değil. Rü'esâ-yı asker ve lisân-ı eşkiyâda Rodos'damenfîsadr-ı sâbık Kara İbrahim Paşa'ya sadâret söylenir. Vücûd bulur ise ne ben kalırım ne sen. Çaresin görmek gereksin.*" diyerek Kuruçeşme'deki yalısının yakınlarında eski dostlarından Salamon isimli bir Yahudi'nin evinde saklanmıştır (Türkal, 2012, 1074-5; OsmanzadeTa'ib, 2003, 124; Ata, 2010, 166, Danişmend, 1972, V, 45).

Bu hususta farklı bir rivayet nakleden Dimitri Kantemir'egöre Süleyman Paşa, gecenin karanlığından istifade ile ordugâhtan çıkarak bu başkaldırının haberini ilk kendisinin sultana ulaştırmak amacıyla İstanbul'a kaçmıştır. Padişahla bizzat görüşen Süleyman Paşa bütün suçu Siyavuş Paşa'nın üstüne yükleyerek ve daha başkalarını orduyu baştan çıkarmakla suçlayarak ve ayrıca emin bildiği Avusturya zaferini bunların hainliği yüzünden kaybettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisini korumak

---

<sup>19</sup>Zinkeisen'e göre Sultan Mehmed, Süleyman Paşa'nın azledecek ve mührü Siyavuş Paşa'ya gönderecek kadar zayıftı. *A.g.e.*, V, s.100-1, Jorga da aynı düşüncededir. Ona göre Sultan Mehmed Sarı Süleyman Paşa'yı koruma cesaretine sahip değildi, bu yüzden asilerin taleplerine boyun eğmiştir. Jorga, IV, s.196

isteyen padişah ona gizlenmesini tavsiye etmiştir. Yazar bu hususa işaretle, “*Süleyman Paşa'nın bundan önceki yaptıklarından dolayı basireti ve cesareti hakkında çok olumlu bir kanaate sahip bulunan Sultan Mehmed, Süleyman Paşa'nın söylediklerine çabucak inanır. Hem kendisinin hem de sadrazamın başına gelen uğursuz yazgıdan ötürü gözyaşları dökerek şikâyet eder ve asilerin amaçlarına ilişkin daha güvenli haber alıncaya değin ondan saklanmasını emreder.*” diye yazmaktadır. Böylece Süleyman Paşa padişahıtan gördüğü himaye ile Kuruçeşme'deki yalısının civarında bulunan Manolaki adlı zengin bir Rum'un evinde, sultan ve Kısırlarağası Yusuf dışında kimsenin haberi olmadan yirmi yedi gün süreyle gizlenmiştir (Kantemir, 1980, 145-6). *Târîh-i Mehmed Giray* adlı muasır bir eserde de Kantemir'i destekleyen bir bilgi vardır. Nitekim Süleyman Paşa Sultan Mehmed ile görüşmüş ve ona olan biteni anlatmıştır. Kendi suçunu söyleyip ondan özür dilemiştir. Sultan Mehmed bundan dolayı üzülmüş fakat onun gönlünü alarak onu teselli etmiştir (Demir, 2006, 18).

Kantemir ve bu eserdeki bilgi doğru ise Sultan Mehmed, önceden beri sevgisini ve takdirini kazanmış olan Süleyman Paşa'yı ilk başlarda korumak istemiştir. Sultan Mehmed ayrıca asilerin, ayaklanmalarına kısa sürede son vereceklerini düşünmüş olmalıdır. Fakat asilerden gelen sert mektuplar karşısında işin ciddiyetini anlayacaktır. Sultan Mehmed'in, saltanatının ilk yıllarında karşı karşıya kaldığı isyan hareketlerinden edindiği tecrübeyle, ordunun talep ettiği bir takım devlet adamları ve diğer isteklerinin yerine getirilmesi halinde isyanın sona ermesinin mümkün olacağını düşünmesi gayet normal bir durumdur. Bununla birlikte av merakı yüzünden genel kamuoyunun kendi aleyhine olduğunu bilen Sultan Mehmed muhtemelen yaklaşmakta olan ordunun kendisini hal 'etmek niyetinde olduğunu da anlamış olmalıdır (İnan, 2017, 1417; Kantemir, 1980, 130-1; Cezar, 1960, 2185; Uzunçarşılı, 1988, 96). Ne ki İstanbul'a doğru yürüyüş halindeki asilerin sürekli taleplerde bulunması ve kendilerine gönderilen yürüyüşlerine son vermeleri yollu uyarıları dinlememeleri karşısında kendi saltanatının da tehlike olduğunu bilincinde olarak onları durdurmak için her istediklerini yapmak zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2006, 143). Nitekim asi elebaşları Yûsuf Ağa'ya gönderdikleri mektupta, azli ile yetinmedikleri Süleyman Paşa'nın katledilmesini de istemişlerdir. Süleyman Paşa ile buluşmasından sonra ondan teslim aldığı sadret mührünü ve Sancak-ı şerif'i üç gün sonra (18 Eylül 1687) padişaha teslim eden Recep Paşa huzurda yapılan toplantıda mührü tâlip olmuş ve âsilerin

hakkından geleceğini söylemişse de bu öneri kabul görmemiştir (Aktemur, 2019, 145; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 288). Süleyman Paşa'nın yakın adamı ve sefere giderken sadaret kaymakamı yaptığı Recep Paşa, asilerin padişahı hal 'edip kardeşi Süleyman'ı tahta çıkaracaklarını bildiğinden önce şeyhülislam ve sonra sekbanbaşı ile görüşerek padişahın büyük oğlu Mustafa'yı tahta çıkarma önerisinde bulunmuştur. Fakat bu girişimi de kabul görmediği gibi padişahın kulağına gidince Sultan Mehmed onun yakalanıp hapsedilmesini istemiştir. Fakat kendisi de Süleyman Paşa gibi çareyi kaçmakta bulacaktır (Uzunçarşılı, t.y., 491, Dn.1, Hammer, 2010, 1815).

Sonuç olarak Sultan Mehmed asilerin taleplerine boyun eğerek Süleyman Paşa'nın katledilmesine razı olacaktır. Ahmet Refik (2010, 61-2) Sultan Mehmed'in Süleyman Paşa'nın yakalanması için Recep Paşa'dan yararlanmak istediğini yazmaktadır. Recep Paşa'nın, bulunduğu makama gelmesinde etkisi olan Süleyman Paşa ile arasındaki yakınlık bu düşünceyi desteklemektedir. Ne ki Recep Paşa'dan onun bulunup hapsedilmesini emrecekse de o işi ağırdan almıştır (Raşid, 2013, I,313-4). Buna şiddetle sinirlenen Sultan Mehmed Bostancıbaşı Midillili Mustafa Ağa'ya Recep Paşa'yı yakalatarak kapıarasına hapsetmesi ve katlini içeren iki ayrı emirname vermiştir. Fakat okuma yazması olmayan Bostancıbaşı Recep Paşa'ya katlini içeren hatt-ı hümayunu gösterince Recep Paşa onu kandırarak kaçmayı başarmıştır. Kendisini tanıyan çarşı esnafına “*ümme-i Muhammed zorbalar şehre girdi, dükkânlarınızı kapatın*” diyerek Edirnekapısı'ndan kaçmıştır. Sonuç olarak Süleyman Paşa kıyafet değiştirmiş halde yakalanıp (7 Ekim 1687) Bâb-ı Hümâyûn'a hapsedilmiş iki gün sonra orada katledilerek kesik başı Haseki Musa Ağa ile orduya gönderilmiştir.<sup>20</sup>(14 Ekim 1687) Süleyman Paşa'nın naaşı kendi yaptırdığı caminin haziresinde olup kitâbesinde, “*Cennet-i adne varıp anda Süleyman oldu*” şeklindeki son mısraın ölüm yılına düşürülen tarihi verdiği nakledilir. Konyalı (2021, 228) bu son mısraın ebced hesabına vurulunca 1099 rakamlarının çıktığını yazmaktaysa da Osmanzade Ta'ib (2003, 125) bunu 1098 olarak bulmuştur.

---

<sup>20</sup> *Zübde-i Vekayîât*, s.246-7, *Zeyl-i Fezleke*, s.1079, *Târih-i Râşid*, I, s.313-4, *Tarih-i İszâde*, s.204, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s.147, Hammer, VI, s.1815, Ata, II, s.166, Şemseddin Sami, IV, s.2619, *Netayic-ül-Vukuat*, I-II, s.287, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, s.2189, Uzunçarşılı, III, s.491

Haseki Musa Ağa, Sultan Mehmed'in hatt-ı hümayûnu ile Süleyman Paşa'nın kesik başını asiler Filibe'de iken Siyavuş Paşa'ya teslim etmiştir.<sup>21</sup> Siyavuş Paşa bütün ocak zabıtlarını çadırında toplayarak padişahın hatt-ı hümayûnunu okumuştur. Sultan Mehmed bu hatt-ı hümayûnda mealen, Süleyman Paşa'nın katledilerek kesik başının gönderildiğini, Recep Paşa'nın da arandığını, ulûfelerinin ve ihtiyaç duydukları her türlü malzemenin karşılanıp Süleyman Paşa'dan gördükleri kötülüklerin giderilebileceğini fakat düşmanın ilerleyişi karşısında kendilerinin İstanbul'a gelmelerinin doğru olmadığını, Belgrad ya da Sofya'da kışlamaları gerektiği ve bu taraftan asker ve para gönderileceğini söylemiştir. Bu hatt-ı hümayûn da asiler üzerinde etkili olmamıştır. Asiler Sultan Mehmed'i devlet işlerini bırakıp avla meşgul olarak cephedeki askerin durumu ile ilgilenmemekle suçlayıp bundan sonrası için söylediklerine kulak vermeyeceklerini söylemişler ve yürüyüşlerine devam etmek için çadırlarını sökmüşlerdir (Defterdar, 1995, 248-9; Raşid, 2013, I, 314-5).

Burada dikkati çeken husus asilerin istekleri yerine getirildikçe gemi ağza almalarıdır ki Süleyman Paşa'nın, kethüdalığından beri biriktirdiği mallarını ele geçirmeden öldürülmesine tepki göstermişler (Türkal, 2012, 1081; İsayâde, 1993, 201-3) ve yürüyüşlerine devam ettikleri gibi padişahın gönderdiği öğüt ve vaadler içeren mektuplara sert şekilde cevap vermişlerdir. Ne ki Süleyman Paşa'nın dışında istekleri üzere diğer devlet adamlarının katledilmesi de asileri durdurmaya yetmemiş, tersine onların "*ihtilalci ruhlarını kamçulamış*"tır. Kantemir bu aşamada Siyavuş Paşa'nın, asilerin ayaklanmasına son vermek ya da en azından padişahın emrine uygun olarak yürüyüşlerini durdurmak için çalıştığını yazmaktadır. Fakat asilerbu girişiminden dolayı onu padişahın tarafına geçerek kendilerine ihanet etmiş olmakla suçlamışlardır. İstanbul'a girmek ve padişahı hal 'etmek noktasında kararlı olan asi elebaşları Siyavuş Paşa'yı kararlarına muhalefet etmesi halinde öldürmekle tehdit etmişler ve amaçlarına uygun bir sadrazamı tahta çıkaracakları Sultan Süleyman'a tayin ettireceklerini söylemişlerdir (Kantemir, 1980, 150-1).

Anlaşıldığı kadarıyla Siyavuş Paşa'nın ordunun ilerleyişini durdurma çabaları boşa çıkmıştır. Asiler Edirne'ye geldiklerinde Sadrazam Siyavuş Paşa ile Yeğen Osman Paşa'nın ordunun Edirne'de kalması ve padişahın hal'i düşüncesinden

<sup>21</sup> Neredeyse çağdaşı olan Augsburg'lu bir ressam, dehşet içindeki halefine (Siyavuş Paşa'ya) başını getirilişini resmetmiş ve bu sahneyi gravürleştirmiştir. Majer, a.g.m., s.43-4



vazgeçilmesi önerilerini de kabul etmemişler ve Sultan Mehmed'in hal'ini açıktan dile getirmeye başlamışlardır (Hammer, 2010, 1815; Jorga, 2009, 196; Uzunçarşılı, t.y., 490). Siyavuş Paşa ise padişaha gönderdiği başka bir telhiste asileri zabtedemediğini ve ilk başta Edirne'de kışlamaya karar vermişken asilerin otağını basıp burada kışlamayacaklarını, ulûfelerini İstanbul'da alıp şer 'ile davalarını burada görececeklerini, Yeğen Osman Paşa'nın da zorbalara karşısında çaresiz kaldığını ve asilerin İstanbul'a yürümekle fitnenin defedilebildiğini yazmıştır. Kaymakam'a da asilerin ittifakla İstanbul'a gelerek padişah değişikliğinde kararlı olduklarını, Silivri'ye gelince cülûsun gerçekleşmiş olması gerektiğini, Edirne'den o tarafa hareket edileceğini yazmıştır. Sultan Mehmed artık asilerin niyetinin kendisini tahttan indirmek olduğunu ve onları durduramayacağını anlamış ve Siyavuş Paşa'ya gönderdiği başka bir hatt-ı şerîfde, daha önceki hatt-ı şerîflerinde asilerin isteklerini yerine getirmeyi kabul etmesine rağmen kullarının kendisine itaat etmediklerini söylemiş; kendisini tahttan indirmek fikrindelerse yerine Şehzade Mustafa'yı geçirip kendisini de kendi halinde bırakmalarını ve Şehzade Ahmed'i de kendilerine emanet ettiğini, canına kastları varsa şerhlerinden Allah'a sığındığını yazmış ve onlara beddua etmiştir (Türkal, 2012, 1087).

Sonuç olarak Sultan Mehmed kendisine yönelik oluşan muhalefet ve ordunun hal 'niyeti ile ilerleyişi karşısında kardeşi Süleyman lehine tahttan çekilecektir (Demir, 2006, 18-9; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 287-8; Hammer, 2010, 1816) Ne ki asiler ise İstanbul'a girmişler ve ne Sultan Mehmed ne de Siyavuş Paşa buna engel olabilmıştır. Siyavuş Paşa, İstanbul'a sarkan ve şehirde uzun süreli bir anarşiye neden olan isyanı bastırmak için uğraşmışsa da bunu canıyla ödemiştir. İsyana *Sancak Vak'ası* adı verilen ve halkın devreye girmesiyle farklı bir mayet alan gelişmeler sonrasında nihayet bastırılabilir (Katgı, 2020, 777 vd.). Fakat ordunun İstanbul'da yarattığı kargaşa ve cephenin boş bırakılması düşmana fırsat vermiştir. Nihayet isyan, kısa bir süre sonra Belgrad ve başka bazı kalelerin elden çıkmasına neden olacaktır (Sarıcaoğlu, 2009, 314; İnan, 2017, 1417).

## 6. Mallarının müsaderesi

Sarı Süleyman Paşa'nın mallarının müsaderesine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Fakat Mesut Demir'in transkripte ettiği *1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri*'nde Süleyman Paşa'nın mallarının kayıt altına alınması ve ilgili yerlere gönderilmesine dair hükümler vardır. Belgrad'da Serasker Hasan Paşa'ya ve o

havalideki kadılara yazılan hükümlerde Süleyman Paşa'nın orada olan nakid ve mallarının defter edilerek orduya bildirilmesi istenmiştir (Demir, 2010, 532 vdl.). Başka bir hükümde Süleyman Paşa'nın Belgrad'da yağ, arpa, pirinç ve zahiresinin defter edilerek bir kısmının levendat için gönderilmesi istenmiş, başka bir hükümde de bu teyid edilmiş ve Süleyman Paşa'ya ait eşya ve yük hayvanlarının “ *her neleri var ise bir nesne zâyi ve telef olmamak üzere defter ve bir mahfûz mahalde muhkem hıfz..*” eylenmesi emredilmektedir (Demir, 2010, 558, 562).

### 7. Diğer Devlet Ricali ile İlişkileri

Süleyman Paşa'nın yabancı devlet görevlileri ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu ve bu yüzden yabancı kaynaklarda kendisinden olumlu bir dille bahsedildiğinden daha önce de bahsedilmişti. Ne ki aldığı görevler itibariyle başta padişah olmak üzere pek çok devlet adamı ile iyi veya kötü irtibatının olduğu muhakkaktır. Sultan Mehmed'in sevgi ve güvenini kazandığı hatta isyan sorasında asilerce katli istendiğinde padişahın onu korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bir takım azl ve katl olaylarında etkisinin olduğundan daha önce bahsedilmişti. Aşağıda da görüleceği üzere bir tür ‘paşalar savaşı’ diyebileceğimiz gelişmeler içinde olduğunu gördüğümüz Süleyman Paşa, düşmanı olan ya da makamı için tehlike olarak gördüğü Merzifonlu Kara Mustafa ve Melek İbrahim Paşa'nın katlinde Kızlarağası Yusuf ve Kara İbrahim Paşa ile işbirliği yapmıştır. Merzifonlu'nun katlinde sadrazamlık vaadiyle tarafına çektiği Kara İbrahim Paşa bu sefer kendisini devre dışı bırakmak istemiştir. Kızlarağası Yusuf Ağa ise bu entrikalar içinde Süleyman Paşa'nın yanında olmuştur. Onun hayırla yâd ettiği ve kethüdâlıklarını yaptığı Dilsiz Tavşan Ağa ve Fazıl Ahmed Paşa dışında üçüncü vezir ve sadaret kaymakamı olduktan sonra eski bir meseleden dolayı sürtüşme yaşadığı Silahdar Şahin Mustafa Ağa'nın isimlerine rastlıyoruz. Akün'ün neşrettiği konuşma zabtından onun Musahip Damat Mustafa Paşa ile de yakın temasta olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu konuşma zabtında Mustafa Paşa Mekke'deki görevinden dolayı Süleyman Paşa'nın şahsına karşı takdirlerini ifade etmiş, karşılıklı diyaloglarda ona karşı övgü dolu sözler sarfetmiştir (Akün, 1980, 57-64).

Süleyman Paşa'nın münasebeti olduğu diğer bir devlet adamı, kendisinin yakın adamı ve kethüdâsı olan Şatır Recep Paşa'dır. Süleyman Paşa bunu, üçüncü vezirlikle ‘paşa’lığa terfi ettikten sonra sadaret kaymakamlığına getirmiştir. İsyân nedeniyle İstanbul'a geldikten sonra Sancak-ı şerîf'i ve mührü ona teslim etmiş ve onun

desteğiyle gizlenmiştir. Sultan Mehmed Süleyman Paşa'nın bulunmasını emretmesine rağmen Recep Paşa bunu ağırdan almış ve dostunun yerini ifşa etmemiştir. Recep Paşa ayrıca asilerin İstanbul'a yürüyüşlerinin devam ettiği sırada mühre talip olmuş ve isyana son vereceğini garanti etmişse de Sultan Mehmed buna sıcak bakmamıştır. Recep Paşa'nın Şehzade Mustafa'yı tahta çıkarma girişimi de başarısız olmuştur. Sonrasında Süleyman Paşa ile tutuklanmalarına emir çıkmışsa da kaçarak bir süre gizlenmiştir.

Bunlar dışında Kızlarağası Yusuf Ağa'nın Süleyman Paşa'nın yakın dostu olduğu görülmektedir (Kantemir, 1980, 146). Nitekim sadrazamlığa getirilmesinde padişah üzerinde nüfuz sahibi olan (Aktemur, 2019, 139; Kantemir, 1980, 400) Yusuf Ağa'nın etkili olduğu hatta bunun etkisiyle padişahın Süleyman Paşa'ya canını garantiye alan ve kendisine sınırsız yetki veren bir kâğıt aldığından daha önce bahsedilmişti. Süleyman Paşa'nın Yusuf Ağa ile dostluğuna dair en açık örnek ortak düşman olarak gördükleri Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Bozgunu sonrası karşılıklı oynayarak sevinmeleridir. Ayrıca bu ortaklık ile Mustafa Paşa'nın katledilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Ordunun isyanı sırasında asilerin İstanbul'a gönderdiği adamların hedefte Sultan'ın olmadığına inandırdıkları Kızlarağası Yusuf Ağa, asilerin niyetinden gafil olarak padişaha asilerin isteklerini yerine getirmesini telkin etmiş olmalıdır. Yusuf Ağa'nın Sultan Mehmed'in kararında ne derece etkili olduğu net değildir. Fakat Sultan Mehmed Süleyman Paşa'yı azlederek mühürü asilere göndermiş biraz sonra da Süleyman Paşa'nın katlini emretmiştir. Bundan sonraki süreçte Yusuf Ağa'nın azledilerek Mısır'a sürgün edildiğini görmekteyiz.

Halefi Siyavuş Paşa ise Budin'in Avusturyalılarca muhasarasında, Avusturyalılara karşı hazırlık ve kalelerin tamiri ve erzak temininde, Ösek'in savunmasında ve son olarak Mohaç Savaşı'nda Halep Beylerbeyi olarak onun emrindedir (Sarıcaoğlu, 2009, 313). Çağdaş bir kaynakta Mohaç Savaşı'nda düşmanın takip edilip edilmemesi konusu müzakere edilirken Siyavuş Paşa'nın kendisini istemediği için düşmanın takip edilmemesi fikir beyan ettiği yazmaktadır ki bu kayda bakılırsa Siyavuş Paşa, Süleyman Paşa'nın zafer kazanmasını istemediği için böyle davranmıştır. Buradan Siyavuş Paşa'nın kesin olarak Süleyman Paşa'ya karşı olduğu ya da onun makamında gözü olduğu gibi bir yorum çıkarılamaz. Fakat Kantemir'in verdiği bilgi doğruysa Süleyman Paşa da isyanın müsebbibi olarak Siyavuş Paşa'yı

göstermektedir. Ne ki akıllı bir strateji izlediği ve düşmanın takip edilmemesi -şayet doğruysa- fikrindeki haklılığı sonradan anlaşılmıştır. Nitekim savaş sonucundaki gelişmeler kendisini haklı çıkarmıştır.

Siyavuş Paşa ordunun isyanı sırasında asilerce baş seçilmiştir (Sarıcaoğlu, 2009, 314). Kantemir'in düşüncesi bir tarafa Siyavuş Paşa'nın bu isyan girişiminde rolü henüz net değildir fakat asi elebaşlarının zorlamasıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim sadrazam olduktan sonra Sultan Mehmed'in mehtuplarına karşılık olarak orduyu zapt etmek ve onların İstanbul'a yürüyüşlerine engel olmak istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Siyavuş Paşa Yeğen Osman Paşa ile orduyu durdurma çabaları üzerine asi elebaşları onu hain ilan edecekler ve İstanbul'da sarayını yağmalayarak onu öldüreceklerdir.

Söz konusu Yeğen Osman Paşa da cephede görülmektedir ve Süleyman Paşa'nın emrindeki levend birliklerinin başı durumundadır. Çağdaş kaynaklarda Yeğen'in Mohaç Savaşı'ndaki mücadelesinden kısmen bahsedilirse de Süleyman Paşa ile olan ilişkisi hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Mohaç'ta düşmana karşı başarılı bir harekât gösteren Yeğen'i kıskanan ve zaferi kendi lehine çevirmek isteyen Süleyman Paşa elde edilen ganimetleri toplatılması emri ile askerinin tepkisini çekmişti (İsazade, 1993, 201-3). Hüseyin Hüsameddin'e bakılırsa amcası Kara İbrahim Paşa'nın azli ve öldürülmesi de Yeğen'in Süleyman Paşa ve padişaha olan düşmanlığında önemli bir etkendi (Hüseyin Hüsameddin, 2022, 604). Nihayet Yeğen'in adı isyanın çıkmasında kırılma noktası olan Eğri'ye yardım gönderme faslında geçmektedir. Çağdaş kaynaklar askeri kışkırtanlardan biri olarak Yeğen Osman Paşa'yı göstermektedir (Ateş, 2015, 142, Uzunçarşılı, t.y., 472, Anonim Osmanlı Tarihi, 2000, 1). Fakat onun, isyanın ileriki safhalarında ordunun yürüyüşüne engel olmak ve isyanın yatışması için çalıştığı ve isyancıların kanlı girişimlerinde adının geçmediği anlaşılmaktadır (Karatay, 2008, 267-8). Bilhassa asi elebaşlarının emir dinlemez, sert davranışları ve bitmek bilmez istekleri karşısında padişah tarafına dönmüş olduğu düşünülebilir (Uzunçarşılı, t.y., 491; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 288). Başka bir açıdan bakılırsa İstanbul'a yürüyüş halinde olan isyancıların hal'ini dile

getirdikleri sırada Sultan Mehmed'in Yeğen Osman Paşa'yı umut ışığı olarak gördüğü de düşünülebilir.<sup>22</sup>

Süleyman Paşa ile adı geçen başka bir devlet adamı ise Melek İbrahim Paşa'dır. Budin'in ilk kuşatmasındaki başarısından dolayı padişah tarafından lakabı 'Şeytan'dan 'Melek'e çevrilmiş olan İbrahim Paşa (Özcan, 1998, 222-8) bu gelişmeden sonra Sadrazam Kara İbrahim Paşa tarafından hedef alınmıştır. İbrahim Paşa Budin'inkurtarılmasındaki başarısından dolayı padişahın teveccühünü kazanan Melek İbrahim Paşa'nın sadaret makamına namzet olduğunu düşündüğünden önce ondan kurtulmak gerektiğini düşünmüş ve bunun için Darüssaade Ağası Yusuf Ağa ve Süleyman Paşa'yı da bu entrikanın içine çekmiştir. Melek İbrahim Paşa'nın Uyvar'ın elden çıkmasındaki başarısızlığı ve padişahın habersiz Avusturya ile barış görüşmeleri yaptığı gibi suçlamalarla katlini temin için yapılan divan toplantısında (27 Kasım 1685) Süleyman Paşa da yer almıştır. İlgili toplantıda söz alarak Melek İbrahim Paşa hakkında 100 binden fazla askerle Estergon gibi küçük bir kaleyi kuşatıp alamamak, Avusturya ordularına yenilip pek çok mühimmat ve cephanenin telefine sebep olmak, Uyvar Kalesi'ne yardım etmeyip göz göre göre düşmana kaptırmak, gönderilen zahireyi muhafaza etmeyip Ösek'te yakılmasına sebep olmak ve merkeze danışmadan Avusturyalılarla barış girişiminde bulunmak hatta bunun için bir kaleyi onlara teklif etmek, kısacası kötü idaresinden dolayı devleti büyük zarara sokmak suçlarından dolayı katlini istemiştir (Özcan, 1998, 222-8; Türkal, 2012, 1011-2). Böylece Süleyman Paşa kendisine daha önceden padişah tarafından sadrazamlık vaadedildiğinden -Kara İbrahim Paşa ile aynı düşünce ve beklentide olarak- önünde bir rakip olacak Melek İbrahim Paşa'nın katlini kendi menfaatine uygun bir karar olarak görmüş ve onun katlinde rol oynamıştır.

### **7.1. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa**

Süleyman Paşa ile Kara Mustafa Paşa arasında eskiye dayalı bir düşmanlık söz konusuydu. Merzifonlu'nun Süleyman Paşa'yı (ve onun yakın dostu Yusuf Ağa'yı) sevmediği ve padişahın yanından uzaklaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır (Türkal,

---

<sup>22</sup> Sultan Mehmed, Yeğen Osman Paşa'ya 1000 altın ile gizlice gönderdiği başka bir hatt-ı şerifte eski cürümlerine rağmen onu öldürmeyip tuğ ile sancak verdiğini söylemiş, bunun karşılığı olarak asileri durdurarak Edirne'den ileri gitmelerine engel olmasını istemiştir. Bunun karşılığında kendisine vezirlik ve kızı Hatice Sultan'ı vermeyi vaatlemiştir. *Zeyl-i Fezleke*, s.1081, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, 148.

2012, 913). Merzifonlu padişaha birçok telhisler yollayarak düşmanı olarak gördüğü Süleyman Paşa'nın katlini istemişse de bunda muvaffak olamamıştır. Buna karşılık Süleyman Paşa da Merzifonlu'ya karşı olan ekibin içinde yer almıştır.

Süleyman Paşa'nın padişahın maiyetinde ve aynı çevrede bulunmak dolayısıyla Merzifonlu ile münasebetleri, onun ölümüne kadar devam etmiştir. Akün'e bakılırsa iki paşa arasındaki münasebetler eskiye -en azından Süleyman Paşa'nın çavuşbaşılığı dönemine kadar- gitmektedir. Fakat ikili arasındaki düşmanlık Süleyman Paşa'nın mîrahûr olmasından sonra başlamış olmalıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Merzifonlu Süleyman Paşa'nın katli için padişaha 17 telhis göndermiş amacına ulaşamayınca bizzat padişahın huzuruna çıkarak Süleyman Paşa'nın idamını istemiştir. Fakat Süleyman Paşa da durumdan haberdar olduğu için onu gizli casusları ile takip ettirmiş ve son girişiminden haberdar olarak Sultan Mehmed'e durumu anlatarak onun buna engel olmasını sağlamıştır. Nitekim Mustafa Paşa, Çinili Köşk'te huzuruna çıktığı zaman Sultan Mehmed'den olumsuz cevap almış ve bundan sonra Süleyman Paşa'ya dostluk göstermek zorunda kalmıştır. Süleyman Paşa'nın, Avusturya Seferi için Edirne'den Belgrad'a hareket ederken Merzifonlu'ya padişah tarafından hediye edilen atları ve daha sonra Belgrad'dan Yanıkkale zabtına giderken Viyana'ya yönelecek hareketin öncesinde sancak-ı şerifin ardısına Kâbe'nin anahtarlarını teslim etmesi onun da buna karşılık olarak samur kürk hediye etmesi ikili arasındaki düşmanlığın kısmen sona erdiği şeklinde yorumlanmıştır. Fakat bu zoraki ve görünüşten ibaret ve protokolden gelme bir davranıştan öteye gitmemiştir. Merzifonlu'nun Viyana kuşatmasında uğradığı büyük mağlubiyeti fırsat olarak gören Süleyman Paşa -Merzifonlu'nun kendisini öldürmesi için padişaha gönderdiği 17 adet telhisi unutmuyarak- ona kesin olarak darbeyi vurmak için harekete geçecektir (Akün, 1980, 7, 10-4).

Nihayet Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması Merzifonlu'nun düşmanları olan Süleyman Paşa, Yusuf Ağa ve sadrazamlıkta gözü olan Kara İbrahim Paşa için bulunmaz bir fırsat olmuştur (Özcan, 2004, 248; Özcan, 2000, 329; Cezar, 1960, 2163-4). Süleyman Paşa'nın Yusuf Ağa'nın odasına giderek “..adumuzun işi bitti, intikam alacak günler geldi..” dediğini ve ikisinin ellerine makramalar olarak göbek attıklarını Silahdar nakletmektedir (Türkal, 2012, 913). Süleyman Paşa ve ortakları bu hezimetten sonraki Ciğerdelen Savaşı ve Estergon Kalesi'nin kaybından

sonra durumu iyice müşkülleşen Paşa'nın aleyhindeki faaliyetlerine hız vermişlerdir (Akün, 1980, 23; Öztuna, 1983, 97). Fakat bu sırada Paşa'nın Belgrad'dan padişaha gönderdiği hediyeler ile padişahın onu affedeceğini düşünerek telaşa kapılmışlardır. Belgrad'tan padişaha muazzam bir servet tutacak hediyeler (Türkal, 2012, 914; Kantemir, 1980, 74; Aydar, 2022, 431-3) gönderen Kara Mustafa Paşa'nın, şayet emellerine ulaşamazlarsa kendisi hakkındaki girişimlerini öğrendiği zaman bunu yanlarına bırakmayacağını bildiklerinden Paşa'nın öldürülmesi için yoğun çabalarla Sultan Mehmed'i ikna etmeye çalışmışlardır. Süleyman Paşa'nın başını çektiği bu ekip padişahı, askerinin Merzifonlu'yu sevmediğini, o sağ oldukça asker ve halkın sefere gitmeyeceğini, hatta onun saltanat davası peşinde olduğu yolunda sahte vesikalarla padişahı etkilemeye çalışmışlardır (Türkal, 2012, 914; Hammer, 2010, 1787; Cezar, 1960, 2164). Ayrıca Sultan Mehmed'in, bilgisi dışında böyle bir girişimde bulunmasından dolayı kızgın olduğu Merzifonlu'ya Belgrad'da iken hil'at ve kılıç göndermesi onu henüz gözden çıkarmadığı şeklinde yorumlanmışsa da savaşın kazanımı Paşa'nın düşmanları olmuştur. Nihayet Süleyman Paşa ve ortakları son hamleleriyle padişahı ikna ve iğfal edip ondan Paşa'nın katline dair bir ferman almayı başarmışlardır.<sup>23</sup>

### 7.2. Kara İbrahim Paşa

Süleyman Paşa'nın yakın temasta olduğu diğer bir devlet adamı da selefi Kara İbrahim Paşa'dır. Merzifonlu'nun katlinden sonra amacına ulaşan ve sadrazam olan Kara İbrahim Paşa selefinin akıbetine uğramaktan korktuğu için cepheye bizzat gitmeyip makamı için tehlikeli gördüğü devlet adamlarını cepheye göndermek suretiyle padişahın yanından uzaklaştırmak istemiştir (Hammer, 2010, 1789; Jorga, 2009, 176; Mustafa Nuri Paşa, 1992, 285-6; Danişmend, 1972, 460). Merzifonlu'nun katlinde işbirliği yaptığı Süleyman Paşa'yı ise Lehistan'a serasker tayin etmiştir (Kantemir, 1980, 81). Fakat buradaki başarıları nedeniyle ona karşı harekete geçmek zorunda kalmıştır. Süleyman Paşa'nın padişah tarafından sevildiğini bildiği için bu

---

<sup>23</sup> Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın, Sarı Süleyman Paşa'nın başını çektiği klik tarafından öldürülmesi hususunda bkz. *Zeyl-i Fezleke*, s.915, *Tarih-i Raşid*, I, 256, 258-9, Kantemir, III, s.75-7, Akün, a.g.m., s.23-4, Danişmend, III, s.457, Uzunçarşılı, III, s.457, *Netayic-ül-Vukuat*, I-II, s.284, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, 2163-4, Jorga, IV, s.174, Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, 264-5, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, s.136, Aydar, a.g.t., s.428 vd., Ahmet Refik, *Felaket Seneleri*, 35, Özcan, "Merzifonlu..", s.248, Lamartine, Bkz. *Osmanlı Tarihi*, s.783, Öztuna, VI, 97

sefer de onu Avusturya cephesine göndermek zuretiyle uzaklaştırmak istemiştir (Özcan, 2000, 329). Hammer (2010, 1802), “*Sobieski ’ye karşı Bojan zaferini kazanan Süleyman Paşa ’nın başını vurdurma işini aceleye getirmenin kendisini tehlikeye atmak olacağını düşünen veziri azam onu Macaristan Serdarlığına atadı. Tabii ilk mağlubiyetin onu mahkûm ettireceğinden tamamıyla emin olarak bu tayini yaptı.*” diyerek Kara İbrahim Paşa’nın niyetini ortaya koymaktadır. Fakat onun bu niyetinden saraydaki adamı Yusuf Ağa vasıtasıyla haberdar olan Süleyman Paşa onu devre dışı bırakmak için harekete geçecektir. Nitekim bu sırada padişahın çağrısıyla Edirne’ye gelmiş ve ertesi gün padişah tarafından kabul edilerek İbrâhim Paşa’ya kaymakam tayin etmiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 211; İszâde, 1993, 194). Bu gelişmeden kısa bir süre sonra da İbrahim Paşa azledilerek mühür, padişah tarafından daha önceden sadrazamlık vaadedilen Süleyman Paşa’ya verilmiştir (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 211; Demir, 2006, 17; Aktemur, 2019, 138-9). Bu değişiklikte Kara İbrahim Paşa’nın ikide bir hastalığını bahane ederek ordunun başında sefere çıkmamakta diretmesi ve Süleyman Paşa’nın da Viyana Bozgunu’ndan sonra orduda başlayan dehşet ve paniğin ancak padişahın veya sadrazamın bizzat cephede bulunmasıyla giderileceği yollu düşünceleri etkili olmuştur (Özcan, 2000, 329 vd.). Rodos’a sürgün edilmiş ve düşmanlarının fitnesi ile katline ferman çıkarılmış İbrahim Paşa, böylece selefinin kaderini paylaşmaktan kurtulamamıştır (Defterdar Mehmed Paşa, 1995, 213; Türkal, 2012, 1025; Hammer, 2010, 1802-3; Finkel, 2004, 267) Çağdaş bir kaynakta İbrahim Paşa’nın bizzat Süleyman Paşa’nın etkisiyle öldürüldüğü yazmaktadır. (Aktemur, 2019, 138). Hüseyin Hüsameddin (2022, IV, 604, VI, 44) de aynı görüştedir. Silahdar ise asilerin isyanı ve Süleyman Paşa’nın İstanbul’a kaçtığı sırada Kaymakam Recep Paşa’nın İbrahim Paşa ağzından asilere sahte mektuplar yazarak padişahın onun katline ferman çıkardığını yazmaktadır (Türkal, 2012, 1075).

### **8. Kişiliği ve Akisleri**

Sarı Süleyman Paşa’nın kişiliği hakkında kaynaklarda kısa fakat farklı görüşler yer almaktadır. Bilhassa Silahdar Mehmed Ağa ile onu takip eden yerli yazarlar olumsuz düşüncelere sahipken yabancı yazarların daha olumlu görüşlerde buldukları anlaşılmaktadır. Nitekim başka cephelerdeki kumandanların uğradıkları devamlı mağlubiyetlere mukabil Lehistan savaşlarında hiç yenilgi almayışı dolayısıyla yenilmez bir serdar olarak tanınan Süleyman Paşa’ya bir ara imparatorluğu içinde



bulduğu dehşetli buhrandan kurtarabilecek tek insan, devletin direği ve son ümidi, askerin sevgilisi nazarı ile bakıldığı yolundaki ifadeler, yerli kalemlerde herhangi bir akis ve iltifat bulmamıştır (Akün, 1980, 52). Majer bu yazarlara istinaden “... *Burada bir adam açıkça tarihi akıbetine bakılarak sorgusuz sualsiz yargılanmaktadır.*” diye yazmaktadır.<sup>24</sup> Majer, Venedik Balyosu Donado’nun Süleyman Paşa hakkındaki düşüncelerini de nakletmektedir.<sup>25</sup> Donado’ya göre Süleyman Paşa hoşgörülü, yüce ruhlu olmasıyla övülmektedir. Son derece sabırlı ve çalışkandır. Halk, ulema ve asker tarafından çok sevilmektedir. Askeri yönü kadar olmasa da yönetme yeteneği gelişmiştir. Donado’nun görev yaptığı süre göz önüne alındığında ve kendi ülkesinin çıkarlarını düşünen biri olduğu düşünüldüğünde, Süleyman Paşa hakkındaki fikirlerinin eleştiriye ve yorumlamaya açık olduğu görülür. Ayrıca Süleyman Paşa’nın Venedik meselesinde *fetihçi* Kara Mustafa Paşa’ya karşı kendisini desteklemesi de Donado’nun duygusal ve karşılıklı menfaate dayalı bir yaklaşım sergilediğini düşündürmektedir.

Yabancı yazarlardan Zinkeisen (2011, 197-8) Süleyman Paşa’yı Kara Mustafa Paşa’dan sonraki beceriksiz sadrazamlardan sayar. Jorga da (2009, 176-7, 187) Kara Mustafa Paşa’nın önemsiz dört halefinden biri diyerek Süleyman Paşa’yı kötülerse de daha ileride ondan ‘yetenekli ve çalışkan’ diye yazmaktadır. Jorga’ya göre Süleyman Paşa çalışkan, sabırlı ve herkes tarafından sempati ile karşılanan biriydi. Hammer (2010, 1794, 1812, 1816) ve Kantemir, (1980, 394), Süleyman Paşa’nın son derece

---

<sup>24</sup>Sarı Süleyman Paşa büyük sadrazamlardan değildi. İki yıla yaklaşan görev süresi, onun büyük bir sadrazam olmasına yetemezdi. Yeteneksiz biri değildi, yoksa Köprülüzade Ahmed Paşa onu asla kethüdası yapmazdı. IV. Mehmed’in güvenini kazandı ve onun tarafından destekleniyordu. Dostları olduğu gibi kendisini kıskananlar da vardı. Tamahkarane bir şekilde edindiği servetinin bir kısmıyla bir vakıf kurmuştur. Vakıf şartları onun niyeti hakkında bize ipuçları verebilirdi. Fakat vakfiyeyi şimdiye kadar inceleme imkânı bulamadım. Polonya kralına karşı serdar olarak başarılı oldu. Sadrazam olarak yürüttüğü sıkı sefer hazırlıkları övülmekte. Askeri kabiliyeti rakibi tarafından da kabul edilir. Ama nihayetinde iç siyaset ve askeri bakımdan da son derece kritik bir zamanda bizzat kendisinin büyüttüğü ümitleri sadrazam ve serdar olarak boşa çıkardı. Savaş, zafer ve mağlubiyet artık hiçbiri önem taşımamaktadır. Bugün, üç yüz yıl sonra İstanbul’da olduğu gibi Bavyera’da da Sarı Süleyman Paşa’dan ve faaliyetlerinden kısmen başarısız olması sebebiyle de hâlâ somut izler bulunmaktadır. Onun dışında 19. Yüzyıla kadar bu şekilde izler bırakmış başka bir Osmanlı sadrazamı yoktur. Geriye bizlere hitap eden, barışçıl ve kültürel izler kalmıştır: Bir mektup, birkaç defter, bir çadır, dört tablo, bir cami, bir kitabe ve bir mezar taşı.”, A.g.m., s.51

<sup>25</sup>“ Bu Süleyman halk tarafından, askerler tarafından ve ulema tarafından, bütün dünya tarafından olduğu gibi olağanüstü derecede sevilmektedir.” Ve her ne kadar asker olarak olmasa da onun Bosnalı doğası ve hoşgörüsü, onun yüce ruhlu oluşu ve diğer iyi yönleri övülmekte; son derece sabırlı ve çalışkan olup yönetme yeteneğinin olduğu belirtilmektedir. Süleyman Paşa’nın Sultan’ın yanında Venedik’le ilgili meselelerde Sadrazam Kara Mustafa Paşa’ya karşı kendisine destek verdiğini de söylemektedir.”, Majer, a.g.m., s.48-9

becerikli olduğunu yazar fakat daha ileride askerlikteki kabiliyetsizliğinden bahsetmektedir. Kantemir gibi, Süleyman Paşa'nın kurnaz ve hilede eşsiz olduğunu ve düşmanlarını aldatmayı sanat derecesinde iyi bildiği için *Aynacı* lakabıyla anıldığını yazar. Süleyman Paşa'nın kurnazlığı ve yalancılığına ilişkin bu bilgiler yerli kaynaklarda da yer bulmuştur (Üskidarî Abdullah Efendi, I, 104, III, 257). Son olarak Akün (1980, 13) de onun bu kişiliğine işaret eder ve onun kendisini katletmek için padişah nezdinde girişimde bulunan Merzifonlu'dan hile ve düzen kurmaktaki şöhretine uygun bir şekilde hareket ederek kurtulduğunu yazmaktadır.

Mustafa Nuri Paşa (1992, I-II, 284) onun padişahın sevgi ve tam güvenini kazanmış olduğunu yazmakla iktifa ederse de gerek çağdaşı gerekse daha sonraki yerli tarihçiler Süleyman Paşa'yı hilekâr, sinsî, fitneci, entrikacı, kurnaz, zalim, yalancı gibi olumsuz sıfatlarla nitelemişlerdir. Bunlara göre o hile ve dolap çevirmekte çok mahir, yaman bir entrikacı, dervişane görümü altında tilki davranışlı, tamakar, yalancı ve cahil bir adamdır. Ona yönelik bu ağır ithamların arkasında onun Merzifonlu'nun katlindeki rolü ile Budin başta olmak üzere birçok kalenin düşmana teslim edilmesi ile II. Mohaç Savaşı'ndaki tedbirsizliği ve orduyu terk ederek kaçması gibi girişimleri etkili olduğu muhtemeldir. Silahdar Mehmed Ağa'ya göre Süleyman Paşa yükselip parlamasıyla ortadan silinişi bir olmuş bir simaydı vekurnazlığıyla meşhur, ilaveten açgözlü ve pinti, hile ve aldatmayla sadrazamlığa gelmiş, kallaşlıkla meşhur, tamakar bir adamdı (Türkal, 2012, 1090). Muhtemelen sonrakiler de Silahdar'ı takip etmişlerdir. Osmanzade Ta'ib (2003, 124), Süleyman Paşa'nın faaliyetlerinin kurnazca, davranışlarının düşüncesizce, konuşmasının ikiyüzlü, eylemlerinin kışkırtıcı, hile ve yalanda eşsiz, aldatmada zamanın Musaylime'si olduğunu yazar ve Macaristan'daki yenilgiler üzerine ordunun geri çekilmesi ve Avusturyalıların Belgrad'a kadar ilerlemelerinden dolayı onu eleştirmiştir (Majer, 2015, 48). Yazar, Süleyman Paşa'nın kaçarak İstanbul'a gelmesini ve burada bir Rum kadınıyla sohbeti esnasında yakalanmasını çok olumsuz ifadelerle kaleme almış ve bu şekilde Paşa'yı aşağılamak istemiştir (Majer, 2015, 43) Fakat Allah onu affetsin diye dua etmeyi de ihmal etmemiştir. Şemseddin Sami (H.1311, 2619) onu korkak ve ehliyetsiz, yalancı ve hileci bir adam diye nitelemiş, Konyalı da onun sözlerini tekrar etmiştir. Reşat Ekrem Koçu (2003, 343) da ona tepki olarak "*devlet ve vatan sevgisi yoksunu, ruhları hırs batağında adamlar*" diye yazmaktadır.

Danişmend (1972, III, 457, 460-4, V, 45), Süleyman Paşa hakkında yılan, serseri, mahlûk, bedbaht, korkak ve ahlaksız gibi ifadeler kullanır. Danişmend, “*Kara Mustafa Paşa'nın sarayda Kızlarağası zenci Yusuf ve Baş emir-i ahur Boşnak Süleyman Ağa isimlerinde iki zehirli düşmanı vardı.*” diye yazmakta ve Merzifonlu'nun katlindeki rolünden dolayı ona karşı olumsuz duygular beslemektedir. Danişmend aynı yerde, “*Sultan Mehmed'in en büyük günahı işte budur. Bir zenci ile bir Boşnak serserisinin tezviratına uyarak Belgrad'da bir intikam seferi hazırlamakla meşgul olan Kara Mustafa Paşa'yı idam ettirmesi, netice itibariyle Macaristan'ın zıyanına sebep olmuştur.*” demekle Macaristan'daki Osmanlı egemenliğinin sona ermesini dolaylı olarak ona bağlamaktadır. Yazar daha ileride Sultan Mehmed'in hal'inde, av iptilasından ziyade Merzifonlu Mustafa Paşa'yı katlettirip memleketi bu katl işinde rolü olan Kara İbrahim ve Süleyman Paşa gibi ehliyetsiz ve haris adamların aciz ellerine bırakması olarak gösterir. Beşinci ciltte de Sultan Mehmed'in hal'ine işaretlerle “*Bu suretle Sultan Mehmed Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı böyle bir mahlûkun tezvirine kapılarak idam ettirmesinin cezasını tahtından indirilerek çekmiştir.*” diye yazmaktadır. Danişmend, Lehistan Seferi'ndeki başarıları da çok kötü bir asker olan Süleyman Paşa'ya değil, Selim Giray'a bağlamaktadır. Yazar biraz ileride Kara İbrahim Paşa'nın azli ve yerine Süleyman Paşa'nın getirilmesine istinaden “*Halefi Sarı Süleyman Paşa Macaristan'ın elden gitmesine sebep olduğu için Osmanlı tarihinde kapkara bir hatıra bırakan bedbaht bir Boşnak'tır.*” diye yazmaktadır. Danişmend aynı eserin beşinci cildinde Süleyman Paşa hakkında, “*Macaristan'ı düşmana kaptırmaktan başka bir şey yapmayan korkak ve ahlaksız... orduyu bozgundan bozguna sürükleyerek muazzam bir felakete sebep olduğu...*”nu yazmakta ve Osmanzade Ta'ib'in onun hakkındaki olumsuz suçlamalarını tekrarlamaktadır. Nihayet muhasara altındaki Budin'e yardım göndermekte ağırdan davranması da Süleyman Paşa'ya olan menfi düşüncelerinde önemli bir etken olmuştur. Nitekim Süleyman Paşa Budin'in düşmesinden sonra ‘yüzü karası’yla Ösek’e çekilmiştir. Bu “yüzü karası” ifadesinin Silahdar'a ait bir ifade olduğunu belirtmekle yetinelim.

Danişmend'i takiben Öztuna (1983, 101, 106, 110, 116, 120, 126) da Süleyman Paşa'ya karşı olumsuz, dahası ağır ifadeler kullanmaktadır. Ona göre Merzifonlu'yu devirmek için padişah nezdinde entrika çevirenlerin en başında gelen Süleyman Paşa, selefi İbrahim Paşa ile kıyaslanmayacak tıynetle aşağılık bir adamdı. Son derece

değersiz bir adamdı ve Kara Mustafa Paşa'yı devirmek hususundaki en büyük şerefsizlik payı bu korkak paşanıydı. Askerlikten anlamıyordu. Ayrıca korkak ve ahlaksızdı. Kara İbrahim Paşa azledilince onun yerine “...akla gelebilecek en değersiz ve ahlâksız bir adam olan, askerlikten ve cesaretten nasibi bulunmayan...” Süleyman Paşa getirilmişti. Lehistan cephesinde Kırım Hanı'nın başarılarını kendine mal etmişti. Sarı Süleyman Paşa'nın askerlikten, tedbirden ve cesareten zerre kadar nasibi yoktu. Mezifonlu'nun düşmesinde en mühim rolü oynayan bu ahlaksız adam, üstelik vicdansız ve zalimdi. Tayyartzade Ata, Süleyman Paşa hakkındaki olumsuz görüşleri eserinde yazarsa da bu görüşlere katılmadığı ve ölçülü bir ve kanaatte bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır (Akün, 1980, 52, Ata, 2010, 166-7).

Süleyman Paşa yazarı belli olmayan çağdaş bir kaynakta telâşlı biri olarak tanıtılır ve sadârete lâayık görülmez. Kendisini çok yakından tanıdığı anlaşılan meçhul gözlemci onu Bosna diliyle konuşmaya eğilimli, çok zengin, vaktinin çoğunu mektup kenarı yazmakla geçiren, kâtibinin yazdığı mektubu kötü yazısıyla derkenar eden<sup>26</sup>, işleri ehliyle konuşmadan yürüten bir yönetici olarak anlatır. Özcan'a göre Süleyman Paşa'nın yakışıklılığı ve tutumlu yönü ise ittifakla vurgulanmıştır. Aynı yazara göre Süleyman Paşa'nın ordudaki mahlûlleri tespit için yoklama yaptırması ve orduyu düzene sokmaya çalışması onun ıslahatçı yönünü göstermektedir (Özcan, 2019, 536; Akün, 1980, 41; Ahmet Refik, 2010, 53). Süleyman Paşa ile ilgili uzun bir makale yazan ve bu makale içinde önemli bir belge neşreden Akün'e göre Süleyman Paşa yükselme kriterlerine uygun olmayacak şekilde kısa sürede sadrazamlığa kadar yükselmiş, liyakatının üstünde elde ettiği makamında dönemin konjonktürü gereği kendisi dışında yaşanan gelişmelerin sorumluluğu onun üzerine yıkılmıştır.<sup>27</sup>

<sup>26</sup> Majer'ine bahsettiği ve Münih'te bulunduğunu söylediği, daha önce bahsi geçen mektup onun bu huyunu teyit etmektedir. A.g.m., s.49, Hammer, Süleyman Paşa'nın bu hususiyetine istinaden “*Vezir-i azamlık dairesi yazılarına, askeri teşkilat projelerine ehemmiyet verdi. Yazı yazmada aşırı merakı yüzünden daha önceden gönderilmiş resmi yazılara ilaveler yapmak itiyadı vardı ve çoğu zaman on bir mektubu aynı zarfa koyduğu görülürdü.*” diye yazmaktadır. VI, s.1818

<sup>27</sup>“*Devlet idaresinin muktedir şahsiyetlere muhtaç olduğu gaili bir çağda Süleyman Paşa'nın mirâhuluktan vezirliğe atlamasının ardından iki yıl gibi bir zaman içerisinde vezaret makamını elde ettiği, Macaristan'da bir buçuk asırdan beri süren Türk hâkimiyetinin sona ermesi gibi- şartları kendisinden önce hazırlanmış- bir neticeyle birlikte tecelli eden kayıplar ve felaketler silsilesinde adının en başta yer almasını mukadder kılmıştı. Yeniçeri ocağı bozulurken, Avrupa cephelerinde Türk hâkimiyetine karşı hıristiyan dünyasının kuvvetli ve hazırlıklı hareket ve müdahalelerinin tarih sahnesine girdiği bir devrede, liyakatının üstünde el ettiği mevki ve selahiyet, önceki hizmet devresi muvaffak sayılan Süleyman Paşa'nın felaketine sebep olmuş, Budin'in ebediyen elden gidip bütün*

Süleyman Paşa'ya ait bir kitabede, onun düşüşünün nedeni iyi nedenlerle Eğri Kalesi'ni yardım gönderme niyetine karşı gelen ordu olarak görülür. Bu kitabeye göre Süleyman Paşagünahsız yere öldürülmüştür. Bu kitabede “*Bu müşfik, hilim ve insafilebilinen vezir bî-günehgitdi cihandan.*” şeklinde dile getirilir (Haskan, 2001, 344). Hakkında olumsuz fikirlerde bulunmayan Ayvansarayı Hüseyin Efendi de onun *hilm-ü insaf ile ma'ruf* yolları düşman tarafından kesilmiş Eğri'deki Müslümanların imdadına koşmak isterken bu vazifeden kaçmak isteyen yeniçerilerin eliyle şehit ve kurban gittiğini ifade etmiş ve cami haziresindeki kitabeyi eserine olduğu gibi almıştır (Akün, 1980, 52). Son olarak kethüdalığını yaptığı Fazıl Ahmed Paşa ile Dilsiz Tavşan Ağa'ya karşı duyduğu minnet duygularının onun vefalı bir kişiliğe sahip olduğunu ve Bosna-Hersek'teki vakfiyesi de hayır işlerinde titiz olduğunu göstermektedir (*Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, II, 2016, 527).

### 9. Hayratı

Sarı Süleyman Paşa'nın doğum yeri olan Prebol/Priyepolye'deki vakfiyesi, onun hayır ve hasenat sahibi olduğuna dair güzel bir örnektir.<sup>28</sup> Bunun dışında Süleyman Paşa'nın Üsküdar'da Doğanlılar'da yaptırdığı bir camisi vardır (Ata, 2010, 167).<sup>29</sup> Bu camiyi ölümünden on yıl önce henüz mîrâhur-ı evvel iken, 1677'de bir çeşmeyle birlikte yalısının yanına inşa ettirmiştir. Zamanla çok harap bir hale gelen bu cami sonradan yapılan tamirlerle eski hususiyetlerinden mühimce bir kısmını kaybetmiştir. Caminin kible ve sol tarafı mezarlıktır. Bakımsız olan bu hazirede birçok mezar taşı vardır. Bunlar arasında Süleyman Paşa ile Recep Paşa'nın kabirleri de bulunmaktadır. Süleyman Paşa'nın başsız bedeni camisinin mihrabı önünde gömülüdür. Şahidesi üzerindeki kallavi bir kavuk ve tarihsiz bir kitabesi vardır ki *Merhum ve mağfurlehu vezir-i azam Süleyman Paşa ruhuna el-Fatiha* yazmaktadır. Ayak taşı yuvarlaktır. Recep Paşa'nın taşı da bu taşın aynısı olup aynı taşçı elinden

---

*Macaristan'ın kaybedilmesinden mesul tutulmak gibi bugüne kadar üzerinden kalkmayan bir tenkid ve töhmetin hedef ve merkezi haline gelmesine yol açmıştır.*”, A.g.m., s.50-1

<sup>28</sup>*Bosna Hersek Vakfiyeleri*, II, s.526, Katlından sonra bu vakfiyenin durumuna ilişkin bir belgede, Süleyman Paşa'nın nezaretindeki evkafın şefaati ile bir ferde mukataa verilmemesi Kaymakam Recep Paşa'ya yazılmış bir ferman ile emredilmiştir. Mesud Demir, *1686-1687 (H.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.196

<sup>29</sup> Bu cami Mehmed Süreyya'ya göre Salacak'tadır. *Sicill-i Osmani*, V, s.1550, Haksan ve Konyalı bu caminin yeri ve yapısal özellikleri hakkında malumat vermektedir. Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 343, İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, C.I, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s.227

çıkıştır. Üzerinde aynı kitabe vardır (Majer, 2015, 44-6; Haskan, 2001, 343; Konyalı, 2021, 227-8).

Caminin hemen arkasında Süleyman Paşa'nın büyük muhteşem sarayı, yukarıda adı geçen yolların köşesinde sıbyan mektebi ve çeşmesi bulunuyordu (Haskan, 2001, 343). Doğancılar'daki bu sarayın izleri kaybomuştur. Camisinin kible tarafında 10 dönüm arsa üzerindeki saray görünümlü konağı Cumhuriyet'in ilk yıllarında çıkan Ahmediye yangınında kül olmuştur. Caminin üst sağ yanındaki sokağa Viransaray Sokağı adının verilmesi bu sarayla ilgili olmalıdır (Akün, 1980, 56, Konyalı, 2021, 227). Viransaray Sokağı'nda Sarı Süleyman Paşa'nın kabri önünde ve hazire duvarına bitişik bir de çeşme vardır. Bu duvarın dış yüzünde bulunan ve Paşa'nın gömüldüğü yerin önüne isabet eden kısımdaki kitabe, tamir sırasında çeşme üzerine konulmuştur (Haskan, 2001, 343-5). Bu kitabede güzel bir sülüs ile dört satır halinde şöyle yazmaktadır (Konyalı, 2021, 227-8).

*Hilm ü insâf ile ma'rûf o Süleymân Paşa  
Hayf kim zulm i firâvânla nalân oldu  
Eğri husnındakimü'minlere şefkat itdi  
Nakl-i zâdeylemege 'askere fermânoldı  
Güç gelüb 'asker-i bed fikre anın fermânı  
Cümlesi başına kâsd eyledi düşmânoldı  
Îd-i adhâdaşehîtdiler ol mazlûmu  
Vâsıl-ı râhmet-i Hak nâil-i gufrânoldı  
Bî-günehgıtdicihândan o vezîr-i müşfik  
Ey dirîgâ yine nâ-hak yere bir kan oldu  
Diditârîhinierbâb-ı basîret anın  
“Cennet-i 'adnevarup anda Süleymânoldı” (1098).*

Şair Nabi'nin bir şiiri de vakıf sahibini ve eserini övmektedir. Şair Nabî, Süleyman Paşa'nın camisi ile beraber yaptırdığı çeşmesi münasebetiyle söylediği bu manzum tarihinde, Tavşan Ağa ve Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa'yı velinimeti olarak anar (Akün, 1980, 18, Dn.20; Haskan, 2001, 346).

*Sâhibu'l-hayrât hem nâm-ı Süleyman kim olur  
Evveli mir-iâhur-ı şahenşeh-i âli-nijâd  
Hayriçün bu cami ile çeşmeyi kıldı bina*

*Eyledi iki veliyyü 'n-ni 'metin Ruhuna şâd  
Birisi Tavşan Ağa makbûl-ı sultan-ı cihân  
Biri sadr-a 'zam-ı merhum pâkize-nihâd  
Sa 'yini meşkur u hayrını makbul eylesün  
Retbe-i hadd-ı kabul-i Hazret-i Rabbu 'l-ibâd  
Teşneler nûş eyleyince âbınıtârihiçün  
Didiler iç bu Süleyman Çeşmesi 'nden n ûşbâd (1088).*

### **Sonuç**

İkinci Viyana Hezimetinden sonra felaket seneleri başlamış ve Osmanlı Devleti kendisine karşı oluşturulan Kutsal İttifak'a karşı pek çok cephede mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu hezimetin sorumlusu olarak görülen Merzifonlu'dan sonra mühre sahip olan sadrazamlar kötüye gidişin önüne geçememişlerdir. Bunlardan Sarı Süleyman Paşa Lehistan cephesindeki başarılarına rağmen Avusturya cephesindeki muvaffakiyetsizliği ile hem kendinin hem de kendisini o makama getiren Sultan Mehmed'in konumunu sarsmıştır. Süleyman Paşa her ne kadar aldığı görevlerdeki muvaffakiyetlerinden dolayı Sultan Mehmed'in güven ve takdirini kazanmışsa da Budin'in ve başka bazı kalelerin kaybı ve İkinci Mohaç Savaşı'nda uğradığı hezimetten sonra kaçarak bütün okların hedefi olmuştur. Silahdar Mehmed Ağa, Osmanzade Ta'ib, İ.H. Konyalı, Şemseddin Sami ve bunları takiben Danişmend ve Öztuna gibi yazarlar, Süleyman Paşa'nın cephedeki girişimlerini ağır dille eleştirmişlerdir. Süleyman Paşa bu yazarlarca hakarete uğramıştır.

Süleyman Paşa'nın bu yazarlarca ağır bir dille tenkid edilmesinde, Merzifonlu'nun katlindeki rolü, Budin'in kaybında ve Mohaç Savaşı'ndaki tedbirsizliğinin önemli bir payı vardır. Bu kayıplar Osmanlı Devleti için Macaristan'daki egemenliğin sona ermesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden Süleyman Paşa'ya yönelik tepkiler makul karşılanabilir. Ne ki orduyu terk edip kaçması bir sadrazam ve serdar için utanç verici bir davranış olarak değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan Süleyman Paşa'ya yönelik bu olumsuz tepkilerde Köprülü ailesinin devre dışı bırakılması ve bununla alakalı olarak devşirme kökenli devlet adamlarına yönelik tepkinin de etkisi olduğu muhakkaktır. Bu tepki, özellikle devlet yönetim ve idaresindeki olumsuzluklar ile askeri muvaffakiyetsizliklerde ayyuka çıkmıştır. Hakkında genel olarak olumlu görüşlere sahip yabancı yazarlar ise

Süleyman Paşa'nın akıllı ve çalışkan ve halk tarafından sevilen biri olduğunu yazmışlardır.

Süleyman Paşa'yı kaynaklarda görünür kılan başka bir gelişme ise onun sebep olduğu söylenen ve Sultan Mehmed'in tahttan indirildiği bir askeri isyan girişimidir. Süleyman Paşa'nın orduda giriştiği düzenlemeler onun ıslahatçı yönünü gösterirse de askerinin tepkisine neden olmuştur. Bu ise kendisine yönelik gibi görünse de gerçekte Sultan Mehmed'e yönelik ve onun tahttan indirilmesiyle sonuçlanacak büyük bir isyana neden olmuştur. İsyanın müsebbibi olarak Süleyman Paşa gösterilir fakat asıl sebepleri uzun süren savaşlar nedeniyle yorgun düşen ordunun karşı karşıya geldiği mali ve lojistik sorunlarda aramak gerekmektedir. Askere maaş ve diğer ödemelerin yapılması noktasındaki aksaklıklar, daha önceki isyanlarda da görüleceği üzere, isyanın en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Ne ki orduda yaptığı düzenlemelere tepkili olan askerinin, son olayda, Süleyman Paşa'nın Eğri'ye yardım gönderme girişimine tepkisi isyana dönüşmüştür. İsyan, detaylı bir şekilde incelendiğinde ve asi elebaşlarının şikâyetlerinde Süleyman Paşa'ya yönelik tepki görülür. Fakat ordunun bilhassa cephelerde karşılaştıkları mali ve lojistik sıkıntılarının askerinde ciddi bir intizamsızlık oluşturduğu da yadsınamaz bir gerçektir.

Sultan Mehmed asilerin isteğiyle Süleyman Paşa'yı önce azletmiş sonra da öldürterek kesik başını onlara göndermiştir. Fakat bu bile asi elebaşlarını durduramamıştır. Ordunun, bir Serdar-ı ekrem ve sadrazama karşı duydukları bu son derece nefret duygularının arkasında Süleyman Paşa'nın kişiliği ve faaliyetleri tek başına sebep midir yoksa o, uzun süren harpler nedeniyle cephedeki ordunun maddi ve manevi çöküşünün bir kurbanı mı olmuştur? Biraz önce de ifade edildiği gibi bu soruya net bir cevap vermek mümkün değildir. Fakat ordunun Süleyman Paşa'dan hoşnutsuz olduğu ve bilhassa parasal sorunlardan dolayı onu suçladıkları anlaşılmaktadır. Bu bir tarafa ordunun, onun azli ve katline rağmen ilerleyişlerine son vermemeleri ve İstanbul'da uzun sürecek bir anarşi yaratacak isyanları sorunun daha çok imparatorluğun içinde bulunduğu genel durumu yansıttığı ve Süleyman Paşa'nın bu genel sorun içerisinde harcanmış bir kişilik olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu cümleden hareketle dönemin, en azından Viyana Hezimetini sonrası konjonktürün getirdiği siyasi, askeri ve mali olumsuzluklar bütünüyle tek bir devlet adamının üzerine yıkılmaktadır. Denilebilir ki Süleyman Paşa yanlış zamanda yanlış adam



konumundadır. Ve o hızlı yükselişine rağmen yine hızla düşen bir sadrazam portresi çizmektedir.

Süleyman Paşa'nın hızlı bir şekilde sadrazamlığa yükselmesi elbette eleştirilmektedir. Merzifonlu'nun katledilmesindeki rolü de- hatta Viyana Bozgunu sonrası sevinci ve Darüssaade Ağası Yusuf ile karşılıklı oynamasını da eklersek- eleştirileri haklı kılmaktadır. Fakat Süleyman Paşa'nın ordudaki sayım ve düzenleme çabaları onun ıslahatçı yönünü göstermektedir. Ayrıca Leh cephesi, Budin'in kuşatması ve Mohaç'taki yenilgi öncesi onun ordu ileri gelenleri ile durumu istişare ettiğini de unutmamak gerekmektedir. Kuşatma altındaki Budin'in kuşatmasındaki ve İkinci Mohaç Savaşı'ndaki askeri tedbirsizliğine rağmen gerek Budin muhafızlarına yardım için girişimleri gerekse Eğri'den gelen yardım çağrılarına karşılık vermek istemesi bu eleştiriler için hafifletici sebepler olmalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi Eğri muhafızlarına yardım göndermek istediği sırada askerlerce bi-günah öldürülmesi onun *şehit* olarak anılmasına neden olmuştur.

Süleyman Paşa'nın kısa süreli sadrazamlığının bir isyan girişimi ile sona ermesi ve katledilmesi, Osmanlı tarihindeki benzer gelişmelerin tipik bir örneğidir. Diğer taraftan Bucaş Antlaşması'nda bulunması, Viyana Seferi'ne karşı çıkması, Mekke'de suyollarının tamirindeki muvaffakiyeti, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katlindeki rolü, Budin'in kaybı ve Sultan Süleyman'ın zaferinden bir buçuk asır sonra Mohaç'ta aldığı yenilgi ve büyük bir askeri isyanın müsebbibi olmak gibi bazı hususiyetleriyle o, ilginç bir sima olarak tarihteki yerini almıştır.

### **Kaynakça**

- Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekayiname*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Bosna-İstanbul Yolunda Bir Sancak Şehri: Priyepolye (1465-1877)*, İz Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Aktemur, Ramazan, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H.1058-1106/M.1648-1694) Metin ve Değerlendirme*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Akün, Ömer Faruk, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirahur Sarı Süleyman Ağa Mücadelesi İle İlgili Bir Konuşma Zabtı", *Türkiyat Mecmuası*, 19, 1980, ss.7-64.
- Alphonso de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Altınay, A. Refik, *Felaket Seneleri (1683-1699)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- Anonim Osmanlı Tarihi*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ankara, 2000.
- Arık, Sabire, "Polonya Kralı III. Jan Sobieski Hükümdarlık Dönemi (1674-1696)", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:38, 2005, ss.213-238.

Ateş, Şuayp, *17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Anonim Bir Tarihçe: Vekayi-i Viyana*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2015.

Aydar, Metin, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat, 2022.

Baysun, M. Cavit, "Mehmed IV", *İslam Ansiklopedisi*, C.7, MEB Yayınları, İstanbul, 1987.

*Bosna-Hersek Vakfiyeleri*, II, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016.

Cezar, Mustafa vdl. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.

Covel, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü (Saray, Merasimler, Gündelik Hayat)*, çev. Nurten Özmelek, Dergay Yayınları, İstanbul, 2017.

Danışmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, V, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

Demir, Uğur, *Târîh-i Mehmed Giray*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Demir, Mesud, *1686-1687 (H.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (1300-1923)*, Timaş Yayınevi, İstanbul, 2014.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, IV, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe, İstanbul, 2009.

Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C.I-II, Çev. N.S.Örik, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1987.

Hammer, J. von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, Haz. Mümin Çevik, Üçdal Yayınevi, İstanbul, 2010.

Haskan, M. Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2001.

İnalcık, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C.III, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022, İstanbul

İnan, Göker, *Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-düvel ve Misbârü'l-milel İsmli Tarih ve Coğrafya Eseri*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

Izkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, Babil Yayınları, çev. Cihan Kaplan, İstanbul, 2006.

İsazade Abdullah, *Tarih-i İsazade*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınevi, İstanbul, 1996.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, III, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1980.

Karatay, Osman, "Tuna Boylarında Alacalı Bir Savaşçı: Yeğen Osman Paşa", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*, C.I, Yay. Haz. M.M. Söylemez vdl., Çorum, 2008.

Katgı, İsmail, "Osmanlı Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana'dan Dönüş ve 1687 İsyanı", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 2020, ss.760-814.

Koçu Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Haz. Reha Çamuroğlu, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Majer, H. Georg, "Bavyera ve İstanbul'da İzleri Olan Bir Osmanlı Sadrazamı: Sarı Süleyman Paşa", *Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-III*, İstanbul, 2015, ss.19-51.

Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısından İstanbul*, I, Çev. M.A. Kılıçbay, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.I, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 1992.

Marsigli, L.F., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, Çev. Kaymakam Nazmi, Ankara, 1934.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül- Vukuat*, I-II, TTK, Haz. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.

Osmanzade Ta'ib, *Hadikatü'l- Vüzera ve Zeylleri*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2003.

Özcan, Abdülkadir, "Melek İbrahim Paşa", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:12, 1998, ss.221-235.

Özcan, Abdülkadir, "Kara İbrahim Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.21, İstanbul, 2000, ss.329-330.

Özcan, Abdülkadir, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.29, Ankara, 2004, ss.246-249.

Özcan, Abdülkadir, "Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa", *FSM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5, İstanbul, 2015, ss. 441-453.

Özcan, Abdülkadir, "Sarı Süleyman Paşa" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, EK-2, İstanbul, 2019, ss. 535-538.

Özensoy, Ahmet, *Sancak Bölgesi Osmanlı Vakıfları (15. Yüzyıl-20. Yüzyıl Arası)*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2016.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, VI, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.

Pantık, Ramzan, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Vakıfları: Yönetimi, Kentsel Gelişime Katkıları ve İktisadi Yapısı*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, C.I, Haz. Abdülkadir Özcan vdl., Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Siyavuş Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.37, İstanbul, 2009, ss.313-315.

Şemseddin Sami, *Kamus 'al-Alâm*, IV, İstanbul, 1311.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi (Târîh-i Enderûn)*, II, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2010.

Türkal, N. K., *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zey-i Fezleke*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Uzunçarşılı, İ. H., *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, Türk Tarih Kurumu, Ankara

Uzunçarşılı, İ. H., *Kapıkulu Ocakları*, I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943

Uzunçarşılı, İ. H., *Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988

Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı 'ât-ı Rûz-merre*, C.I-IV, Haz. Muzaffer Doğan, TÜBA, Ankara, 2017.

Yılmaz, Mehtap, *Vekayi 'name (Vekayi-i Beç)*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Zinkeisen, J. Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

## **Türkiyat Mecmuasına Göre Mehmet Fuat Köprülü'nün Tarih Anlayışı\***

Fahri Yetim<sup>1</sup> Ali Söylemiş<sup>2</sup>

### **Öz**

Türkiyat Enstitüsünün 1924'te Atatürk'ün talimatı ile kurulmasının ardından enstitünün yayın organı olan *Türkiyat Mecmuası* 1925 tarihinde neşredilmeye başlamıştır. Modern tarihçiliğimizin kurucu isimlerinden ve aynı zamanda derginin müdürü olan Mehmet Fuat Köprülü'nün tarih anlayışını ön plana çıkararak bu çalışma; Köprülü'nün dergide yayımlanan makaleleri ışığında meydana getirilmiştir. Makalenin tarih aralığını oluşturan ve *Türkiyat Mecmuası*'nın ilk üç cildinin neşredildiği 1925-1935 yılları arasındaki dönemde Türk kimliğini inşa etmeyi amaçlayan toplumsal değişimle ilgili devrimler yoğun olarak yaşanmıştır. Bu dönemde ayrıca *I. Türk Tarih Kongresi* toplanarak resmî tarih tezi oluşturulmuş, tarih bilimi resmî ideolojinin parçası haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, *Türkiyat Mecmuası*'ndaki makalelerine dayanarak Köprülü'nün bilimsel tarih metodolojisi ışığında, Anadolu Türklüğünün kökenlerini Osmanlı ve Selçukludan geriye doğru bir bütün halinde Orta Asya 'ya kadar takip eden *Muhafazakâr Tarih* anlayışını ortaya koymaktır.

**Anahtar Kelimeler:** I. Türk Tarih Kongresi, Mehmet Fuat Köprülü, Muhafazakâr Tarih Tezi, Resmî Tarih Tezi, Türkiyat Mecmuası

### **According to the Journal of Turkology, Mehmet Fuat Koprulu's Understanding of History**

#### **Abstract**

After the establishment of the Institute of Turkic Studies in 1924 by the instruction of Atatürk, the publication organ of the institute was Journal of Turkish Literature it started to be published in 1925. This study, which highlights the understanding of history of Mehmet Fuat Koprulu, one of the founding names of our modern historiography and also the director of the journal, has been created in the light

---

\*Bu makale Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih bölümünde Prof. Dr. Fahri Yetim danışmanlığında yapılmakta olan *Türkiyat Mecmuası ve Tarih Anlayışı (1925-1933)* başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

<sup>1</sup> Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, 0000-0001-9921-3193, fyetim@ogu.edu.tr.

<sup>2</sup> Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 0009-0006-8454-6140, alisoylemis8@gmail.com.

of Koprulu's articles published in the journal. The date December of the article is formed and Journal of Turkish Literature during the period between 1925 and 1935, when the first three volumes of the were published, revolutions related to social change aimed at Deconstructing the Turkish identity were experienced intensively. *During this period also I. Turkish History Congress* an official history thesis was collected and created, and the science of history became part of the official ideology. The aim of this study is to, Journal of Turkish Literature based on his articles in the Light of Koprulu's scientific history methodology, which traces the origins of Anatolian Turkishness from the Ottoman and Seljuks back to Central Asia as a whole Conservative History it is to reveal his understanding.

**Keywords:** I. Turkish History Congress, Mehmet Fuat Koprulu, Conservative History Thesis, Official History Thesis, Journal of Turkology

### Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşuyla birlikte gerek siyasi ve gerekse toplumsal yapı itibariyle içinden çıktığı Osmanlı kimliğinden bir kopuş sürecine girmiştir. Türk devrimi açısından bu kopuş *İslam kimliğinden Türk kimliğine* geçiş şeklinde tezahür etmiştir.<sup>3</sup> Gazi Mustafa Kemal Paşa bu yeniden inşa sürecinde tarih bilimine ayrı bir önem vererek çalışmalara bizzat katılmış, cesaretlendirmiş ve yönlendirmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde tarih alanındaki önemli çalışmalardan biri de Türkoloji sahasındaki öncü bilimsel dergi olan *Türkiyat Mecmuasının* 1925 tarihinde yayın hayatına başlaması olmuştur. Derginin ilk üç cildinin neşredildiği 1925-1935 yılları arasındaki dönemde toplumsal değişimle ilgili devrimler yoğun olarak yaşanmış, yine bu dönemde I. Türk Tarih Kongresi toplanarak *Resmî Tarih Tezi*<sup>4</sup> oluşturulmuştur.

Mehmet Fuat Köprülü bu zaman aralığında çağdaş tarihçilik anlayışının Türkiye'deki öncüsü aynı zamanda *Türkiyat Enstitüsü* ve *Türkiyat Mecmuasının* kurucu müdürü konumundadır. Onun bu vasıflarıyla dergide yazdığı yazılar, yayınlanmasını sağladığı yerli ve yabancı tarihçilere ait makaleler ışığında tarih anlayışının ortaya konması önem arz etmektedir.

---

<sup>3</sup>Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul 1986, 53.

<sup>4</sup>*Türk Tarih Tezi* olarak da adlandırılan ve 1932 tarihinde toplanan I. Türk Tarih Kongresinde oluşturulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tarih alanındaki resmî görüşünü oluşturan bu tez makalemizde *Resmî Tarih Tezi* olarak anılacaktır.

Bu amaçla makalenin *Modern Türk Tarihçiliğinin Kısa Tarihsel Gelişimi* isimli birinci kısmında, Osmanlı'nın kuruluşundan Cumhuriyete gelinceye kadar Türk tarih yazıcılığında etkili olan *İslami*, *Hanedan* ve *Türkçü* tarih anlayışları ortaya koyulmuştur.

*Mehmet Fuat Köprülü'nün Tarih Çalışmaları* isimli ikinci bölümde de Köprülü'nün tarih çalışmaları önemli eserleri kapsamında değerlendirilmiştir.

*Türkiyat Mecmuasındaki Makaleleri Kapsamında Mehmet Fuat Köprülü'nün Tarih Anlayışı* makalemizin üçüncü ve son bölümünü oluşturmuştur. Bu bölümde öncelikli olarak derginin I ve II. ciltlerinde Köprülü'nün bizzat kaleme aldığı makaleleri geniş özetleri kapsamında değerlendirilmiştir. *Türkiyat Mecmuasının I. Türk Tarih Kongresinden sonra yayımlanan III. cildinde* ise Köprülü'nün kendisine ait bir çalışması neşredilmemiştir. Bu nedenle onun derginin müdürü sıfatı ile yayımlanmasını sağladığı ve önemli olduğu değerlendirilen üç makale kapsamında tarih anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu değerlendirmenin ışığında Köprülü'nün *Türkiyat Mecmuasındaki* makaleleri çerçevesinde ortaya çıkan tarih anlayışının tespit edilmesi makalenin amacını oluşturmuştur. Bu kapsamda, Köprülü'nün Türk tarih yazımına yaptığı katkılar ile dönemin *Resmî Tarih Tezine* uyumlu ve uyumsuz yönlerinin ortaya konulması da çalışmanın diğer bir amacını oluşturmuştur.

### **1.Modern Türk Tarihçiliğinin Kısa Tarihsel Gelişimi**

Türk tarih yazımının Cumhuriyetin ilanına kadar geçirdiği aşamaların ve değişimin ortaya konması konunun daha iyi anlaşılması açısından gereklidir. Bu kapsamda kuruluşundan tarih sahnesinden çekildiği döneme kadar Osmanlı tarihçiliği değerlendirdiğinde; Türkiye'de tarih yazıcılığının Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başladığı kabul edilmekle beraber, XV. yüzyıl başlarına kadar geçen süre kaynak yetersizliği nedeni ile belirsizdir. Bu dönemle ilgili bilgilere Nicephoros, Pachymeres ve Kantakuzenos gibi Bizanslı tarihçiler ya da İbn Batuta gibi Arap gezginler sayesinde ulaşılabilmektedir.<sup>5</sup>

Türk tarihçiliği açısından genel bir kabul olmak üzere XV. yüzyıl tarih yazıcılığının başlangıcı, Şair Ahmedi ve Şeyhoğlu Mustafa'da ilk öncüler olarak

---

<sup>5</sup>Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, İstanbul 2013, 273.

değerlendirilmiştir.<sup>6</sup> İlber Ortaylı Aşıkpaşazadeyi referans göstererek Yahşi Fakihle Osmanlı tarih yazıcılığının başladığını belirtirken,<sup>7</sup> Nihal Atsız ise Türk tarihçiliği açısından bu başlangıcı Orta Asya'ya taşıyarak Bilge Tonyukuk'u ilk Türk tarihçisi olarak tespit eder.<sup>8</sup>

Osmanlı tarih yazıcılığında kuruluşundan Tanzimatın ilanına kadar geçen devrede İslami anlayış hakîm olmuştur. Hilafetin Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlıya getirilmesi ile İslam ümmet anlayışının ön planda olduğu bu dönemde Arap tarihçiliğinin etkileri görülmüştür. Osmanlı tarih yazıcılığının bu devresinde şehnamecilik ve vakanüvislik kurumlarının ön plana çıktığı görülür. Şehnamecilik Fatih devrinde ihdas edilmiş ve Şehdi ilk şehnameci ünvanını almıştır. Vakanüvislik ise XVIII. yüzyılda oluşturulurken Mustafa Naima Efendi, ilk vakanüvis olarak görevlendirilmiştir.

Orta Çağ'da hüküm süren tüm devletlerin aydınları gibi Osmanlı uleması da imparatorluğun yönetici sınıfından yani askeri zümreden maaşlı devlet memurlarıydı. Bu sebepten gelecekleri Osmanlı sarayına bağlı olan bu sınıfa mensup vakanüvislerin bütün gayeleri *nizam-ı âlemin* muhafazasını sağlamak, olayları devlet açısından bakarak yorumlamak olmuştur. Vakanüvisler, tarih yazımını hanedanın yüceltilmesi ve meşrulaştırılması olarak algılamışlar ve bu yönde çalışmışlardır.<sup>9</sup> Şehnameci ve vakanüvisler aynı zamanda devletin seçkin tabakasından bir görevli konumunda olduklarından dolayı otoritenin yani padişahın sorgulanması düşünülemezdi. Osmanlı tarihçisi için zaman ve mekân algısı padişahın iktidarı ile sınırlanmış durumdaydı, diğer zamanlarla ya da olaylarla kıyaslama yapma imkânına sahip değildi.<sup>10</sup>

Osmanlı münevverleri, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa tarih anlayışının tesirine girmeye başlamıştır. Bu zamana kadar ki tarih yazımı; Arap ve Fars kronikleri ile nasihatnamelerin<sup>11</sup> etkisi altında kalmıştır. Ancak temel motivasyon kaynağını İslam tarih anlayışı teşkil etmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da tarih, yazmaya değer

<sup>6</sup>Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Bellekten*, Ankara, 1971, XXXV/140, 656-657.

<sup>7</sup>İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, 86.

<sup>8</sup>Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Baysan Basım ve Yayın, İstanbul 1992, 98.

<sup>9</sup>Halil Berktaş, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, IX, 2458.

<sup>10</sup>Büşra Behar Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992, 42-43.

<sup>11</sup>Ortaylı, *Tarih Yazıcılık*, 85.

görülen olayların aktarımı olarak görülmüştür.<sup>12</sup> Osmanlı tarihçiliğinin Tanzimat'a kadar olan bu döneminde genel olarak *Tevarih-i Al-i Osman* tarzında eserler ile *menakıpname*, *fetihname*, *Gazavatname*, *saray takvimi*, *münşeât*, *seyahatname* ve *biyografi* türünde eserler verilmiştir. Bu döneme damga vuran tarihçiler arasında Yazıcızade Ali, Aşıkpaşazade, Kemalpaşazade, İdris-i Bitlisi ve Evliya Çelebi sayılabilir.

Osmanlı Devleti Mustafa Reşit Paşanın 3 Kasım 1839'da Gülhane parkında okuduğu fermanla tarihte *Tanzimat Dönemi* olarak adlandırılan bir sürece girmiştir. Halil İnalçık *Tanzimat*'ı, ekonomik ve toplumsal olarak çürümüş, yıkılmak üzere olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için gösterilen çabalar olarak tanımlamıştır.<sup>13</sup> Osmanlı'yı yıkıma götüren en büyük tehlike olarak da Avrupa'da başlamış olan milliyetçilik akımlarının Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsuları da harekete geçirmesi şeklinde ifade etmiştir. Sonuç olarak *millet sistemi* yok olmaya başlamış, toplumsal yapıdan kaynaklanan *milliyetler sorunu* Osmanlı iç yapısında değişim hareketlerini tetiklemiştir.<sup>14</sup>

Felsefe tarihçilerinin *Tarih Yüzyılı* olarak adlandırdıkları XIX. yüzyılda Avrupa'da pozitivist ve materyalist tarih anlayışı egemen iken<sup>15</sup>, Osmanlı'da dine dayalı anlayış yerini yeni dönemle hanedan tarih anlayışına bırakmıştır. Diğer bir ifade ile olayların yorumlanmasında ve açıklanmasında İslam tarihi belirleyici iken, Tanzimat'la Osmanlı tabiiyetinde bulunan tüm halkların Osmanlı hanedanı etrafında birleştirilmesi amaç olarak belirlenmiştir.<sup>16</sup> Bir *Osmanlı Milleti* meydana getirmek olarak tanımlanabilecek bu amaca ulaşmak içinde *Osmanlılık* fikri ortaya çıkmıştır. Bu *Osmanlılık* düşüncesi ile dini katmanlara dayanan ve Müslüman tebaanın *millet-i hâkime* olduğu anlayış zamanla *millet-i mahkûme* haline gelmiştir.<sup>17</sup> Bu dönemde *Osmanlılık* fikrini savunan en önemli tarihçilerden biri, *Tarih-i Cevdet*, *Tezâkir*,

---

<sup>12</sup> Ersanlı, 43.

<sup>13</sup> Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanoğlu, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoneix Yayınevi, Ankara 2006, 13-14.

<sup>14</sup> Fahri Yetim, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, 35.

<sup>15</sup> Fahri Özteke, "Tarihçiliğimizin Kurumsallaşması ve Bir Kültür Milliyetçisi Ahmed Zeki Velidi Togan", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Batman 2018, 25, 172.

<sup>16</sup> Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, VI, 1584.

<sup>17</sup> Yetim, 39.



*Maruzat ve Kısas-ı Enbiya* isimli eserleri yazmış olan Ahmet Cevdet Paşa'dır. Paşa'yı önemli kılan hususlar herkesin anlayabileceği kaba bir Türkçe ile yazması ayrıca diğer kaynaklar ile arşiv belgelerini kullanarak bunları eserinin sonuna eklemesidir. Diğer önemli bir tarihçi ve edebiyatçı da *Osmanlı Tarihi* isimli kitabı yazan Namık Kemal'dir. Eserlerinde *vatanperverlik* ve *milliyetperverlik* duygularını işleyen Namık Kemal devletin kurtuluşunu yükselme devrinde aramıştır.

Osmanlılık ülküsüne dayalı tarih anlayışının yanında *Türkçülük* akımı da XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren etkili olmaya başlamıştır. Avrupa'da bulunan öğrenciler vasıtasıyla, buradaki Türkoloji ve Türklerin İslamiyet'ten önceki tarihleri ile ilgili çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiştir.<sup>18</sup>

Türkçülük akımının önemli temsilcilerinden biri de Ahmet Vefik Paşa'dır. Bilimsel Türkçülük 'ün kurucusu sayılan Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmani* isimli eserini okullarda okutulmak üzere yazmıştır. Paşa kitabında Osmanlı tarihini kuruluş, yükseliş, çöküş vb. gibi altı bölüm halinde tasnif etmiştir.<sup>19</sup>

Askeri okullardan sorumlu Süleyman Hüsnü Paşa'nın liseler için yazmış olduğu *Tarih-i Alem* isimli kitabı da bu dönemde dikkat çekmektedir.<sup>20</sup>Süleyman Paşa bu eserine, Türklerin İslam öncesi dönemleri ile ilgili bir bölüm dâhil etmiş, Şemseddin Sami Bey ise *Kamus-ı Türki* isimli eseriyle Türk kimliğinin oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Orta Asya'nın Rus işgali altındaki bölgelerinden gelen Türk aydınları da bu akımın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu aydınlardan biri Yusuf Akçura'dır. Akçura, 1904'te Mısır'da *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli eserini yazmış, eserinde Türklerin birleşmesi gerektiğini, Osmanlılık ülküsünün artık gerçekleşmeyeceğini ve İslam birliğinin sakıncalı olduğu tespitinde bulunmuştur.<sup>21</sup>

Tarık Zafer Tunaya'nın Osmanlı'yı kurtarmaktan ziyade müstakbel Cumhuriyet'in denendiği bir laboratuvar<sup>22</sup> olarak tanımladığı II. Meşrutiyet dönemi, 24 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-i Esasi'nin II. Abdülhamid tarafından yayımlanan bir hatt-ı hümayunla yeniden yürürlüğe konmasıyla başlamıştır. II. Meşrutiyet

<sup>18</sup>Arıkan, *Tanzimat*, 1587.

<sup>19</sup>Arıkan, *Tanzimat*, 1587-1588.

<sup>20</sup>Zeki Arıkan, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi", *Türk Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, 88.

<sup>21</sup>Arıkan, *Tanzimat*, 1588-1589.

<sup>22</sup>Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960, 98.

döneminin büyük bölümünde iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıcılığı kamuoyu önünde resmî ideolojisi olarak benimsemekle gerçekte özgün bir milliyetçilik ideolojisini şekillendiriyordu. Bu milliyetçilik; siyasi olarak antiemperyalizm, ekonomik olarak devletçilik ve Türkçülük 'ten oluşan eklektik bir modeldi.

İttihatçı milliyetçiliğin Türkçülük vasfı üç özelliği ile öne çıkmıştır. *Yazınsal-Dilsel Türkçülük*'te; halkın konuşma diline yakın bir dilin kullanılması savunulmuştur. *Devletçi Milliyetçilik* anlayışında ise; Osmanlı Ülkesinin Türk Vatanı haline getirilmesi amaç olarak belirlenmiştir. *Evrimsel ve Özümseneci Türkçülük* anlayışı ile Türklerin yeni ulusal kültüründe İslam'ın ve Osmanlı'nın yok sayılmaması ve sindirilmesi hedefi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.<sup>23</sup> İttihat ve Terakki'nin bu ideolojik anlayışı toplum hayatını olduğu gibi tarih yazımını da derinden etkilemiş, yayınların miktarında büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu dönemle ilgili olarak Köprülüzade, *Meşrutiyet'in ilanından sonra memlekette bir tarih modasıdır uyandı* şeklinde yazmıştır.<sup>24</sup>

II. Meşrutiyet döneminde tarih anlayışının şekillenmesinde; XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'da İslam öncesi Türk Medeniyeti ile ilgili yapılan çalışmalar birinci derecede etkili olmuştur.<sup>25</sup> Türkçülük-Turancılık anlayışının gelişmesindeki diğer önemli unsur ise İstanbul'a gelen, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi Togan ve Mehmet Emin Resulzade gibi Rusya kökenli Türk-Tatar aydınlar olmuştur.<sup>26</sup> Kaşgarlı Mahmut'un çok önemli çalışması olan *Divan-ı Lügati't-Türk* yine bu dönemde Ali Emiri Efendi tarafından İstanbul'da bulunup, 30 altına satın alınarak ortaya çıkarılmıştır.<sup>27</sup> Türk tarihi açısından çok değerli olan bu eserin neşredilmesi Türkoloji çalışmalarındaki bakış açısının genişlemesini sağlamıştır.<sup>28</sup> Diğer önemli bir etken de Balkan Harbi'nin 1913'te hezimetle sonuçlanması ve Müslüman unsurların dahi

<sup>23</sup>Kemal Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876*, İmge Kitabevi, Ankara 1980, 14.

<sup>24</sup>Köprülüzade Mehmed Fuad, "Bizde Tarih Yazılabilir mi?", *Yeni Mecmua*, İstanbul 1917, 22, 427.

<sup>25</sup>Ahmet Kanlıdere, "Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç, Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar", *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Yazın Yayınları, İstanbul 2019, 79-80.

<sup>26</sup>Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazın Yayınları, İstanbul 2018, 25.

<sup>27</sup>Mustafa S. Kaçalın, "Dîvanü Lügati't-Türk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1994, XIX, 449.

<sup>28</sup>Arıkan, *Tanzimat*, 1590.

ayrılıkçı faaliyetleri<sup>29</sup>, *İttihad-ı anasır* politikasının ardından *İttihad-ı İslam* politikasının da çökmesine neden olmuştur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da *Türkçülük* Osmanlı münevverleri arasında etkili bir düşünce akımı halini almıştır.

Dönemin Türk tarihçiliğine katkısı açısından bakıldığında, Mükrimin Halil Yinanç; bilimsel esaslara dayalı tarih çalışmalarının Türkiye’de ancak II. Meşrutiyet’in ilanından sonra başladığını söylemiş,<sup>30</sup> yine bu dönemde bilimsel tarihçilik kurumsallaşmıştır.<sup>31</sup> Kurumsallaşma çalışmaları kapsamında 1909’da Tarih-i Osmani Encümeni kurulmuş ve *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* yayın hayatına başlamıştır. Diğer önemli bir tarih dergisi ise, Türk Bilgi Derneğinin yayın organı olan ve 1913-1914 tarihleri arasında yedi sayı olarak yayımlanan *Bilgi Mecmuası*dır.<sup>32</sup>

Millî tarih bilinci ve bilimsel tarih anlayışına en önemli katkıyı Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni ve onun yayın organı olan *Milli Tetebbular Mecmuası* yapmıştır. Encümenin başkanı Ali Emiri Efendi olup derginin yazar kadrosunu, Mehmed Fuad Köprülü, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk aydınları oluşturmuştur.<sup>33</sup> Millî tarih bilincinin oluşumunda etkili diğer önemli kurum *Türk Ocakları*’dır. Türkçe’nin gelişimine katkı sağlamak, Türk ırkının köklerini araştırmak amacıyla kurulan Türk Ocaklarının yayın organı *Türk Yurdu Mecmuası* olmuştur. Türk Ocakları ve yayın organı olan *Türk Yurdu Mecmuası* Türkiye’de pozitivist tarih anlayışının oluşmasında ve Cumhuriyet dönemi ilk tarihçilerinin yetişmesinde etkili olmuştur.<sup>34</sup>

## 2.Mehmet Fuat Köprülü’nün Tarih Çalışmaları

İlber Ortaylı’nın *Türkiye’nin en büyük tarihçisi*<sup>35</sup> olarak tanımladığı Mehmet Fuat Köprülü, Batılı anlamda modern tarihçilik anlayışının ülkemizde başlamasını sağlamıştır. O, bilimsel anlamda tarihi şöyle tanımlar;

---

<sup>29</sup>1913 Balkan Hezimetini ile ilgili olarak C.H.P. Edirne Milletvekili Şeref Aykut şöyle yazmıştır: *İkinci Meşrutiyet biraz kıpırdanırken Balkan gönüllere bir tutuşkanlık verdi. Herkes şaşırılmıştı ve herkes birbirine soruyordu: Hani kardaşlaşmış birleşmiş Osmanlı idik? Rum’u, Bulgar’ı, Sırp’ı bir yana bırakınız. Ya şu din kardaşlarımız olanlara ne dersiniz? Onlar da bize kurşun attılar.* bk. Şeref Aykut, *Kamalizm*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1930, 22.

<sup>30</sup>Arıkan, *Osmanlı Tarih*, 91.

<sup>31</sup>Ortaylı, *Tarih Yazıcılık*, 94.

<sup>32</sup>Özteke, *Tarihçiliğimizin Kurumsallaşması*, 175.

<sup>33</sup>Fahri Özteke, “Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni’nden Afet İnan’a Milli Tarih Bilincinin İnşası”, *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2017, 502-503.

<sup>34</sup>Özteke, *Tarihçiliğimizin Kurumsallaşması*, 176.

<sup>35</sup>İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, 30.

... tarih, geniş manasıyla mazide cereyan eden bütün işlerin ve vak'aların heyet-i mecmuasıdır. İnsanlık fikir ve faaliyetlerinin tezahüratı demek olan tarihi, bazıları yalnız devletlerin karşılıklı teşkilat ve münasebetlerine inhisar ettirmek isterler. Vak'aları olduğu gibi nakil ve hikaye taraftarı olanların ileri sürdükleri bu fikir, tarihi bir ilim şekil ve heyetinde tanzim etmek isteyenlerce asla kabule şayan olamaz.<sup>36</sup>

Bilimsel tarihçiliğinin yanı sıra sosyolog kimliği de Köprülü'yü Osmanlı vakanüvislerinden ve modern Türk tarihçilerinden ayırarak onu özel ve yüksek bir yerde konumlandırmıştır. Köprülü bu kapsamda, Gustave Le Bon'un psikoloji alanındaki bir kitabını Türkçe 'ye tercüme etmiştir. Bunun dışında Batılı sosyologları ve eserlerini tanıttığı *Hayat-ı Fikriye* isimli kitabı 1909 yılında, *Tettebbuat-ı İlmiyye ve Felsefiyye* isimli makalesi de 1910 yılında yayımlanmıştır.<sup>37</sup>

Köprülü bu dönemde pozitivistimin etkisinde, ulusalcı kimlik anlayışından uzak Osmanlı ve kozmopolit bir düşünce yapısına sahiptir.<sup>38</sup> Onun bu düşüncelerinde 1912-1913 Balkan savaşları sürecinde yaşanan acılar ve Ziya Gökalp ile tanışmasıyla köklü bir değişim yaşanır. Köprülü'nün düşüncelerindeki Türkçülüğe doğru olan bu değişim 1913 yılında açık bir şekilde görülmeye başlamıştır. Köprülü'nün çalışmalarında ilk sırada yer alan *Servet-i Fünun* dergisi önemini yitirmiş, bu tarihten itibaren *Türk Yurdu*, *Halka Doğru*, *Bilgi Mecmuası*, *Hak* ve *İçtihat* gibi gazete ve mecmualarda yazılarını yayımlamaya başlamıştır.<sup>39</sup> Köprülü'nün Osmanlıcılık'tan Türkçü bir anlayışa geçtiğinin en önemli göstergesi sayılabilecek olan çalışmaları *Türk Yurdu* dergisinde yayınlanan *Ümit ve Azim* ile *Türk'ün Duası* isimli yazıları olmuştur.

Ziya Gökalp ile olan tanışıklığı Köprülü'nün akademik hayatının başlangıcını da sağlamış, Gökalp'in önerisi ile 20 Kasım 1913 tarihinde Darülfünuna müderris olarak atanmıştır. Bilimsel çalışmalarına hız verdiği bu dönemde *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* isimli günümüzde dahi değerini kaybetmeyen makalesini

---

<sup>36</sup>Mehmet Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, 29.

<sup>37</sup>Kemal Haşim Karpat, "Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı: Muhafazakar Modern Bir Tarihçi", *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, 17.

<sup>38</sup>Yalın Alpay, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakar Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakar Düşünce*, Ankara 2013, 38, 90.

<sup>39</sup>Berna Fildiş, "M. Fuad Köprülü'nün Çok Yönlü Entelektüel Kimliği ve Disiplinler arası Metodolojisi", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2017, IV/2, 19.

neşretmiştir.<sup>40</sup> Köprülü'nün ilmi anlamda ilk eseri olarak değerlendirilebilecek olan bu makale başlığı açısından edebiyat tarihi usulünün açıklandığı bir eser görüntüsünde olsa da içerik olarak böyle değildir. *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* daha çok genel tarih çalışmalarında izlenmesi gereken metotların ortaya konduğu bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Köprülü bu eserini yayımladığı 1913 tarihinden hayatının nihayetine kadar meydana getirdiği tüm bilimsel eserlerinde ortaya koyduğu problemlerin çözümünde izlediği metot bu makale ile şekillenmiştir.<sup>41</sup>

Köprülü Darülfünun müderrisliği görevi ile çalışmalarını Türkiyat sahasında yoğunlaştırmış bu kapsamda *Milli Tettebular Mecmuasında* 1915 tarihinde *Türk Edebiyatında Aşık Tarzının Menşei ve Tekamülü Hakkında Bir Tecrübe* ve *Türk Edebiyatının Menşei* isimli makalelerini yayımlamıştır. Türk kültürünün asıl kaynağı olarak halk edebiyatını gören<sup>42</sup> Köprülü bu makalesi ile millî kültürün bize ne ifade etmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Halk arasında ağızdan ağıza yayılan ve herhangi bir yazılı kaynağı olmayan *şifahi halk edebiyatı* ile toplumun seçkin kesimine hitap eden *havas edebiyatı* arasındaki farkları bu çalışması ile ifade etmiştir. Köprülü'nün kültür tarihçisi kimliği ile millî tarih ve kültür sahasında ortaya koyduğu eserlerin meydana getirdiği etki, onu takip eden tarihçiler ve öğrencileri aracılığıyla siyasi bir fikir akımı olarak *Türk-İslam Sentezi* hareketini oluşturmuştur. Bu hareket Ziya Gökalp ve Köprülü'nün tesiri altında Turancılık ile daha güçlü olarak Anadolu bir özellik göstermiştir.<sup>43</sup>

1918 tarihine gelindiğinde, Türkiyat alanındaki çalışmalarına devam eden Köprülü bu kapsamda 16 Temmuz 1918 tarihinde *Vakit* gazetesinde *Türkçülüğün Gayeleri* isimli makalesini yazmıştır. Bu yazısını Halide Edip'in yine *Vakit* gazetesinde 30 Haziran 1918 tarihinde yazmış olduğu *Evimize Bakalım* isimli makalesine cevap olarak kaleme almıştır. Halide Edip yazısında Türkçülüğün faaliyet alanının Türkiye'nin siyasi sahası ile sınırlı olmasını istemiştir. Köprülü bu iddiaya karşı çıkarak, geniş Türk dünyasının bu zor günlerde kurtuluş çaresi olarak Osmanlı

---

<sup>40</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 18.

<sup>41</sup>Abdülkerim Asılsoy, "Mehmet Fuat Köprülü'nün İlmi Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine", *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği*, ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013, 220-221.

<sup>42</sup>Hasan Hüseyin Güneş, "Bir Üstat-ı Alem: Mehmed Fuat Köprülü", *Tarih Okulu Dergisi*, 2011, 45.

<sup>43</sup>Halil İnalçık, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Muhafazakar Düşünce, Tarih I*, Ankara 2006, 7, 13-14.

Hakan'ını gördüğünü ve Türkiye'deki Türkçülerinde sınırların dışında bulunan Türklere karşı ilgisiz kalamayacağını söylemiştir. Köprülü müslim ve gayri müslim bütün Turanı birleştirmeyi amaçlayan ve *Ural-Altaycı* olarak tanımladığı bir Türkçülüğü kabul etmemiştir. Ona göre *Türk* bir ırk adı değil bir *millet* adıdır, bir toplumun da millet olabilmesi için aynı dine inanması ve aynı dili konuşması gereklidir.<sup>44</sup>

Genel anlamda bir kültür tarihçisi olduğunu daha önce belirttiğimiz Köprülü, Türk kültür tarihi kapsamındaki çalışmalarını, Türk dini, Türk hukuku ve kurumları tarihi, Türk ekonomi tarihi alanlarını da kapsayacak şekilde ele almıştır. Bu çalışmaları ile Osmanlı kültürüne Avrasya eski Türk kültürünün etkilerini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda önemli eserlerinden biri de Türk din tarihi alanında ortaya koyduğu 1919 tarihinde basılan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli araştırmasıdır.<sup>45</sup> Bu eseri yazmaya Köprülü'yü Yahya Kemal Beyatlı teşvik etmiş ve bu eser Avrupa ilim çevrelerinde büyük bir ün kazandırmıştır. Ayrıca Avrupa tarzı tarih araştırma usullerinin kullanıldığı bir çalışma olarak Türk tarih yazımında ön plana çıkmıştır.

Köprülü bu eseri ile Ahmet Yesevi'nin temsil ettiği Orta Asya tasavvufunun Yunus Emre ile devam ettiğini,<sup>46</sup> böylece Orta Asya'dan Anadolu'ya kesintisiz olarak devam eden ve yaşayan ortak millî kültürün varlığını göstermek istemiştir. Bu iddiasını da İslam öncesi Türk geleneklerine sahip çıkan ve halk Türkçesi ile vezni kullanan Hoca Ahmet Yesevi ve Yunus Emre üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır.<sup>47</sup>

Köprülü'nün *Muhafazakar Tarih Tezinin* temeli, Türk ulusal kimliğinin ve kültürünün Orta Asya'dan İran'a buradan da özü itibarıyla herhangi bir değişime uğramadan Anadolu'ya aktarıldığı iddiasıdır. O, Orta Asya ile Anadolu arasındaki devamlılığı savunmuş ve bu tezini ispat etmek amacıyla çalışmalar yapmıştır. Köprülü'nün bu husustaki çalışmalarından biri de 1922 tarihinde yazdığı *Anadolu'da İslamiyet* isimli çalışmasıdır.<sup>48</sup>

---

<sup>44</sup>Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türkçülüğün Gayeleri", *Vakit*, İstanbul 1918.

<sup>45</sup>İnalcık, *Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları*, 14.

<sup>46</sup>Fehameddin Başar, "Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri Hakkında (1890-1966)", *Vefatının 50. Yılında Mehmed Fuad Köprülü*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, 15.

<sup>47</sup>İnalcık, *Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları*, 17.

<sup>48</sup>Alpay, 113.

Köprülü yazısını, Franz Babinger'in *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasının* 1922 tarihli üçüncü sayısında yayımlanan *Küçük Asya'da İslam* adlı makalesine bir reddiye olarak kaleme almıştır. Köprülü'nün bu çalışması *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuasının* 4 Eylül-5 Kasım ve 6 Ocak 1922 tarihli sayılarında neşredilmiştir. *Anadolu'da İslamiyet* isimli çalışmasıyla Köprülü, daha önceki eserlerinde Orta Asya'dan İran bölgesine ulaştırdığı Türkleri artık Anadolu'ya ve Osmanlı Devleti'nin teşekkül ettiği uç bölgelerine getirerek Türk tarihinin devamlılığını ortaya koymuştur.<sup>49</sup> Ayrıca bu önemli eserle Türk din tarihinin ne kadar geniş ve henüz el değmemiş bir alan olduğu tespitini yaparak oryantalistlerin dikkatini Türk tasavvuf tarihine çekmiştir.<sup>50</sup>

Kurtuluş Savaşı döneminde Köprülü, özellikle kültürel alandaki bilimsel çalışmalarına devam etmiş, Türk edebiyat tarihinin ilmi metotlarla ilk kez ortaya çıkmasını sağladığı *Türk Edebiyat Tarihi* kitabını yazmıştır. Bu eserin ilk kitabını 1920 yılında ikinci kitabını ise 1921 tarihinde yayımlamış,<sup>51</sup> 1926 tarihinde ise iki cilt birleştirilerek eski harflerle tek kitap halinde yeniden basılmıştır.<sup>52</sup>

Sosyal bilimler alanındaki çalışmalarının hedefine *Türk kültürünün teorik inşasını*<sup>53</sup> koyan Köprülü'ye göre ...*edebiyat, ulusal kimliğin kalbi durumundadır.*<sup>54</sup> Buradan hareketle de kitabın yazılış amacını Köprülü, Türk edebiyatının başlangıçtan bugüne gelinceye kadar geçirdiği aşamaları toplumsal gerçeklere uygun olarak ortaya koymak olarak açıklamıştır.<sup>55</sup>

Köprülü yeni Türk devleti'nin kuruluşu ile cumhuriyet ideolojisini desteklemiştir. O gerek *Türk Yurdu* ve gerekse *Hayat* dergilerinde yazdığı bilimsel makalelerle yeni rejimin kurumsallaşması adına atılan adımların yanında olmuş, bilim ve eğitim sahasında yol göstermek amacıyla çalışmalar yapmıştır.

Köprülü yine bu dönemde *Türkiye Tarihi* isimli kitabını 1923'te yayımlamıştır. Eserinde, Türk tarihini İslam öncesi dönemlerinden ele alarak Anadolu'nun işgaline

---

<sup>49</sup>Alpay, 114.

<sup>50</sup>Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu'da İslamiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası", *Muhafazakar Düşünce*, Ankara 2006, 8, 10.

<sup>51</sup>Ömer Faruk Akgün, "Mehmed Fuad Köprülü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVIII, 476.

<sup>52</sup>Orhan F. Köprülü, *Fuad Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 16.

<sup>53</sup>Fildiş, 22.

<sup>54</sup>Gary Leiser, "Çağdaş Türkoloji Araştırmalarında Köprülü'nün Yeri", *Mehmed Fuad Köprülü*, ed. Yaya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012, 30.

<sup>55</sup>Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, 1.

kadar bir bütün olarak incelemiştir.<sup>56</sup> Karpat, Köprülü'nün bu çalışması ile Millî Mücadele'nin ... *Fransa ve Rusya ihtilallerinin sosyal ve siyasi düzeni değiştirmek gibi amaçlarının çok ötesinde millileşmek, Türkleşmek ve modernleşmek yollarını açacak anti-emperyalist çok boyutlu bir savaş olduğu meydana çıkmıştır* değerlendirmesinde bulunmuştur.

Köprülü'yü *Türkiye Tarihi* isimli çalışması nedeniyle Gazi Mustafa Kemal Paşa el yazısı ile yazdığı bir notla tebrik etmiştir. Karpat'a göre bu çalışması nedeniyle 1924 tarihinde Edebiyat Fakültesi dekanı yapılmış ve ardından da Türkiyat Enstitüsünü kurmasına yardım edilmiştir.<sup>57</sup> Türkiyat Enstitüsünün yayın organı olan *Türkiyat Mecmuası*'nı da bu kapsamda 1925 tarihinden itibaren çıkarmaya başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından 1939'a kadarki dönemde Köprülü birçok uluslararası kongreye katılmış ve Batılı akademik kuruluşlarda değişik sıfatlarla üyeliklerde bulunmuştur.

Batılı bilim çevrelerinde büyük yankılar uyandıran, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar* isimli monografik eserini *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nda 1931'de yayımlayan Köprülü'nün bu çalışması da oryantalistlere bir reddiye niteliğindedir. Osmanlı kurumlarının Avrupa'daki yaygın kanının aksine Bizans devletinden alınmadığını, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri silsilesinin doğal bir devamı olduğunu iddia etmiştir.<sup>58</sup>

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1928'de bizzat tarih çalışmalarına katılmasıyla bu alandaki faaliyetler bir devlet politikası haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren çalışmalar planlı ve kurumsal olarak devam etmiş, sürecin sonunda yine onun talimatıyla 1932'de I. Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Tarih kongresine giden süreçteki gerek hazırlık çalışmalarında ve gerekse kongrede, Avrupa bilim çevrelerinde dahi takdir görmüş Köprülü gibi bir isim varken Atatürk tarafından Afet İnan'ın ön plana çıkarılarak aktif görev verilmesi bizce üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak değerlendirilmiştir.

Bu husustaki ilk ipucunu da Kemal Karpat vermiştir, Köprülü'nün inkılapların bazılarını özellikle Latin harflerinin kabulünü örtülü olarak da olsa tenkit etmesinin

---

<sup>56</sup>Köprülü, *Fuad Köprülü*, 15-16.

<sup>57</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 19.

<sup>58</sup>Köprülü, *Fuad Köprülü*, 5.



modernleşme adına Osmanlı tarih ve mirasına karşı yürütülen politikaya bir tepki olarak algılandığını söylemiştir.<sup>59</sup>

Halil Berktaş'a göre ise Köprülü, Atatürk'ün *Türkler bir aşiret olarak Anadolu'da İmparatorluk kuramaz* iddiasının aksini ortaya koyarak devlet ile aşiret olgusunun mutlaka birbirine karşıt kutuplar olmayacağını Oğuz Türkleri örneğinden hareketle savunmuştur. Yine Berktaş, Köprülü'nün tarihçiliği ile politikacılığı birbirine karıştırmadığını, bilimsel yöntemler dışındaki çalışmalara ve *Resmî Tarih Tezi gibi masallara da zerrece itibar etmiyor-etmeyebiliyor...* diyerek resmî ideolojinin tarih anlayışıyla ters düştüğü tespitinde bulunmuştur.

Köprülü, *laik ama ılımlı Osmanlı tavrı* ile katıldığı I. Türk Tarih Kongresinde sunumunu Afet İnan'ın yaptığı teze itiraz etmiştir. Son derece yumuşak ifadeler kullanmasına rağmen Köprülü büyük tepki görmüş ve geri adım atmak zorunda kalmış<sup>60</sup> nihayetinde kongrenin ardından saf dışı bırakılmıştır.<sup>61</sup>

Kemal Karpat'ın Köprülü'nün en önemli ikinci eseri olarak tanımladığı *Les Origines de L'Empire Otoman/Osmanlı İmparatorluğunun Kökenleri* 1935'te yayımlanmıştır. Paris'te vermiş olduğu konferans metinlerinden faydalanılarak hazırlanan bu eserinde Köprülü *...Osmanlıyı adeta millî bir Türk devleti olarak gösterme çabası...* içine girmiştir.<sup>62</sup> Kitap, 1959 tarihinde Türkçe'ye çevrilerek *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adıyla yeniden yayımlanmıştır.<sup>63</sup>

Kars milletvekili olarak 1935'te aktif siyasete başlayan Köprülü, siyaset ile üniversite hocalığını birlikte yürütmüş, 1941 tarihinden sonra tamamen politikaya yönelmiştir. Türkiye'nin artık tek parti rejimi ile yönetilemeyeceğinin işaretleri görülmeye başlayınca *Vatan* gazetesinde 19 Eylül 1945'te *Demokrasi Ruhu* isimli makalesini yayımlamıştır. Köprülü yazısında totaliter rejimlerin yaşama şansının olmadığını vurgulayarak, demokrasinin ülkede yerleşmesi için önerilerde

---

<sup>59</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 19.

<sup>60</sup>Halil Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, 32-33.

<sup>61</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 19.

<sup>62</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 20.

<sup>63</sup>Köprülü, *Fuat Köprülü*, 17.

bulunmuştur. *Vatan* gazetesindeki bu eleştirel yazısı nedeniyle Köprülü CHP'den ihraç edilmiştir.<sup>64</sup>

Köprülü ilmi açıdan en kapsamlı ve verimli dönemini 1915-1945 yılları arasında geçirmiş, yaşamı süresince 25 dergi ve 14 gazetede 1000 civarında makalesi yayımlanmıştır. Demokrat Partinin 1946'da kurulması ile Köprülünün siyasi nitelikli yazıları başlamış, 1945-1950 yılları arasında 287 siyasi makale yazmıştır. Köprülü'nün siyasi nitelikli bu makaleleri *Demokrasi Yolunda* isimli kitapta toplanmıştır.<sup>65</sup>

Dört kurucusundan biri olduğu Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidar olması nedeniyle bilimsel çalışmalarına okuma dışında ara vermek zorunda kalan Köprülü, siyasi anlaşmazlığa düştüğü partisinden 1957 yılında istifa etmiştir. Bu istifanın ardından 1958-1959 yılları arasında ABD'de Harvard Üniversitesinin Cambridge'deki araştırma merkezinde çalışan Köprülü değişik şehirlerde konferanslar da vermiştir. 1959 yılında Türkiye'ye dönen Köprülü bilimsel çalışmalarına yeniden başlamış, ancak bu tarihten itibaren 1966 yılında vefatına kadar yeni bir eser yazmamış eski kitaplarının yeni baskıları ile uğraşmıştır.<sup>66</sup>

*Türk devrimi, toplumun Osmanlı geçmişini bir yana bırakarak Türk tarihini 1923'ten başlatan yeni bir Türk milleti yaratmak yolunu aramıştır. Amaçlar Türkiye'yi bir an evvel hızla modernleştirmek ve çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmaktır. Bunun için de her fedakarlık yapılacaktır: Türkleri Osmanlı'ya ve İslam'a bağlayan tarihleri ve belki de kültürleri de küçümsenecek veya inkar edilecektir.*<sup>67</sup> Köprülü bu anlayışa karşı çıkmış yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni Osmanlı Devleti'nin evrimsel olarak devamı niteliğinde görmüştür.

Kemal Karpat'a göre Köprülü'nün, Türk tarihinin Orta Asya'dan Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet'e kadar devamlılığı olarak tanımlanabilecek *Muhafazakâr Modern Tarih* anlayışının temelinde onun Osmanlı kökenlerine olan bağlılığı bulunmaktadır.<sup>68</sup>

---

<sup>64</sup>Fevziye Abdullah Tansel, "Memleketimizin Acı Kaybı, Prof. Dr. Fuat Köprülü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, XIV/11, 627-628.

<sup>65</sup>İnalçık, *Türkiye'de Modern Tarihciliğin Kurucuları*, 14-15.

<sup>66</sup>Köprülü, *Fuat Köprülü*, s. 8-9.

<sup>67</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 16.

<sup>68</sup>Karpat, *Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı*, 13-17.

Kültür ve edebiyat tarihçisi olarak nitelenebilecek olan Köprülü'nün metodoloji anlayışı tüm sosyal bilimleri bir bütün olarak içine alan ve tüm bilimsel çalışmalarının merkezinde *Türk Kültürünün teorik inşası* gayesine varmak amacıyla benimsediği yol olarak tanımlanabilir.<sup>69</sup>Tarihçi kimliğinin itici gücü olan sosyolojiyi Ziya Gökalp vasıtasıyla Durkheim'den alan Köprülü, Lucien Lefebvre'nin Annales Okulunu da tarihçi metot olarak kullanmıştır. Eserleri vasıtasıyla oluşturmak istediği millî kültür anlayışında Osmanlılığının ve Türkçülüğü'nün de izleri görülmektedir.<sup>70</sup>

#### 4. Türkiyat Mecmuasındaki Makaleleri Kapsamında Mehmet Fuat Köprülü'nün Tarih Anlayışı

Rus dilbilimci Aleksandr Nikolayeviç Samyoloviç, *Türkiyat Mecmuasının* tarihte ilk olarak *Türkoloji* alanına mahsus bir dergi olarak çıktığını belirterek; bu ilk ciltteki yazar kadrosuna bakarak Köprülü'nün dergiyi Türklük bilminde uluslararası bir konuma getirmek istediği tespitinde bulunmuştur.<sup>71</sup> Bununla beraber derginin iç kapağında, *Türkiyat Mecmuası*,“ *Türklerin lisan ve edebiyat, tarih, arkeoloji ve coğrafyasına ait tetkikler ve vesikalar mecmuası*” olarak tanımlanmıştır.<sup>72</sup>

Mehmet Fuat Köprülü 1925 tarihinde yayımlanan ilk sayıdaki en üretken tarihçi konumundadır. *Tetkikler* bölümünde üç makale, *Notlar ve Vesikalar* bölümünde iki yazı, *Tahlil ve Tenkitler* kısmında üç inceleme, *Kitabiyat Tenkitleri* bölümünde beş kitap incelemesi ile *Türkiyat Haberleri* kısmının tamamını yazmıştır.

Dergide yer alan ilk yazı Köprülü'nün *Meddahlar, Türkler'de Halk Hikayeciliği Tarihine Ait Bazı Maddeler* isimli makalesidir. Kültür tarihçisi kimliği ile ön plana çıkan Köprülü'nün dergideki ilk makalenin konusunu kültür alanından seçmesi şüphesiz tesadüf değildir. O'nun bu tercihinde en önemli etken, Türk edebiyatı tarihi yazılmadan Türk tarihinin yazılamayacağı düşüncesidir.<sup>73</sup>

Kültür tarihi konusunda Gökalp'in öğrencisi ve takipçisi olan Köprülü bu makale ile, Türklerin edebi yaşamlarında *meddah* 1ığın çok önemli bir yerinin olduğunu *halk hikâyeciliğini* de *meddahların* temsil ettiğini belirtmiştir. Köprülü'ye

---

<sup>69</sup>Fildiş, 22.

<sup>70</sup>Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, 31.

<sup>71</sup>Aleksandr Nikolayeviç Samyoloviç, “Türkiyat Mecmuası”, *Türk Yurdu*, Ankara 1927, VI/32, 184.

<sup>72</sup>Türkiyat Mecmuası, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, Kapak İç Kısmı.

<sup>73</sup>Leiser, 33.

göre *meddahlar* saraydan kahvehanelere kadar her sınıf ve seviyedeki halk tarafından sevilen ve aranan kişilerdir.<sup>74</sup>

Köprülü her eserinde olduğu gibi bu makalesinde de Türk tarihinin Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar devamlılığını ortaya koymak istemiş ve *meddahlar* üzerinden Türk halk hikayeciliğinin tekâmülünü Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar takip etmiştir. Köprülü bu tekâmülün aşamalarını ortaya koymadan evvel onun muhafazakar tarih tezinin de izlerini taşıyan şu soruyu sormuştur.

*Acaba meddahların ve meddahlığın nasıl bir mazisi vardır? Türklerin İslamiyet'ten evvelki hayatlarında buna mümasil şeyler mevcut muydu? İslamiyet'ten sonra Arap ve Acem halk hikayeciliğinden bize neler intikal etmiştir? Halk edebiyatımızın bu mühim müessesesi Osmanlı İmparatorluğu devrinde nasıl bir tekamüle maruz kalmıştır? İşte bir yığın tarihi ve edebi meseleler ki şimdiye kadar tetkik edilmek şöyle dursun, hatta mevcudiyetleri bile düşünülmedi.*<sup>75</sup>

Mehmet Fuat Köprülü'nün *Türkiyat Mecmuası*ndaki diğer makalesi *Lütfi Paşa* isimli biyografi yazısıdır. Makale; giriş bölümü ile *hayatı*, *Lütfi Paşa devlet adamı*, *Lütfi Paşa alim ve şair* ve *Lütfi Paşa Müverrih* başlıkları olmak üzere beş bölümden oluşmuştur.

Makalenin giriş bölümünde Köprülü, *Vezir-i Azam Lütfi Paşa*'yı Osmanlı tarihinin eski ve dikkate değer bir kaynağı olarak incelenmesi gereken önemli bir şahsiyet olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda, önemli Osmanlı tarihçilerinden Hammer'in kaynak olarak kullandığı, *Lütfi Paşa'nın Tevarih-i Al-i Osman* ve devamında *Asafname* isimli eserlerinin de ayrıca incelenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Köprülü'ye göre böylesine önemli bir tarihi kişilik hakkında gerek Rudolf Tschudi gibi yabancı kaynaklar ve gerekse Bursalı Tahir gibi yerli kaynakların ortaya koyduğu eserler birçok hatalarla doludur. Ancak Türk tarihçilerinin bu hataları düzeltmek şöyle dursun bunların farkında dahi olmadığını, daha ciddi bir hata olarak da *Türkiye Tarih Encümeni* tarafından Paşa'nın, *Tevarih-i Al-i Osman* isimli eserinin basit bir şekilde kopyalandığını belirtmiştir. Köprülü, Tarih Encümenini kitabın başına eser ve yazarı hakkında bir mukaddime ve sonuna da ilam cetveli koymadığı için

<sup>74</sup>Köprülüzade Mehmed Fuad, "Meddahlar", *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, I, 1.

<sup>75</sup>Köprülüzade, *Meddahlar*, 1.

eleştirmiş ve bu durumu, ...*Türkiye ilim alemi için çirkin bir leke...* olarak değerlendirmiştir.<sup>76</sup>

Köprülü, *Lütfü Paşa*'nın şiirlerinden ve dini çalışmalarından ziyade *Asafname* ve *Tevarih-i Al-i Osman* isimli eserleriyle ön plana çıkarılması gereken bir tarihçi olduğu tespitinde bulunmuştur. *Asafname müellifi* olarak tanınan Lütfü Paşa uzun idarecilik hayatında edindiği tecrübeleri samimi bir dille kaleme almıştır. Köprülü bu özellikleriyle *Asafname*'nin millî tarihimizi açısından *tarihi bir vesika* niteliği taşıdığını söylemiştir.

*Lütfü Paşa*'nın diğer önemli eseri *Tevarih-i Al-i Osman* isimli çalışmasıdır. Köprülü'ye göre Paşa'nın kendi vüzeratı ve sadareti döneminde bizzat yaşadığı, gördüğü ve işittiği olayları ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrini ihtiva ettiği için kıymetlidir.

Köprülü, *Lütfü Paşa*'nın tarihçi olarak kişilik analizini de yapmış ve onu özellikle Barbaros Hayrettin Paşa'nın başarılarını eserlerinde görmezden geldiği için tarafsız olmamakla ve kindarlıkla suçlamıştır.<sup>77</sup> *Lütfü Paşa*'nın eserlerinin *Millî Tarih* kapsamında önemli kaynaklar olduğunu belirten Köprülü, Osmanlı dönemini de Türk tarihinin doğal bir parçası olarak görmüştür. Tarih metodu açısından incelendiğinde, *Lütfü Paşa* kitaplarında bizzat görüp yaşadıklarını yazdığından dolayı Köprülü bu eserleri birinci el kaynaklar olarak değerlendirmiş ve önemlerinin buradan kaynaklandığını ifade etmiştir.

Mehmet Fuat Köprülü'nün derginin bu cildindeki üçüncü makalesi *Oğuz Etnolojisine Dair Tarih Notları* isimli çalışmasıdır. Köprülü bu makalesinde Oğuz etnolojisini *Kayılar*, *Salurlar*, *Bayatlar* ve *Çepniler* üzerinden incelemiştir.

Köprülü örnek olarak seçtiği Türk boylarını etnolojik açıdan incelemeye geçmeden önce şu tespitlerde bulunmuştur: Türk etnolojisi üzerine yapılacak çalışmalar esnasında tesadüf edilecek toplulukların etnolojik bir birlik mi? yoksa etnolojik açıdan farklı ancak siyasi sebeplerle bir araya gelmiş bir topluluk mu? olduklarının tespit edilmesi gereklidir. Bu açıdan bakıldığında da Türk boyları

<sup>76</sup>Köprülüzade Mehmed Fuad, "Lütfü Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, I, 119-120.

<sup>77</sup>Köprülüzade, *Lütfü Paşa*, 144-149.

tarafından meydana getirilen Oğuz teşkilatlanmasının nasıl oluştuğu ve faaliyetleri hakkındaki bu makale ilk çağdaş eser konumundadır.<sup>78</sup>

Asya tarihinde, etnolojinin ve medeniyet şekillerinin değişmesinde büyük toplumsal hadiselerin etkili olduğunu söyleyen Köprülü bunları şu şekilde sıralamıştır. Oğuzların batıya göçü, Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması, Haçlı seferleri, Cengiz ve Timur istilaları ile Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının kurulması.<sup>79</sup>

Köprülü ilk olarak *Kayıları* ele almıştır. *Kayıların* tarihte önemli olarak değerlendirilebilecek bir faaliyetlerinin henüz tespit edilemediğini söyleyen Köprülü, etnoloji tarihi alanında önemli addedilmelerinin yegâne sebebi olarak ise Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu olan ailenin bu boya ait olduğunun iddia edilmesini göstermiştir. Osmanlıların aslını oluşturan *Kayıların* kökeni ile ilgili olarak Avrupalı tarihçiler *Kayıların* Türkleşmiş Moğollar olduklarını iddia etmişlerdir. Oryantalistlerin bu iddiaları hatalı olarak genel bir kabul ve mütearife haline gelmiştir.

Avrupalı tarihçiler savlarını, Yahya El-Avfi'nin *Cami 'u l Hikayat ve Lami 'u l Hikayat* ve Şükrullah'ın *Behçetu l Tevarih* adlı eserlerine isnat etmişlerdir. Bunun dışında da Mahmut Kaşgari'nin *Divanu l-Lügatu t-Türk* adlı eserinde de bu durumun teyit edildiğini iddia etmişlerdir.<sup>80</sup> Köprülü, *Kayıların* Türkleşmiş Moğollar olduğu iddiasını reddetmiştir. O, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde özellikle *Divanu l-Lügatu t-Türk* 'te zikredilen *Kayılar* ile *Kayıların* Oryantalistlerce birbirine karıştırıldığı tespitinde bulunarak bu hatayı düzeltmiştir. Köprülü ayrıca *Kayıların* daha Oğuzların Anadolu'ya ilk göçleri esnasında geldiklerini ve Selçukluların politikaları uyarınca ayrı ayrı sahalara yerleştirildiğini söylemiştir.<sup>81</sup>

Oğuz boylarından *Salurları* makalesinde ikinci madde olarak ele alan Köprülü bu boy hakkında etnolojik bilgilerin sınırlı olduğunu söylemiştir. *Salur* kabile isminin *salmak* kelimesinden geldiğini belirten Köprülü, bu boyun Oğuz Han'ın altı oğlundan Dağ Han'a ve onun silsilesine dayandığını belirtmiştir. Selçukluların Anadolu'ya gelen boyları parçalara ayırarak yerleştirme politikası gereği *Salurlarda* değişik bölgelere yerleşmişlerdir. Hicri VIII. asrın önemli devlet adamlarından Kadı

<sup>78</sup>Leiser, 34.

<sup>79</sup>Mehmet Fuat Köprülü, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, I, 185-186.

<sup>80</sup>Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*, 187-188.

<sup>81</sup>Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*, 188-189.

Burhaneddin'in bu boydan olduğunu söyleyen Köprülü ayrıca Karamanoğlu Beyliğini 'de yine *Salurların* teşkil ettiğini belirtmiştir.<sup>82</sup>

Köprülü'nün etnolojik açıdan incelediği diğer önemli bir boy ise *Bayat*lardır. Köprülü gerek Avrupa gerek de İslam kaynaklarındaki birkaç satır bilgi dışında *Bayatlar* hakkında araştırma yapılmadığı tespitinde bulunur. *Bayatların* silsilesinin Günhan'ın oğlu Bayat'a dayandığı bilgisi genel kabul görmüştür. *Bayat* boy isminin etimolojik tetkikini yapan Köprülü; Anadolu Türkçesi'nde bu ismin *eski* manasına geldiğini belirterek, değişik kaynaklarda da *geceden kalmış taam*, *eski-kadim* ya da *ulu* manalarına geldiği tespitinde bulunmuştur. *Bayatlarda* diğer Oğuz boyları gibi Hazar denizinin güneyinden Anadolu'ya gelmişler, Selçuklu iskân politikaları gereği Anadolu'nun değişik bölgelerine dağılmışlar ve kendi isimleriyle köyler kurmuşlardır. Bir kültür tarihçisi olan Köprülü, Türk halk şiirinin millî sembolü olarak nitelediği Dede Korkut ile Türk edebiyatının doruk noktası olarak gördüğü Fuzuli'nin *Bayatlar* mensup oldukları tespitinde bulunarak,<sup>83</sup>Orta Asya Türklüğü ile Anadolu Türklüğünü aynı Oğuz boyu ve kültürü üzerinden birbirine bağlamıştır.

Makalede ele alınan dördüncü boy *Çepniler*dir. Köprülü değişik kaynaklarda *Çepnilerin* Oğuzların *Üçok* kısmına mensup olduklarının ve *Gün Han*'ın dördüncü oğlu *Çepni*'den türediklerinin kaydedildiğini söylemiştir. Ebu'l-Gazi'nin *Çepni* kelimesine *kahraman* manasını verdiğini söyleyen Köprülü buradan hareketle de *çapmak* aslından geldiğini kabul etmiştir.

Köprülü, Martinus Theodorus Houtsma'nın *Selçuki Metinleri* isimli eserinde, *Çepnilerin* Selçukluların Anadolu'yu ilk istilası zamanında batıya göç ettiklerini belirtir. Bu boyun önemli bir kısmı Batı Anadolu'ya gelmiş, *Paflagonya*<sup>84</sup> civarı ile Trabzon İmparatorluğu hudutlarına yerleştirilmişlerdir. Selçukluların Sinop'u fethetmeleri üzerine de onlardan *uç*<sup>85</sup>teşkil edilmiştir.

<sup>82</sup>Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*, 191-198.

<sup>83</sup>Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*, 198-205.

<sup>84</sup>*Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve civarını kapsayan, Ankara ilinin kuzeyinde, Sakarya ile Kızılırmak arasında kalan Batı Karadeniz bölgesi*, bk. Nezih Fıratlı, "Paphlagonia", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, XVI/64, 607.

<sup>85</sup>*Türk devlerinde hudutlara, hudut boylarındaki vilayetlerle sancaklara verilen addır. Bunların başlarındaki yarı müstakil vaziyette bulunanlara uç beyi denirdi*. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, 541.

Franz Taeschner, *Alman Şark Cemiyeti Mecmuası*'nın 1924 tarihli II. cildinde Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethettiğinde civar beldelerden iskân için getirdiği halkın dışında, şehrin *Çepniler* ve Lazlardan oluştuğunu yazmıştır. Bunun dışında şehrin güneybatısı ve güneyinde de *Çepniler* bulunduğunu, bunların Türk kavmi olduğu ve Türkçe konuştuklarını belirtmiştir. Köprülü bugün halâ Giresun, Tirebolu, Görele ve Vakfikebir civarında yaşayan *Çepnilerin* bunlar olduğunu, hocaların ve Sünni derebeylerinin etkisi ile Kızılbaşlığı terk ettiklerini iddia eder.<sup>86</sup>

Köprülü bu makalesinin son kısmında bir lahika ile, *Uç* isminde bir Türkmen aşireti olduğu ile ilgili Avrupa ilim çevrelerinde hatalı olarak genel bir kabul haline gelmiş olan iddiayı değerlendirmiştir. Köprülü bu iddiayı reddederek *uç* kelimesinin Türkçe'de *hudut*, *sınır* anlamına geldiğini belirtir. Selçuklular özellikle Hıristiyan devletlerle olan hudutlarını diğer adıyla *uçları* korumak amacıyla bir takım Türk aşiretlerini buralara yerleştirmiştir.

*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde Köprülü, *uç* beyleri ile ilgili az da olsa malumat verdiği beyan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da başlangıçta küçük bir *uç beyliği* olduğunu ilave eden Köprülü, Anadolu'da *uç* namında bir Türkmen aşireti mevcudiyetini reddetmiştir.<sup>87</sup>

Köprülü'nün bu makalesi *modern Türkiye'nin Türk etnik kökenlerine ışık tutan ilk modern çalışmadır*.<sup>88</sup> O ayrıca Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk varlığının bir bütünlük arz ettiğini de ortaya koymuştur. Oğuz boylarının göçlerle Anadolu'ya geldiklerini, Selçuklu İmparatorluğu'nun iskân politikaları ile Anadolu'nun değişik bölgelerine yerleştirildiklerini ve bu Türkmen gruplarının Osmanlı'nın çekirdeğini teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Köprülü araştırmacılara Azerbaycan bölgesinden Anadolu'ya kadar birçok köyde Türk boy isimlerine rastlandığını bu durumun ise Oğuz etnolojisi ve Türklerin göç yolları ile ilgili yapılacak araştırmalar için kaynak niteliği taşıdığını göstermiştir. Köprülü özellikle *Kayıların* Türkleşmiş Moğollar olduğu iddiasını çürüterek, Selçuklulardan Osmanlılara kadar Anadolu'daki Türk varlığını inkâr etmeyi amaçlayan Avrupalı oryantalistlere tarih bilimi çerçevesinde gereken cevabı vermiştir.

<sup>86</sup>Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*, 206-209.

<sup>87</sup>Köprülü, *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*, 209-211.

<sup>88</sup>Leiser, 34.



Köprülü'nün yukarıdaki makaleleri dışında derginin bu ilk sayısının *Kitabiyat Tenkitleri* bölümünde Sadri Maksudi'nin bir makalesi hakkındaki eleştiri yazısı onun tarih anlayışı açısından önem arz eder. Maksudi'nin *Türk Yurdu Dergisi*'nde Nisan 1925 tarihinde yayımlanan *Çinlilerin ve Moğolların; Huvey-Hu ve Uygurlarıyla Orhun Türk Kitabelerindeki Oğuzların Ayniyeti* isimli makalesini Köprülü şiddetle eleştirerek<sup>89</sup> şöyle demiştir;

*Türkiyat sahasında, uzun zamandan beri, küçüklüğüne rağmen bu kadar iddialı bir makale, ilmi mecmualarda bir mevki-i kabul bulmamıştı... İstanbul'daki yevmi gazetelerde sık sık bu cins yazılar intişar eder: Bütün lisanların Türkçeden çıktığı, eski Yunan mitolojisinin Türklerden alınmış olduğu, Buda'nın neslen Türk olduğu, elh... kabilinden birçok keşfiyata ve bu cins kaşiflere daima tesadüf ederiz, lakin Türkiyat Mecmuası, sütunlarında bunların, hatta tenkidi bile yer bulamaz; çünkü bu cins şeyler tenkide de layık değildir.*<sup>90</sup>

Köprülü'nün bu ifadeleri 1932'de oluşturulacak *Resmî Tarih Tezi* hakkındaki mesafeli duruşunun ve I. Türk Tarih Kongresi'ndeki karşı tavrının köklerini ortaya koyması açısından önemlidir. O, tüm dillerin Türkçe'den ve tüm medeniyetlerin de Orta Asya Türk medeniyetinden çıktığı fikrini bilimsel bulmamış ve ciddiye almamıştır.

*Türkiyat Mecmuası*'nın I. cildinde yayımlanan diğer makalelerin konu başlıklarına bakıldığında Köprülü'nün *Muhafazakar Tarih Anlayışı* açıkça görülür. Köprülü, Türk tarihini İslam öncesi ve İslam dönemi olarak bir bütün halinde neden-sonuç ilişkisi bağlamında ele almıştır.<sup>91</sup> O, bu anlayışı gereği de hiçbir ayırım gözetmeksizin konularını gerek Osmanlı'dan gerek Selçuklu'dan ve aynı zamanda Orta Asya'dan seçmiştir. Köprülü, Anadolu Türklüğü'nün ortaya çıkışında ve karakterini oluşturmada bu üç belirleyici durağın Türk kültür ve tarihinin ayrılmaz ve birbirinin devamı olan parçaları olarak görmüş, Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu devamlılığın son halkasını oluşturduğunu belirtmiştir.

---

<sup>89</sup>Gazi Mustafa Kemal Paşa, *Türkiyat Mecmuası* I. cildinin 322. sayfasının üst kısmına Latin harfleriyle *Köprülüzade Sadri Maksudi'yi fena teşhil (Cehaletini yüzüne vurma) ediyor* notunu düşmüştür. bk. Anıtkabir Derneği Yayınları, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Pelin Matbaası, Ankara 2001, VI, 161.

<sup>90</sup>Köprülüzade Mehmed Fuat, "Çinlilerle Moğolların 'Huvey-Hu'ları ve Orhun Türk Kitabelerinin 'Oğuz'ları", *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, I, 322.

<sup>91</sup>Mehmet Öz, "Tarih ve Tarihçiliğimiz Üzerine Bazı Düşünceler", *Muhafazakar Düşünce*, Kadim Yayınları, Ankara 2006, 7, 72.

*Türkiyat Mecmuası*'nın Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan son sayısı olan II. cildi 1928 tarihinde neşredilmiştir. Köprülü'nün bu sayıda iki makalesi ile *Notlar ve Vesikalar* kısmında dokuz, *Kitabiyat Tenkit ve Tahlilleri* kısmında sekiz yazısı yayımlanmıştır. Köprülü ayrıca *Türkiyat Haberleri* kısmının büyük bölümünü de kaleme almıştır.

Köprülü'nün bu sayıdaki ilk makalesi *Anadolu Beyliklerine Ait Notlar* isimli eseridir. Köprülü bu çalışmasında Halil Edhem Bey'in 1927 tarihinde İstanbul'da yayımlanan *Düvel-i İslamiye* isimli kitabının *Garbi Anadolu'da Selçukilerin Varisleri* bölümünün bir tenkidini yapmıştır. Halil Edhem Bey *Düvel-i İslamiye* isimli eserini Stanley Lane-Pool'un 1894 tarihli *The Mohammadan Dynasties* isimli kitabını tercüme ederek meydana getirmiştir. Halil Edhem Bey *Düvel-i İslamiye* kitabına daha sonra Köprülü'nün bu makalesinin konusunu da oluşturan bölüm olmak üzere bazı ilaveler ve tadilatlar da yapmıştır.<sup>92</sup>

Mehmet Fuat Köprülü, *Anadolu Tavaif-i Mülük*'ü<sup>93</sup> olarak da adlandırılan Anadolu Beylikleri dönemini Türk millî tarihinin bir parçası olarak görmüştür. Tevhit Bey, Miralay Ali Bey ve Halil Edhem Bey gibi bilim adamlarının son yıllarda bu alanda ortaya koydukları eserlerin bu dönemi meçhul bir saha olmaktan kurtarmaya başladığı tespitinde bulunmuştur. Bu açıdan da Halil Edhem Bey'in bu çalışmasının da eksikliklerine rağmen önemli olduğunu söylemiştir.<sup>94</sup>

Köprülü, Halil Edhem Bey'in çalışmasının Anadolu'daki coğrafi konumlarını esas alarak Denizli Beyleri, Pervane, Sahibata, Karesi, Saruhan, Aydın, İzmir, Menteşe, Teke, Eşref, Hamit, Germiyan, Karaman, Candar, Zulkadir ve Ramazanoğulları beyliklerini kapsadığını belirtir. Bu çalışmasında Halil Edhem Bey söz konusu beyliklerin siyasi yaşamlarını, beylerin soy kütüklerini ve faydalandığı kaynakları ortaya koymuştur.

Köprülü, Türk millî tarihinin karanlık bir dönemini aydınlatması açısından önemli olarak gördüğü bu eserin tenkit ve tahlilinde şu değerlendirmeleri yapmıştır.

---

<sup>92</sup>Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, Milli Matbaa, İstanbul 1927, VI.

<sup>93</sup>*Tavaif-i Mülük; Arapça taife ve melik kelimelerinin çoğul şekillerinden oluşmuştur. Genelde büyük bir devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan irili ufaklı siyasal birimleri ... ifade eder. bk. Mehmet Özdemir, "Mülükü't-Tavaif", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2006, XXXI, 552.*

<sup>94</sup>Köprülü zade Mehmet Fuat, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, II, 1.

Öncelikle, Halil Edhem Bey'in unuttuğu ancak kendisinin önemli gördüğü kaynakları ortaya koymuştur. Köprülü daha sonra, İbni Bibi, Aksarayı, Şikari, Eflaki, Müneccimbaşı, Heyd, Aşıkpaşazade, Kramers ve Reşidüddin gibi kaynaklardan da istifade ederek eksik ya da hatalı gördüğü ya da makalede hiç değinilmemiş hususları açıklamıştır.<sup>95</sup> Bu kapsamda da özellikle Halil Edhem Bey tarafından oluşturulan ve beyliklerin kurucularının silsilelerini gösteren çizelgelerde hatalı olan kısımlarında düzeltmeler yapmıştır.

Anadolu Beylikleri dönemi, Köprülü'nün *Muhafazakar Tarih Tezi* kapsamında Selçuklu ile Osmanlı arasında kopukluğa neden olan bir boşluk ve karanlık alan oluşturmaktaydı. Bu sahada yapılan çalışmalar ile Türk tarihinin Orta Asya'dan Anadolu'ya olan kesintisiz devamlılığının ortaya konması açısından önemli bir eksiklik giderilmiş oluyordu.

Köprülü bu makalesi ile tarih alanındaki çalışmalarda konu ile ilgili kaynakların eksiksiz olarak taranması ve bu kaynakların tenkit edilerek kullanılmasına dikkat çekmiştir. Bunun dışında yine bilimsel tarihçilik açısından, beyliklerin kurucu sülalelerinin ön plana çıkarıldığı bir tarih yazımını eleştirmiştir. O'na göre bu beyliklerin, Doğunun ve Batının büyük devletleriyle olan siyasi ve iktisadi ilişkilerinin tespit edilmesi, bu devletler nezdinde bulunan ve henüz ortaya çıkmayan vesikaların ortaya konması da önemlidir.

Köprülü bu sahada çalışma yapacaklara da yol göstererek, bu beyliklere ait vakfiye ve kitabelerinde yayımlanması gerektiğini söylemiştir.<sup>96</sup>

*Türkiyat Mecmuası*'nın II. cildindeki Köprülü'ye ait diğer çalışma ise *Türk Klasik Edebiyatındaki Hususi Nazım Şekilleri, Tuyuğ* isimli makaledir.<sup>97</sup> Türk klasik edebiyatının çok özel ve dikkat çekici bir nazım şekli olan *Tuyuğ* konusunun genel bir değerlendirmesinin yapılması Köprülü'ye göre Türk edebiyat tarihi açısından önemlidir.<sup>98</sup> Türk halk edebiyatına ait türkü, mani, varsağı vb. gibi değişik nazım türlerinin Türk toplumları arasında yaşamaya devam ettiğini belirten Köprülü, bunların

---

<sup>95</sup>Samet Alıç, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2016, XV/3, 949.

<sup>96</sup>Köprülü, *Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar*, 32.

<sup>97</sup>Köprülü, Mehmet Fuat, "Türk Klasik Edebiyatındaki Hususi Nazım Şekilleri, Tuyuğ", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, II, 219-242.

<sup>98</sup>Köprülü, *Tuyuğ*, 234.

dışında Türk klasik edebiyatına mahsus olan mahdut şekillerden de bahseder. Bu nazım şekilleri diğer İslam edebiyatlarında bulunmamaları ve Türk halk edebiyatından gelmeleri nedeniyle dikkat çekicidir. Bu husus Köprülü'ye göre, oryantalistlerin klasik Türk şiirinin İslam edebiyatının taklidinden ibaret olduğu iddialarının aksinin ortaya konması açısından önem arz eder.<sup>99</sup> Bu açıdan değerlendirildiğinde Köprülü'nün bu makalesinin de çalışmalarının genel bir özelliği olarak Batılı tarihçilerin Türkler hakkındaki olumsuz yayınlarına bir reddiye niteliğinde olduğu değerlendirilebilir.

Makale, *Tuyuğ* ile ilgili Şark eserlerindeki örneklerin ve Batılı müsteşriklerin bu konuda yazdıkları araştırmaların tenkitli incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Köprülü, Şark eserleri kapsamında Kadı Burhaneddin'in *Divan*, Ali Şir Nevai'nin *Mizanü'l-Evzan* ile Babür Şah'ın *Aruz Risalesi* isimli eserlerindeki *Tuyuğ* örneklerinden faydalanmıştır. Bunun dışında Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç, Platon M. Melioranskiy ve Elias John Wilkinson Gibb gibi Batılı müsteşriklerin araştırmalarını da kullanmıştır.

Köprülü, birçok Batılı araştırmacının yanlış olarak *Tuyuğ* kelimesini vezin ya da kafiye anlamında kullandıkları tespitinde bulunur. Bununla birlikte kelimenin telaffuzunda da farklılıklar olduğunu Nevai'nin *Tuyuğ*, Babür Şah'ın ise *Tuyuk* olarak kullandığını belirtir.<sup>100</sup> Köprülü, *Tuyuğ* şeklinin daha iyi anlaşılabilmesi için Türk nazımının en eski devrilerinin ortaya konulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bir milletin ürettiği ilk şiir tarzı o milletin dehasının bir ürünüdür. Bu nedenle de milletler zamanla etkileşimde oldukları kültürlerin tesirine girseler de bu ilk şiirlerinin etkisi kolay kaybolmaz. Köprülü, Türk şiirinin ilk temel biriminin dört mısradan oluşan *Kıta*lar ve ilk örneklerinin ise *maniler* olduğu tespitinde bulunur. Buradan hareketle de bu *maniler* türkü ve koşmaları, sağı (mersiye) ve destanları meydana getirmiştir.

Türklerin bu ilk nazım şekillerinin İslamiyet'e girmelerinden çok daha eski devirlerde ortaya çıktığı açıktır. Buradan hareketle de bu ilk nazım şekillerini oluşturan *kıta* tarzı, İslamiyet'ten sonraki Türk edebiyatının da gelişiminde etkili olmuştur. Ahmet Yesevi'nin *Kıssa-i Yusuf*, Edip Ahmet'in *Hibetü'l-Hakayık* ve Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* isimli eserlerinde kıta usulüne tesadüf edilmektedir. Tüm bu

---

<sup>99</sup>Köprülüade, *Tuyuğ*, 219.

<sup>100</sup>Köprülüade, *Tuyuğ*, 224-225.

örneklerden hareketle de Türk halk edebiyatındaki kıta tarzının Türk klasik edebiyatının ilk devrelerinden itibaren de etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir.<sup>101</sup>

*Tuyuğ* kelimesinin hatalı olarak vezin ya da kafiye anlamında kullanıldığı daha önce açıklanmıştı. Friedrich Wilhelm Radloff ise *tuyuğu* daha doğru olarak, *kapalı, her taraftan ihata edilen, gizli ya da manası açıktan açığa ifade edilemeyerek hususi bir ima altında gizlenen söz olarak* tanımlamıştır. Köprülü buradan hareketle, *manilerin cinas ve ima özelliklerini dikkate alarak Türk halk edebiyatının ilk dönemlerinde manilere Tuyuğ denmiş olabileceğini iddia etmiştir.*

Sonuç olarak Köprülü; Kadı Burhaneddin ile IX. asır Çağatay şairlerinin eserlerinde kendini gösteren *Tuyuğ* nazım şeklinin, eski Türk edebiyatının mani ve koşuk tarzının unsurlarıyla İran halk edebiyatının *Pehleviyat* tarzının uyuşması sonucu ortaya çıktığını tespit etmiştir. Bu ortaya çıkan nazım şekli özellikle bir beste eşliğinde söylenmek üzere yazılmıştır.<sup>102</sup>

Batı'nın Türkler hakkındaki olumsuz düşünceleri ile mücadele Köprülü'nün eserlerinin genel karakteristiğidir. Oryantalistlerin bir Türk kültür ve sanatından bahsedilemeyeceği, mevcut olanlarında ya birer taklit ya da müelliflerinin devşirme olabileceği iddialarına karşı çıkmıştır. O bu makalesinde de Türk kültürünün İslamiyet'in kabulünden önce de var olduğunu, İslamiyet'in kabulünden sonra ortaya çıkan Türk klasik edebiyatında da etkilerinin açık olarak görüldüğünün tespitini yapmıştır.

Köprülü her şeyden evvel bir kültür tarihçisidir. Anadolu Türk varlığının izlerini Orta Asya'dan itibaren bu kültür üzerinden takip etmiştir. Buradan hareketle de Göktürk ve Oğuzların ortaya koydukları adet ve gelenekler ona göre göçler yoluyla Selçuklu kurumlarını oluşturmuş ve Osmanlı da bu kurumların mirasçısı olmuştur.<sup>103</sup> Mehmet Fuat Köprülü'nün fikir yapısında Türk kültürü ve tarihi kesintisiz bir devamlılık arz eder. O, Türk tarihinin hiçbir dönemini paranteze alma taraftarı olmamıştır. Halik Berktaş'ı isabetle belirttiği gibi onun fikri yapısında ...*altı yüzyıllık*

---

<sup>101</sup>Köprülüzade, *Tuyuğ*, 227-228.

<sup>102</sup>Köprülüzade, *Tuyuğ*, 232.

<sup>103</sup>Timur, 54.

*İmparatorluğu tümüyle reddetmek yerine, özellikle kültür alanında o birikimle devamlılıklar arayan laik ama ılımlı bir Osmanlı tavrı da önemli rol oynamıştır.*<sup>104</sup>

*Türkiyat Mecmuası*'nın II. cildi 640 sayfalık yapısı ile müstakil bir kitap hacminindedir. Bu sebeple de diğer tüm makalelerin ayrıca değerlendirilmesinin bir makalenin kapasitesini aşacağı kanaatindeyiz. Köprülü, bu sayıda derginin yayın amacını oluşturan, Türklerin lisan, edebiyat, tarih, coğrafya ve etnografyasına ilişkin makaleler neşretmiştir. Özellikle mecmuanın I. cildinde bulunmayan coğrafya alanında French Teshanor'un *Osmanlılarda Coğrafya* ve Hüseyin Nihal ve Ahmet Naci'ye ait *Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri* adlı iki makale de bu ciltte yayımlanmıştır.

*Türkiyat Mecmuası*'nın III. cildi 1932'de toplanan I. Türk Tarih Kongresinin ve yine aynı yıl toplanan I. Türk Dil Kurultayının ardından 1935'te yayımlanmıştır. Mecmuanın bu sayısı 1926 ile 1933 yılları arasındaki uzun bir dönemi kapsamasına rağmen I ve II. cilde göre daha küçük hacimli olarak neşredilmiştir. Mehmet Fuat Köprülü'nün de bu sayıda herhangi bir makale, inceleme ya da tetkik kaleme almaması Türk tarih yazımının bu dönemi açısından ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Buradan hareketle Köprülü'nün tarih anlayışı derginin müdürü sıfatıyla yayımlanmasını sağladığı Türk ve Avrupalı tarihçilerin makaleleri incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mecmuanın III. cildinde yer alan ilk yazı Josef Rudolph Thomas Strzygowski'nin *Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi* isimli makalesidir.<sup>105</sup> Strzygowski'nin makalesi; Türk sanatının Selçuklular ile başladığını, Türklerin bu sanatı oluştururken Bizans'ın etkisi altında kalarak ve mümkün olduğu kadar çevrede bulunan diğer hükümetlerden de işçi ve usta temin etmek suretiyle oluşturduklarını iddia eden Friedrich Paul Theodor Sarre gibi batılı tarihçilere bir reddiye niteliğindedir.

Strzygowski'ye göre Türk sanatı Selçuklulardan çok daha eski tarihlere gitmektedir. Türklerin bu sanatı asıl kaynağındaki özelliklerini her zaman göstermiş, İran, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve Bizans'la olan ilişkileri Türk sanatının asıl mahiyetini değiştirmemiştir. O, bu iddiasını ortaya koymak amacıyla Türk sanatını

<sup>104</sup>Berktaş, *Tarih Çalışmaları*, 2466.

<sup>105</sup>Josef Rudolph Thomas Strzygowski, "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, III, 1-80.

geriye doğru bir araştırma ile, Osmanlılar, Selçuklular, Eyyubiler ve Tolunoğulları üzerinden incelemiştir. Bu kapsamda sırasıyla Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı hareket noktası olarak kabul etmiş, Türklerin İran'da yayıldıkları sahaya oradan da anavatanları olan Orta Asya'ya kadar olan Türk abidelerinin özelliklerini tespitte çalışmıştır.<sup>106</sup>

Strzygowski'nin bu makalesi Köprülü'nün oryantalistlerin Türkler hakkında ortaya attıkları ve genel kabul gören iddialarına yanıt niteliği taşıyan çalışmalarıyla ve gerekse Türk tarihini Osmanlı ve Selçuklu üzerinden Orta Asya'ya bağlayan *Muhafazakâr Tarih* anlayışıyla paralellik arz eder. Yine bu bağlamda Strzygowski Anadolu Türk sanatının Asya'daki asli vatanına olan bağının ortaya konulmasının yeni Türk devletinin önünde bir zorunluluk olarak durduğunu beyan etmiştir.<sup>107</sup> Strzygowski'ye göre, Türk sanatının temelini *çadır*<sup>108</sup> oluştururken en önemli simgesi ise *Lambrequin*<sup>109</sup> motifidir. Buradan hareketle *çadır* inşasının mimarının gelişimine de etki ettiğini söyleyen Strzygowski; Türk sanatı hakkında yapılacak araştırmalarda *çadırın* hareket noktası,<sup>110</sup> *Lambrequin* modelinin ise en belirleyici unsur olduğu tespitinde bulunmuştur. Yine ona göre Barok tarzının en bilinen ve XVII. yüzyıl İtalyan heykeltıraş ve ressamı Gian Lorenzo Bernini tarafından icat edildiği düşünülen bu motif aslında Asya kökenlidir.<sup>111</sup>

Strzygowski'ye göre tarihin kaydettiği ve bugün elimizde olan sanat saf bir kaynağa ait olmayıp Mısır, Irak, Girit ve Yunan sanatının bir karışımıdır. Bu sanatın en saf halini görmek için kuzeye Asya'ya ya da güneye gitmek gerekmektedir.<sup>112</sup> Strzygowski bu tespitten hareketle de Türk çadır ve maden sanatının Girit ve Yunan dolayısıyla Akdeniz bölgesindeki sanatın ortaya çıkmasında etkili olduğunu söyler.<sup>113</sup> Ayrıca göçler esnasında Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar, Macarlar ve Moğolların Asya sanat ürünlerini Avrupa'ya taşıdıkları iddiasında bulunur.<sup>114</sup> İslam

---

<sup>106</sup>Strzygowski, 1-5.

<sup>107</sup>Strzygowski, 77-79.

<sup>108</sup>Strzygowski, 34.

<sup>109</sup>*Lambrequin (Sayvan): Bir yerin güneşten korunması için üstüne yapılan düz ya da meyilli örtü.* bk. Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Toplum Yayınevi, Ankara 1975, 115.

<sup>110</sup>Strzygowski, 18.

<sup>111</sup>Strzygowski, 69-70.

<sup>112</sup>Strzygowski, 74-75.

<sup>113</sup>Strzygowski, 43-44.

<sup>114</sup>Strzygowski, 65.

sanatı' da Strzygowski 'ye göre Türk sanatından gelişerek büyümüştür. Türkler 1000 senesi civarında Yakın Doğu'yu işgal etmişler ve yanlarında getirdikleri çadır ve maden sanatını İslam sanatına dahil etmişlerdir. İslam sanatının ilk olarak Irak ve İran bölgesinde ortaya çıkması da bunun en önemli kanıtıdır.<sup>115</sup>

Türklerin yalnızca batıya doğru olan hareketleri sanatlarının yayılması açısından etkili olmamış doğuya olan yayılmada Çin sanatını da etkilemiştir. Strzygowski, Türkler ve Tunguzların özellikle tunçtan yapılmış dini eserler üzerinde eski Çin sanatına etki ettiklerini söylemiştir. Yine Çin sanatına Türk etkisinin de *Lambrequin* motifi üzerinden incelenmesi gerektiğini söylemiştir.<sup>116</sup> Strzygowski, Türklerin göçler vasıtasıyla ulaştıkları yerlerdeki kültürlerin sanatlarına etki ettiklerini ancak Akdeniz dolayısıyla Avrupa sanatının Türk-İslam sanatı üzerinde bugüne kadar kesin bir etkisinin olmadığı iddiasında bulunmuştur.<sup>117</sup>

Mecmuanın III. cildinin bu ilk makalesi diğer taraftan da Köprülü'nün tarih anlayışı ile açık bir tezat teşkil eder. Strzygowski çalışmasında, *Resmî Tarih Tezi*'ne paralel olarak Asya Türk çadır ve maden sanatının kavimler göçleri vasıtasıyla Mısır, Irak, Girit ve Yunan dolayısıyla Avrupa sanatının oluşumunda etkili olduğunu, hatta bu sanatların ilk hallerinin ortaya çıkarılabilmesi için Asya'ya bakılması gerektiğini de iddia etmiştir. Oysa Köprülü 1925'te mecmuanın I. cildinde bütün dillerin Türkçe'den türediği, eski Yunan mitolojisinin Türklerden alındığını ve Buda'nın aslında Türk olduğu gibi iddiaları bilimsel bulmayıp küçümseyerek reddetmiştir. Yine Köprülü 1932'de I. Türk Tarih Kongresinde yaptığı konuşmada *Resmî Tarih Tezi* ile ilgili ortaya konan kaynakları yeterli bulmamış, Afet İnan'ın kullandığı yöntemi *sathi* ve *ikinci derece kaynaklara* dayandığı gerekçesiyle eleştirmiştir.<sup>118</sup>

Yeni Türk Devleti'nin tarih görüşünün bu yönde şekillenmesinden sonra *Türkiyat Mecmuası*'nda örtülü de olsa *Resmî Tarih Tezi*'ni destekleyici yönde bir makalenin yayımlanması kaçınılmaz olmuştur.

---

<sup>115</sup>Strzygowski, 65-67.

<sup>116</sup>Strzygowski, 71.

<sup>117</sup>Strzygowski, 73.

<sup>118</sup>Ersanlı, 132-134.



Mecmuanın III. Cildinin ikinci makalesi Danimarkalı dilbilimci Vilhelm Ludvig Peter Thomsen'in *Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler* isimli çalışmasıdır.<sup>119</sup> Makale, Danca'dan Almancaya Alman oryantalist Heinz Heinrich Schaefer, Türkçeye ise Ragıp Hulusi Bey tarafından çevrilmiştir. Danca'dan tercüme eden Schaefer'in ön söz niteliğindeki bir yazısı ile başlayan makale devamında *Methal, Orhon Kitabeleri* ve *Tonyukuk Kitabesi* isimli üç ana başlıktan oluşmuştur. Bu üç kitabe aynı dönem ve aynı konulardan bahsettiğinden dolayı da *Orhon Yazıtları* olarak anılmıştır.<sup>120</sup>

Thomsen, *Methal* kısmında *Kül Tigin, Bilge Kağan* ve *Tonyukuk* yazıtlarının tercümelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu dönemdeki Türkler hakkında bilgiler vermiştir. Buna göre Türkler, Asya'nın geniş coğrafyasına dağılmış, zayıf bir şekilde birbirine bağlı olarak yaşayan kabilelerin genel adıdır. Thomsen, *Türük* olarak da ifade edilen *Türk* isminin güç kuvvet manasına geldiğini belirtir. O ayrıca siyasi yapı olarak Türklerin imparator unvanına karşılık gelen bir *Kağan* tarafından yönetildiğini, devletin bünyesinde gevşek bir bağla birbirine bağlı olan kabilelerin sık sık değişebildiğini söylemiştir.

Thomsen, Türklerin dininin Şamanlık olduğunu belirtirken, ölü gömme adetlerini de detaylı olarak anlatmıştır. Türklerin ayrıca kullandığı takvimlerden de bahseden Thomsen, Çinlilerden ay takvimini almadan önce zamanın dört mevsime göre belirlendiği tespitinde bulunmuştur. Thomsen, Türklerin yönlere çok büyük önem verdiklerini belirterek en önemli yönün doğu olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple de Türklerce doğu-ön, batı-arka, güney-sağ, kuzey-sol olarak gösterilir, hakanın tahtı daima doğuya gelecek şekilde yerleştirilirdi.<sup>121</sup>

Thomsen makalesinin *Methal* kısmında Türkler hakkında bilgiler verdikten sonra *Orhon Kitabeleri* ve *Tonyukuk Kitabeleri* başlıkları altında abidelerin coğrafi konumları, fiziki hususiyetleri, çevrelerinde bulunan binaların ve mezarların özellikleri ile kitabelerde kullanılan ifade tarzları açıklanmıştır. Thomsen makalesinde daha sonra kitabelerin tercümelerini de yazmıştır.

---

<sup>119</sup>Vilhelm Ludvig Peter Thomsen, "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler", *Türkiyat Mecmuası*, çev. Ragıp Hulusi, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, III, 81-118.

<sup>120</sup>Mustafa S. Kaçalın, "Orhon Yazıtları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2007, XXXIII, 391.

<sup>121</sup>Thomsen, 89-92

Orhun kitabeleri ile ilgili bu makale, 1929 yılında *Türkleştirme sloganı*<sup>122</sup> ile başlayan ve 1932'de I. Türk Tarih Kongresi'nde *Resmî Tarih Tezi*'nin kabulüyle devam eden süreçte yeni rejimin oluşturmak istediği Türk kimliğinden ne anlaşılması gerektiği açısından önem arz eder. Bu kökten değişim sürecinde, Gazi Mustafa Kemal Paşa Türkiye'yi çağdaş devletler seviyesine çıkarırken aynı zamanda halkını da gerçek kimliğine döndürmeye çalışmıştır. Bu amaca ulaşmak için ırk bilincinin uyandırılması gerekliydi ve bununda kaynağı kadim Türk yurdu Asya olarak belirlenmiştir. Bu anlayış geriye doğru çağları özellikle Osmanlı ve Selçuklu'yu paranteze alarak aşan, Asya'da Türk Milletinin en eski kökleriyle yeniden bağlantı kurmaya çalışan bir bakış açısıydı.<sup>123</sup>

Thomsen'in bu çalışmasının Köprülü tarafından derginin ikinci makalesi olarak yayımlanma amacının daha iyi anlaşılması açısından Prof. Dr. Muharrem Ergin'in Orhun kitabeleri hakkındaki şu değerlendirmeleri önemlidir. Ergin abidelerin, *Türk* ve *Türk Milleti* adlarının kayıtlı bulunduğu ilk Türkçe metin olduğunu söyleyerek, kitabeleri *Türk milliyetçiliğinin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser* olarak tanımlamıştır. Yine bu kitabelerde Türk kültür ve medeniyeti ile töre ve nizamının kaydedildiğini devlet ile halkın karşılıklı olarak görevlerinin sıralandığını belirtmiştir.<sup>124</sup>

Köprülü'nün Mecmuaya aldığı diğer bir makalede Avusturyalı tarihçi Heinrich Glück'ün *Türk Sanatının Dünyadaki Mevkii* isimli çalışması olup Köprülüzade Ahmet Cemal tarafından tercüme edilmiştir.<sup>125</sup> Glück, İstanbul'da Türk sanatı hakkında verdiği ve 1917 tarihinde Macar İlimler Enstitüsünde basılan konferansında... *evvela bir Türk sanatının, esas itibarıyla mevcut olup olmadığı...* sorusunu sormuştur. O, bu makalenin yayımlandığı dönemde dahi bu konun tam olarak halledilemediğini ancak, *...Türklerin bilhassa Selçuk ve Osmanlı devirlerinde sanatkarane faaliyetlerine kuvvet verdikleri nazar-ı itibara alınarak, artık onları sadece tahripkâr ve sanatsız bir millet olarak tasavvur imkanı ortadan kalkmış...* ifadesini kullanmıştır. Glück bu tespitine

---

<sup>122</sup>Dagobert Von Mikusch, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam, Gazi Mustafa Kemal IV*, çev. Esat Nermi Erendor, Yeni Gün Haber Ajansı, Ankara 2000, 99.

<sup>123</sup>Mikusch, 99.

<sup>124</sup>Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2009, XIV.

<sup>125</sup>Heinrich Glück, "Türk Sanatının Dünyadaki Mevkii", *Türkiyat Mecmuası*, çev. Köprülüzade Ahmet Cemal, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, III, 119-128.

rağmen Avrupalı tarihçilerin Türk sanatının varlığını inkâr etmek için çalıştıklarını ve iki argüman ortaya koyduklarını söylemiştir. İlk olarak, Türklerin meydana getirdikleri sanat eserlerini yapan sanatkârlar gayri Türk, Rum, Ermeni ya da Acem unsurlardır. İkinci olarak da bu sanat eserleri taklit veya eklektik bir anlayışla ortaya konulmuştur.<sup>126</sup>

Glück, Avrupalı tarihçilerin Türklerin kendilerine ait bir sanatı olamayacağını kabul ettiklerini söyleyerek onların bu değerlendirme hatasına düşme sebeplerini şöyle açıklamıştır. Öncelikle Batılılar medeniyetlerin ortaya çıkışını açıklayan şemalarında zaman olarak bu medeniyetleri sıraya dizmişler sonraki medeniyetin öncekinden meydana geldiğini kabul etmişlerdir. İkinci olarak da oluşturdukları bu medeniyet hattının dışında kalan müstakil bir unsuru da bu ana hatta bulunan ve ona en çok benzeyen medeniyet grubuna dahil etmişlerdir. Buradan hareketle de oryantalistler Hint, Doğu Asya ve Orta Asya sanatının da Yunan sanatından doğduğunu iddia etmişlerdir.

Glück, dünyadaki bütün medeniyetleri ve sanat hareketlerini tek bir hat üzerinde inkişaf zamanına göre sıralamanın hatalı olduğunu söyleyerek; böyle bir ön kabulden bütün medeniyetlerin tek bir kökten meydana geleceği sonucunun çıkacağını bununda doğru olmayacağını belirtmiştir.<sup>127</sup>

Glück'e göre Türkler batıya muhaceretleriyle çok zengin kültür alanlarını ele geçirmişler, buralarda tesadüf ettikleri kültür malzemelerini kendi millî değerleriyle bir potada eritmişlerdir. Bu göç esnasında asıl vatanlarından kendi özgün kültür unsurlarını da yanlarında getirmişlerdir. Glück, bu açıklamasının ardından Orta Çağ Yunan ve Bizans sanatının bu dönemdeki Türk sanatı için bir kaynak oluşturduğu tespitinde bulunmuştur.<sup>128</sup> Türk sanatının İslam sanatı içindeki durumunu ise Glück şöyle izah etmiştir. Avrupalı tarihçiler İslam sanatının menşei olarak önce Arapları görmüşler ancak daha sonra bu sanatın meydana gelmesindeki rolü Acemlere vermişlerdir. Türkleri ise ancak sanat açısından yabancı tarzları eklektik olarak toplayan ve bir araya getiren bir millet olarak tanımlamışlardır.<sup>129</sup>

---

<sup>126</sup>Glück, 119.

<sup>127</sup>Glück, 120-123.

<sup>128</sup>Glück, 123-125.

<sup>129</sup>Glück, 127.

Türkler, Mısırda kurdukları Tolunoğulları ve Memlûkler, Afganistan ve Hindistan bölgelerindeki Gazneliler, İran ve Anadolu coğrafyasında ise Selçuklular ve Osmanlı devletleri ile Çin'den Avrupa'ya kadar bütün dünya kültürleriyle temasta olmuşlardır. Glück, Türklerin yabancı kültürlerden yalnızca kendi millî sanatlarını geliştirmek amacıyla yararlandıklarını söyleyerek bunun bir eklektizm olmadığını savunmuştur. O, Türk sanatının gelişimini şöyle tanımlamıştır... *zira büyük Türk sanatının inkişafı, ecnebi unsurları kendi ruhuyla yoğuran büyük bir irki vahdet mahsulüdür.*<sup>130</sup>

Glück'ün bu çalışması, derginin bu sayısındaki ilk yazı olan Strzygowski'nin *Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi* isimli makalesinden tamamen farklı bir bakış açısını ortaya koymuştur. Strzygowski Asya Türk çadır ve maden sanatının kavimler göçleri vasıtasıyla Mısır, Irak, Girit ve Yunan dolayısıyla Avrupa sanatının oluşumunda etkili olduğunu savunurken; Glück ise Türklerin temas ettikleri ve yönettikleri toplumların kültürlerini kendi potalarında eriterek Türk kültürünü inkişaf ettirdiklerini iddia etmiştir.

Mehmet Fuat Köprülü'nün tarih anlayışı ile Türk sanatının inkişafı hakkında Glück 'ün görüşleri daha uyumlu görülmektedir. Köprülü Türk tarihini Orta Asya 'dan Anadolu'ya kadar kurulan tüm Türk devletleri ile bir bütün halinde düşünmüştür. O ayrıca bir milletin tarihinin oluşumunda komşu milletlerle olan maddi ve manevi ilişkilerinin de önemli olduğunu savunmuştur. Buradan hareketle de Köprülü'nün Türklerin asırlar süren göçlerinde ve kurdukları devletlerde temas ettikleri diğer toplumların kültürlerinden etkilenmediklerini düşündüğünü söylemek gerçekçi değildir.

*Türkiyat Mecmuası*'nın III. cildindeki diğer makaleler konu başlıkları itibariyle değerlendirildiğinde, bu sayıda genel olarak, Türk sanatının doğuşu, oryantalistlerin iddialarının aksine bu sanatın varlığı ve Anadolu'ya kadar olan gelişimi ortaya konulmuştur. Köprülü diğer taraftan Türk dilinin birçok medeniyetle etkileşime girmesine rağmen özünü kaybetmediğini, Orta Asya'daki kitabeler, diğer Türk devletlerinin kullandığı fermanlar ve Osmanlı döneminde kaleme alınmış eserler vasıtasıyla tespitini sağlamıştır. Diğer taraftan, Bizans ve Osmanlı tarihçileri ve tarih

---

<sup>130</sup>Glück, 126-127.

yazımının kıyaslanması yapılmış, olaylara bizzat şahit olan tarihçilerin eserlerinin birinci el kaynaklar olarak daha güvenilir olduğu belirtilmiştir. Köprülü, bu sayı ile kaynakların tenkitli olarak kullanılmasının önemini ve bilimsel tarihçiliğin en önemli amacının ise objektiflik olduğunu ortaya koymuştur.

*Türkiyat Mecmuası* 'nın III. cildinin 1932'de I. Türk Tarih Kongresi'nde kabul edilen *Resmî Tarih Tezi* 'nin ardından 1935'te yayımlandığı daha önce açıklanmıştı. Taner Timur, Cumhuriyet'in bu erken dönemi için iki tarih anlayışından bahsetmiştir. Bunlardan ilki Köprülü'nün de savunduğu *tarihimizi Orta Asya Türk uygarlıklarına dayandıran tezlerdir*. İkincisi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesi ve teşviki sonucu ortaya çıkan ve *Resmî Tarih Tezi* olarak da adlandırılan *Kemalist dönemin son yıllarında ortaya atılan ve tarihimizi eski uygarlıklara bağlamaya çalışan araştırmalardır*.<sup>131</sup>

Bu dönemde *Resmî Tarih Tezi* ortaokullarda ders kitaplarında yerini almış ve iktidar tarafından özenle desteklenmiştir. Ancak tüm bu çabaya rağmen özellikle İstanbul Üniversitesi akademik kadrolarında aynı ilgiyi uyandırmamıştır.<sup>132</sup>

Buradan hareketle de *Türkiyat Mecmuası* 'nın bu sayısında Eti, Hitit ve Sümer gibi Anadolu'daki eski uygarlıkları Anadolu Türk kimliğine bağlayan çalışmalar yapması dönemin özelliği gereği normal karşılanırdı. Ancak Köprülü bilimsel ve Türk tarihinin devamlılığına dayan *Muhafazakar Tarih* anlayışından ayrılmayarak, *akademik tarihçilik okulunun kurucusu olmaya hak kazanmış ve tarihçiliğimizde çığır açmıştır*.<sup>133</sup>

### **Sonuç**

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu müteakip, yeni Türk devletinin gerek iç kamuoyunda gerekse uluslararası alanda meşruiyetini sağlamak ilk önceliklerinden biri haline gelmiştir. Bu amaçla devletin kurumlarının çağdaş bir ulus devlet şeklinde yeniden teşkilatlanabilmesi için süratle devrimler uygulanmaya başlamıştır. Bu büyük ve radikal değişim sürecinde toplumu batılı anlamda bir ulus haline getirmek kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin lider kadrosu için bu durum bir kimlik sorunu olarak görülmüş ve çözüm tarih biliminin yardımıyla Türk

---

<sup>131</sup>Timur, 54.

<sup>132</sup> Fatih M. Dervişoğlu, *Türk Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, 32.

<sup>133</sup>Dervişoğlu, 32.

milletinin İslam öncesi tarihi köklerinde aranmıştır. Böylece bu yeni ulus için en baştan yeni bir tarih yazılması için çalışmalara başlanmıştır.

Tarih biliminin, Türk devrim yapıcıları tarafından bir enstrüman olarak kullanıldığı bu aşamada iki görüş ağırlık kazanmıştır. Bunlardan ilki daha bilimsel temellere dayanan ve Türk milletinin köklerini Osmanlı ve Selçuklu devletleri üzerinden Orta Asya'ya bağlayan Mehmet Fuat Köprülü'nün de tarih anlayışını ortaya koyan görüştür. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesi ile oluşturulan ikinci görüş ise *Resmî Tarih Tezi* olarak adlandırılmıştır. İslami dönemin paranteze alındığı ve Türklüğün köklerinin Anadolu'nun kadim medeniyetlerine bağlamayı amaçlayan bu tarih anlayışı aynı zamanda sömürgeci devletlere karşı Türklerin Anadolu'nun otokton halkı olduğunu kanıtlamaya çalışır.

Mehmet Fuat Köprülü'nün müdürü olduğu *Türkiyat Mecmuası*, *Resmî Tarih Terzi*'nin oluşturulmasından önce 1925 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Köprülü mecmuanın ilk sayısında, bütün dillerin Türkçeden çıktığı, Yunan mitolojisinin Türklerden alındığı ve Buda'nın Türk olduğu gibi iddiaları bilimsel olmadığı gerekçesi ile eleştirmiştir. Köprülü'nün bu eleştirisi 1932'de I. Türk Tarih Kongresiyle ortaya çıkacak olan *Resmî Tarih Tezi*'ne bakış açısını ortaya koymasından önemlidir.

Mehmet Fuat Köprülü *Türkiyat Mecmuası*'nın I ve II. ciltlerinde müdür sıfatının dışında yazar olarak da aktif bir şekilde görev almıştır. Kaleme aldığı makaleler, tenkitler, kitap eleştirileri ve Türkiyat haberleri yazıları ile derginin tarih görüşünün oluşumunda birinci derecede etkili olmuştur. Bu kapsamda da hiçbir ayırım yapmadan Osmanlı, Selçuklu ve Orta Asya'dan ve özellikle Türk edebiyatı, sanatı ve dili gibi sosyal alanlardan makaleler yayımlamıştır. Köprülü, *Muhafazakar Tarih Tezi* olan sosyal ve tarihsel evrim üzerinden Anadolu ile Orta Asya arasındaki bağları yeniden tesis etmeye çalışmıştır. O, bu bağın ırk üzerinden değil kültür üzerinden kurulması taraftarı olmuştur.

Köprülü, Anadolu Türk tarihinin Orta Asya kökleri ile bağını kurmaya çalışırken diğer taraftan da oryantalistlerin Türkler hakkındaki olumsuz düşüncelerine karşı eserleri vasıtasıyla mücadele etmiştir. Bu özelliği ile *Türkiyat Mecmuası*'nda yayımlanan makalelerin birçoğu bu olumsuz görüşlere reddiye niteliğindedir.

*Türkiyat Mecmuası*'nın 1935'te yayınlanan III. cildinde Köprülü'nün hiçbir makalesi ve yazısı bulunmamaktadır. Bu durumu, 1932'de toplanan I. Türk Tarih

Kongresi'nde Köprülü'nün Afet İnan'ı eleştirmesi neticesinde gördüğü tepki karşısında bir müddet geri planda kalma isteği olarak değerlendirilmemesi isabetsiz olmaz görüşündeyiz. Nitekim bu dönemde *Resmî Tarih Tezi* ortaöğretim tarih ders kitaplarında yer almış, Cumhuriyetin lider kadrosu tarafından da desteklenmiştir.

Köprülü bu ortamda neşrettiği mecmuanın III. cildinde yayınlanmasını sağladığı makalelerle bilimsel tarihçilik esaslarından taviz vermeden *Muhafazakar Tarih Tezi* anlayışını devam ettirmiştir. O, *Türkiyat Mecmuası*'nın müdürü olduğu dönem boyunca *Resmî Tarih Tezi* kapsamında değerlendirilebilecek Türk etnik kimliği ile ilgili biyolojik veya antropolojik hiçbir çalışmaya dergide yer vermemiştir.

Köprülü, *Resmî Tarih Tezi*' ne örtülü de olsa karşı olmakla birlikte yaptığı bilimsel çalışmalarla Türk kimliğinin oluşturulması sürecine de hizmet etmiştir. O bu kapsamda Yunus Emre ve Ahmet Yesevi gibi Anadolu ve Orta Asya Türk tasavvuf büyüklerini gün ışığına çıkararak Orta Asya ile Anadolu bağına kurmuştur. Bundan daha önemlisi olarak da Anadolu Türklüğünün Oğuz etnik kökleri ile ilgili ilk modern çalışmayı yapmıştır.

### **Kaynakça**

#### **Kitaplar**

- Akbaba, Yusuf, *Türkiye 'de Eski Türk Tarihçiliği*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Anıtkabir Derneği Yayınları, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Pelin Matbaası, Ankara 2001.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Baysan Basım ve Yayın, İstanbul 1992.
- Aykut, Şeref, *Kamalizm*, Muallim Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1930.
- Dervişoğlu, Fatih M., *Türk Tarih Düşüncesinin Modernleşmesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Edhem, Halil, *Düvel-i İslamiye*, Milli Matbaa, İstanbul 1927.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 42. Baskı, İstanbul 2009.
- Ersanlı, Büşra Behar, *İktidar ve Tarih, Türkiye 'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1992.
- İnalçık, Halil ve Seyitdanoğlu, Mehmet, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoneix Yayınevi, Ankara 2006.
- Karpat, Kemal, *Türkiye 'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876*, İmge Kitabevi, Ankara 1980.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- \_\_\_\_\_, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- Köprülü, Orhan F., *Fuat Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Mikusch, Dagobert Von, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam, Gazi Mustafa Kemal IV*, çev. Esat Nermi Erendor, Yeni Gün Haber Ajansı, Ankara 2000.
- Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.
- \_\_\_\_\_, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

- Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayınları, İstanbul 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960.
- Turani, Adnan, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Toplum Yayınevi, Ankara 1975.
- Yetim, Fahri, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Makaleler**
- Akgün, Ömer Faruk, "Mehmed Fuad Köprülü", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003.
- Alıç, Samet, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2016.
- Alpay, Yalın, "Fuat Köprülü'nün Muhafazakâr Ulusal Tarih Tezi Kurgusu", *Muhafazakâr Düşünce*, Ankara 2013.
- Arıkan, Zeki, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- \_\_\_\_\_, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi", *Türk Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.
- Asılsoy, Abdülkerim, "Mehmet Fuat Köprülü'nün İlmi Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine", *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği*, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013.
- Başar, Fehameddin, "Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün Hayatı ve Eserleri Hakkında (1890-1966)", *Vefatının 50. Yılında Mehmed Fuad Köprülü*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.
- Berktaş, Halil, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- Berktaş, Halil, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Fıratlı, Nezih, "Paphlagonia", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.
- Fildiş, Berna, "M. Fuad Köprülü'nün Çok Yönlü Entelektüel Kimliği ve Disiplinler arası Metodolojisi", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2017.
- Glück, Heinrich, "Türk Sanatının Dünyadaki Mevkii", *Türkiyat Mecmuası*, çev. Köprülüzade Ahmet Cemal, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.
- Güneş, Hasan Hüseyin, "Bir Üstat-ı Alem: Mehmed Fuat Köprülü", *Tarih Okulu Dergisi*, 2011.
- İnalcık, Halil, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Muhafazakâr Düşünce, Tarih I*, Ankara 2006.
- Kaçalın, Mustafa S., "Orhon Yazıtları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2007.
- \_\_\_\_\_, "Dîvanü Lugati't-Türk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1994.
- Kanlıdere, Ahmet, "Çağdaş Türk Dünyası Tarih Yazıcılığı: Tarihsel Süreç, Eğilimler ve Kavramsal Sorunlar", *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Karpat, Kemal Haşim, "Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı: Muhafazakâr Modern Bir Tarihçi", *Mehmet Fuat Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, "Türkçülüğün Gayeleri", *Vakit*, İstanbul 1918.
- \_\_\_\_\_, "Bizde Tarih Yazılabilir mi?", *Yeni Mecmua*, İstanbul 1917.
- \_\_\_\_\_, "Meddahlar", *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.
- \_\_\_\_\_, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.
- \_\_\_\_\_, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.



- \_\_\_\_\_, “Türk Klasik Edebiyatındaki Hususi Nazım Şekilleri, Tuyuğ”, *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- \_\_\_\_\_, “Lütfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.
- \_\_\_\_\_, “Çinlilerle Moğolların ‘Huvey-Hu’ları ve Orhun Türk Kitabelerinin ‘Oğuz’ları”, *Türkiyat Mecmuası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.
- Leiser, Gary, “Çağdaş Türkoloji Araştırmalarında Köprülü’nün Yeri”, *Mehmed Fuad Köprülü*, ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Anadolu’da İslamiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası”, *Muhafazakâr Düşünce*, Kadim Yayınları, Ankara 2006.
- Öz, Mehmet, “Tarih ve Tarihçiliğimiz Üzerine Bazı Düşünceler”, *Muhafazakâr Düşünce*, Kadim Yayınları, Ankara 2006.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, İstanbul 2013.
- Özdemir, Mehmet, “Mülükü’t-Tavaif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2006.
- Özteke, Fahri, “Tarihçiliğimizin Kurumsallaşması ve Bir Kültür Milliyetçisi Ahmed Zeki Velidi Togan”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Batman 2018.
- \_\_\_\_\_, “Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni’nden Afet İnan’a Milli Tarih Bilincinin İnşası”, III. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2017.
- Samyoloviç, Aleksandr Nikolayeviç, “Türkiyat Mecmuası”, *Türk Yurdu*, Ankara 1927.
- Strzygowski, Josef Rudolph Thomas, “Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi”, *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Memleketimizin Acı Kaybı, Prof. Dr. Fuat Köprülü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.
- Tekindağ, Şehabettin, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Bellekten*, Ankara 1971.
- Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, “Moğolistan’daki Türkçe Kitabeler”, *Türkiyat Mecmuası*, çev. Ragıp Hulusi, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.
- Türkiyat Mecmuası, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, Kapak İç Kısmı.

**1178/1764-1765 Yılına Ait**

**Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa Defterlerine Göre  
Şehzade Selim/III. Selim İçin Hazırlanan Giysilerle Bazı Eşyalar\***

**Meral Bayrak (Ferlibaş)<sup>1</sup> Ayşe Bayram<sup>2</sup>**

**Öz**

Enderun Hazinesi'nin bir alt birimi olan Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi padişahın özel hazinesidir. Padişaha ait gelirlerin toplandığı ve yine padişah tarafından yapılan harcamaların karşılandığı bu hazinenin gelirleriyle giderleri her aya mahsus olmak üzere defterlere kaydedilmiştir. Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa Defterleri denilen bu defterlerden III. Mustafa dönemine ait olan 1178/1764-1765 yılı kayıtları tarafımızdan hazırlanan makale için kaynak olmuştur. III. Mustafa'nın tahtta bulunduğu yedi ve sekizinci yıla tekabül eden bu defterler oldukça kıymetli olup içinde saraydaki gündelik hayata dair çeşitli bilgileri barındırmaktadır. Bu veriler arasında 1178 yılının başında yani 1 Temmuz 1764 tarihinde iki buçuk yaşında olan III. Selim için yıl boyunca hazırlanan giysilerle bazı eşyalar ve bunlar için yapılan harcamalar dikkat çektiğinden üzerinde çalışılmasının uygun olacağı düşünülmüş ve makaleye konu edilmiştir. Böylece yaklaşık olarak kırk yıl aradan sonra hanedanın dünyaya gelen tek erkek çocuğu olan dolayısıyla beklenen ve önemsenen Şehzade Selim'e henüz bebeklikten çıktığı dönemde hazırlananlar tespit edilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Çoğu giyecek olan bu eşyaların bütün özellikleri hakkında bilgi verilmiş, erken çocukluk dönemindeki bir şehzadenin giyimine ve eşyalarına gösterilen özen aktarılmaya gayret edilmiştir. Bu şekilde bahsedilen yıl içerisinde şehzade için hazırlanan giysilerin türlerinin, sayılarının, kullanılan kumaşlarla kürklerin çeşitlerinin, aralarında değerli taşların da bulunduğu süsleme unsurlarının ve diğer eşyalarıyla ilgili ayrıntıların bilinmesi hedeflenmiştir. Osmanlı padişahları arasında reformlarıyla anılacak olan III. Selim'in ilk çocukluğuna ait kıyafetleriyle eşyalarının ilgi uyandıracığı düşünülmüştür.

**Anahtar Kelimeler: Şehzade Selim, III. Selim, Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa Defterleri, III. Mustafa**

---

\* Bu çalışma "H.1178/M.1764-1765 Yılına Ait Olan Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa Defterlerinin Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır.

<sup>1</sup> Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, [mbayrak@ogu.edu.tr](mailto:mbayrak@ogu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-6368-740X.

<sup>2</sup> Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, [bayraam.aysee96@gmail.com](mailto:bayraam.aysee96@gmail.com), ORCID: 0009-0000-2930-8058.

**Clothes and Some Belongings Prepared for  
Prince Selim/Selim III According to the Ceyb-i Hümâyûn and Harc-ı Hassa Defters  
(Notebooks) of the Year 1178/1764-1765**

**Abstract**

Ceyb-i Hümâyûn Treasure, a sub-unit of the Enderun treasury, was the private treasury of the sultan. There venues and expenses of this treasury, where the gains of the sultan were collected, and the expenditures made by the sultan were met, were recorded in the notebooks (defters) for each month. Among these notebooks (defters) called Ceyb-i Hümâyûn and Harc-ı Hassa Defters, the records of 1178/1764-1765 belonging to the period of Mustafa III were the source for the text prepared by us. These notebooks (defters), which correspond to the seven than eighth years of the sultanate of Mustafa III, are precious and contain various information about the daily life in the palace. Among these data, since the clothes prepared for Selim III, who was two and a half years old at the beginning of 1178, that is, on July 1, 1764, and the expenditures made for them during the year attracted attention, it is thought that it will be appropriate to work on them and were the subject of the paper. Thus, it has been tried to identify and explain what was prepared when he was just out of infancy for Prince Selim, who was the only boy born to the dynasty after about forty years, and there fore expected and cared for. Information is given about all the features of these items, most of which are to be worn, and an tried to convey the care given to the clothing and belongings of a prince in his early childhood. In this way, it is aimed to know the types and numbers of the clothes prepared for the prince during the mentioned year, the types of fabrics and fursused, the decoration elements, including precious stones, and the details of other belongings. It is thought that the clothes and belongings of early childhood of Selim III, who will be remembered for her reforms among the Ottoman sultans, will arouse interest.

**Keywords: Prince Selim, Selim III, Ceyb-i Hümâyûn and Harc-ı Hassa Defters (Notebooks), Mustafa III**

**Giriş**

Harem-i Hümâyûn Hazinesi olarak da bilinen Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi, padişaha ait gelirlerin toplandığı ve bu gelirlerden harcamaların gerçekleştirildiği Enderun Hazinesi'nin<sup>3</sup> bir alt birimidir. Hükümdarı ve hükümdara aidiyeti bildiren

---

<sup>3</sup> İç Hazine ve Hazine-i Hâssa isimleriyle bilinen bu hazine, Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar devletin esas hazinesi olarak anılan Divân-ı Hümâyûn Hazinesi, Maliye Hazinesi, Dış Hazine/Taşra Hazinesi veya Hazine-i Âmire de denilen Birûn Hazinesi ile kullanılmıştır. Fonksiyon itibarıyla para, kıymetli mücevher ve eşyaların muhafaza edildiği İç Hazine gerektiğinde ve ihtiyaç duyulduğunda Maliye Hazinesi'ne yardım eden bir çeşit yedek hazine özelliği taşımıştır. Has Oda, Bodrum, Çilhâne, Raht (Has Âhur), Hil'at ve Ceyb-i Hümâyûn hazinelerinden oluşan Enderun Hazinesi,

hümâyûn kelimesi ile ceyb (ceb) kelimesinin birleşiminden meydana gelen bu tabir padişahın cebi anlamına gelmektedir. Padişahın özel ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi, kaynaklarda değişik şekillerde geçmekte olup bir nevi padişahın şahsına ait hazine anlamına gelmektedir.<sup>4</sup> Klasik dönemde padişahın tasarrufunda olan bu hazinenin idaresi sır kâtibi adı verilen görevliye verilmiş,<sup>5</sup> Tanzimat Dönemi ile bu göreve hazine kethüdası<sup>6</sup> getirilmiştir.

Padişahın şahsi ve hususi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin çeşitli gelir kalemleri mevcuttur. Bunların başında, Mısır irsaliyesi denilen ve Mısır eyaletinden gönderilen yıllık vergiler yer almaktadır. Mısır irsaliyesi önce dış hazineye gelir olarak girmiş, sonra iç hazineye aktararak muhasebenin gider kısmına kaydedilmiştir. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren de Mısır valileri tarafından irsaliyeden ayrı olarak Ceyb-i Hümâyûn harçlığı adı altında 5.000 altın sikke gönderilmeye başlanmıştır.<sup>7</sup> Mısır'dan sağlanan gelirin yanında her ay Divân-ı Hümâyûn'dan verilen 50.000 kamil akçe, padişah haslarıyla malikane gelirleri, Haremeyn evkafı gelir fazlası, İstanbul ve Edirne bostancıbaşılarının has bahçelerin ürünlerinden elde ettikleri hasılat, darphane faizleri, muhallefat ve müsadere gelirleri, Eflak, Boğdan voyvodalıklarının vergileri, Selanik ile Karaferye

---

hazinedarbaşı adı verilen görevli tarafından idare edilmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, C.XLII/165, (1978), s.73-83; Cengiz Orhonlu, "Hazine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.17, İstanbul 1998, s.130; Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Hazinesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 893-894).

<sup>4</sup> Ceyb-i Hümâyûn Akçesi, Cep Akçesi, Ceyb-i Hümâyûn Harçlığı, Aylık-ı Ceyb-i Hümâyûn ve Ceyb-i Hümâyûn Dairesi gibi değişik şekillerde ifade edilerek padişahın şahsi kesesi kastedilmiştir (Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyûn", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.465; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.265-266).

<sup>5</sup> İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.79; H. Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyûn", s.467.

<sup>6</sup> Hazinedarbaşının yardımcısı olan hazine kethüdası, hazine işlemlerini yürütmek, kayıtlarını tutmak ve padişaha arz etmekle görevlidir (İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.73-75, 82; C. Orhonlu, *a.g.m.*, s.130). Bu göreve Enderun kanun ve kurallarını iyi bilen padişahın en yakınında hizmet etme hakkı kazanmış Has Odalı eski ağalardan atama yapılmıştır. Enderun'un en önemli koşullarından biri olan Hazine Koşulu'nun zabitliğini de üstlenen hazine kethüdalarının görev ve sorumlulukları hakkında detaylı bilgi için bkz. Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, C.1, Kitabevi Yayını, İstanbul 2010, s.273-275, 299-301; Sevgi Ağca Diker, *Has Oda ve Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019, s.81, 302-306; Sevgi Ağca Diker, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, s.330-335.

<sup>7</sup> H. Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyûn", s.466.

taraflarından gelen hamam takımları hazinenin diğer önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır.<sup>8</sup>

Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin giderleri arasında ise her yıl Mekke ve Medine'ye surre adında gönderilen paralarla türlü hediyeler, yabancı hükümdarlara takdim edilen armağanlar, çeşitli vesilelerle verilen ihsan, sadaka ve bahşişler, harem aylıkları, fitreler, dini" günlerle bayramlarda yapılan harcamalar bulunmaktadır.<sup>9</sup> Bu harcama kalemlerinin dışında devlet hazinesinin sıkıntılı zamanlarında sefer masrafları için Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'ne müracaat edilmiş ve ihtiyaç duyulan meblağ buradan karşılanmıştır.<sup>10</sup>

Klasik dönemde sadece padişahın cep harçlığı konumunda olan Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'ni belirli bir sisteme bağlama arayışları çerçevesinde bir takım yeni uygulamalara girişilmiştir.<sup>11</sup> Öncelikle XVIII. yüzyılda bu hazineye ait gelirler Darphâne-i Âmire tarafından idare edilmeye başlanmış, ancak Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı maliye sisteminde yapılan değişiklikler nedeniyle merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimsendiği, tek hazine ve tek bütçe sistemine geçildiği için mevcut hazineler birleştirilmiştir. Maliye Hazinesi denilen yeni oluşturulan bu hazineye birkaç istisna dışında padişahın şahsına ait olan tüm gelirler de aktarılmıştır.<sup>12</sup> Buna karşılık padişahın ve sarayın ihtiyaçlarının karşılanması için 1840 yılından itibaren her ay tahsîsât-ı seniyye adı altında 12.500 kese akçe maaş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece sadece padişahın şahsi ve hususi ihtiyaçlarının karşılandığı hazine durumundaki Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi, işlevinde yapılan değişikliklerle beraber padişaha ait tüm gelirlerin toplandığı ve padişah tarafından yapılacak masraflarla saraya ait bütün harcamaların karşılandığı iç hazine vasfını yüklenmiştir. Daha sonra

---

<sup>8</sup> İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s.79-82; Mübahat Küttükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.1, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s.525; Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.3; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.77-78.

<sup>9</sup> M. Küttükoğlu, *a.g.m.*, s.525; A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.3.

<sup>10</sup> Örneğin; İ. Süleyman Zigetvar seferinin masraflarının bir kısmını Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nden temin etmiştir (H. Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyûn", s.467).

<sup>11</sup> Arzu (Tozduman) Terzi, "Hazine-i Hâssa", *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s.137.

<sup>12</sup> Havass-ı celîle, mukâtaât ve emlâk-ı hümâyûndan Ayazağa, Kandilli, Yapağıcı, Bahşayış ve İzzeddin çiftlikleri dışındaki -ki bunlardan da halka ait çiftlikler gibi gerekli vergilerin alınması şartıyla- bütün emlak, çiftliklerle maden-i hümâyûn hasılatı ve sair bazı varidatın idareleri Maliye Hazinesi'ne devredilmiştir. Ayrıca Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin en önemli gelir kalemlerinden biri olan Mısır irsaliyesi adı ile gönderilen vergiler de Maliye Hazinesi'nin gelirleri arasına alınmıştır (A. (Tozduman) Terzi, "Hazine-i Hâssa", s.137; A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.18).

1847 yılında Abdülmecid tarafından adı değiştirilerek hükümdarın hazinesi veya özel hazine anlamlarına gelen Hazîne-i Hâssa denilmiştir.<sup>13</sup>

Kısaca hakkında bilgi verilen Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'nin gelirleriyle giderleri yıllık olarak defterlere kaydedilmiştir. En yalın hali ile padişaha ait gelirleri ve onun tarafından yapılan harcamaları içeren Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa Defterleri adıyla anılan bu defterler her aya mahsus olarak hazırlanmıştır. Bunlardan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan 1178/1764-1765 yılına ait olan on iki tanesi<sup>14</sup> Ayşe Bayram tarafından Prof. Dr. Meral Bayrak (Ferlibaş) danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmak üzere incelenmiş ve sözü edilen defterlerde rastlanan, -o dönemde iki buçuk yaşında olup üç buçuk yaşına kadar olan süreçte yani ilk çocukluk döneminde bulunan- III. Selim için yapılan harcamalar da bu makaleye konu edilmiştir. Özellikle padişahın ve yakın çevresinin gündelik hayatına ayrıca saraydaki yaşama dair bilgiler sunan bu mali kayıtların nesih hattı ile yazıldığı, oldukça özenli tutulduğu görülmüştür. Osmanlı mali ve sosyal tarihine de ışık tutan bu defterlerin çoğu -tarafımızdan değerlendirilenlerin boyutları hakkında herhangi bir bilgi edinilemese de- 15 cm.x41,5 cm. ebadında olup varak usulüne göre numaralandırılmıştır. Her sayfası ortalama otuzar satır olan defterlerin -ait olduğu ay ve yıl yazılmış olan kapak sayfalarıyla boş sayfaları hesaba katılmadığında- tamamı yüz otuz iki sayfadan oluşmuştur. İstisnasız bütün defterlerin başında "*irâd ve masraf kaydolan*" ibaresi yer almış, sonrasında defterin ait olduğu sene ve ay belirtilmiştir. Ardından hazineye kaynak sağlayan gelirlerin nerelerden geldikleri ve miktarları kaydedilmiş, daha sonra "*mâh-ı merkûmda vâki' ceyb-i hümâyûn/harc-ı hâssa-i hümâyûn ve ba'zı kullarına ihsân buyurulan*" ibaresine yer verilerek harcamaların nerelere veya kimlere, ne için ve ne miktarda yapıldığı ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

1178/1764-1765 yılına ait bu veriler arasında, o dönemde henüz iki buçuk-üç buçuk yaş aralığında olan Şehzade Selim için alınan veya harem ile mabeynden ayrıca

---

<sup>13</sup> Arzu Terzi, "Hazîne-i Hâssa Defterleri (Mahiyetleri-Tasnifleri Hakkında Tespitler)", *I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar)*, yay. haz. Râhim Erişti, Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Yusuf Yay, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s.705-706. Bahsedilen kurumun kuruluşu, teşkilatı ve nezarete bağlı birimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. T. Terzi, *a.g.e.*, s.21-80.

<sup>14</sup> Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA, d.)*, nr.2409/1; nr.2409/2; nr.2409/3; nr.2409/4; nr.2409/5; nr.2409/6; nr.2409/7; nr.2409/8; nr.2409/9; nr.2409/10; nr.2409/11; nr.2409/12.

III. Mustafa'nın kendi hazinesinden temin edilen kumaşlar, kürkler, hazırlanan giyecekler, odasının tefrişatında kullanılan ve bizzat kullanması maksadıyla yaptırılarak şehzadeye tahsis edilen bazı eşyalar ile bunlarla ilgili yapılan çeşitli masraflar dikkatimizi çektiği için üzerinde çalışmaya karar verilmiş, bu makalenin de konusu haline getirilmiştir. Aşağıda önce kısaca III. Selim'in çocukluğuna değinilmiş, sonra elde edilen bulgular üzerinden şehzade için tüm hazırlananlar hakkında bilgi vermeye gayret edilmiştir.

### I. Şehzade Selim'in Çocukluğu Hakkında Kısa Bilgi

III. Mustafa ve Mihrişah Sultan'ın çocukları olan Şehzade Selim, 27 Cemâziyelevvel 1175/24 Aralık 1761 tarihinde Perşembe sabahı kuşluk vaktinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. III. Ahmed'den sonra tahta geçen I. Mahmud ve kardeşi III. Osman'ın çocuklarının olmaması nedeniyle hanedanı yok olma durumuna getiren halefsizlik sorunu Selim'in doğumu<sup>15</sup> ile sona ermiştir.<sup>16</sup> Şehzadenin ebeliğini Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin kızı Rukiye Hatun, doğumdan sonraki süreçte dayeliğini de Küçük Hüseyin Paşa'nın annesi yapmıştır.<sup>17</sup>

Yaklaşık kırk yıl aradan sonra hanedanın dünyaya gelen tek erkek çocuğu olması nedeniyle Şehzade Selim'in doğumu yedi gün yedi gece süren şenliklerle

---

<sup>15</sup> Şehzade veya sultanların doğumu sadrazama bir hatt-ı hümâyûn ile bildirilir, bu hatt-ı hümâyûnu doğan çocuk şehzade ise dârüssaâde ağası, sultan ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi. Şehzade veya sultanların doğumları teşrifat kuralları gereği İstanbul'da bazen de imparatorluğun çeşitli şehirlerinde top atışı ile halka ilan edilirdi. Dünyaya gelen çocuk sultan ise üç gün boyunca üç pare, şehzade ise yedi gün, yedi pare top atışı ile doğum kutlanırdı. Velâdet-i Hümâyûn olarak isimlendirilen şehzade veya sultanların doğumları nedeniyle yapılan merasimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.107-108, 167-171; Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004, s.167-173; Muammer Yılmaz, *Osmanlı'da Töre, Tören ve Alaylar*, Elit Kültür, İstanbul 2010, s.159-164; Merve Çakır, "Osmanlı Hânedanında Doğum: Velâdet-i Hümâyûn", *Topkapı Sarayı Harem-i Hümâyûnu Padişahın Evi Harem, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 2012, s.64-67.

<sup>16</sup> Ahmet Cevat Eren, *Selim III.'ün Biyografisi*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1964, s.5; Kemal Beydilli, "Selim III", *TDVİA*, C.36, İstanbul 2009, s.420; Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.33. Astrolojiye olan düşkünlüğü ile bilinen ve eşref saati belirlemeden hiçbir işe kalkışmayan III. Mustafa'nın, şehzadenin doğumunu da buna göre ayarladığından ve dünyaya kıran vaktinde gelmesini sağladığından bahsedilir. Bkz. K. Beydilli, "Selim III", s.421; K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.35; Kemal Beydilli, "Mustafa III", *TDVİA*, C.31, Ankara 2020, s.282. Münecimler tarafından son derece seçkin sayılan yaklaşma vakti demek olan kıran vakti, Jüpiter ile Venüs yani Çoban Yıldızı'nın bir burçta toplandığı zamanı ifade etmektedir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hayrunnisa Alan, "Sâhipkiran", *TDVİA*, C.EK-2, Ankara 2019 (Gözden geçirilmiş 3. basım), s.443-444.

<sup>17</sup> Küçük Hüseyin Paşa ve kız kardeşi Gülhayır Hanım, Şehzade Selim'in süt kardeşleridir (Adil Şen, *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*, Fecr Yayınları, Ankara 2003, s.106).

kutlanmış, ayrıca üç gün süren derya şenlikleri yapılmıştır.<sup>18</sup> III. Mustafa da oğlunun dünyaya gelişini merasim için gittiği çeşitli yerlerde altın ve para dağıtarak duyurmuştur.<sup>19</sup> Şehzadenin doğumu üzerine Tokatlı Bekir Efendi tarih düşürmüş, Şaire Fitnat ise on dört beyitlik bir şiir yazmıştır.<sup>20</sup>

Şehzade Selim'in dünyaya gelmesi üzerine Harem-i Hümayûn'a şal hırka, çeşitli entarilerle tülbent içlik ve takke gibi giyecekler verilmiş, ayrıca III. Mustafa'nın emriyle taşhaneleri sim yani gümüş olan yüz yetmiş altı elmasla murassa maşallah yaptırılıp gönderilmiştir.<sup>21</sup> Doğumun altıncı günü olan 3 Cemâziyelâhır 1175/30 Aralık 1761 tarihinde ise beşik alayı düzenlenmiş, yakut, zümrüt ve firuze ile müzeyyen yaldızlı sim kaplama iki toplu olarak tanımlanan beşik, alay ve mehter eşliğinde hareme ulaştırılmıştır.<sup>22</sup>

III. Mustafa'nın tek erkek çocuğu olan Şehzade Selim'in Hibetullah, Şah, Mihrimah, Mihrişah, Beyhan, Hatice ve Fatma olmak üzere yedi kız kardeşi vardır.<sup>23</sup> 1767 yılında Mehmed ismi verilen bir erkek kardeşi de dünyaya gelmiş fakat küçük yaşta vefat ettiği için Selim, hanedanın tek şehzadesi olma özelliğini korumuştur.<sup>24</sup>

---

<sup>18</sup> A. C. Eren, *a.g.e.*, s.5; A. Cevat Eren, "Selim III", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.441; A. Şen, *a.g.e.*, s.106; K. Beydilli, "Selim III", s.420; K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.33; K. Beydilli, "Mustafa III", s.282.

<sup>19</sup> Gülhane'de şahincibaşılara, çakırcibaşılara, zûama kullarına, Enderun cümdüleri (binicileri) ile Eski Saray'daki paşa cümdülerine, Yalı Köşkü'nde olan çavuşlara, topçu ve tersane fişekçilerine, Soğuk Çeşme ve Sofa-i Hümayûn'da bulunanlara, külahlı kullarına, sofa bostancılara, taşra mehterlerine, solakbaşılara, kahveçibaşısına, silahdar ağaya, şehzadenin lalasına, ayrıca tarih arz edenlere ihşanda bulunmuştur (M. Çakır, *a.g.m.*, s.66). Ayrıca bkz. Yunus Irmak, *III. Mustafa Rûznâmesi (H.1171-1177/M.1757-1763)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1991, s.86-87; Cem Görür, *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bilecik 2020, s.67-68.

<sup>20</sup> A. Şen, *a.g.e.*, s.106; Sefer Bor, *III. Selim Hayatı, Edebi Kişiliği, Şarkaları ve 18. Yüzyıl Müsıkisine Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2019, s.6.

<sup>21</sup> C. Görür, *a.g.t.*, s.69.

<sup>22</sup> Y. Irmak, *a.g.t.*, s.87; C. Görür, *a.g.t.*, s.69. Âdet olduğu üzere doğan çocuk için padişah, valide sultan ve sadrazam tarafından birer beşik hazırlanır, bu beşikler altın, yakut ve zümrüt gibi değerli madenlerle süslenerek düzenlenen merasimle hareme gönderilirdi. Beşik alayı denilen bu uygulama hakkında daha fazla bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.169-170; D. Alikılıç, *a.g.e.*, s.173-177.

<sup>23</sup> Hibetullah Sultan 1759'da, Şah Sultan 1761'de, Mihrimah ve Mihrişah sultanlar 1762'de, Beyhan Sultan 1766'da, Hatice Sultan 1768'de, Fatma Sultan ise 1770 yılında dünyaya gelmiştir. Bu sultanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.151-158; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Tarih, İstanbul 2015, s.466-483; C. Görür, *a.g.t.*, s.50-92. Beyhan Sultan için ayrıca bkz. Burçak Ersöz, *III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020. İncelenen defterlerin ait olduğu yılda yani 1178/1764-1765'te Selim'in sözü edilen kız kardeşlerinden sadece Şah ve Mihrişah sultanlar hayattadır.

<sup>24</sup> K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.33.



III. Mustafa, Selim'in beş yaşını doldurmasına iki ay kala eğitimine başlanmasını istemiş, kendisi için İncili Köşkü'nde<sup>25</sup> yapılan Bed-i Besmele<sup>26</sup> töreninden kırk dört yıl sonra 20 Cemâziyelevvel 1180/24 Ekim 1766 tarihinde aynı yerde yaptırdığı tören ile oğlunun eğitim hayatını başlatmıştır.<sup>27</sup> Şehzade ilk dersini âdet olduğu üzere Şeyhülislam Dürrîzâde Mustafa Efendi'den almış, dört yıl gibi kısa bir süre zarfında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir.<sup>28</sup>

Diğer şehzadeler gibi ilk eğitimi sarayda verilen Selim'e Kur'an-ı Kerim'i ezberletmenin yanında geleneksel din bilimleri de öğretilmiş,<sup>29</sup> dönemin seçkin ilim adamlarından bazıları saraya davet edilerek her bakımdan iyi bir eğitim alması sağlanmıştır. Ayrıca daha önceki şehzadelere uygulanmayan Fransızca öğreten, kapsamlı ve özgürlükçü bir eğitim veren yabancı hocalar tayin edilmiştir.<sup>30</sup> Genellikle şehzadelere okutulan Arapça, Farsça, Türkçe, felsefe, mantık, edebiyat, matematik, tarih, coğrafya ve astronomi gibi derslerin<sup>31</sup> de kendisine verildiği zannedilmektedir. Özellikle şehzadelerin coğrafyayı öğrenmesi önemsendiğinden derslerde harita ve yerküre kullanılmış, bu araçlarla coğrafi bilgiler kazandırılmaya çalışılmıştır.<sup>32</sup> Nitekim suluboya ile yapılmış bir resimde, III. Mustafa'nın Şehzade Selimle birlikte

<sup>25</sup> Sinan Paşa Köşkü olarak da anılan köşk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "İncili Köşk", *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s.278-279.

<sup>26</sup> Osmanlı sarayında şehzade ve sultanlar beş ilâ altı yaşlarına geldiklerinde kendilerine bir hoca tayin edilerek eğitimlerine başlanırdı. Besmele ile başlamak anlamına gelen Bed-i Besmele, şehzadelerin eğitimlerine başladıkları gün yapılan dinî nitelikli bir tören idi. Törenden önce sadrazam tarafından şehzadeye eğitimi sırasında gerekli olan rahle, elifba, cüz kesesi gibi okul araç gereçleri hediye edilirdi. Tören genellikle sarayın etrafındaki köşklere birinde yapılır, tüm devlet erkânı da burada toplanırdı. İlk ders bizzat şeyhülislam tarafından şehzadeye elifba okutularak tamamlanırdı. Ardından şehzadenin muvaffak olması için dualar edilir, şehzadenin tahsili tayin edilen hocasına bırakılarak tören sonlandırılırdı (İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.110; D. Alikılıç, *a.g.e.*, s.181-184; Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2008, s.174-176).

<sup>27</sup> A. C. Eren, *a.g.e.*, s.5; A. Şen, *a.g.e.*, s.107; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.175; C. Görür, *a.g.t.*, s.69. Şehzade Selim'e düzenlenen Bed-i Besmele töreni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Talip Mert, "III. Selim'in İlk Besmelesi", *Musiki Mecmuası*, S.470: 20, s.60-62.

<sup>28</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.181; K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.28.

<sup>29</sup> Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.16.

<sup>30</sup> Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.XII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s.611.

<sup>31</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.186.

<sup>32</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.186-187.

saraydaki denize nazır odalardan birinde, sehpanın üzerinde duran bir yerküreye tasvir edilmesi bu bilgiyi doğrulamaktadır.<sup>33</sup>

Aslında şehzadelere öğretilenler sadece dinî ve ilmî bilimlerle sınırlı kalmamış, ok atmak, ava gitmek, cirit oynamak, ata binmek gibi sporları, güzel yazı yazmak, ok ve yay yapmak gibi sanatları öğrenmeleri için de gayret edilmiştir.<sup>34</sup> Şehzade Selim'in bu faaliyetlerden ok, cirit, jimnastik, atış talimi ve nişancılık ile uğraştığı, edebiyata, tarihe meraklı olduğu, müzikle ilgilendiği, bazı enstrümanları çaldığı, beste yaptığı, hat sanatına ilgi duyduğu üstelik tüm bu alanlarda maharetli olduğu bilinmektedir.<sup>35</sup>

---

<sup>33</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.58. Yazar bahsedilen eserin 59 ve 187. sayfalarında III. Mustafa ile Şehzade Selim'e ait resimde ortada duran eşyanın masa olduğunu ve üzerinde de yer kürenin yanında bir kitap bulunduğunu belirtmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi bu eşya daha çok orta sehpaşını andırmakta üzerinde de yerküreye birlikte kitap değil ağzı açık küçük sandık şeklinde bir kutu bulunmaktadır. Nitekim sözü edilen resim 1 Eylül 1965 tarihli *Hayat Tarih Mecmuası*'nın kapağına konularak basılmış, derginin 49. sayfasında yer alan, kim tarafından yazıldığı kaydedilmeyen "İslâhatçı Bir Osmanlı Hükümdarı III. Sultan Mustafa", isimli kısa makalede resim hakkında bilgi verilerek baba ve oğulun sedirde oturdukları, büyük çekmece üzerinde altından yapılmış küre-i arz ile mücevher kakmalı yine altından üretilmiş bir mücevher kutusu bulunduğu, pencereden de boğaz manzarasının görüldüğü ifade edilmiştir ("İslâhatçı Bir Osmanlı Hükümdarı III. Sultan Mustafa", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, S.8, (Eylül 1965), s.49). Bahsedilen bu suluboya resim ile Şehzade Selim'in on iki yaşındaki halini gösteren yağlıboya resmi Ek I ve Ek II'de verilmiştir.

<sup>34</sup> Uğur Kurtaran, "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, C.9, S.4, (2014), s.762-763.

<sup>35</sup> Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.13; A. Şen, *a.g.e.*, s.109, 111; K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.30. Ok sporunda en az 900 geze (547 m.) ok atanlar kabza alıp okçular siciline kaydedilmiştir ki III. Selim de kabza alanlardan biridir. Okçulukla uğraşan padişahların Okmeydanı'nda bulunan menzil taşları arasında III. Selim'e ait bir menzil taşı mevcuttur. Bu taşı padişahlığı döneminde 1792 yılında 1.012 gezle diktirmiştir (H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.197-198; M. Şinasi Acar, *Osmanlı'da Sportif Atıcılık Nişan Taşları*, Yem Yayın, İstanbul 2013, s.66, 125. 1.012 gezle açılan menzile diktirilen taşın görseli için bkz. M. Ş. Acar, *Osmanlı'da Sportif Atıcılık ...*, s.124. Aynalıkavak Semt Konağı bahçesi içinde bulunan bu taşın ölçüleri ile kitabe metni için ayrıca bkz. M. Ş. Acar, *Osmanlı'da Sportif Atıcılık ...*, s.125). Şinasi Acar-Z. Metin Ateş, "Gez Uzunluğu Ne Kadardı?", *Yapı*, S.330, (Mayıs 2009), s.60'da, III. Selim'in 1789 yılında okçuluğa, 1790'da tüfekle atıcılığa başladığı ifade edilerek ok ve tüfek atışlarındaki başarılarını gösteren, günümüze ulaşabilen pek çok nişan taşının bulunduğu belirtilmiştir. Okmeydanı dışında olan bu taşların bazılarının görselleri ile buldukları yerler, özellikleri ve kitabeleri hakkında bilgi için bkz. M. Ş. Acar, *Osmanlı'da Sportif Atıcılık ...*, s.182-193, 195. III. Selim'in nişancılıkla, müzikle ve hat sanatı ile ilgili yetenekleriyle faaliyetleri hakkında kısa bilgi için bkz. H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.181, 201. Ayrıca edebiyata ilgisi, müziğe olan kabiliyeti, bestelediği eserleri ve bulduğu makamlarla Klasik Türk Müziği'ne yaptığı katkı hakkında daha fazla bilgi için bkz. M. Fatih Salgar, *III. Selim Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001; Kâşif Yılmaz, *III. Selim (İlhâmi) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânın Tenkitli Metni*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2001; Nuri Özcan, "Selim III/Müsiki", *TDVİA*, C.36, İstanbul 2009, s.425-426; Ş. Şehvar Beşiroğlu, "Sultan III. Selim ve Besteleri", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.653-664; Kâşif Yılmaz, "III. Selim'in (İlhâmi) Divanı ve Edebî Yönü", *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2017, s.430-447; Nusret Gedik, *İlhâmi Sultan III. Selim*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021; Ayşe Emsal Aksın Çevik, "III. Selim'in Sanatçı Kişiliği ve Beste Formundaki Eserlerinin Usul-Aruz İlişkisi Yönünden İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.45, (2021), s.197-209.

Taht için hazırlanan şehzadenin eğitim hayatına dair tüm detaylar bilinmemekle birlikte pek çok kaynakta iyi bir eğitim aldığı ve Osmanlı şehzadelerinin en eğitilmişlerinden biri olduğu belirtilmiştir.<sup>36</sup> Babası tarafından devlet yönetimine de hazırlanmış olan şehzade binişlere ve teftişlere, ıslahat konusunda yapılan müzakerelere dahil edilmiştir.<sup>37</sup> Ayrıca divan toplantılarına katılması, yeni topçu ve piyade ocaklarının eğitimlerini izlemesi sağlanmıştır.<sup>38</sup> Bu durum on üç yaşına kadar devam etmiş, babasının vefatı üzerine Selim, amcası I. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle birlikte on beş yıl gözetim altında tutulacağı kafes yaşamıyla tanışmıştır. Yirmi sekiz yaşında yirmi sekizinci Osmanlı padişahı olarak tahta çıkıncaya kadar sürecek olan bu dönemde eğitim alması engellenmemiş, şehzade de kendisini geliştirmek için gayret sarf etmiştir.<sup>39</sup>

Bu çalışma Selim'in erken çocukluk dönemine ait eşyalarıyla ilgili olduğu için bu başlık altında sadece çocukluğu ve şehzadeliği hakkında kısa bilgi verilmekle yetinilmiş, padişahlık yılları ile siyasi hayatına makalenin hacmini artıracak düşünceyle değinilmemiştir. Asıl amaç 1 Muharrem-29 Zilhicce 1178/1 Temmuz 1764-19 Haziran 1765 dönemine ait ceyb-i hümâyûn defterlerindeki şehzade ile ilgili verileri saptamak ve değerlendirmek olduğundan her ay için ayrı hazırlanmış olan defterler incelenerek herhangi bir kaydın bulunmadığı 1-30 Muharrem 1178/1-30 Temmuz 1764 dönemi dışındaki diğer defterlerde yer alanlar tespit edilmiştir. Böylece şehzadenin giysilerinin türü, hangi kumaşlarla kürklerin kullanıldığı, ne sıklıkta giyecek hazırlandığı, süsleme unsurları, ayakkabı çeşitleri, diğer eşyalarıyla odası için alınanlar veya yaptırılanlar, ayrıca tüm bunlar için yapılan masraflar hakkında bilgi edinilmiştir. İşte bu verilere dayanarak yeni bebeklikten çıkmış bir şehzadenin sahip olduğu giysileriyle eşyaları tanıtılmaya gayret edilmiştir.

---

<sup>36</sup> Şehzade Selim'e beş yaşından itibaren iyi bir eğitim verildiğinden bahseden birkaç çalışma için bkz. A. C. Eren, *a.g.e.*, s.5; S. J. Shaw, *a.g.m.*, s.611; A. Şen, *a.g.e.*, s.108, 111; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.181; K. Beydilli, "Selim III", s.420.

<sup>37</sup> A. C. Eren, *a.g.e.*, s.6; A. Şen, *a.g.e.*, s.108-109; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.181; K. Beydilli, "Selim III", s.420; K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.28.

<sup>38</sup> S. J. Shaw, *a.g.e.*, s.16-17.

<sup>39</sup> Şehzade Selim'in Şimşirlik'teki yaşamı hakkında bkz. A. C. Eren, *a.g.e.*, s.6-12; A. C. Eren, *a.g.m.*, s.441-442; S. J. Shaw, *a.g.m.*, s.611; A. Şen, *a.g.e.*, s.111-122; S. J. Shaw, *a.g.e.*, s.17-23; K. Beydilli, "Selim III", s.420-421; K. Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", s.28-30.

## II. Şehzade Selim'in Giysileri ve Başlıkları ile Bunların Özellikleri

Yukarıda belirtildiği gibi 1178/1764-1765 yılının ilk ayı hariç olmak üzere ikinci aydan itibaren Selim'e yıl boyunca çeşitli giysilerin hazırlandığı görülmüştür. Üst üste veya kat kat giyinme anlayışı nedeniyle giysilerin çeşitlilik arz ettiği gözlenmiştir. Alta çakşır/şalvar, üste içlik/gömlek, onun üzerine entari, en üste bir çeşit dış giysisi olan biniş, cübbe, ferâce, kaftan veya kürk denilen bir kıyafet ile başlık giyilen Osmanlı toplumunda<sup>40</sup> şehzadeye hazırlanan giysilerin de benzer olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Selim için çakşır olarak adlandırılan şalvar, dize kadar olan kısa paçalı dizlik, içe giymek üzere içlik, entari, dış giysi olarak da kaftan, biniş, cübbe, ferâce, kerrâke, kaput ve çeşitli kürklerle kavuklar hazırlanmıştır.<sup>41</sup>

Aşağıdaki tabloda Selim için on bir ayda hazırlanan giysilerle başlıkların sayıları ve hazırlandıkları aylar sıralanmıştır.

**Tablo I**

**1 Safer-29 Zilhicce 1178/31 Temmuz 1764-19 Haziran 1765 Döneminde  
Şehzade Selim İçin Hazırlanan Giysiler ve Başlıklar**

Giysinin Türü ve Kavuklar	Adedi	Hazırlandığı Ay		Hazırlanan Giysinin/Kavuğun On Bir Aydaki Toplam Sayısı
		Hicri	Miladi	
Çakşır <sup>42</sup>	15	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	44
	1	1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764	
	1	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	
	8	1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765	
	5	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
	14	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
Dizlik <sup>43</sup>	4	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	4
İçlik <sup>44</sup>	4	1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764	9

<sup>40</sup> Emine Koca, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.7, (2009), s.64-65; Betül İpşirli Argıt, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Arif Bilgin, C.IV (Toplum), İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s.231; Nuran Ocağolu, "Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılama", *Ulakbilge*, C.6, S.30, (2018), s.1538-1539.

<sup>41</sup> 1178/1764-1765 yılının ikinci ayından sene sonuna kadar olan on bir aylık sürede Şehzade Selim için hazırlanan giysilerle eşyalar, Ceyb-i Hümâyûn defterlerine kaydedildiği şekliyle her aya mahsus olarak düzenlenen tablolarda gösterilmiştir. Bunlar için bkz. Ek III-Ek XIII.

<sup>42</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/5, vr.4a; nr.2409/6, vr.3a; nr.2409/8, vr.3b; nr.2409/9, vr.6b; nr.2409/11, vr.5a.

<sup>43</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.2b.

<sup>44</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/5, vr.3b; nr.2409/9, vr.6b.

	5	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
Entari <sup>45</sup>	1	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	47
	6	1-30 Rebi'ülevvel 1178	29 Ağustos-27 Eylül 1764	
	7	1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764	
	4	1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764	
	3	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	
	5	1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765	
	5	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
	1	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
	13	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
	2	1-29 Zilhicce 1178	22 Mayıs-19 Haziran 1765	
Kaftan <sup>46</sup>	1	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	49
	3	1-30 Rebi'ülevvel 1178	29 Ağustos-27 Eylül 1764	
	6	1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764	
	4	1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764	
	4	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	
	1	1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765	
	11	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
	6	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
	12	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
	1	1-29 Zilhicce 1178	22 Mayıs-19 Haziran 1765	
Sade beyaz <sup>47</sup>	7	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	7
Hasse sade <sup>48</sup>	5	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	5
Biniş <sup>49</sup>	1	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	13
	1	1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764	
	1	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
	10	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
	2	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	
	2	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	

<sup>45</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/3, vr.3b; nr.2409/4, vr.5a, 5b; nr.2409/5, vr.3b; nr.2409/6, vr.3a, 7a; nr.2409/8, vr.3b, 4a; nr.2409/9, vr.3a, 6b, 7a; nr.2409/10, vr.5a; ; nr.2409/11, vr.4a, 4b, 5a; nr.2409/12, vr.5a.

<sup>46</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/3, vr.3b; nr.2409/4, vr.5a, 5b; nr.2409/5, vr.3b; nr.2409/6, vr.3a, 7a; nr.2409/8, vr.4a; nr.2409/9, vr.3a, 4b, 7a; nr.2409/10, vr.3b, 4b, 5a; nr.2409/11, vr.2b, 4a, 5a; nr.2409/12, vr.4a.

<sup>47</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/11, vr.4a.

<sup>48</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/11, vr.5a.

<sup>49</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/4, vr.5a; nr.2409/10, vr.4b; nr.2409/11, vr.2b, 5a.

Cübbe <sup>50</sup>	1	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	13
	8	1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
Ferâce <sup>51</sup>	2	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	2
Kerrâke <sup>52</sup>	1	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	3
	2	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
Kaput <sup>53</sup>	1	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	1
Samur kürk <sup>54</sup>	1	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	8
	1	1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765	
	1	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
Samur serhaddi <sup>55</sup>	1	1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764	
Samur kontuş kürk <sup>56</sup>	1			
Sırt samur cübbe <sup>57</sup>	1			
Samur nâfesi nîmten <sup>58</sup>	1	1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765	
Samur kontuş kürk <sup>59</sup>	1	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
Vaşak nâfesi serhaddi <sup>60</sup>	1	1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765	1
Kakum nîmten kürk <sup>61</sup>	4	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	8
Kakum serhaddi <sup>62</sup>	3			
Kakum erkân kürk <sup>63</sup>	1			
Serhaddi kabı <sup>64</sup>	1	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	2
Kapaniçe kürk kabı <sup>65</sup>	1	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
Kavuk <sup>66</sup>	11	1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765	26
	15	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
<b>Toplam</b>				<b>242</b>

<sup>50</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/6, vr.3a; nr.2409/10, vr.4b; nr.2409/11, vr.2b, 5a.

<sup>51</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>52</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.6b; nr.2409/10, vr.5b.

<sup>53</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.6b.

<sup>54</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3b; nr.2409/7, vr.2b; nr.2409/9, vr.7a.

<sup>55</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.6a.

<sup>56</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.6a.

<sup>57</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.6a.

<sup>58</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.2b.

<sup>59</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3a.

<sup>60</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/8, vr.3b.

<sup>61</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3a, 5a.

<sup>62</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>63</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.6a.

<sup>64</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3b.

<sup>65</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3b.

<sup>66</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.3b; nr.2409/9, vr.7a.

Tablo, fark edileceği üzere alt giyimden başlayarak iç ve dış giyime göre düzenlenmiş, kavuklarla da sona erdirilmiştir. Ölçülerinden başka herhangi bir fark bulunmayan kadın, erkek ve çocuk kıyafetlerinde üç, dört kat üst üste giyinme alışkanlığı nedeniyle sıralama değişmemiş, yukarıda bahsedildiği gibi genellikle iç giyimin üzerine şalvar, bunların üzerine gömlek, iç entarisi ve dış kaftanlar giyilmiştir.<sup>67</sup>

İçlik veya zıbyn denilen tüm giysilerin içine giyilenler pamuklu kumaştan dikilmiş, bu kumaşın en incesi olan tülbent ile sık dokunmuş türü olan patiska tercih edilmiştir. Oldukça basit tarzdaki bu çamaşırların içlerine genellikle bir tabaka pamuk kullanılarak kapitone işlemi yapılmıştır.<sup>68</sup>

Çakşır denilen şalvarlar çuhadan ve çuha benzeri yünlü kumaştan veya iç kısmı bir kat pamukla kapitone edilen ipekten hazırlanmıştır. Bunların beli uçkurly, ağı geniş olup bazılarının içi beyaz tülbentle astarlanmıştır.<sup>69</sup>

İçliklerin üzerine, kaftanların içine giyilen entariler önü boydan boya açık, yırtmaçlı, uzun kollu ve etek boyları ayak bileklerine kadar olacak şekilde dikilmiştir. Vücudu saran bu giysiler için hafif ipekli, yumuşak ve sade kumaşlar kullanılmış, kol ağzları dar yapılmıştır.<sup>70</sup> Kışın pamuklu kumaşla kaplanabilen entarilerin bellerine önden açık olmaları sebebiyle kemer takılmış<sup>71</sup> veya kuşak sarılmış, bir kısmı da bele kadar sık düğmeli olarak hazırlanmıştır.<sup>72</sup>

İtibarı temsil eden kaftanlar ise entariler gibi önü açık ve boyu uzun olarak dikilmiş bir üst giysisidir. Kolları uzun veya kısa olan bu kıyafet önemsendiği için mevsime göre değişen kemhâ, atlas, kadife, serâser gibi ağır ipekli kumaşlar kullanılmıştır. Bazılarının içi kürkle kaplanmış, günlük giyilecek olanlar pamukla

<sup>67</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.225.

<sup>68</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.226; Hülya Tezcan, "Saray Kıyafetlerinin Hazırlanma Süreci ve Halk Giyiminde Sarayın Rolü", *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 20-24 Eylül 2010) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.550-551.

<sup>69</sup> Fatma Koç, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Saray Çocuk Giysileri", *Osmanlı*, C.11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.530; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.229.

<sup>70</sup> Lale Görünür-Semra Ögel, "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları", *İTÜ Dergisi/b Sosyal Bilimler*, C.3, S.1, (Aralık 2006), s.61, 65; E. Koca, *a.g.m.*, s.64-65; Emine Koca-Fatma Koç, "Kıyafetnameler ve Ralamb'ın Kıyafet Albümü'ndeki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi", *Turkish Studies*, V.9/11, (Fall 2014), s.384, 391.

<sup>71</sup> Örnek olması amacıyla Topkapı Sarayı Müzesi Seferli Koğuşu'nda bulunan III. Mustafa'ya ait olduğu ifade edilen kemer görseli için bkz. Ek. XIV.

<sup>72</sup> L. Görünür-S. Ögel, *a.g.m.*, s.65; E. Koca, *a.g.m.*, s.66; E. Koca-F. Koç, *a.g.m.*, s.384, 391.

kapitone edilmiştir. Özellikle törenler için ağır ipeklilerin kullanıldığı yere kadar uzun ve mücevher düğmeli kaftanlar hazırlanmış, bunlara omuzlardan geriye atılan ve yen denilen uzun kollar eklenmiştir.<sup>73</sup> Önleri brit ile yapılan ilik ve düğmeyle veya bedene karşılıklı olarak dikilen, çaprast denilen şeritlerle kapatılmıştır. Kullanılan kumaşlar kılardan ile zenginleştirilmiş, pırıltılı ve göz alıcı hale getirilmiştir.<sup>74</sup> Genel hatlarıyla bilgi verilen Osmanlı kıyafetleri arasında yine üst giysisi olan iç kaftanı denilen entari ve dış kaftan gibi kullanılan, fakat biçimsel farklılıklar nedeniyle biniş, cübbe, ferâce, kerrâke şeklinde değişik isimlerle anılan giysiler de bulunmaktadır. Nitekim sözü edilen bu tarz kıyafetlerin küçük şehzade için hazırlandığı saptanmıştır.

Sayılanlar dışında üst giysilerinden olan ve kalitesinin giyen kimsenin statüsüyle uyumlu olmasına özen gösterilen kürklere de kısaca değinmek gerekir. Değerli kumaşlarla kaplanarak giyilen kürkler aslında kaftanların kürklerle zenginleştirilmiş halidir. Ancak günümüzde olduğu gibi giysinin dış kısmında değil içinde kullanılmıştır. Başta padişah olmak üzere saray mensupları, devlet adamları ve Osmanlı toplumu tarafından yaygın bir şekilde kullanılan kürklerin en kıymetli olanları padişahlar için hazırlanmıştır. Özellikle siyah tilki kürkü padişaha ait olup pek kimse tarafından kullanılmamıştır. Genellikle samur, vaşak, zerdeva, kakum, sansar, sincap gibi pek çok hayvanın kürkü rağbet görüp tercih edilmiştir.<sup>75</sup>

Yukarıdaki tabloyu değerlendirmeden öncelikli olarak geleneksel giyim tarzı hakkında bilgi verilmesinin nedeni Şehzade Selim için de aynı özelliklere sahip giysilerin hazırlanmış olmasıdır. Bir yıl içinde bilhassa dış giyim için epeyce fazla sayıda giysi dikilmiş ve şehzadenin kullanımına verilmiştir. Ancak bunlar için gerekli olan kumaşların önemli bir kısmı satın alınmamış, haremden veya mabeynden gönderilen parçalar ya da hazinede mevcut olanlar kullanılmıştır. Başka bir deyişle hazırlanan kıyafetler çok sayıda olmakla birlikte çoğunlukla yeni kumaş veya kürk

---

<sup>73</sup> Fikret Altay, *Kaftanlar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1979, s.6, 8; L. Görünür-S. Ögel, *a.g.m.*, s.62-63; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.225; E. Koca, *a.g.m.*, s.64.

<sup>74</sup> F. Altay, *a.g.e.*, s.8; L. Görünür-S. Ögel, *a.g.m.*, s.63; E. Koca, *a.g.m.*, s.64-65.

<sup>75</sup> Kürk ve Osmanlı Devleti'ndeki kullanımı hakkında bkz. M. Şakir Ülkütaşır, "Geçmiş Çağlarda Türk Hayatı: Tarihimizde Kürk", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, C.IV, S.41, (Mayıs 1950), s.8-9; M. Şakir Ülkütaşır, "Türk Osmanlı Tarihinde Kürk", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.12, (Ocak 1969), s.28-30; Filiz Karaca, "Kürk", *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, s.568-570; Pınar Eyiöl Toktaş, "Osmanlı Sultan Kaftanlarında Kürk", *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2006), s.198; Fatma Ayhan, "Türklerin Giyim Kuşamında Kürk", *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) (10-15.09.2007 Ankara) Bildiriler*, C.I, Ankara 2008, s.189-202.



satın almaya gerek kalmadan mevcutlardan dikilmiş, hatta değerli madenlerle taşlardan hazırlanan düğmelerin de büyük kısmı haremde gönderilmiştir.<sup>76</sup> Sadece bükme, harç, kılbandan, sırma şemse, şerit gibi giysileri süslemek üzere alınan malzemelerin bedeli ödenmiştir. Ayrıca giysileri hazırlayan terzilerle gazzazlara, kürkçü, kuyumcu, kavukçu, boyacı ve perdahtçılara hizmetlerine karşılık ücretleri verilmiştir.

Tabloya bakıldığında şehzadeye kırk dört çakşır, dört dizlik, dokuz içlik, kırk yedi entari, -yine entari olduğu düşünülen- yedi sade beyaz ile beş hasse sade, kırk dokuz kaftan, on üç biniş, on üç cübbe, iki ferâce, üç kerrâke, bir kaput dikilmiş, ayrıca sekiz samur, bir vaşak, sekiz kakum olmak üzere on yedi adet kürk ile şal ve dîbâ gibi kumaşlardan kürkleri kaplamak için iki kürk kabı hazırlanmıştır. Bunların yanında gündüzlük kavuk olarak kaydedilmiş olan yirmi altı tane başlık yaptırılmıştır.<sup>77</sup> Tüm sayılanlardan başka tabloda yer almayan, ancak 1-29 Safer 1178/31 Temmuz-28 Ağustos 1764 dönemine ait veriler arasında rastlanan ve daha önceden dikilerek şehzade tarafından giyilmiş olduğu anlaşılan yirmi dört entariye bend geçirilmiş,<sup>78</sup> 1-30 Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765 döneminde ise altı tane çuha çakşırın sandaldan dikilmiş uçurlukları değiştirilmiştir<sup>79</sup> ki bu şalvarların da daha önceden giyildiği ve uçurlukların eskidiği için yenilendiği düşünülmektedir.

Epeyce fazla olan, toplam iki yüz kırk iki adet olduğu tespit edilen bu giysiler için çok çeşitli kumaşlar kullanılmıştır. İncelenen defterlerde bunların türleri ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu bilgilerle birlikte kullanılan aksesuarlar listelenmiştir.

**Tablo II**

**1 Safer-29 Zilhicce 1178/31 Temmuz 1764-19 Haziran 1765 Döneminde  
Şehzade Selim'in Giysileriyle Kavuklarında Kullanılan Kumaşlar ve Aksesuarlar**

Giysin Türü	Adedi	Kumaşın/Kürkün Türü ve Özellikleri	Kullanılan Aksesuarlar	Hazırladığı Ay	
				Hicri	Miladi

<sup>76</sup> Şehzade için hazırlanan giysilerde kullanılan kumaşların, kürklerin, düğme olarak kullanılan değerli maden ve taşlarla bazı aksesuarların temin edildiği yerler Ek III ilâ Ek XIII'te verilen tablolarda belirtilmiştir.

<sup>77</sup> Şehzade Selim'in 1178/1764-1765 yılında kullandığı kavuklarıyla ilgili bir fotoğraf bulunmamasıyla birlikte günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Seferli Odası'nda bulunan muhtemelen padişahlığı döneminde giydiği iki takkenin görseli örnek olması gayesiyle Ek XV'te verilmiştir.

<sup>78</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/2, vr.3b. Bkz. Ek III.

<sup>79</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.3b. Bkz. Ek XII.

Çakşır <sup>80</sup>	15	Şâli sof kullanılmıştır.		1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764
	1	Şâli çuhadan dikilmiştir.		1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764
	1	Çuhadan dikilmiştir.		1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
	8	Şâli çuha kullanılmıştır.		1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765
	5			1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765
	11	Şâli softan dikilmiştir.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765
	3	Ham sof kullanılmıştır.			
Dizlik <sup>81</sup>	4	Sandal ve mervâni bez kullanılmıştır.		1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764
İçlik <sup>82</sup>	4	Kumaşın türü belirtilmeksizin fitilli olduğu ifade edilmiştir. Aşağıdakiler gibi tülbennten dikildiği tahmin edilmektedir.		1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764
	5	Fitilli tülbennten dikilmiştir.		1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765
Entari <sup>83</sup>	1	Düz gezi keremsüd kullanılmıştır.		1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764
	6	Türü belirtilmeksizin parça kumaşların kullanıldığı ifade edilmiştir.		1-30 Rebi'ülevvel 1178	29 Ağustos-27 Eylül 1764
	4	Çiçekli keremsüd kullanılmıştır.		1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764
	3	Telli bütün denilen kumaştan dikilmiştir.			
	4	Keremsüd, kutni, buydar? ve beldar kullanıldığı belirtilmiştir.		1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764
	1	Kumaşın türü belirtilmeksizin nefli renkli ve çiçekli olduğu kaydedilmiştir.		1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
	1	Güvez renkli düz zeri kullanılmıştır.			
	1	Al çubuklu kutniden dikilmiştir.			
	3	Kumaş çeşidi belirtilmeksizin çiçekli olduğu ifade edilmiştir.		1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765
	1	Çubuklu kutni kullanılmıştır.			
	1	Telli Halepkârî denilen kumaştan dikilmiştir.	Şerit kullanılmıştır.		
	3	Çiçekli keremsüd kullanılmıştır.			
	1	Kullanılan kumaşın türü belirtilmeksizin telli çiçekli olduğu kaydedilmiştir.		1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765
	1	Serâser ve altınoluk kullanılmıştır.	Şerit ve bükme ile süslenmiştir.		
	1	Telli beldârî denilen kumaştan dikilmiştir.		1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
	1	Beyaz renkli telli çiçekli keremsüd kullanılmıştır.			
	2	Bez üzerine pesend işlemelidir.			
	1	Bez üzerine süzeni işlemelidir.			

<sup>80</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/5, vr.4a; nr.2409/6, vr.3a; nr.2409/8, vr.3b; nr.2409/9, vr.6b; nr.2409/11, vr.5a.

<sup>81</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/2, vr.2b.

<sup>82</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/5, vr.3b; nr.2409/9, vr.6b.

<sup>83</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/3, vr.3b; nr.2409/4, vr.5a, 5b; nr.2409/5, vr.3b; nr.2409/6, vr.3a, 7a; nr.2409/8, vr.3b, 4a; nr.2409/9, vr.3a, 6b, 7a; nr.2409/10, vr.5a; ; nr.2409/11, vr.4a, 4b, 5a; nr.2409/12, vr.5a.

	2	Telli çiçekli keremsüd kumaştan dikilmiştir.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
	1	Çitârî kullanılmıştır.				
	2	Beyaz bez üzerine pesend işlemelidir.				
	2	Telli çiçekli keremsüd kullanılmıştır.				
	1	Beyaz hasse üzerine telli çiçekli süzeni işlemelidir.				
	1	Telli çiçekli keremsüddan dikilmiştir.				
	2	Bu entariler kumaşının ne olduğu belirtilmeyen bir kaftan sökülerek dikilmiştir.				1-29 Zilhicce 1178
Kaftan <sup>84</sup>	1	Düz gezi keremsüd kullanılmıştır.		1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764	
	3	Düz keremsüd kumaştan dikilmiştir.		1-30 Rebi'ülevvel 1178	29 Ağustos-27 Eylül 1764	
	3	Çiçekli keremsüd kullanılmıştır.		1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764	
	2	Telli bütün denilen kumaştan dikilmiştir.				
	1	Altınluk kullanılmıştır.				
	4	Keremsüd, kutnî, buydar? ve beldar kullanılmıştır.		1-30 Cemâziyelevvel 1178	27 Ekim-25 Kasım 1764	
	1	Telli çubuklu kutniden dikilmiştir.		1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764	
	1	Güvez renkli düz zeri kumaş kullanılmıştır.				
	1	Sarı renkli düz gezi keremsüddan dikilmiştir.				
	1	Fıstıkî renkli düz gezi keremsüd kullanılmıştır.				
	1	Telli Halepkârî kullanılmıştır.	Şerit ile tamamlanmıştır.	1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765	
	2	Çiçekli keremsüd kumaştan dikilmiştir.		1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765	
	6	Kumaşın türü belirtilmeksizin çiçekli ve çubuklu oldukları ifade edilmiştir.	Bükme ile süslenmiştir.			
	3	Serâser ve altınluk kullanılmıştır.	Şerit ve bükme kullanılmıştır.			
	1	Beyaz dibâdan dikilmiştir.				
	1	Kapanıçe olduğu belirtilerek beyaz dibâdan dikilmiştir.		1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765	
	1	Turuncu renkli düz keremsüd kullanılmıştır.	Sade düğmelidir. 41 altın düğmelidir.			Bükme tercih edilmiştir.
	1	Telli üstüfe kumaştan dikilmiştir.	Bir inci ile 60 sırma düğmelidir.			
	1	Telli beldârî kullanılmıştır.				
	1	Turuncu renkli düz gezi keremsüddan dikilmiştir.	41 elmas düğme kullanılmıştır.			
	1	Nebâfî düz keremsüd kullanılmıştır.	41 zümrüt düğmelidir.			
	1	Mavi renkli düz keremsüddan dikilmiştir.	41 inci düğme kullanılmıştır.			
	1	Beyaz renkli telli çiçekli keremsüd kullanılmıştır.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
	1	Beyaz bez üzerine pesend işlemelidir.				
	1	Beyaz bez üzerine süzeni işlemelidir.	Bükme tercih edilmiştir.			

<sup>84</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/3, vr.3b; nr.2409/4, vr.5a, 5b; nr.2409/5, vr.3b; nr.2409/6, vr.3a, 7a; nr.2409/8, vr.4a; nr.2409/9, vr.3a, 4b, 7a; nr.2409/10, vr.3b, 4b, 5a; nr.2409/11, vr.2b, 4a, 5a; nr.2409/12, vr.4a.

	1	Hevâi renkli canfes üzerine pesend işlemelidir.				
	1	Çitâri denilen kumaş üzerine işlemelidir.				
	2	Sarı renkli telli zerî kullanılmıştır.				
	2	Beyaz hasse üzerine telli çiçekli süzeni işlemelidir.	Bükme kullanılmıştır.			
	1	Telli zeriden dikilmiştir.				Bükme ile tamamlanmıştır.
Sade beyaz <sup>85</sup>	7	Herhangi bir özellik belirtilmemiştir.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
Sade <sup>86</sup>	5	Hasse olarak adlandırılan kumaştan dikilmiştir.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765	
Biniş <sup>87</sup>	1	Lacivert şalâki softan dikilmiş, iç kısmında sandal kullanılmıştır.		İnci düğme dikilmiştir.	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764
	1	Hüsn-i şâhî şâlî softan dikilmiş, iç kısmında sandal kullanılmıştır.			1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764
	1	Ayva güllü şâlî çuhadan dikilmiş olup iç kısmı dimi sandâlidir.			1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
	1	Şâlî sof kullanılmış, iç kısımları dimi sandâli ve hatâi denilen kumaşlardan dikilmiştir.	Çadırî renklidir.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765
	1		Darçini renklidir.			
	1		Yeşil renklidir.			
	1	Elvan şâlî softan dikilmiş, - muhtemelen iç kısımları içindi dimi sandâli kullanılmıştır.	Lacivert renklidir.	Elmas düğmelidir.		
	1		Turuncu renklidir.	Zümrüt düğme kullanılmıştır.		
	1		Nebâti'dir.			
	1		Mor renklidir.			
	1		Yeşil renklidir.			
1	Şâlî softan dikilmiştir.	Lacivert renklidir.	İnci ve zümrüt düğmeli olup sırma da kullanılmıştır.			
1		Turuncu renklidir.				
Cübbe <sup>88</sup>	2	Lacivert renkli şâlî softan dikilmiş, birinin tırfilli beyaz olduğu belirtilmiştir. İç kısımlarında sandal kullanılmıştır.				
	1	Elmas renkli çuhadan dikilmiştir.	İç kısımlarında sandal kullanılmıştır.		1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
	1	Kayırsı rengi çuhadan dikilmiştir.				
	1	Ayva güllü şâlî çuhadan dikilmiştir. İç kısmında dimi sandâli kullanılmıştır.			1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
	1	Şâlî softan dikilmiştir. İç kısımlarında dimi sandâli ve hatâi kullanılmıştır.	Çadırî renklidir.		1-30 Zilka'de 1178	22 Nisan-21 Mayıs 1765
	1		Darçini renklidir.			
	1		Yeşil renklidir.			
1	Lacivert renklidir.					

<sup>85</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.4a.

<sup>86</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.5a.

<sup>87</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/4, vr.5a; nr.2409/10, vr.4b; nr.2409/11, vr.2b, 5a.

<sup>88</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/6, vr.3a; nr.2409/10, vr.4b; nr.2409/11, vr.2b, 5a.

	1	Elvan şâli softan hazırlanmıştır.	Turuncu renklidir.			
	1		Çâderî renklidir.			
	1		Mor renklidir.			
	1		Yeşil renklidir.			
Ferâce <sup>89</sup>	1	Mevceli softan dikilmiş, ayrıca atlas kullanılmıştır.	Hevâî renklidir.		1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
	1		Mor renklidir.			
Kerrâke <sup>90</sup>	1	İnci şemseli al renkli şâye çuhadan hazırlanmıştır. Ayrıca kemhâ kullanılmıştır.		Üç çift sırma şemse dikilmiştir.	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
	1	Mevceli softan dikilmiş, iç kısımlarında hatâi kullanılmıştır.	Hevâî renklidir.	Elmaslı harç ile süslenmiştir.	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
	1		Mor renklidir.	İncili altın harç dikilmiştir.		
Kaput <sup>91</sup>	1	İnci şemseli al renkli şâye çuhadan dikilmiştir. Ayrıca kemhâ da kullanılmıştır.		Bir çift sırma şemse ile süslenmiştir.	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
Samur kürk <sup>92</sup>	1	Kayırsı rengi çuha ile kaplanmış olan beden kürk için on yedi çift samur paçası, iki parça samur kuyruğu kullanılmıştır.			1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
	1	Sincabi renkli şal ile kaplanmış olan beden kürk için arka şâli kullanıldığı belirtilmiştir.			1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765
	1	Erkân kürk olarak tanımlanan, zaten önceden şehzadeye ait olan kürkün güvez renkli çuha kabı sökülüş ve al renkli Buhurî şal ile kaplanmıştır.			1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765
Samur serhaddî <sup>93</sup>	1	Sırt samur kullanılmış, limonî renkli düz şal ile kaplanmıştır.				
Samur kontuş kürk <sup>94</sup>	1	Yukarıda sözü edilen limonî şal ile kaplı sırt samur serhaddî aynı ay içinde sökülüş, düz şaldan kontuş kap hazırlanarak kaplanmıştır.			1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764
Samur cübbe <sup>95</sup>	1	Sırt samur kullanılmış olup tenzüyî renkli düz şal ile kaplanmıştır.				
Samur nâfesi nîmten <sup>96</sup>	1	Zaten önceden şehzadeye ait olan serhaddî denilen samur nâfesi kürkün şal kabı sökülüş, yerine limonî renkli şal ile kap dikilerek kaplanmıştır.			1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765
Samur kontuş kürk <sup>97</sup>	1	Zaten şehzadeye ait olan kanarya rengi şal ile kaplı samur kontuş kürk yenilenecek kavuniçi renkli Buhurî şal ile kaplanmıştır.			1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
Vaşak nâfesi serhaddî <sup>98</sup>	1	Mor şal ile kaplanmıştır.			1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765
	1	Zaten önceden şehzadeye ait	Sincabi renkli şal kullanılmıştır.			

<sup>89</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>90</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.6b; nr.2409/10, vr.5b.

<sup>91</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.6b.

<sup>92</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3b; nr.2409/7, vr.2b; nr.2409/9, vr.7a.

<sup>93</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.6a.

<sup>94</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.6a.

<sup>95</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.6a.

<sup>96</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.2b.

<sup>97</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3a.

<sup>98</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/8, vr.3b.

Kakum nîmten kürk <sup>99</sup>	1	olan al şal ile kaplı kakum nîmten kürkleri yenilenmiş, düz şal ile kaplanmıştır.	Hüsn-i şâhî şal kullanılmıştır.		1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
	1	Şal ile kaplanmıştır.	Fıstıkî renklidir.			
	1		Güvez rengindedir.			
Kakum serhaddî <sup>100</sup>	1	Mevceli sof ile kaplanmış, ayrıca atlas kullanılmıştır.	Lacivert renklidir.			
	1		Cevizî rengindedir.			
	1		Al renklidir.			
Kakum erkân kürk <sup>101</sup>	1	Al renkli mevceli sof ile kaplanmış, ayrıca atlas kullanılmıştır.				
Serhaddî kabî <sup>102</sup>	1	Fıstıkî renkli düz şaldan dikilmiştir.			1-29 Cemâziyelâhr 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
Kapaniçe kürk kabî <sup>103</sup>	1	Beyaz dibâdan dikilmiş olup yakası için beyaz atlas kullanılmıştır.	Beş çift şark elmaslı şemse kullanılmış, çaptraslara kılâbdan püskül yapılmıştır.		1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
Kavuk <sup>104</sup>	11	Gündüz giymek üzere çuhadan hazırlanmıştır.			1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765
	15				1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765

Tabloda görüldüğü üzere çakşırlar şâlî sof, şâlî çuha, çuha ve ham sof şeklinde tanımlanan ince keçi kılı ile yünden dokunan kumaşlardan dikilmiş, çakşırlara göre sayısı epeyce az olan dizlik olarak adlandırılan giysiler ise sandal denilen ipekli ve pamuklu bir kumaştan ve mervânî bezden hazırlanmıştır. Diğer giysilerin yanında sayısı oldukça az olan içliklerde ise pamuklu dokumalardan fitilli tülbent tercih edilmiştir. Sade ve basit tarzda hazırlandığı anlaşılan bu giysilerin önemli bir kısmı için gerekli olan kumaşlar haremnden gönderilmiş veya hazinede bulunanlar kullanılmıştır.

Kaftanların içine giyilen entarilere biraz daha özen gösterilmiş, bunlar genellikle altınoluk, beldar, çitârî, gezi, keremsûd, kutnî, serâser ve zerî gibi ipekli kumaşlardan dikilmiştir. Ayrıca dokuma ipliğine altın ve gümüş tel katılarak dokunduğu için telli olarak adlandırılan telli beldârî, telli bütün, telli Halepkârî, telli keremsûd denilen kumaşlar kullanılmış, bir kısmı da sade bez üzerine pesend, sûzenî ve telli çiçekli sûzenî işleme yapılan kumaşlardan hazırlanmıştır. Bu kumaşların düz,

<sup>99</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3a, 5a.

<sup>100</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>101</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.6a.

<sup>102</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3b.

<sup>103</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3b.

<sup>104</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.3b; nr.2409/9, vr.7a.

çiçekli, çubuklu, telli ve telli çiçekli çeşitleriyle al, beyaz, güvez ve neffî gibi renkleri tercih edilmiştir. Tüm entariler içinde sadece telli Halepkârî denilen kumaş ile kumaşların en değerlisi olan serâser ve altınoluktan dikilen entariler şerit ve bükme ile süslenmiş, telli Halepkârî entari Şab'an 1178/24 Ocak-21 Şubat 1765 ayında dikildiği<sup>105</sup> için Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ayına hazırlık yapıldığı düşünülmüştür. Serâser ve altınoluk kullanılarak dikilen entari de Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ayında dikildiği için<sup>106</sup> Ramazan Bayramı'na özel olarak hazırlanmış olması ihtimal dahilindedir. Diğer giysilerde olduğu gibi diktirilen entarilerin önemli bir kısmının kumaşı, çoğunluğu haremden birkaçı da mabeynden gönderilmiş, hatta Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında III. Mustafa'ya ait bir entari sökülerek astarından şehzade için bir entari dikilmiştir.<sup>107</sup> Ayrıca Zilhicce 1178/22 Mayıs-19 Haziran 1765 ayında kime ait olduğu belirtilmeyen bir kaftan bozularak şehzadeye iki entari dikildiği kaydedilmiştir.<sup>108</sup>

Üst giysisi olan kaftanlar da birkaçı dışında genellikle entarilerde kullanılan kumaşlardan dikilmiş, bunlar için altınoluk, beldar, canfes, çitârî, dîbâ, gezi, keremsûd, kutnî, serâser, üstüfe ve zerî denilen ipekli kumaşlar tercih edilmiştir. Ayrıca önüne telli ifadesi getirilerek beldârî, bütün, Halepkârî, keremsûd, kutnî, üstüfe, zerî gibi isimlerle anılan altın ve gümüş tel içeren kumaşlar kullanılmış, bazı kaftanlar da üzerine pesend, sûzenî ve telli çiçekli sûzenî işleme yapılan kumaşlardan hazırlanmıştır. Bahsedilen kumaşların düz olanları yanında çiçekli, çubuklu, telli çiçekli ve telli çubuklu çeşitleriyle beyaz, fıstıkî, güvez, hevâî, mavi, nebâtî, sarı ve turuncu renkleri kullanılmıştır. Aslında Ek III ilâ Ek XIII'te yer alan tablolardan görüleceği üzere genellikle entari diktirildiğinde kaftan da diktirilmiş ve çoğunlukla aynı kumaşlar tercih edilmiştir. Ancak dış giysisi olmaları nedeniyle kaftanların süslemelerine özen gösterilmiş, kullanılan aksesuarlarla daha gösterişli hale getirilmiştir. Değerlendirilen defterlerden elde edilen verilere göre kaftanların süslemesinde bükme, şerit veya her ikisi birden kullanılmış, ayrıca altın, elmas, inci, zümrüt ve sırma düğmeler dikilerek kaftanların gösterişi artırılmıştır. Tıpkı telli

<sup>105</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/8, vr.4a.

<sup>106</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/9, vr.7a.

<sup>107</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5a.

<sup>108</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/12, vr.5a.

Halepkârî kumaştan hazırlanan entaride olduğu gibi aynı kumaştan dikilen kaftan şerit ile süslenmiş, bunun da Şab'an 1178/24 Ocak-21 Şubat 1765 ayında dikilmesi sebebiyle<sup>109</sup> Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ayı için hazırlandığı tahmin edilmiştir. Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ayında dikilen altı kaftanda bükme tercih edilmiş, yine aynı zamanda serâser ve altınoluktan hazırlanan üç kaftan şerit ve bükmeyle zenginleştirilmiştir.<sup>110</sup> Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında hazırlanan kaftanların ikisi bükme ile süslenmiş, bunlardan birine kırk bir altın düğme dikilmiştir. Aynı dönemde bir kaftanın düğmeleri bir inci ile altmış sırmadan hazırlanmış,<sup>111</sup> sonraki ay olan Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765'te ise dikilen on iki kaftanın üçünde kırk birer adet elmas, inci ve zümrüt düğme kullanılmıştır. Yine aynı ayda dikilen kaftanların altı tanesi bükme ile tamamlanmıştır.<sup>112</sup> Yılın son ayında yani Zilhicce 1178/22 Mayıs-19 Haziran 1765'te dikilen bir kaftan da bükme kullanılarak sadelikten kurtarılmıştır.<sup>113</sup> Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765 ayında diğer aylara göre daha çok ve daha gösterişli kaftanın hazırlanması<sup>114</sup> Kurban Bayramı'na hazırlık yapıldığını veya törenlerde giyilmesi için diktirildiklerini düşündürmüştür. Tüm kaftanlar için kullanılan kumaşların büyük çoğunluğu haremnden, az bir kısmı ise mabeynden gönderilmiştir. Ayrıca Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında III. Mustafa'ya ait düz keremsûd kaftan sökülerek şehzade için iki kaftan dikilmiş, bunlardan biri yukarıda bahsedilen kırk bir altın düğme ve bükme ile bezenmiştir. Yine aynı ay içinde III. Mustafa'nın bir entarisi bozulup astarından yukarıda belirtilen entari ile bir kaftan dikilmiştir.<sup>115</sup> Bunların yanında altın, elmas, inci ve zümrüt düğmelerin tamamı haremnden verilmiştir.<sup>116</sup>

Dış giysilerden olan biniş ve cübbeler, entari ve kaftanların aksine çuha, şalâkî sof, şâlî çuha, şâlî sof gibi yünlü kumaşlardan hazırlanmış, iç kısımlarında dimi sandâlî, hatâî, sandal gibi pamuklu, ipekli veya hem pamuklu hem de ipekli kumaşlar

<sup>109</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/8, vr.4a.

<sup>110</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/9, vr.4b, 7a.

<sup>111</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.4b, 5a.

<sup>112</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/11, vr.2b, 4a, 5a.

<sup>113</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/12, vr.4a.

<sup>114</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/11, vr.2b, 4a, 5a.

<sup>115</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.4b, 5a.

<sup>116</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.4b; nr.2409/11, vr.2b. III. Selim'in çocukluk dönemine ait bir kaftan örneği tespit edilememiş olmakla beraber fikir vermesi düşüncesiyle Topkapı Sarayı Müzesi Seferli Koğuşu'nda sergilenen ve muhtemelen III. Selim tarafından padişahlık döneminde kullanılan, ipekli ve pamuklu kumaştan hazırlanan tören kaftanı görseli Ek XVI'da verilmiştir.



kullanılmıştır. Bunlar için ayva güllü ve elvan denilen desenlerle çâderî, çadırî, darçmî, elmas, kayısı, lacivert, mor, nebâtî, turuncu, yeşil gibi renkler tercih edilmiştir. Entarilerle kaftanlarda olduğu gibi genellikle biniş ve cübbe de aynı zamanlarda diktirilmiş, aynı kumaşların kullanımına özen gösterilmiştir. Bu giyeceklerin ipeklilerden dikilen kaftanların yanında yünlü üst giysilerine olan ihtiyaç nedeniyle hazırlandıkları tahmin edilmektedir. Herhangi bir aksesuarı bulunmayan cübbelerin dışında binişlerde, -kaftanlar kadar olmamakla birlikte- süslemeye önem verilmiş, bunlar elmas, inci ve zümrüt düğme ile sırma kullanılarak zenginleştirilmiştir. Sayıları hakkında bilgi bulunmayan bu değerli taşlardan hazırlanan düğmeleri olan binişlerden, inci düğmeli bir tanesi Safer 1178/31 Temmuz-28 Ağustos 1764 ayında, elmas ve inci düğmeli iki biniş ile zümrüt düğmeli diğer iki biniş Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765 ayı içerisinde dikilmiştir. Bunlardan inci ve zümrüt düğmeleri olan iki tanesi ayrıca sırma ile süslenmiştir.<sup>117</sup> Gerek binişler gerekse cübbelerde kullanılan kumaşların çoğu haremden gönderilmiş, sadece içlerini kaplamak için gerekli olanların bir kısmının satın alındığı tespit edilmiştir.

Biniş ve cübbeler gibi yünlü kumaştan hazırlanan iki ferâce Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında haremden gönderilen mevceli denilen dalgalı sof ile satın alınan atlastan dikilmiştir. Mor ve hevâî olarak tanımlanan iki renkte hazırlanan bu giysilerin başka bir özelliği belirtilmemiştir.<sup>118</sup>

Diğer giysilere göre sayıca az olan, bir çeşit cübbe olarak tanımlanan kerrâkelerle kaput, mevceli sof ve sâye çuha gibi yünlü kumaşlardan hazırlanmış, iki kerrâkenin iç kısmında ipeklilerden hatâî, bir kerrâke ve kaputta ayrıca ağır ipeklilerden olan kemhâ kullanılmıştır. Cemâziyelâhır 1178/26 Kasım-24 Aralık 1764 ayında inci şemseli al sâye çuha ile kemhâdan dikilen bir kerrâke ve bir kaput dört çift sırma şemseyle hazırlanmış, bunların üç çifti kerrâkenin, bir çifti de kaputun süsü olmuştur.<sup>119</sup> Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında softan dikilen ve kumaşları haremden gönderilen diğer iki kerrâkenin hevâî renkli olanı elmaslı harç, mor olanı ise incili altın harç ile süslenmiştir.<sup>120</sup>

<sup>117</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.2b; nr.2409/11, vr.5a.

<sup>118</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>119</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.6b.

<sup>120</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.5b.

Şehzade için birbirinden farklı bezemelerle hazırlanan üst giysileri arasında samur, vaşak ve kakum gibi hayvanların postlarının çeşitli kısımlarından dikilen, boyu kısa veya uzun olan, dar kollu ya da bol yenli olarak farklı şekillerde tasarlanan, dolayısıyla değişik isimlerle anılan kürkler de bulunmaktadır. Değerli kabul edilen, devlet adamlarına mahsus olan ve başkaları tarafından giyilmesi yasaklanan bu kürklerden<sup>121</sup> bir yıl içinde şehzadeye -bazısı önceden var olmakla birlikte- on yedi adet kürk hazırlanmış, bunların sekizinde samur, birinde vaşak, sekiz tanesinde de kakum postu kullanılmıştır. Bu kürklerin altı tanesi zaten şehzade tarafından kullanılan kürkler olup kaplandıkları kumaşlar, birkaçında da kürkler değiştirilerek yenilenmiştir. Örneğin; Rebi‘ülâhır 1178/28 Eylül-26 Ekim 1764 ayında hazırlanmış olan samur serhaddî denilen kürkün kabı aynı ay içinde değiştirilmiş, düz şaldan kontuş kap dikilmiştir.<sup>122</sup> Receb 1178/25 Aralık 1764-23 Ocak 1765 ayında yine serhaddî samur nâfesi kürkün şal kabı sökülmüş, limonî renkli bir şal ile kaplanarak nîmten haline dönüştürülmüştür.<sup>123</sup> Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765'te erkân kürk olarak adlandırılan samur kürkün kabı değiştirilmiş, al renkli Buhurî denilen şal ile kaplanmıştır.<sup>124</sup> Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında ise samur kontuş kürk yenilerek kabında değişiklik yapılmıştır. Keza aynı ayda iki tane kakum nîmten kürk yenilenmiş, kaplandıkları kumaşları da değiştirilmiştir.<sup>125</sup> Bunların dışında kalanlar yeni hazırlanmış, belirtilen hayvanların kuyruğu, nâfe denilen karın bölgesi, paçası ve sırtı kullanılmıştır. Bu kürklerin dış kısımları atlas, Buhurî şal, çuha, hüsn-i şâhî, mevceli sof, şal ve şâlî gibi kumaşlarla kaplanmış, sözü edilen kaplar al, cevizî, fıstıkî, güvez, kavuniçi, kayısı, lacivert, limonî, mor, sincabî ve tenzûyî biçiminde tanımlanan renklerden hazırlanmıştır. Beden kürk, erkân kürk, cübbe, kontuş, nîmten ve serhaddî denilen farklı modellerde hazırlanan bu giysiler için gerekli olan kumaşlarla kürklerin önemli bir kısmı haremde ve hazineden temin edilmiş, hatta Receb 1178/25 Aralık 1764-23 Ocak 1765 ayında Mihrimah Sultan'a ait kürklerden biri sincabî renkli şal ile kaplanarak şehzadenin kullanımına verilmiştir.<sup>126</sup>

<sup>121</sup> F. Karaca, *a.g.m.*, s.569; B. İpşirli Argit, *a.g.m.*, s.246.

<sup>122</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/4, vr.6a.

<sup>123</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/7, vr.2b.

<sup>124</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/9, vr.7a.

<sup>125</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/10, vr.3a.

<sup>126</sup> BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/7, vr.2b.

Yukarıda bahsedildiği gibi kürk denilen tüylü kısım giysinin iç tarafında kullanıldığı için kürkün dışında kalan ve asıl görünen taraf oldukça önemsenmiş, bu nedenle kürkün kalitesine ve kullanılış amacına uygun kumaşlarla kaplanmıştır. Nitekim belirtildiği üzere Şehzade Selim'e dikilen kürkler de aynı şekilde hazırlanmıştır. İncelenen defterlerde şehzadenin giysileri arasında kürklerin kaplanmasıyla kullanılmak amacıyla dikilmiş iki ayrı kaba rastlanmıştır. Bunlardan biri serhaddî kabı olup diğerlerinden farklı değildir. Ancak Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ayında hazırlanmış olan kap oldukça özeldir ki zaten kapaniçe kürk kabı şeklinde kaydedilmiştir. Tören kıyafeti olarak dikildiği düşünülen bu kap için beyaz dîbâ ve atlas tercih edilmiş, çaptraslara kılabledan püskül yapılarak üzeri I. Mahmud'un mor çuha kaplı siyah tilkiden hazırlanmış olan kürkündeki beş çift şark elmaslı şemse ile süslenmiştir.<sup>127</sup>

Büyüklerin kıyafetleri gibi özenle hazırlandığı anlaşılan bu giysilerden başka şehzadeye Receb 1178/25 Aralık 1764-23 Ocak 1765 ile Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 aylarında kavuk da hazırlanmış, bunlar gündüzlük kavuk olup çuhadan yaptırılmıştır. Kullanılan kumaşın bir kısmı saraydan temin edilmekle birlikte çoğu satın alınmıştır.<sup>128</sup>

### III. Şehzade Selim'in Diğer Eşyaları

1178/1764-1765 yılında Selim için hazırlanan giysilerden başka şehzadeye farklı eşyaların da verildiği tespit edilmiş, bunların tamamı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

**Tablo III**  
**1 Safer-29 Zilhicce 1178/31 Temmuz 1764-19 Haziran 1765 Döneminde**  
**Şehzade Selim İçin Hazırlanan Diğer Eşyalar**

Eşyanın Adı	Adedi	Özellikleri	Hazırlandığı/Verildiği Ay	
			Hicri	Miladi
Kuzu zinciri? <sup>129</sup>	1	Gümüşten hazırlanmıştır.	1-29 Safer 1178	31 Temmuz-28 Ağustos 1764
Kadife <sup>130</sup>		Al renkli olup düzdür.	1-30 Rebi'ülevvel 1178	29 Ağustos-27 Eylül 1764
	1	Lacivert kadifeden yapılmış olan küçük boyuttaki okluğun üzeri inci		

<sup>127</sup> BOA, *TSMA*, d., 2409/6, vr.3b; nr.2409/10, vr.3b.

<sup>128</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.3b; nr.2409/9, vr.7a.

<sup>129</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.4a.

<sup>130</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/3, vr.4a.

Tirkeş <sup>131</sup>		ve zümrütlerle bezenmiştir. Ayrıca bir başka okluk ile birlikte kaydedilmiştir.	1-29 Rebi'ülâhır 1178	28 Eylül-26 Ekim 1764
Şemsiye kılıfı <sup>132</sup>	1	Sâye çuhadan yapılan kılıf için şerit de kullanılmıştır.		
Düğme <sup>133</sup>	43	Haremden gönderilen zümrütten hazırlanmış, altın da kullanılmıştır.		
Bohça <sup>134</sup>	2	İç kısımlarında beyaz dimi sandâli kullanılan bohçaların biri edna olduğu ifade edilen Acem tomarından diğeri kemhâ Acem tomarından hazırlanmıştır.	1-29 Cemâziyelâhır 1178	26 Kasım-24 Aralık 1764
Şal <sup>135</sup>		Turuncu renkli olan şal hazineden temin edilmiştir.		
Buhurî şal <sup>136</sup>				
Kese <sup>137</sup>		Kırmızı çuhadan hazırlanmıştır.		
Kadife <sup>138</sup>	1	Som telli olduğu belirtilmiştir.		
Asâ <sup>139</sup>	2	Daha önceden var olduğu anlaşılan bu asâlar tamir ettirilmiştir.	1-30 Receb 1178	25 Aralık 1764-23 Ocak 1765
Billur avize <sup>140</sup>	1	İçinin şüküfeli/çiçekli olduğu belirtilen avize satın alınmıştır.		
Buhurî şal <sup>141</sup>	1	Serhaddî yaptırmak amacıyla boyanmıştır.	1-29 Şab'an 1178	24 Ocak-21 Şubat 1765
Kitap <sup>142</sup>	1	Arapça ile ilgili olduğu tahmin edilen Musavver Cem'u'l-Cevâmî' isimli eser <sup>143</sup> şehzadeye verilmiştir.	1-30 Ramazan 1178	22 Şubat-23 Mart 1765
Yüzük <sup>144</sup>	2	III. Mustafa'ya ait olan yüzükler bozularak altınlarıyla biri elmas, diğeri yakut olmak üzere iki yüzük hazırlanmıştır.		
Asâ <sup>145</sup>	3	İkisi zaten şehzadeye ait olan asâlar tamir edilmiş, bir tanesi de yeni yapılmıştır.	1-29 Şevval 1178	24 Mart-21 Nisan 1765
Çetr <sup>146</sup>	1	Cibinlik olduğu zannedilen bu eşya güvez renkli olup astarlıdır.		
Nihâlî <sup>147</sup>	1	Yer yaygısı olduğu düşünülen, elvan serâser kebir nihâlî olarak	1-30 Zilka'de 1178	

<sup>131</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.4b.

<sup>132</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.5b.

<sup>133</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.5b.

<sup>134</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3a.

<sup>135</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3a.

<sup>136</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.3b.

<sup>137</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/6, vr.6b.

<sup>138</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.2b.

<sup>139</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.3a.

<sup>140</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/7, vr.4a.

<sup>141</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/8, vr.4a.

<sup>142</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/9, vr.3b.

<sup>143</sup> Eser hakkında bkz. Mehmet Reşit Özbalıkcı, "Cem'u'l-Cevâmî", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.345.

<sup>144</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.3b.

<sup>145</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.4b.

<sup>146</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/10, vr.6a.

<sup>147</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/11, vr.3a. Çeşitli sözlüklerde ve çalışmalarda döşemelik, halı, kilim, döşek örtüsü olarak tanımlanan (Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, S.5-6, (1966), s.477; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.693; Barış Dağlı, *Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),

		tanımlanan bu örtü hazine tarafından yaptırılmıştır.		22 Nisan-21 Mayıs 1765
Çizme kesesi <sup>148</sup>	4	Atlastan hazırlanmış olup güvez renklidir.	1-29 Zilhicce 1178	22 Mayıs-19 Haziran 1765

Görüldüğü gibi ikinci aydan itibaren yılın sonuna kadar şehzadeye verilen, - yaptırılan, diktirilen, satın alınan kısacası tahsis edilen- eşyalar tabloda kronolojik olarak listelenmiştir. Bunların arasında ölçüleri belirtilmeyen iki parça kadife, iki parça Buhurî şal ve şal olarak kaydedilmiş olan farklı özelliklerde ve renklerde kumaşlar mevcuttur ki Selim'e gelecekte hazırlanacak kıyafetler için ayrıldığı zannedilmektedir. Nitekim birinin serhaddî yaptırmak maksadıyla boyandığı belirtilmiştir.

Bohça, kese gibi eşyaların giyeceklerin korunmasında, keza açıkça çizme kesesi olarak kaydedilen torbaların ise çizmelerin saklanmasında kullanılmak üzere hazırlandıkları düşünülmektedir. Bohçalardan biri ile çizme keseleri kemhâ ve atlastan dikilerek diğerlerinden daha özenli hazırlanmıştır. Yatağının etrafını ve üzerini örtmek için yaptırıldığı yani cibinlik olduğu tahmin edilen bir örtü ile odasına yaymak amacıyla en değerli kumaş olan serâserden hazırlanan bir yaygı da şehzadeye hazırlananlar arasındadır. Ayrıca bir avize odasının aydınlatılmasında kullanılması için satın alınmıştır.

Bunların dışında bir şemsiye kılıfı ile gümüşten zincir yaptırılmış, okluk olarak kullanılan, hazineye mevcut olan üzeri inci ve zümrütlerle süslenmiş bir mahfaza da şehzade için hazırlanmıştır.<sup>149</sup> Aslında o dönemde daha üç yaşı bile dolmamışken

---

İstanbul 2007, s.205; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.98; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s.518; Şükriye Pınar Özyalvaç, *İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s.624; C. Görür, *a.g.t.*, s.52, 59, 60; B. Ersöz, *a.g.t.*, s.47) bu eşyanın tam olarak neyi ifade ettiği anlaşılammış olmakla birlikte şehzadenin odasına veya yatağına yaymak amacıyla hazırlanmış halı, kilim gibi yer yaygısı ya da yatak örtüsü olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Hülya Tezcan, "Osmanlı Sarayı İçin Dokunmuş Yer Yaygıları", *Arış Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi*, S.5, (2011), s.120-127, künyeli makalede, Topkapı Sarayı koleksiyonunda ipekle dokunmuş yer yaygılarının bulunduğu, halı ve kilime nazaran daha ince oldukları için altına kaliteli Mısır hasır serilerek kullanıldığı ifade edilmiştir. Ancak yine Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Kumaş Koleksiyonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.33'te, serâserin sarayda daha çok hil'at yani üst kaftanı olarak kullanıldığı, bunun yanında taht döşemesiyle şehzade yorganları için de tercih edildiği belirtilmiştir ki bu nedenle şehzadeye serâserden hazırlanmış olan örtünün yer yaygısından ziyade yorgan ya da yatak örtüsü olduğu düşünülebilir. Ancak ilgili defterde "*Necâbetlü Sultan Selim Hazretlerinin odasına ferş olunmak için ...*" yaptırıldığı ve büyük olduğu (BOA, *T SMA, d.*, nr.2409/11, vr.3a) ifade edildiğinden nihâl denilen bu eşyanın yer yaygısı olma ihtimali daha kuvvetli görünmektedir.

<sup>148</sup> BOA, *T SMA, d.*, nr.2409/12, vr.3b.

<sup>149</sup> Selim'in belirtilen eşyalarıyla veya çocukluk döneminde sahip olduklarıyla ilgili herhangi bir görsel bulunmamakla birlikte örnek olması maksadıyla günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Seferli Koğuşu'nda sergilenen altın, elmas, inci ve zümrütten hazırlanmış olan bir tespih ile padişahlığı döneminde bu tespihi kullandığını gösteren portrenin görselleri Ek XVII'de verilmiştir.

Selim'in okçulukla meşgul olmaya başlaması gelecekte bu alandaki başarıları için zemin hazırlamıştır.

Sarayın kuyumcuları tarafından değerli taşlardan hazırlanan iki yüzük ile giysilerinde kullanılması maksadıyla yaptırılan düğmeler Selim'in eşyaları arasında yer almaktadır. Yüzükler için babasına ait olan yüzükler bozulmuş ve biri elmas, diğeri yakut taşlı iki altın yüzük yaptırılmıştır. Haremden gönderilen zümrüitten de kırk üç adet düğme hazırlanmıştır ki bu düğmelerin Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765 ayında dikilen kaftan ile binişte veya her ikisinde birden kullanılmış olması ihtimal dahilindedir.

Tüm bunlardan başka şehzadeye Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ayında muhtemelen eğitim hayatına başlangıç olması maksadıyla Arapça öğrenimiyle ilgili olduğu zannedilen *Musavver Cem'ü'l-Cevâmi'* isimli kitap verilmiş, bu şekilde erken dönemde okuma-yazmaya, hatta dil öğrenmeye ısındırılmaya çalışılmıştır. Aslında iki yaşını doldurmuş sultanlara ve şehzadelere kitap gönderilerek ilgilerine sunulması âdettendir. Nitekim Selim'in kız kardeşlerinden biri olan Beyhan Sultan'a da iki yaşındayken kitaplar gönderilmiş, onunla 1767 yılının Eylül ayında Şehzade Selim de dahil olmak üzere Şah, Mihrişah sultanlarla Şehzade Mehmed'e beşer cilt olmak üzere *Musavver Hamse-i Nizâmî* ile *Musavver Şâhnâme* verilmiştir.<sup>150</sup> Sultanlarla şehzadelerin henüz çok küçük olmaları nedeniyle bu kitapların ilgilerini çekmesi amacıyla özellikle tasvirli yani resimli halleri gönderilmiştir.

Son olarak şehzadenin şahsına ait eşyaları arasında bulunan iki asâsından söz edilebilir ki bu dönemde asâlar iki defa tamir edilmiş, ilave olarak bir tane de yeni yaptırılmıştır. Bu asâlar oyun maksadıyla kullanılmışsa bir yıl içinde iki kez onarılmaları bundan olmalıdır.

### **Sonuç**

Bu çalışmada 1178/1764-1765 yılına ait Ceyb-i Hümâyûn ve Harc-ı Hassa defterlerinde yer alan verilerden, o dönemde henüz üç yaşındaki Şehzade Selim ile ilgili olanlar değerlendirilmiş, elde edilen bulgular ayrıntılı olarak anlatılmaya gayret edilmiştir. Selim'in erken çocukluk dönemine denk gelen bu yılda çoğu giyecek olmak üzere başka bazı eşyalar da hazırlanmış ve kullanımına verilmiştir. Dönemin giyim

---

<sup>150</sup> B. Ersöz, *a.g.t.*, s.59.

anlayışını yansıtan fakat hanedana mensubiyeti nedeniyle saray kıyafetleri olarak nitelenen tarzda hazırlanan bu giysilerin özellikle dış giyime ait olanları oldukça özenli ve gösterişlidir. Ancak belirtilmelidir ki gerek bu giysiler gerekse şehzadeye hazırlanan diğer eşyalar için gerekli olan kumaşların, kürklerin, değerli madenlerle taşların ve başka bazı malzemenin önemli bir kısmı satın alınmaktan çok metinde yer yer bahsedildiği gibi haremden, mabeynden veya hazineden gönderilmiştir. Bunun yanında hanedan mensuplarının ya da padişah babanın daha önce kullanmış olduğu kıyafetlerle eşyaların sökülmesi veya bozularak yeniden tasarlanmasıyla da giysiler ve çeşitli eşyalar hazırlanmıştır. Bu durum aslında sadece Şehzade Selim için hazırlananlarla ilgili olmayıp israfı önlemek amacıyla benimsenmiş olan genel bir tutumdur. Nitekim 1178/1764-1765 yılında, o dönemde hayatta olan Selim'in iki kız kardeşi için de aynı uygulamanın geçerli olduğu görülmüş, gerekli kumaşlarla diğer eşyalarda kullanılan materyalin çoğunun sarayın farklı birimlerinden verildiği tespit edilmiştir. Keza 1766 yılının başında dünyaya gelen Selim'in diğer kız kardeşi Beyhan Sultan'a hazırlananlarda da benzer şekilde hareket edilmiştir.<sup>151</sup>

1178/1764-1765 yılı verileri arasında şehzadenin kız kardeşleri olan Şah ve Mihrişah sultanlarla ilgili kayıtların bulunması şehzadeye hazırlananlarla sultanlar için diktirilen veya yaptırılanların karşılaştırılmasına imkân sağlamıştır. O dönemde Selim tek şehzade olduğu için acaba farklı bir muamele görmüş müdür, sorusuna cevap aramak için iki sultana ait giysilerle eşyalar gözden geçirilmiştir. Tüm verileri burada değerlendirmek mümkün olmadığından üst giyime ait olan birkaç giysi ile değerli taşlarla bezenmiş bazı eşyalar üzerinden bilgi aktarmanın yeterli olacağı ve fikir vereceği düşünülmüştür. Buna göre Şah Sultan'a ait altmış adet entari, üç hırka, bir kaput ve bir tilki, yedi samur, iki de kakum olmak üzere on tane kürk diktirildiği tespit edilmiştir. Şah Sultan ile Selim'den daha küçük olan Mihrişah için ise elli iki entari, dört hırka, bir cübbe, üç biniş, iki kaput ve iki samur, bir vaşak, üç tanesi kakum olan altı kürk hazırlandığı görülmüştür. Üstelik her iki sultanın kıyafetlerinin neredeyse tamamının şerit ve bükmelerle süslendiği saptanmıştır. Selim'in giysilerine göre sayı bakımından daha az olmakla birlikte sultanların kıyafetlerinin de önemsendiği ve özenle hazırlandığı kayıtlara yansımıştır. Hatta giysilerde kullanılan kumaşlarla

---

<sup>151</sup> B. Ersöz, *a.g.t.*, s.64, 66.

kürklerin genellikle Selim'in kıyafetlerinde kullanılan kumaşlar ve kürklerle aynı olduğu fark edilmiştir. Sadece Selim için diktirilen bazı kaftanların oldukça süslü olması, değerli maden ve taşlardan düğmeleri ile bezemelerinin bulunması dışında herhangi bir ayırım yapılmadığı görülmüştür. Ancak bu durumun Mihrişah Sultan için olmasa bile Şah Sultan için başka şekilde telafi edildiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Nitekim Selim'in giysilerinde kullanılan altın, elmas, inci ve zümrüde karşın Zilhicce 1178/22 Mayıs-19 Haziran 1765 ayında Şah Sultan'a hazineden verilen Kur'an-ı Kerim ile kabının<sup>152</sup> ve aynaların<sup>153</sup> -sayıca çok daha fazla değerli taş ile zengin süslemelerinin olduğu tespit edilmiştir. Muhtemelen Mihrişah Sultan, Şah sultan'a göre daha küçük olduğu için onun eşyaları arasında mücevherli bir altın bıçak<sup>154</sup> dışında başka kıymetli eşyaya rastlanmamıştır. 10 Aralık 1762 tarihinde dünyaya gelen ve henüz iki yaşını doldurmamış olan Mihrişah Sultan'a Rebi'ülâhır 1178/28 Eylül-26 Ekim 1764 ayında verilen bu bıçak gibi Şah Sultan'a da bir tane takdim edilmiştir.<sup>155</sup> Aslında Rebi'ülâhır 1178/28 Eylül-26 Ekim 1764'te Selim'e mücevherli tirkeş verildiğinde hazineden temin edilen farklı süslemeleri olan bu bıçaklar da sultanlara teslim edilmiştir.<sup>156</sup>

Sözü edilen verilere dayanarak Selim'den sekiz ay kadar büyük olan Şah Sultan ile bir yaş kadar küçük Mihrişah Sultan'ın şehzadeden ayrı bir muameleye tâbi tutulmadıklarını belirtmek gerekir. Bu yargıyı pekiştiren bir başka durum çocuklar için diktirilen ayakkabılar ve terliklerdir. III. Mustafa kendisi için çeşitli ayakkabılar diktirirken çocuklarına da hazırlatmış ve çocuklar için yaptırılan ayakkabılarla terlikler defterlere üç ayda bir, üç ayı kapsayacak şekilde toplu olarak yazılmıştır. Başka bir deyişle hangi çocuğa hangi ayakkabı veya terliğin yaptırıldığı belirtilmeyip ayakkabı

---

<sup>152</sup> Ahmed bin Muhammed hattıyla yazılmış olan Kur'an-ı Kerim'in cildinde otuz iki hurda elmas ve on sekiz damla yakut bulunduğu belirtilmiş, ayrıca şemselerinin mineli, müşebbek yani kafes gibi örülmüş altın ciltli olduğu ifade edilmiştir. Mushafın kesesinin de iki yakut ve doksan sekiz elmas ile süslü olduğu kayda geçirilmiştir. Bkz. BOA, *TSMA*, d., nr.2409/12, vr.5a.

<sup>153</sup> Kapaklı ve yuvarlak olan aynalardan biri sarı serâser üzerine yerleştirilen yüz iki hurda elmas, yakut, zümrüt ve inci ile süslenmiş, diğeri ise sarı arakçin üzerine döşenen dört yüz yirmi altı elmas, beş yüz otuz dokuz yakut, yirmi beş zümrüt, dört yüz yirmi dört edna olduğu belirtilen inci ile bezenmiştir. Bkz. BOA, *TSMA*, d., nr.2409/12, vr.5a.

<sup>154</sup> Kabzasıyla kını yeşil mineli olan altın bıçağın küçük ve orta boyutta yetmiş altı elmas, altı kırmızı yakut ile süslü olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.4b.

<sup>155</sup> Şah Sultan'a verilen altın bıçağın zemininin mor minekârî olduğu, kabzasıyla kınının elli yedi hurda elmas, bir zümrüt ve üç yakutla bezendiği ifade edilmiştir. Bkz. BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.4b.

<sup>156</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/4, vr.4b.



ya da terliğin türü yazılmış ve bunlardan kaçar tane hazırlandığı ifade edilmiştir.<sup>157</sup> Veriler kişiye özel olmadığı için bu çalışmada Selim'e ait olanlara yer verilememiş, her bir ayakkabı çeşidine dair toplam sayı verilmesi nedeniyle Selim'in ayakkabı ve terliklerinin sayısı belirlenememiştir. Aslında toplamların üçte biri, bir çocuğa diktirilenlerin sayısını verebilir, ancak ayakkabılarla terliklerin eşit dağıtılıp dağıtılmadığı konusunda net bilgi olmadığı için hesaplama yoluna gidilmemiştir.

Son söz olarak saraydaki gündelik hayattan bir kesitin sunulduğu bu çalışmada giysileriyle eşyaları değerlendirilen Şehzade Selim örneğinde sarayın çocuklarına gösterilen özen resmedilmiştir. Dünyaya geldikleri andan itibaren sadece Selim'e değil kız kardeşlerine de özel önem verildiği, rengarenk süslü kıyafetler giydirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli eşyaların temin edildiği ya da çoğu önceden mevcut olanların elden geçirilerek veya olduğu gibi kullanılması için tahsis edildiği görülmüştür. Giysilerle eşyalarda özel dokunan hatta içinde altın ve gümüş teller bulunan kumaşların, değerli kürklerle madenlerin ve de taşların kullanılması hiç şüphesiz saraya mensubiyetin önemli bir göstergesidir.

### **Kaynakça**

#### **Arşiv Kaynakları**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA, d.)*, nr.2409/2, vr.2b, 3b, 4a; nr.2409/3, vr.3b, 4a; nr.2409/4, vr.4b, 5a, 5b, 6a; nr.2409/5, vr.3b, 4a; nr.2409/6, vr.3a, 3b, 6b, 7a; nr.2409/7, vr.2b, 3a, 3b, 4a; nr.2409/8, vr.3b, 4a; nr.2409/9, vr.3a, 3b, 4b, 6b, 7a,7b; nr.2409/10, vr.3a, 3b, 4b, 5a, 5b, 6a; nr.2409/11, vr.2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a; nr.2409/12, vr.2a, 3b, 4a, 5a.

#### **Araştırma ve İnceleme Eserleri**

Acar, Şinasi-Z. Metin Ateş, "Gez Uzunluğu Ne Kadardı?", *Yapı*, S.330, (Mayıs 2009), s.60-64.

Acar, M. Şinasi, *Osmanlı'da Sportif Atıcılık Nişan Taşları*, Yem Yayın, İstanbul 2013.

Acar, Şinasi, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesnelere*, Yem Yayın, İstanbul 2015.

<sup>157</sup> Rebi'ülevvel 1178/29 Ağustos-27 Eylül 1764, Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ve Zilhicce 1178/22 Mayıs-19 Haziran 1765 aylarına ait veriler arasında bulunan ayakkabılarla terliklerin bilgileri "*Necâbetlî Sultan Selim ve ismetli sultanân hazerâtı için ...*" denilerek kaydedilmiştir. Şehzadenin adı sadece Cemâziyelâhır 1178/26 Kasım-24 Aralık 1764'te yer alan verilerde geçmemiş, ayakkabıların sadece sultanlara yaptırıldığı ifade edilmiştir. Rebi'ülevvel 1178/29 Ağustos-27 Eylül 1764 ayında kaydedilen ayakkabılarla terliklerin aynı zamanda Muharrem 1178/1-30 Temmuz 1764 ve Safer 1178/31 Temmuz-28 Ağustos 1764 aylarında diktirilenleri kapsadığı, keza Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 ayı kayıtlarının Receb 1178/25 Aralık 1764-23 Ocak 1765 ayı ile Şab'an 1178/24 Ocak-21 Şubat 1765 ayında yaptırılanları, Zilhicce 1178/22 Mayıs-19 Haziran 1765 ayında kaydedilmiş olanların ise Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 ile Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765 döneminde yaptırılan ayakkabılarla terlikleri içerdiği belirtilmiştir. Bkz. BOA, *TSMA, d.*, nr.2409/3, vr.5b; nr.2409/9, vr.7b; nr.2409/12, vr.5b. Bu veriler Ek XVIII-Ek XX'de listelenmiştir.

- Adıbelli, Kemal, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Saray Dokümanlarının Günümüzde Kullanımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- Ağca Diker, Sevgi, *Has Oda ve Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2019.
- Ağca Diker, Sevgi, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.
- Aksın Çevik, Ayşe Emsal, "III. Selim'in Sanatçı Kişiliği ve Beste Formundaki Eserlerinin Usul-Aruz İlişkisi Yönünden İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.45, (2021), s.197-209.
- Alan, Elif, *Gaziantep Yöresi Dokümanlarından "Kutnu" Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.
- Alan, Hayrunnisa, "Sâhipkırın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.EK-2, Ankara 2019 (Gözden geçirilmiş 3. basım), s.443-444.
- Alikılıç, Dünder, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2004.
- Altay, Fikret, *Kaftanlar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1979.
- Atasoy, Nurhan, "Kaftan", *TDVİA*, C.EK-1, Ankara 2020 (Gözden geçirilmiş 2. basım), s.709-710.
- Ayhan, Fatma, "Türklerin Giyim Kuşamında Kürk", 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) (10-15.09.2007 Ankara) Bildiriler*, C.I, Ankara 2008, s.189-202.
- Barkan, Ömer, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, S.5-6, (1966), s.1-479.
- Beşiroğlu, Ş. Şehvar, "Sultan III. Selim ve Besteleri", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.653-664.
- Beydilli, Kemal, "Selim III", *TDVİA*, C.36, İstanbul 2009, s.420-425.
- Beydilli, Kemal, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.27-57.
- Beydilli, Kemal, "Mustafa III", *TDVİA*, C.31, Ankara 2020, s.280-283.
- Bor, Sefer, *III. Selim Hayatı, Edebi Kişiliği, Şarkıları ve 18. Yüzyıl Müsîkîsine Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2019.
- Çakır, Merve, "Osmanlı Hânedanında Doğum: Velâdet-i Hümâyûn", *Topkapı Sarayı Harem-i Hümâyûnu Padişahın Evi Harem*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2012, s.64-67.
- Dağlı, Barış, *Kelime Kazanımı Üzerine Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.
- Engin Alpat, Fatma, "Osmanlı İmparatorluğunun 15. Yüzyıl ve 18. Yüzyıllar Arası Saray Kumaşlarında Kullanılan Bitkisel Üslup", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), (2010), s.27-50.
- Erdem, Sargon, "Atlas", *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s.80-81.
- Eren, Ahmet Cevat, *Selim III. 'ün Biyografisi*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1964.
- Eren, A. Cevat, "Selim III", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.441-457.
- Erkal, Mehmet, "Arşın", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.411-413.

- Ersöz, Burçak, *III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020.
- Esiner Özen, Mine, "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, S.33, (1982), s.291-340.
- Eyice, Semavi, "İncili Köşk", *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, s.278-279.
- Eyiol Toktaş, Pınar, "Osmanlı Sultan Kaftanlarında Kürk", *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2006), s.194-201.
- Gedik, Nusret, *İlhâmî Sultan III. Selim*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Görünür, Lale-Semra Ögel, "Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları", *İTÜ Dergisi/b Sosyal Bilimler*, C.3, S.1, (Aralık 2006), s.59-68.
- Görür, Cem, *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bilecik 2020.
- Gürcan Yardımcı, Kevser, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, V.2 (Special Issue 1), (2016), s.219-241.
- İrmak, Yunus, *III. Mustafa Rûznâmesi (H.1171-1177/M.1757-1763)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1991.
- "İslâhatçı Bir Osmanlı Hükümdarı III. Sultan Mustafa", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, S.8, (Eylül 1965), s.49.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İngilizce'den Tercüme Eden: Eşref Bengi Özbilen, S.73, (Ağustos 91), s.21-50.
- İnciciyan, P. G., "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti Tartılar ve Ölçüler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, S.8, (Eylül 1965), s.72-74.
- İpşirli Argit, Betül, "Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Arif Bilgin, C.IV (Toplum), İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s.230-263.
- Kallek, Cengiz, "Miskal", *TDVİA*, C.30, Ankara 2020, s.182-183.
- Karaca, Filiz, "Kürk", *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, s.568-570.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Koca, Emine, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.7, (2009), s.63-81.
- Koca, Emine-Fatma Koç, "Kıyafetnameler ve Ralamb'ın Kıyafet Albümü'ndeki 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu Giysi Özelliklerinin İncelenmesi", *Turkish Studies*, V.9/11, (Fall 2014), s.371-394.
- Koç, Fatma, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Saray Çocuk Giysileri", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, C.11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.529-533.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul 2021.
- Kurtaran, Uğur, "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, C.9, S.4, (2014), s.759-778.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.1, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s.513-539.
- Mert, Talip, "III. Selim'in İlk Besmelesi", *Musiki Mecmuası*, S.470: 20, s.60-62.

- Ocakoğlu, Nuran, "Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarlama", *Ulakbilge*, C.6, S.30, (2018), s.1537-1548.
- Ok, Meltem, "Tasarım ve Süsleme Öğeleriyle Topkapı Sarayı Padişah Kaftanları", *Akdeniz Sanat Dergisi*, C.8, S.16, (2015), s.70-85.
- Orhonlu, Cengiz, "Hazine", *TDVİA*, C.17, İstanbul 1998, s.130-133.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit, "Cem'u'l-Cevâmi", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.345.
- Özcan, Nuri, "Selim III/Mûsiki", *TDVİA*, C.36, İstanbul 2009, s.425-426.
- Özyalvaç, Şükriye Pınar, *İstanbul Konut Mimarisinde Lüks ve Konfor (18. Yüzyıl)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2016.
- Sahillioğlu, Halil, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.16, (Ocak 1969), s.48-53.
- Sahillioğlu, Halil, "Ceyb-i Hümâyûn", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s.465-467.
- Sahillioğlu, Halil, "Dirhem", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.368-371.
- Sahillioğlu, Halil, "Hicrî 1167 (M. 1754) Kürk Fiyatı ve Kürkçü Nizamı", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s.595-612.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Tarih, İstanbul 2015.
- Salgar, M. Fatih, *III. Selim Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.
- Salman, Fikri, *Tarihi Türk Kumaş Sanatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999.
- Shaw, Stanford J., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.XII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s.609-628.
- Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- Şen, Adil, *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim Hayatı ve Islahatları)*, Fecr Yayınları, Ankara 2003.
- Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târîh-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, C.1, Kitabevi Yayını, İstanbul 2010.
- Terzi, Arzu, "Hazîne-i Hâssa Defterleri (Mahiyetleri-Tasnifleri Hakkında Tespitler)", *I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar)*, yay. haz. Râhim Erişti, Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Yusuf Yay, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s.705-715.
- Terzi, Arzu T., *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Tezcan, Hülya, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Bulunan Bir Terzi Defteri", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-2*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1987, s.166-175.
- Tezcan, Hülya, *Atlaslar Atlası: Pamuklu, Yün ve İpek Koleksiyonu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.
- Tezcan, Hülya, "Ferace", *TDVİA*, C.12, İstanbul 1995, s.349-350.

Tezcan, Hülya, *Osmanlı Sarayının Çocukları Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri, Aygaz Yayınları, İstanbul 2008.*

Tezcan, Hülya, "Modanın Tarihi Dökümanları", *Akdeniz Sanat Dergisi, C.4, S.7, (2011), s.95-97.*

Tezcan, Hülya, "Osmanlı Sarayı İçin Dokunmuş Yer Yaygıları", *Arış Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, S.5, (2011), s.120-127.*

Tezcan, Hülya, "Saray Kıyafetlerinin Hazırlanma Süreci ve Halk Giyiminde Sarayın Rolü", *XVI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 20-24 Eylül 2010) Kongreye Sunulan Bildiriler, C.IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.545-551.*

Tozduman Terzi, Arzu, "Hazîne-i Hâssa", *TDVİA, C.17, İstanbul 1998, s.137-141.*

Tozduman Terzi, Arzu, "Osmanlı Hazinesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.893-903.

Türkoğlu, Sabahaddin, "Cübbe", *TDVİA, C.8, İstanbul 1993, s.102-103.*

Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten, C.XLII/165, Ankara 1978, s.67-93.*

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Ülkütaşır, M. Şakir, "Geçmiş Çağlarda Türk Hayatı: Tarihimizde Kürk", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, C.IV, S.41, (Mayıs 1950), s.8-9.*

Ülkütaşır, M. Şakir, "Türk Osmanlı Tarihinde Kürk", *Hayat Tarih Mecmuası, S.12, (Ocak 1969), s.28-30.*

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yaman, Bahattin, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hıref (Sanatkârlar) Teşkilatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Rektör Prof. Dr. Hasan Gürbüz'e Armağan, S.3, (1996), s.273-292.*

Yaman, Bahattin, *Sarayın Terzileri 16-18. Yüzyıl Osmanlı Hassa Kıyafet Birimleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018.

Yarç, Güler, "Osmanlı Kürk Ticaretinde Bir Ölçü Birimi: Beden", *Beden Kitabı*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s.485-509.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.

Yılmaz, Kâşif, *III. Selîm (İlhâmî) Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânın Tenkitli Metni*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2001.

Yılmaz, Kâşif, "III. Selîm'in (İlhâmî) Divanı ve Edebî Yönü", *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2017, s.430-447.

Yılmaz, Muammer, *Osmanlı'da Töre, Tören ve Alaylar*, Elit Kültür, İstanbul 2010.

### **Elektronik Kaynaklar**

*Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*,

<https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf>,  
(10.08.2023).

**EKLER**

**Ek I**

**III. Mustafa ile Şehzade Selim'e Ait Suluboya Resim<sup>158</sup>**



<sup>158</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.58.

Ek II

Şehzade Selim'in On İki Yaşındaki Halini Gösteren Yağlıboya Resim<sup>159</sup>



Ek III

1-29 Safer 1178/31 Temmuz-28 Ağustos 1764 Döneminde  
Hazırlanan Giysiler ve Eşyalar ile Yapılan Masraflar<sup>160</sup>

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın Miktarı		Kullanılan Kumaş İçin Yapılan Ödeme		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Toplam	
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe
Biniş	1	İnci düğmeli olup haremden gönderilen lacivert renkli şalâki softan dikilmiş, iç kısmı için satın alınan sandal kullanılmıştır.										

<sup>159</sup> H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.59.

<sup>160</sup> BOA, *TSMA*, d., nr.2409/2, vr.2b, 3b, 4a.

Cübbe	2	Haremden gönderilen lacivert renkli şalı softan diktirilmiş, bunlardan birinin tirfilli beyaz olduğu belirtilmiştir. İç kısımlarının da satın alınan sandal ile kaplandığı ifade edilmiştir.	9	2	9	30	56	30	18,5	50	90	5
Çakşır	15	Haremden gönderilen şalı softan hazırlanmıştır.										
Kaftan	1	Haremden gönderilen düz gezi keremsüddan diktirilmişlerdir.										
Entari	1											
Sandal dizlik	2	Bu dizliklerin ikisi haremden gönderilen parçalardan diktirilmiş, diğer ikisi için sandal satın alınmıştır. Ayrıca mevcut olan ve mervani denilen bez kullanılmıştır.	5,5	1	5,5	15						
Sandal dizlik	2											
Entariler için bend	24	Bütün entarilere bend diktirilmişdir.					9	30	10	40	19,5	10 <sup>161</sup>
Kuzu zinciri?	1	Sim yani gümüşten üretilmiştir.									5	21 <sup>162</sup>
<b>Toplam</b>											<b>114,5</b>	<b>36</b>

**Ek IV**

**1-30 Rebi'ülevvel 1178/29 Ağustos-27 Eylül 1764 Döneminde  
Hazırlanan Giysiler ve Yapılan Harcamalar<sup>163</sup>**

Hazırlanan Giysinin/Kumaşın Türü	Adedi	Özellikleri	Kumaşın Miktarı		Terzi İçin Ödenen	Gazzaz İçin Ödenen	Toplam
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Entari	6	Haremden gönderilen parçalardan diktirilmişlerdir.			42,5	6	48,5
Kaftan	3	Haremden gelen düz keremsüddan hazırlanmışlardır.					
Kadife		Al renkli olup düzdür.	6,5	3			
<b>Toplam</b>							<b>48,5</b>

**Ek V**

**1-29 Rebi'ülâhır 1178/28 Eylül-26 Ekim 1764 Döneminde  
Hazırlananlar ve Yapılan Masraflar<sup>164</sup>**

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Sandal ve Şalın Miktarı		Kullanılan Kumaş/Altın Şerit için Yapılan Ödeme		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Kürkçü/Kuyumcu İçin Ödenen	Toplam	
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Kuruş	Akçe
Tirkeş	1	Lacivert kadife üzerine incili ve zümrütlü olup küçük boyuttadır. Ayrıca okluk olarak kaydedilen aynı işe yarayan bir başka mahfazanın mevcut olduğu belirtilmiştir.					36,5	20	7,5			48	50
Kaftan	3												

<sup>161</sup> Bu meblağ sadece Şehzade Selim'in elbiselerine diktirilen bend için olmayıp III. Mustafa'ya dikilen beş tane şalı sof binişin de bedelidir. İlgili deftere birlikte kaydedildiğinden şehzadeye diktirilen bendler için terzi ile gazzaza ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/2, vr.3b. Aşağıda görüleceği üzere diğer bazı giysiler ve eşyalarla ilgili olarak da benzer durumlar söz konusudur. İlgili yerlerde aynı tarz açıklamalar yapılmış ancak şehzade için ne kadar ödeme yapıldığını saptamak mümkün olmamıştır.

<sup>162</sup> Bu meblağ ilgili deftere sim bedeli ile bunu yapan ustanın ücreti olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/2, vr.4a.

<sup>163</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/3, vr.3b, 4a.

<sup>164</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/4, vr.4b, 5a, 5b, 6a.



Entari	4	Bu giysiler haremnden gönderilen çeşitli çiçekli keremsüd kumaşlardan hazırlanmıştır.											
Biniş	1	Haremnden gönderilen 3 zirâ' 2 rubu' miktarındaki hüsn-i şâhi şâli sof kullanılmış, iç kısmı için de sandal satın alınmıştır.	4	2 <sup>165</sup>	4	30							
Kaftan	3	Haremnden gönderilen iki tanesi telli bütün, diğeri altınoluk denilen kumaşlardan hazırlanmıştır.					30		4,5				34,5
Entari	3	Haremnden gönderilen telli bütün denilen kumaştan diktirilmişlerdir.											
Serhaddi	1	Limoni düz şal ile kaplı sırt samurdan hazırlanmıştır. Şalın hazinede mevcut olduğu, samurun da haremnden gönderildiği belirtilmiştir.	5,5	1			5		0,5				5,5
Samur cübbe	1	Tenzüyi düz şal ile kaplı sırt samurdan hazırlanmıştır. Kullanılan samur kürk haremnden gönderilmiştir.											
Samur kontuş	1	Yukarıda bahsedilen limoni şal ile kaplı sırt samur serhaddi sökölüp düz şaldan kontuş kap kesilerek kaplanmıştır.	3,5	1			2,5			30	2,5	5	30
Şemsiye kılıfı	1	Sâye çuha ile 6 miskal şerit kullanılmıştır.		3	6,5	30 <sup>166</sup>							6,5
Düğme	43	Kuyumcu tarafından haremnden gönderilen zümrütten hazırlanmış, altın da kullanılmıştır.			12						10	22	
<b>Toplam</b>												122	50

**Ek VI**

**1-30 Cemâziyelevvel 1178/27 Ekim-25 Kasım 1764 Döneminde**

**Hazırlanan Giysiler ve Yapılan Harcamalar<sup>167</sup>**

Hazırlanan Giysinin Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın Miktarı		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Toplam	
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe
Kaftan	4	Haremnden gönderilen keremsüd, kutni, buydar? ve beldar kullanılarak hazırlanmışlardır.			48	40	6		54	40
Entari	4									
İçlik	4	Hazinede mevcut olduğu belirtilen kumaştan muhtemelen tülbentten diktirilmiş, fitilli oldukları belirtilmiştir.	4							
Çakşır	1	Şâli çuhadan diktirilmiştir.	1		62,5		5	50	67,5	50 <sup>168</sup>
<b>Toplam</b>									122	30

<sup>165</sup> Hazırlanan giysinin iç kısmında kullanılmak üzere satın alınan sandalın miktarıdır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/4, vr.5a.

<sup>166</sup> Kılıf için harcanan bu meblağın 5 kuruşu şerit bedeli, 1,5 kuruş 30 akçesi de yapan ustanın ücreti olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/4, vr.5b.

<sup>167</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/5, vr.3b, 4a.

<sup>168</sup> Terzi ve gazzaza ödenen toplam meblağ sadece Şehzade Selim için hazırlanan çakşır için olmayıp III. Mustafa'ya dikilen on tane şâli sof çakşırın da bedelidir. İlgili deftere birlikte kaydedildiğinden şehzadeye diktirilen çakşır için terzi ile gazzaza ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/5, vr.4a. Ancak on bir çakşır diktirildiğine göre toplam tutar on bire bölündüğünde şehzade için diktirilen çakşırın bedeli yaklaşık olarak hesaplanabilir.

Ek VII

1-29 Cemâziyelâhır 1178/26 Kasım-24 Aralık 1764 Döneminde  
Hazırlanan Kıyafetlerle Eşyalar ve Yapılan Masraflar<sup>169</sup>

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın/Sırma Şemsenin Miktarı		Kullanılan Kumaş/Sırma İçin Yapılan Ödeme		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Toplam	
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe
Cübbe	2	İçi sandalla kaplanarak çuhadan hazırlanan bu giysilerden birinin elmas, diğerinin de kayısı renginde olduğu belirtilmiştir.	2									
Çakşır	1	Çuhadan hazırlanmıştır.	0,5	2								
Bohça <sup>170</sup>	2	Biri edna Acem tomarından kesilmiştir.	5	6			9	20	0,5	50	16,5	10
		İkincisi sade kemhâ Acem tomarından kesilmiştir.	2	2								
		Her ikisinin iç kısımlarında beyaz dîmi sandâli kullanılmıştır.	6,5		6,5							
Kaftan	1	Mabeynden gönderilen telli çubuklu kutmeden hazırlanmıştır.					87	30	9,5	30	97 <sup>171</sup>	
Entari	1	Nefti renkli ve çiçekli olduğu, mabeynden gönderildiği belirtilmiştir.										
Kaftan	1	Haremden gönderilen güvez renkli düz zeri kumaştan kesilmişlerdir.					18	40	3	20	21,5 <sup>172</sup>	
Entari	1											
Şal		Hazineden temin edildiği ve turuncu renkte olduğu belirtilmiştir.	3	2							10 <sup>173</sup>	
Beden kürk	1	Kayısı rengi çuha kaplı olan kürk için on yedi çift samur paçası, iki parça samur kuyruğu kullanılmıştır.									15,5	20
Buhurî şal			2	2								
Serhaddî kabı	1	Düz fıstıkî renkli şaldan hazırlanmıştır.	2	1							3,5	10
Kerrâke	1	İnci şemsel olup al sâye çuhadan hazırlanmıştır. Bunlar için 3 kuruş tutarında kemhâ, 21,5 kuruş 20 akçe tutarında da üç çifti kerrâke, bir çifti kaput için toplam dört çift sırma şemse kullanılmıştır.	24,5	1 <sup>174</sup>	24,5	20	24	20	11,5	20	61,5	20
Kaput	1											
Kese	1	Kırmızı çuhadan hazırlanmıştır.		5	1	20						
Entari	1	Haremden gönderilen al çubuklu kutmeden kesilmiştir.					4	20	0,5		4,5	20
Kaftan	2	Haremden gönderilen düz gezi keremsüddan kesilen bu giysilerden birinin sarı, diğerinin de fıstıkî renkte olduğu belirtilmiştir.					11,5	20	2		13,5	20
<b>Toplam</b>											<b>244</b>	<b>40</b>

<sup>169</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/6, vr.3a, 3b, 6b, 7a.

<sup>170</sup> Gerek bohçaların gerekse üst satırlarda ifade edilen çakşır ile cübbelerin kestirilerek Şehzade Selim'in lalasına teslim edildiği belirtilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/6, vr.3a.

<sup>171</sup> Bu meblağ sadece Şehzade Selim için daha sonra dikilmek amacıyla kesilen bir kaftan ile bir entari bedeli olmayıp aynı zamanda III. Mustafa için kesilen beş kaftan ile iki entarinin de yani toplam dokuz parçanın bedelidir. Deftere birlikte kaydedildiğinden şehzadeye hazırlanan entari ve kaftan için terzi ve gazzaza ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/6, vr.3a.

<sup>172</sup> Burada verilen toplam, sadece Şehzade Selim için hazırlanan kaftan ile entari bedeli olmayıp ismetli sultanân hazerâtına şeklinde ifade edilen diğer sultanlara kesilen iki entarinin de bedelidir. İlgili deftere beraber kaydedildiğinden şehzade için hazırlanan giysilere ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/6, vr.3a.

<sup>173</sup> Bu toplam 12 zirâ' 2 rubu' turuncu ve yeşil şal ile iki top aynı renklerde boyanan arka şâlinin de boyama ücretidir. İlgili deftere beraber kaydedildiğinden şehzadenin şalı için ödenen meblağ tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/6, vr.3a.

<sup>174</sup> Bu miktarın yani 24,5 zirâ' bir rubu'nun; 20 zirâ'sı sırma şemsenin, bir zirâ' bir rubu' da kemhânın uzunluğudur. 3,5 zirâ' ise kerrâke ve kaput için kullanılan kumaşın miktarıdır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/6, vr.6b.

Ek VIII

1-30 Receb 1178/25 Aralık 1764-23 Ocak 1765 Döneminde

Diktirilen Giysiler, Satın Alınan Eşyalar, Tamir Ettirilenler ve Yapılan Harcamalar<sup>175</sup>

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın Miktarı		Kullanılan Kumaş İçin Yapılan Ödeme	Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Kürkçü İçin Ödenen	Kaplama İçin/Kavukçu Ustası İçin Ödenen		Toplam	
			Zirâ'	Rubu'		Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe		Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe
Beden Kürk	1	Sincabi renkli şal ile kaplı samur kürk olduğu ve arka şalı kullanıldığı belirtilmiştir. İç kısmına kaplanan samurun Mihrimah Sultan'a ait kürklerden olduğu ifade edilmiştir.	3,5				3	40	2,5	4			9,5	40
Kadife	1	Hazineden gönderildiği belirtilerek som telli musavver Acemani parça olarak tarif edilmiştir.	4											
Samur nâfesi nîmten <sup>176</sup>	1	Şehzade Selim'in samur nâfesi kürkü ile birlikte gelen serhaddi şal kaptan nîmten yaptırılmış, limonî renkli şal kullanılmıştır.					2,5				2,5		5	
Asâ	2	Bu asâlar tamir ettirilmiştir.											1	
Kavuk	11	Gündüz giyimek üzere çuhadan yapılmıştır.	2	2 <sup>177</sup>	6,5						13,5	30	20	30
Billur avize	1	Satın alınan avizenin içinin şüküfeli olduğu belirtilmiştir.											24,5	30
<b>Toplam</b>													<b>60,5</b>	<b>40</b>

Ek IX

1-29 Şab'an 1178/24 Ocak-21 Şubat 1765 Döneminde

Hazırlanan Giysiler ve Yapılan Masraflar<sup>178</sup>

Hazırlanan Giysinin Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın Miktarı		Kullanılan Şerit İçin Ödenen		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Kaplama ve Nâfe İçin Ödenen	Boyacı ve Perdahtçı İçin Ödenen	Toplam	
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe			Kuruş	Akçe
Vaşak nâfesi serhaddi	1	Mor şal ile kaplanmış olup 3 zirâ' şal ile bir tahte/tahta vaşak nâfesinden hazırlanmıştır.	3								3,5		7	10 <sup>179</sup>
Entari	4	Üç tanesi çiçekli kumaştan, biri de çubuklu kutniden diktirilmiştir.					41,5	20	5	40			47	
Çakşır	8	Şalı çuhadan diktirilmiştir.	6											
Kaftan	1	Telli Halepkârî kumaştan diktirilen bu giysiler için şerit de satın alınıp kullanılmıştır.			83	40	43	40	8	20				40

<sup>175</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/7, vr.2b, 3a, 3b, 4a.

<sup>176</sup> Serâser ile kaplanmış boyu kısa olan kürk için kullanılan bir sözcük (F. Karaca, a.g.m., s.569) olmasına rağmen şehzadenin limonî renkli şal ile kaplanmış kürkü de nîmten olarak adlandırılmıştır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/7, vr.2b.

<sup>177</sup> Kavuklar için kullanılan kumaşın bir zirâ' bir rub'luk kısmının sarayda mevcut olduğu, diğer bir zirâ' bir rub'luk kısmının ise satın alındığı belirtilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/7, vr.3b.

<sup>178</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/8, vr.3b, 4a.

<sup>179</sup> Bu meblağın 3,5 kuruş 10 akçesi terzi ve gazzaza verilmiştir. Deftere birlikte kaydedildiği için bu şahıslara ayrı ayrı ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/7, vr.3b.

Buhurî şal	1	Serhaddi yaptırmak için boyanmıştır.	2									6 <sup>181</sup>	134,5 <sup>180</sup>	
<b>Toplam</b>													194,5	50

**Ek X**

**1-30 Ramazan 1178/22 Şubat-23 Mart 1765 Döneminde**

**Hazırlananlar ve Yapılan Harcamalar<sup>182</sup>**

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın/Şerit ve Bükmenin Miktarı		Kullanılan Kumaş İçin Yapılan Ödeme	Kullanılan Şerit ve Bükme İçin Ödenen		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Toplam	
			Zirâ'	Rubu'		Kuruş	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş
Kaftan	2	Mabeynden gelen çiçekli keremsüd denilen parça kumaşlardan diktirilmiştir.				58	40	49	20	8,5		116 <sup>183</sup>	
Entari	3												
Kitap	1	Musavver Cem'ül-Cevâmi' isimli, bir cilt olarak kaydedilen eser, şehzadeye verilmiştir.											
Kaftan	6	Haremden gönderilen çiçekli ve çubuklu oldukları belirtilen kumaştan kesilmiş fakat henüz diktirilmemiştir. Bu kaftanların göğüs kısımlarında kullanılmak üzere bükme satın alınmıştır.				10 <sup>184</sup>		35		6		51	
Entari	1	Telli çiçekli olduğu belirtilmiştir.											
İçlik	5	Fitilli tülbennten hazırlanmıştır.	5,5					29	20	2,5	10	48	30
Çakşır	2	Şâli çuhadan diktirilmiştir.	1,5										
Çakşır	3	Şâli çuhadan diktirilmiştir.		2	16,5								
Kaftan	3	Mabeynden gönderilen parçalardan diktirildiği belirtilen bu giysiler için serâser ve altınoluk kumaşları ile şerit ve bükme kullanılmıştır.	1			172	26 <sup>185</sup>	55		10,5	20	237,5	46 <sup>186</sup>
Entari	1												

<sup>180</sup> Bu meblağ sadece şehzade için diktirilen kaftan ile entarinin bedeli olmayıp dört adet Şah Sultan, dört adet de Mihrişah Sultan için aynı kumaştan diktirilen entarilere yapılan masrafın toplamıdır. Hatta hem şehzadenin hem de sultanların giysilerinde kullanılmak üzere satın alınmış olan 100 miskal şeridin ücreti de bu toplama dahildir. İlgili deftere tüm masraflar birlikte kaydedildiği için şehzadenin kaftanıyla entarisine ne kadar harcama yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/8, vr.4a.

<sup>181</sup> Bu meblağın 4 kuruşu boyacıya, 2 kuruşu da perdahtçıya ödenmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/8, vr.4a.

<sup>182</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.3a, 3b, 4b, 6b, 7a.

<sup>183</sup> Bu meblağ sadece şehzade için diktirilen üç entari ile iki kaftanın bedeli olmayıp Şah Sultan ve Mihrişah Sultan için dikilen üçer adet çiçekli keremsüd entarinin de bedelidir. Hatta giysilerde kullanılmak üzere satın alınmış olan 70 miskal değerindeki bükme ve şeridin ücreti bu toplama dahildir. Masraflar deftere birlikte kaydedildiği için şehzadeye ne kadar harcama yapıldığı saptanamamıştır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.3a.

<sup>184</sup> Birim fiyatı 100 akçe olan bükmeden satın alınan 12 miskal karşılığı olarak ödenen meblağdır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.4b.

<sup>185</sup> Bu meblağ 206 miskal, bir zirâ' miktarında satın alınan şerit ve bükmenin bedelidir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.7a.

<sup>186</sup> Bu toplam şehzade için hazırlanan üç adet kaftan ve bir entari bedeli olmayıp Şah Sultan ile Mihrişah Sultan için aynı kumaşlardan diktirilen sekiz adet entarinin ayrıca tüm bu giysilerde kullanılmak üzere satın alınan 206 miskal, bir zirâ' kadar olan şerit ve bükmenin de bedelidir. Dolayısıyla şehzade için yapılan masrafın ne kadar olduğu, kaftanlarla entariye ne kadar şerit ve bükme kullanıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.7a.

Kavuk	15	Gündüz giyilmesi amacıyla çuhadan hazırlanmıştır.	9		49,5							68,5 <sup>187</sup>	
Erkân kürk	1	Şehzade Selim'e ait olan güvez çuha samur erkân kürk sökülmüş ve hazinede mevcut olan al şal ile kaplanmıştır. Bunun için yarım top Buhurî şal kullanılmıştır.										13	30 <sup>188</sup>
<b>Toplam</b>												534,5	46

**Ek XI**

**1-29 Şevval 1178/24 Mart-21 Nisan 1765 Döneminde**

**Hazırlananlar, Tamir Ettirilenler ve Yapılan Masraflar<sup>189</sup>**

Hazırlanan Gıysin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın/Kılabdanın Miktarı			Kullanılan Kumaş/Kılabdan/ Kakum İçin Yapılan Ödeme		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Kürkcü İçin Ödenen		Kaplama/Şerit ve Bükme İçin Ödenen		Toplam		
			Zirâ'	Rubu'	Top	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	
Samur kontuş kürk	1	Şehzadenin kanarya rengi şal ile kaplı samur kontuş kürkü yenilenmiş, hazinede mevcut olan kavuniçi Buhurî şal ile kaplanmıştır.	2					3,5	30		30			2,5			12 <sup>190</sup>	
Kakum nimten kürk	2	Şehzadenin al şal ile kaplı kakum nimten kürkleri yenilenecek hazinede mevcut olan düz şal ile kaplanmıştır. Birinde sinecâbi renkli şal, diğerinde hüsn-i şâhi şal tercih edilmiştir. Ayrıca yine hazinede mevcut olan bir tahta kakum ile satın alınan çeyrek parça kakum bu gıysiler için kullanılmıştır.	4	1		48,5		4	20	0,5				5,5			58,5	20 <sup>191</sup>
Kaftan	1	Beyaz düz dibâ kumaştan hazırlanmıştır.	2,5	1		26	30	6		1							33	30
Kapaniçe kürk kabı	1	Elmasla müzeyyen beş çift şemseli beyaz dibâdan hazırlanmıştır. Bunun için I. Mahmud'un mor çuha kaplı siyah tilki boğazından olan kürkündeki şark elmaslı şemseler kullanılmıştır. Çapraslara kılabdan püskül yapılmış, yakası beyaz atlastan dikilmiştir.	7,5 <sup>192</sup>			9	15 <sup>193</sup>	11,5	20	2							22,5	35
Kapaniçe kaftan	1	Beyaz dibâdan dikilmiştir.																
Yüzük	2	III. Mustafa'ya ait olan yüzükler bozularak yeniden kendi altınlarıyla yapılmış, bunlardan biri elmas, biri de yakut olmak üzere Şehzade																

<sup>187</sup> Kavuklar için ödenen bu meblağın 19 kuruşu şehzadeye hazırlanan kavukları yapan ustanın ücretidir. 49,5 kuruş ise satın alınan 9 zirâ'lık çuha için ödenmiştir. Ancak bu çuha aynı zamanda III. Mustafa için hazırlanan kavuklara da kullanıldığından şehzadenin kavuklarına ne kadar harcama yapıldığı tespit edilememiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.7a.

<sup>188</sup> Bu meblağın 7 kuruşu boya ve perdaht için harcanmış, 2,5 kuruş 30 akçesi de terzi ile gazzaza ödenmiştir. Kalan 3,5 kuruş ise kaplama için verilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.7a.

<sup>189</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.3a, 3b, 4b, 5a, 5b, 6a.

<sup>190</sup> Bu meblağın 5,5 kuruşu şal boyası ve perdaht için ödenmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.3a.

<sup>191</sup> Bu toplamın 46 kuruşu çeyrek parça kakum bedeli, 2,5 kuruşu da satın alınan sandalın ücretidir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.3a.

<sup>192</sup> Belirtilen miktarın 6 zirâ'sı püsküllerde kullanılan kılabdan, 1,5 zirâ'sı da yaka için gerekli olan atlas kumaştır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.3b.

<sup>193</sup> Bu meblağın yani 9 kuruş 15 akçenin 5 kuruş kılabdan, 4 kuruş 15 akçesi de beyaz atlas için ödenmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.3b.

		Selim için iki yüzük hazırlanmıştır.																34 <sup>194</sup>	
Asâ	3	Şehzadeye ait olan iki asâ tamire muhtaç hale geldiği için onarılmış, bir tane de yeni yapılmıştır.																4,5 <sup>195</sup>	
Biniş	1	Haremden gönderilen ayva güllü şalî çuhadan diktirilmişlerdir. İç kısımlarında satın alınmış olan dimi sandâlî kullanılmıştır.			6,5	45 <sup>196</sup>	5	10	2,5	30								14,5	25
Cübbe	1																		
Kaftan	2	III. Mustafa'ya ait düz keremsüd kaftandan Şehzade Selim için iki kaftan diktirilmiştir. Bu kaftanların turuncu renkte olduğu birinin sade, diğerinin ise altın düğmelerinin bulunduğu belirtilmiştir. Haremden gelen kırk bir altın düğme kaftanın göğsüne ve yenerine dikilmiş, ayrıca 4 miskal bükme kullanılmıştır.																9,5	40
Kaftan	1	Şehzade Selim'e ait olan telli üstüfe kaftanın göğüs ve yenerine bir inci ile almış adet sırma düğme diktirilmiştir.																	4 <sup>197</sup>
Kakum nimten kürk	2	Bu kürklerden biri fıstıklı, diğeri güvez renkteki şal ile kaplanmıştır.	2,5	1	0,5 <sup>198</sup>	64		8	40	0,5								78	40
Kaftan	1	III. Mustafa'ya ait olan bir entari bozulmuş ve bu entarinin telli beldâri olduğu belirtilen astarından şehzade için kaftan ile entari dikilmiştir.																	11,5
Entari	1																		
Kerrâke	2	Hevâi ve mor renklerde olan mevceli softan hazırlanmış, iç kısımlarında hatâi kullanılmıştır. Birinin elması, diğerinin incili altın harçlı olduğu belirtilmiştir.	8			14													
Ferâce	2	Hevâi ve mor renklerde olan mevceli softan dikilmiş, ayrıca satın alınan atlas kullanılmıştır.	7 <sup>200</sup>			19	30 <sup>202</sup>												
Kakum serhaddî	3	Biri lacivert, biri cevizi, biri de al renkli mevceli sof ile kaplanmış,	3,5	1 <sup>203</sup>															

<sup>194</sup> Yüzükleri yapan kuyumcuya ödenen bu meblağ, şehzadeye yaptırılan yüzüklerle birlikte III. Mustafa için hazırlanan iki elmas ve bir yakut yüzük için verilmiştir. Dolayısıyla Selim'e ait iki yüzüğün ustalık bedelinin ne kadar olduğu bilinmemektedir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.3b.

<sup>195</sup> Bu meblağ asâ bedeli ve ustalık ücreti olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.4b.

<sup>196</sup> Bu meblağ yani 6,5 kuruş 45 akçe, satın alınan dimi sandâlî bedelidir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.4b.

<sup>197</sup> İnci ile sırma düğmeleri diken şahsın ücreti olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5a.

<sup>198</sup> Bu kürkler için kullanılan şalın 2,5 zirâ' ve bir rub'luk kısmının donluk şaldan, yarım top kullanıldığı belirtilen parçasının da Buhurî şaldan olduğu ifade edilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5a.

<sup>199</sup> Giysilerde kullanılan şerit bedeli olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>200</sup> Ferâce ve serhaddiler için satın alınan atlasın miktarıdır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>202</sup> Bu meblağ yani 19 kuruş 30 akçe ferâce ve serhaddiler için kullanılan atlasın bedelidir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>203</sup> 3,5 zirâ' bir rub'luk bu kumaşın sadece al mevceli sof olduğu ve satın alınmayıp mevcut olandan kullanıldığı belirtilmiş, lacivert ile cevizi renkteki sofların miktarı kaydedilmemiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5b.

		ayrıca satın alınan atlas kullanılmıştır. Bir tulum kakum haremde gönderilmiş, bir tahta kakum da satın alınmıştır.				46 <sup>201</sup>										
Kakum erkân kürk	1	Hazineden temin edilen yani mevcut olan al renkteki mevceli sof ile kaplanmıştır. Bunun yanında bir tahta kakum ile atlas satın alınmıştır.	5,5	1 <sup>204</sup>		48,5	30 <sup>205</sup>	4	20		30		4 <sup>206</sup>		57	20
Çetr	1	Güvez renkte olup astar da yaptırılmıştır.													70,5 <sup>207</sup>	
<b>Toplam</b>															514	20

**Ek XII**

**1-30 Zilka'de 1178/22 Nisan-21 Mayıs 1765 Döneminde**

**Hazırlananlar ve Yapılan Harcamalar<sup>208</sup>**

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaşın Miktarı		Kullanılan Kumaş İçin Ödenen		Terzi İçin Ödenen		Gazza İçin Ödenen		Bükme İçin Ödenen		Toplam			
			Zirâ'	Rubu'	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe		
Kaftan	1	Kırk bir elmas düğmesi olup turuncu renkli düz gezi keremsüd kumaştan hazırlanmıştır.														
Kaftan	1	Kırk bir zümrüt düğmesi olup nebâti olarak tanımlanan muhtemelen rengini ifade eden düz keremsüd kumaştan diktirilmiştir.					14	20	6					20	20	
Kaftan	1	Kırk bir inci düğmesi olup mavi renkli düz keremsüd kumaştan hazırlanmıştır.														
Biniş	3	Bu giysiler, rengi çadırı, darçını ve yeşil olarak tanımlanan, haremde gönderilen şâli softan diktirilmiştir. İç kısımlarında dimi sandâli ve hatâi kullanılmıştır.			14 <sup>209</sup>		15		8	30	4,5	36	42	6		
Cübbe	3															
Nihâli	1	Hazine tarafından yaptırıldığı belirtilen bu yaygı veya örtü, elvan serâser kebir nihâli olarak tanımlanmıştır ki çok renkli ya da alacalı serâserden hazırlanmış büyük bir örtü, yorgan veya yer yaygısı olduğu anlaşılmaktadır.					1,5	45					1,5	45		
Çuha çakşır	6	Bu çakşırın sandal olan uçurlukları yenilenmiştir.					7	20	2,5				9,5	20		
Kaftan	1	Bu giysiler haremde gönderilen telli çiçekli beyaz renkli keremsüd kumaştan					10		1,5		1,5	12	13	12		

<sup>201</sup> Satın alınan bir tahta kakum için ödenen meblağdır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.5b.

<sup>204</sup> Bu miktarın 4,5 zirâ' ve bir rub'luk kısmı mevceli sofuna, bir zirâ' olan kısmı da kullanılan atlasın uzunluğudur.

<sup>205</sup> Bu meblağ yani 48,5 kuruş 30 akçe atlas ile kakumun toplam bedeli olup atlas 2,5 kuruş 30 akçeye, bir tahta kakum ise 46 kuruşa satın alınmıştır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.6a.

<sup>206</sup> Bu meblağın kaplama ücretiyle nâfe bedeli olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.6a.

<sup>207</sup> Bu masrafın 54,5 kuruşu çetrin, 16 kuruşu ise yapılan astarın bedelidir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/10, vr.6a.

<sup>208</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a.

<sup>209</sup> Bu meblağ dimi sandâli ve hatâi ücreti olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.2b.

Entari	1	kestirilmiş fakat henüz diktirilmemiştir.														
Kaftan	4	Beyaz bez üzerine işleme yapılarak hazırlanan kaftanlardan birinin pesend, diğerinin süzeni, üçüncünün hevâi canfes üzerine pesend, dördüncünün ise çitâri denilen kumaş üzerine işleme olduğu belirtilmiştir. Kaftanlar için 10,5 miskal bükme kullanıldığı ayrıca kaydedilmiştir.	Haremnden gönderilen parçalardan hazırlanmışlardır.					90,5	40	14		8	48		113	28
Entari	6	Bu giysilerden ikisinin bez üzerine pesend, birinin de bez üzerine süzeni işleme olduğu belirtilmiş, iki tanesinin telli çiçekli keremsûd, altıncı entarinin ise çitâri kumaştan hazırlandığı kaydedilmiştir.														
Sade beyaz	7	Sade beyaz olarak kaydedilen bu giysilerin türü ve herhangi bir özelliği belirtilmemiştir.														
Entari	2	Haremnden gelen beyaz bez üzerine pesend işleme yapılarak dikilmiştir.						16,5	20	2					18,5	20
Entari	2	Haremnden gönderilen telli çiçekli keremsûd kumaştan diktirilmiştir.														
Biniş	5	Elvan şâli sof kumaştan diktirildiği belirtilen bu giysilerin birinin lacivert renkli, elmas düğmeli, ikincisinin turuncu renkli, zümrüt düğmeli, üçüncüsünün nebâti, dördüncüsünün mor, beşincisinin de yeşil renkli olduğu kaydedilmiştir. Yeşil sof dışındaki tüm kumaşların haremnden gönderildiği, 6,5 zirâ' yeşil sof satın alındığı ifade edilmiş, ayrıca tüm binişler için 22 zirâ' dimi sandâli alındığı belirtilmiştir.	6,5+22		13+20	40 <sup>210</sup>										
Cübbe	5	Elvan şâli sofan hazırlanan cübbelerin biri lacivert, diğeri turuncu, üçüncüsü çâderi, dördüncüsü mor, beşincisi de yeşil renktedir. Yeşil hariç diğerleri haremnden gönderilen parça kumaşlardan diktirilmiş, yeşil olan ise biniş için satın alınan 6,5 zirâ'lık sofan hazırlanmıştır.					116	30	39	14 <sup>211</sup>				206,5	24	
Çakşır	11	Haremnden gönderilen şâli sofan diktirilmiştir.	22													
Çakşır	3	Satın alınan ham sofan diktirilmiştir.	6		18											
Biniş	2	Haremnden gönderilen şâli sofan hazırlanan binişlerin birinin lacivert, diğerinin de turuncu renkte olduğu, inci ve zümrüt düğmelerinin bulunduğu belirtilmiş, sırma da kullanıldığı ifade edilmiştir.														
Kaftan	2	Haremnden gelen telli zeri kumaştan hazırlanan kaftanların sarı renkte oldukları belirtilmiştir.														

<sup>210</sup> Bu meblağın yani 33 kuruş 40 akçenin, 13 kuruşu 6,5 zirâ' yeşil sofan, 20 kuruş 40 akçesi ise 22 zirâ' dimi sandâlinin bedelidir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.5a.

<sup>211</sup> Terziye ödenen 116 kuruş 30 akçe ile gazzaza verilen 39 kuruş 14 akçe sadece şehzadeye diktirilen giysilerin ücreti olmayıp Şah ve Mihrişah sultanlara dikilen iki entarinin de bedelidir. Bu nedenle şehzadeye hazırlanan otuz üç parça giysi için terzi ve gazzaza ne kadar ödeme yapıldığı tespit edilememiştir. Ancak giysilerin çoğu şehzade için hazırlandığına göre ustalara ödenen meblağın büyük kısmı da bunlara karşılık ödenmiş olmalıdır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.5a.



Hasse sade	5	Herhangi bir özellik belirtilmemiş olup hasse denilen kumaştan diktirilmiş bir çeşit entari olduğu tahmin edilmektedir.														
Kaftan	2	Haremden gönderilen telli çiçekli süzeni işlemeli beyaz hasse kumaştan diktirilmiş, 4 miskal de bükme kullanılmıştır.					24	20	3,5	40 <sup>212</sup>	3	24			31	24
Entari	2	Entarilerden biri telli çiçekli süzeni işlemeli beyaz hasseden, diğeri ise telli çiçekli keremsüd kumaştan diktirilmiş, her iki kumaş da haremden gönderilmiştir.														
<i>Toplam</i>													456,5	19		

### Ek XIII

#### 1-29 Zilhicce 1178/22 Mayıs-19 Haziran 1765 Döneminde Hazırlanan Giysiler, Eşyalar ve Yapılan Masraflar<sup>213</sup>

Hazırlanan Giysinin/Eşyanın/Harcamanın Türü	Adedi	Özellikleri	Kullanılan Kumaş İçin Ödenen		Terzi İçin Ödenen		Gazzaz İçin Ödenen		Bükme İçin Ödenen		Toplam		
			Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	Kuruş	Akçe	
Çizme kesesi	4	Güvez renkli atlastan hazırlanmıştır.	11									12,5 <sup>214</sup>	
Kaftan	1	Haremden gönderilen telli zeri kumaştan kestirilmiş fakat diktirilmemiştir. İki miskal bükme satın alındığı kaydedilmiştir.			5,5	40	1	1,5	12			8	52
Entari	2	Muhtemelen haremden gelen kaftan sökülerek bu giysiler diktirilmiştir.			4,5							4,5	
<i>Toplam</i>											25	52	

<sup>212</sup> Terzi ile gazzaza ödenen toplam 28 kuruş sadece şehzade için diktirilen giysilerin bedeli olmayıp Şah Sultan için hazırlanan bir elbisenin de ücretidir. Bu nedenle Selim'e dikilen dört parça giysiye ne kadar ödeme yapıldığı saptanamamıştır. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/11, vr.5a.

<sup>213</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/12, vr.3b, 4a, 5a.

<sup>214</sup> Çizme kesesi için harcanan bu meblağın 11 kuruşu kullanılan kumaşa, 1,5 kuruşu ise bu keseyi yapan ustaya ödenmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/12, vr.3b.

Ek XIV

III. Mustafa'ya Ait Kemer<sup>215</sup>



Ek XV

III. Selim'e Ait Takkeler



<sup>215</sup> Topkapı Sarayı Müzesi Seferli Koğuşu'nda bulunan bu kemerin fotoğrafı ile yine Topkapı Sarayı Müzesi Seferli Odası'nda sergilenen, görselleri Ek XV-Ek XVII'de verilen III. Selim'e ait takke, kaftan, tespih ve portrenin fotoğrafları Ahmet Burak Kaya tarafından çekilmiştir.

**Ek XVI**

**III. Selim'e Ait Tören Kaftanı**



**Ek XVII**

**III. Selim'e Ait Tespih**

ve

**Tespihin de Resmedildiği III. Selim'in Portresi**





Ek XVIII

1 Muharrem-30 Rebi'ülevvel 1178/1 Temmuz 1764-27 Eylül 1764 Döneminde  
Şehzade Selim ve Sultanlar İçin Hazırlanan Ayakkabılarla Terlikler<sup>216</sup>

Hazırlananların Kaydedildiği Ay	Ayakkabının Türü	Adet (Çift Olarak)	Birim Fiyatı (Akçe Olarak)	Toplam (Akçe Olarak)	Toplam	
					(Kuruş Olarak)	(Akçe Olarak)
Rebi'ülevvel	Çizme	8	6 <sup>217</sup>	480		
	Sırmalı filâr	3	300	900		
	Pabuç	4	50	200		
	Mest	24	20	480		
	Terlik	60		810		
	Kadife ve sade patik	2		600		
<b>Toplam</b>				<b>3.470</b>	<b>28,5</b>	<b>50</b>

<sup>216</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/3, vr.5b.

<sup>217</sup> Bu meblağ ilgili deftere 60 akçe olarak yazılması gerekirken yanlışlık nedeniyle 6 akçe biçiminde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, TSMA, d., nr.2409/3, vr.5b.

Ek XIX

1 Receb-30 Ramazan 1178/25 Aralık 1764-23 Mart 1765 Döneminde  
Şehzade Selim ve Sultanlar İçin Diktirilen Ayakkabılarla Terlikler<sup>218</sup>

Diktirilenlerin Kaydedildiği Ay	Ayakkabının Türü	Adet (Çift Olarak)	Toplam (Akçe Olarak)	Toplam	
				(Kuruş Olarak)	(Akçe Olarak)
Ramazan	Çizme	7	420		
	Pabuç	12	500		
	Mest	34	680		
	Terlik	70	960		
	Patik	5	225		
Toplam			2.785	23	25

Ek XX

1 Şevval-29 Zilhicce 1178/24 Mart-19 Haziran 1765 Döneminde  
Şehzade Selim ve Sultanlar İçin Yaptırılan Ayakkabılarla Terlikler<sup>219</sup>

Yaptırılanların Kaydedildiği Ay	Ayakkabının Türü	Adet (Çift Olarak)	Birim Fiyatı (Akçe Olarak)	Toplam (Akçe Olarak)	Toplam	
					(Kuruş Olarak)	(Akçe Olarak)
Zilhicce	Çizme	9	60	540		
	Pabuç	9	50	450		
	Mest	39	20	780		
	Terlik	32	15	480		
	Terlik	30	12	360		
Toplam				2.610	21,5	30

Metinde Geçen Sözcüklerle İlgili Açıklamalar

**Altınoluk:** Altın sırma ya da kılabledanla işlenmiş çizgili ipek kumaş ile bu tür kumaşların üzerinde bulunan sırma işlemeli yollara verilen addır.<sup>220</sup>

**Atlas:** Saten olarak da anılan ince ipekten sık dokunmuş, sert ve parlak bir kumaş olup genellikle düz renktedir.<sup>221</sup>

<sup>218</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/9, vr.7b.

<sup>219</sup> BOA, TSMA, d., nr.2409/12, vr.5b.

<sup>220</sup> B. Dağlı, a.g.t., s.29.

<sup>221</sup> H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.29; Kevser Gürcan Yardımcı, "Osmanlı Dönemi Dokuma Sanatı Ürünlerinden Örnekler", *International Journal of Cultural and Social Studies*, V.2 (Special Issue 1), (2016), s.231. Atlas hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sargon Erdem, "Atlas", *TDVIA*, C.4, İstanbul 1991, s.80-81. Atlas dokuma kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.122-124, 204-206; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.256, 262-263, 265, 267, 269-271, 278; K. Gürcan Yardımcı, a.g.m., s.231; *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.73.

**Beden kürk:** Beden sözcüğü kürkü tanımladığında sevb (esvb) yani giyilecek hale getirilmiş, giyilmeye hazır olan bir çeşit elbise tarzındaki kürk anlamındadır.<sup>222</sup>

**Biniş:** Özellikle ilmiye mensuplarının giydiği bir çeşit cübbedir. Ancak cübbeden daha geniş olan bu giysinin kolları da daha bol ve uzundur. Kış için yünlü kumaştan, yaz için de keten veya softan hazırlanmış olup genellikle siyah renklidir.<sup>223</sup>

**Bükme:** Giysilerde kullanılan geleneksel aksesuar ürünlerinden birinin adıdır.<sup>224</sup>

**Canfes:** Taftaya benzeyen hafif ipekli ve mat olan ince bir kumaş türüdür. Genellikle düz renkte dokunan bu kumaşın atkı ipekleri taftaya göre kalın ve seyrek. Bazen çözgü ve atkılarında farklı renkler kullanılarak yanar döner renk elde edilmiştir.<sup>225</sup>

**Cübbe:** Üstlük olarak kullanılan yakası dar ve dik, arkası önünden biraz kısa olan ayaklara kadar inen düğmesi olmayıp kanatları kavuşturularak kapatılan bol ve hafif elbiseye verilen addır.<sup>226</sup>

**Çâderî:** Mavi ile yeşil arası bir renk olup gök rengi şeklinde tanımlanmıştır.<sup>227</sup>

**Çakşır:** Genellikle çuhadan yapılan, belden aşağı kısma giyilen, paçaları mestli ve dar olan bir çeşit şalvara verilen addır. Bazıları patikli olarak hazırlanmıştır.<sup>228</sup>

**Çetr:** Eskiden hükümdarların başlarının üzerinde tutulan ziynetli bir gölgeliktir. Taht ve sedirlerin üzerine asılan veya direkler üzerine tutturulan genellikle yan ve arkaları da olan cibinlik tarzındaki örtü olarak da tarif edilmiştir.<sup>229</sup>

**Çitârî:** Kutnîye benzeyen üçü pamuk ipliği, biri de ipek olacak şekilde dokunan bir kumaş çeşididir. Genellikle Şam'da dokunduğu belirtilen bu kumaşın İstanbul piyasasında rağbet gören makbul kumaşlardan olduğu ifade edilmiştir.<sup>230</sup>

---

<sup>222</sup> Halil İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", İngilizce'den Tercüme Eden: Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.73, (Ağustos 91), s.33; Halil Sahillioğlu, "Hicrî 1167 (M. 1754) Kürk Fiyatı ve Kürkçü Nizamı", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s.595; Güler Yarcı, "Osmanlı Kürk Ticaretinde Bir Ölçü Birimi: Beden", *Beden Kitabı*, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s.492-493, 494.

<sup>223</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.235; Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul 2021, s.45.

<sup>224</sup> Hülya Tezcan, "Modanın Tarihi Dökümanları", *Akdeniz Sanat Dergisi*, C.4, S.7, (2011), s.97.

<sup>225</sup> Mine Esiner Özen, "Türkçe'de Kumaş Adları", *Tarih Dergisi Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*, S.33, (1982), s.306; H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.29. Canfes dokuma kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.125-126, 220-221, 223-227; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.232.

<sup>226</sup> Sabahaddin Türkoğlu, "Cübbe", *TDVİA*, C.8, İstanbul 1993, s.102.

<sup>227</sup> İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2016, s.269.

<sup>228</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.323. Ayrıca bkz. F. Koç, *a.g.m.*, s.530; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.229; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.65-67.

<sup>229</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.357-359; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.168.

<sup>230</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.379; H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.29; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.83. B. Dağlı, *a.g.t.*, s.74'te, bu kumaş yukarıda açıklandığı gibi tarif edilirken 222. sayfada, aynı kumaşa pesenkli de

**Çuha:** Çözüğüyle atkısı has yünden eğrilmiş iplikten olan havlı ve tok bir kumaştır. Askerî ve sivil hayatta çok kullanılan bu kumaş çoğunlukla sade, düz olarak üretilmiştir. Ancak nakışlı ve desenli olanları da mevcuttur.<sup>231</sup>

**Dîbâ:** Zemini saten olarak da bilinen atlas dokuma olup altın veya gümüş telli ve desenli bir kumaş çeşididir.<sup>232</sup>

**Dimi:** Dört kat ip bükülerek oldukça sık dokunmuş kaba bir bez olup kalın ve pamuklu bir dokumadır.<sup>233</sup>

**Dizlik:** Dize kadar olan ve baldırları açıkta bırakan kısa don demektir. Bir çeşit çakşır olan bu giysiye tuman da denilmiştir.<sup>234</sup>

**Erkân kürk:** Saray ileri gelenleriyle sadrazamların ve önde gelen devlet adamlarının giydiği bol yenli bir kürk modelidir.<sup>235</sup>

**Ferâce:** Önü açık ferah elbise demek olan ferâce, üç ayrı elbise türünü ifade etmiştir. Bunlardan ilki kadınların yaşmakla birlikte dışarıda giydikleri bir üst elbisesi, ikincisi ilmiye mensupları tarafından giyilen çok geniş ve bol olan kolları yırtmaçlı bir çeşit cübbe veya biniş, üçüncüsü ise Mevlevilerin kullandığı uzun hırkadır.<sup>236</sup>

**Filâr:** Sarayda giyilen ökçesi hafif olan ve terliğe benzeyen ayakkabı çeşididir.<sup>237</sup>

**Gazzaz:** Arapça'da ipekçi, ibrişim bükücüsü anlamına gelen kazzazdan bozma bir tabir olup ipek işleyen terziler demektir.<sup>238</sup>

---

denildiği belirtilmiş, üzerine kabartma çiçekler işlenmiş yollu ipek kumaş biçiminde tanıtılmıştır. Çitârî dokuma örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.71, 74-76, 112-114; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.225.

<sup>231</sup> F. Altay, *a.g.e.*, s.11; M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.309; H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.25.

<sup>232</sup> H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.29; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.231. Ayrıca bkz. M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.311.

<sup>233</sup> M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.311; B. Dağlı, *a.g.t.*, s.87; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.198; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.97. Dimi kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.215-216; *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.15, 23, 98, 220-221.

<sup>234</sup> R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.97; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.204.

<sup>235</sup> F. Karaca, *a.g.m.*, s.569; P. Eyiöl Toktaş, *a.g.m.*, s.198; F. Ayhan, *a.g.m.*, s.196.

<sup>236</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.601-602; Hülya Tezcan, "Ferace", *TDVİA*, C.12, İstanbul 1995, s.349; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.114-116.

<sup>237</sup> M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.253.

<sup>238</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.655; Bahattin Yaman, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Saray Ehl-i Hıref (Sanatkarlar) Teşkilatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Rektör Prof. Dr. Hasan Gürbüz'e Armağan*, S.3, (1996), s.281; Bahattin Yaman, *Sarayın Terzileri 16-18. Yüzyıl Osmanlı Hassa Kıyafet Birimleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2018, s.41. Meltem Ok, "Tasarım ve Süsleme Öğeleriyle Topkapı Sarayı Padişah Kaftanları", *Akdeniz Sanat Dergisi*, C.8, S.16, (2015), s.80'de, kaftanlardaki çaprast ve düğme gibi süslemeleri yapanların da gazzazlar olduğu belirtilmiştir.

**Gezi:** Eni oldukça dar, sert ve hareli bir çeşit ipek kumaş olup her rengi mevcuttur.<sup>239</sup>

**Hasse:** Hümâyûn kumaşa benzeyen sık dokumalı ve yumuşak astarlık kumaşın adıdır.<sup>240</sup>

**Hatâî:** İpekli bir kumaş adı olup sade, telli ve nevzuhûr denilen çeşitleri mevcuttur.<sup>241</sup>

**Hüsn-i şâhî:** İnce patiska tarzındaki bezin adı olup şahlık da denilen kumaş türüdür.<sup>242</sup>

**Kakum:** Kuzey bölgelerinde bulunan sansar ve gelinciğe benzeyen kürkü makbul olan bir hayvandır. Kuyruğu siyah, diğer kısmı boz renkli bu hayvanın giysi haline getirilen kürkü de aynı isimle anılmıştır.<sup>243</sup>

**Kapaniçe:** En değerlisi padişaha mahsus olan siyah tilki derisinden hazırlanan kürk için kullanılan bir sözcük olmakla birlikte içi kürklü, dışı değerli kumaşlarla kaplı kaftanların da adı olmuştur. Kollu veya kolsuz modeli bulunan geniş yakalı bu kürkün önu kıymetli taşlarla işlenir, çaprastları mücevherli olur, düğmeleri de mücevher veya elmasla süslenirdi. Üzerindeki işleme güneş şeklinde olduğunda mücevher şemseli olarak adlandırılırdı. Diğer kaftan veya kürklere göre daha değerli ürünlerle hazırlanmış olan bu çeşit giysiler genellikle tören kıyafeti olarak kullanılmıştır.<sup>244</sup>

**Kaput:** Kaba ve kalın kumaştan özellikle de kaba şayaktan dikilen paltonun adıdır.<sup>245</sup>

**Kemhâ:** Atkısıyla çözücü ipek, üst sıra atkısı ise gümüş ve altın alaşımli telle çok sıkı dokunmuş ağır, gösterişli ve tok olan ipekli bir kumaştır. Gerek saray mensupları gerekse halk tarafından oldukça beğenildiği ve tercih edildiği bilinmektedir.<sup>246</sup>

**Keremsûd:** Halep'te dokunan ipekli kumaşa verilen addır.<sup>247</sup>

<sup>239</sup> M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.315; M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.664; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.269. Daha fazla bilgi için bkz. K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.231. Gezi dokuma kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.115-121; 127-130, 193; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.232.

<sup>240</sup> Hülya Tezcan, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Bulunan Bir Terzi Defteri", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-2*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1987, s.168. Ayrıca bkz. M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.316, 317.

<sup>241</sup> M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.316; M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.I, s.765; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.134-135. Hatâî dokuma örneği için bkz. Kemal Adıbelli, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Saray Dokumalarının Günümüzde Kullanımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s.42.

<sup>242</sup> B. Dağlı, *a.g.t.*, s.246; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.634.

<sup>243</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.141-142; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.144.

<sup>244</sup> F. Altay, *a.g.e.*, s.6; M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.165; F. Karaca, *a.g.m.*, s.569; P. Eyiöl Toktaş, *a.g.m.*, s.197; F. Ayhan, *a.g.m.*, s.195; E. Koca, *a.g.m.*, s.64; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.361; Nurhan Atasoy, "Kaftan", *TDVİA*, C.EK-1, Ankara 2020 (Gözden geçirilmiş 2. basım), s.709.

<sup>245</sup> B. Dağlı, *a.g.t.*, s.155; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.151.

<sup>246</sup> H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.31-33; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.226-227, 245; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.228. Kemha dokuma kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s. 86-87, 244, 246-249, 252-253; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.229; *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.44.

<sup>247</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.243; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.395.



**Kerrâke:** Yünden ve softan hazırlanan ince ve hafif cübbe demektir.<sup>248</sup>

**Kılabdan:** Süs olarak kullanmak amacıyla kılab denilen eğirme çarkıyla pamuk ipliği üzerine bükülüp sarılan gümüş, altın veya altın alaşımli gümüş tellere verilen addır.<sup>249</sup>

**Kontuş:** Tatar beyleri tarafından giyilen, kontoz da denilen yüzü harçlı olan dar kollu bir üst giysisidir.<sup>250</sup>

**Kutnî:** Arapça pamuk anlamındaki kutundan gelen, kutnu da denilen sözcük çözüğü ipek, atkısı pamuk ve ipek karışık atılmış olan kalın, genellikle yollu, eni oldukça dar bir kumaşın adıdır.<sup>251</sup>

**Miskal:** Değerli şeylerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir. Zamana ve bölgeye göre değeri farklılık göstermekle birlikte bir miskal, 1,5 dirhem kabul edilmiş olup 4,81104375 grama eşittir.<sup>252</sup>

**Nâfe:** Hayvanların karın bölgelerindeki tüylerin kullanılmasıyla hazırlanan kürklere verilen isimdir.<sup>253</sup>

**Nihâlî:** Döşemelik, halı, kilim ya da yatak örtüsü anlamında kullanılmıştır.<sup>254</sup>

**Nîmten:** Boyu kısa olan genellikle serâser ile kaplı kürk için kullanılan bir tabirdir.<sup>255</sup>

**Pesend:** İğne ile işlenen gayet ince işe verilen addır.<sup>256</sup>

<sup>248</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.243; B. Dağlı, *a.g.t.*, s.165; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.159.

<sup>249</sup> Halil Sahillioğlu, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.16, (Ocak 1969), s.50; E. Koca, *a.g.m.*, s.64-65; Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010, s.342; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.398. Ayrıca bkz. K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.228. Kılabdan örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.62-69, 78, 80, 84-85, 88-89, 92-93, 96, 102-103, 107-108, 110, 130, 134-137, 148-153, 171-183, 186-187, 193, 197, 228-236, 239-241.

<sup>250</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.293; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.163.

<sup>251</sup> H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.29; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.226. Ayrıca bkz. M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.333; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.420; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.166. Kutnî çeşitleri ve örnekleri hakkında bkz. K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.224. Bu kumaş ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Elif Alan, *Gaziantep Yöresi Dokumalarından "Kutnu" Üzerine Bir İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s.30-84. Kutnî dokuma kumaş örnekleri için ayrıca bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.64, 107-109, 111, 171-172, 190, 203, 217-219; *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlasi-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.7, 79-85, 227.

<sup>252</sup> P. G. İnciciyan, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti Tartılar ve Ölçüler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C.2, S.8, (Eylül 1965), s.72; Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s.369; Şinasi Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesnelere*, Yem Yayın, İstanbul 2015, s.45, 48, 480; Cengiz Kallek, "Miskal", *TDVİA*, C.30, Ankara 2020, s.182.

<sup>253</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.642; G. Yarcı, *a.g.m.*, s.495; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.183.

<sup>254</sup> Ö. Barkan, *a.g.m.*, s.477; M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.693; B. Dağlı, *a.g.t.*, s.205; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.98; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.518; Ş. P. Özyalvaç, *a.g.t.*, s.624; C. Görür, *a.g.t.*, s.52, 59, 60; B. Ersöz, *a.g.t.*, s.47.

<sup>255</sup> F. Karaca, *a.g.m.*, s.569.

<sup>256</sup> B. Dağlı, *a.g.t.*, s.222; İ. Parlatur, *a.g.s.*, s.1357.

**Rubu'**: Çarşı/terzi arşının yani zirâ'nın sekizde biri olup 85 mm.'lik uzunluk ölçüsüdür.<sup>257</sup>

**Samur**: Sansar cinsinden tüyleri siyah ve sarı renkli bir hayvanın adı olup kürkü de aynı isimle anılmıştır. Postu makbul olduğundan kürk yapımında kullanılmış, siyah renkli olan daha değerli görülmüştür.<sup>258</sup>

**Sandal**: İpekli ve pamuklu bir kumaş olup bir yolu ipek, bir yolu pamuktur. Küçük dallı ve benekli türü de vardır.<sup>259</sup>

**Sâye**: Bir tür kabartma çizgili kaba yünlü kumaş olup şayaktan kalıncadır. Menşei Hollanda olan bir çuha türüdür.<sup>260</sup>

**Serâser**: Çözücü ipek, atkısı ise altın alaşımli gümüş veya tamamen gümüş ya da altın tel kullanılarak dokunan bir kumaştır. Bu nedenle mevcut kumaşlar içinde en pahalı ve değerli olandır.<sup>261</sup>

**Serhaddî**: Kısa olup genellikle -baştanbaşa demek olan- serâser yani her tarafı altın ve gümüş tellerle işlenmiş ipekli kumaşla kaplı kürk demektir. Daha çok saraydaki üst düzey devlet adamları tarafından kullanılmıştır.<sup>262</sup>

**Sırma**: Giysilerde kullanılan geleneksel aksesuar ürünlerinden biri olup altın, gümüş ve kılardan ile yapılan sarma işine verilen addır. Önceden çizilmiş motifler değerli ip ve tellerle sarılarak yapılır.<sup>263</sup>

**Sof**: İnce keçi kılından şâlî gibi dokunan kumaş adı olup ince, kalın, muhayyer/hareli, mevceli/dalgalı gibi çeşitleri bulunmaktadır. Ayrıca Ankara sof, Bağdat sof gibi yapıldığı yere göre adlandırılan türleri mevcuttur. Bunların arasında en muteber ve meşhur olanı Ankara sofudur. Çuhaya göre daha kaliteli ve lüks bir kumaş türüdür.<sup>264</sup>

<sup>257</sup> Mehmet Erkal, "Arşın", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.412; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.573.

<sup>258</sup> Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.113; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.205.

<sup>259</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.122; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.206. Ayrıca bkz. M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.593.

<sup>260</sup> F. Yılmaz, *a.g.s.*, s.571; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.596.

<sup>261</sup> H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.33; H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.258, 261, 272-273, 275; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.234. Serâser kumaş örneği için bkz. *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.46-47.

<sup>262</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.175, 185; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.207-208.

<sup>263</sup> Fikri Salman, *Tarihi Türk Kumaş Sanatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1999, s.104-105; H. Tezcan, "Modanın Tarihi Dökümanları", s.97.

<sup>264</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.241; H. Tezcan, *Atlaslar Atlası: ...*, s.25; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.211. Sof dokuma örneği için bkz. H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları ...*, s.264, 266; *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlası-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.181-183, 214-215.

**Sûzenî** : Kasnak yardımıyla işlenen bu nedenle kasnak işi de denilen ince işleme adıdır.<sup>265</sup>

**Şal**: Atkısı ve çözgüsü yünden olan ve kendine has desen gösteren bir kumaş türüdür. Hint ve İran şalları meşhur olup daha kıymetlidir.<sup>266</sup>

**Şalâkî**: Elbise, hırka ve yorgan yüzü olarak kullanılan şala benzeyen yün taklidi kumaş olup çerkeziyye ve buhurlu denilen çeşitleri mevcuttur. Bir türü de Hindistan'ın Lahor şehrine izafetle Lâhoraki adıyla anılmıştır.<sup>267</sup>

**Şâlî**: Tiftikten dokunan ince kumaş adıdır.<sup>268</sup>

**Şemse**: Güneş ya da güneş ışınları iki taraftan daraltılarak üstü ve altı sivriltilmiş bir madalyon ya da dairesel şeklin adıdır.<sup>269</sup>

**Şerit**: İnce ve yassı olup yaka ve kol kenarlarını dik tutmak için kullanılan bir terzi malzemesidir.<sup>270</sup>

**Tahte/tahta**: Bir tabaka kürkü ifade etmek için kullanılan tabirdir.<sup>271</sup>

**Tenzûyî**: Neftî renk demektir.<sup>272</sup>

**Tirkeş**: Kubur da denilen ok koymaya yarayan mahfazanın adıdır.<sup>273</sup>

**Üstüfe**: İpekli bir kumaş çeşididir.<sup>274</sup>

<sup>265</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.286; B. Dağlı, *a.g.t.*, s.243; F. Yılmaz, *a.g.s.*, s.324, 595. Ayrıca bkz. F. Salman, *a.g.t.*, s.105.

<sup>266</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.306-307; H. Tezcan, *Atlaslar Atlası*: ..., s.25. Ayrıca bkz. M. Esiner Özen, *a.g.m.*, s.334; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.216-217. Şal dokuma kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası*: ..., s.60, 154-158, 161, 168, 202; K. Gürcan Yardımcı, *a.g.m.*, s.227; *Türkiye Dokuma Atlası Anadolu'nun Miras Kumaşları*, <https://www.itkib.org.tr/files/downloads/Belgeler/dokumaatlas-sergi.pdf>, (10.08.2023), s.11, 16, 178.

<sup>267</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.307; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.171, 217. Şalâkî örneği için bkz. H. Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları* ..., s.276-277, 279.

<sup>268</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.307. Ayrıca bkz. R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.217-218.

<sup>269</sup> Fatma Engin Alpat, "Osmanlı İmparatorluğunun 15. Yüzyıl ve 18. Yüzyıllar Arası Saray Kumaşlarında Kullanılan Bitkisel Üslup", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), (2010), s.49.

<sup>270</sup> H. Tezcan, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Bulunan Bir Terzi Defteri", s.168.

<sup>271</sup> G. Yarcı, *a.g.m.*, s.491. Ö. Barkan, *a.g.m.*, s.478'de, *tahta* sözcüğü levha olarak tanımlanmış ve bir tulum kürkün yarısı anlamına geldiği belirtilmiştir. R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.169'da ise postların âlâ, evsat ve edna olmak üzere küçük parçalar halinde kesildiği, âlâlar, evsatlar ve ednaların ayrı ayrı bir araya toplandığı, yatıkları aynı yönde olacak şekilde derilerinden dikildiği böylece mozaik bir pafta oluştuğu, buna da tahta denildiği ifade edilmiştir.

<sup>272</sup> R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.229.

<sup>273</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.II, s.723; M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.508; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.689.

<sup>274</sup> B. Dağlı, *a.g.t.*, s.274; F. Yılmaz, *a.g.s.*, s.672. Üstüfe kumaş örnekleri için bkz. H. Tezcan, *Atlaslar Atlası*: ..., s.148-151, 153.

**Vaşak:** Kedi cinsinden olan ve derisinden kürk yapılan hayvanın adı olup kürkü de aynı isimle anılmıştır.<sup>275</sup>

**Zerî:** Arşın ile ölçülen bez anlamında kullanılmış olup yaldızlı bir kumaş olduğu tahmin edilmektedir.<sup>276</sup>

**Zirâ':** Arşın da denilen uzunluk ölçüsü olup orta parmak ucundan dirseğe kadar olan mesafe için kullanılmıştır. Çarşı veya terzi arşını ile mimar arşını olmak üzere iki çeşidi vardır. Çarşı/terzi arşını 68,578 cm. uzunluğunda olmakla birlikte 65 cm. olduğunu ifade edenler de olmuştur.<sup>277</sup>

---

<sup>275</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.585; R. E. Koçu, *a.g.s.*, s.240.

<sup>276</sup> M. Z. Pakalın, *a.g.s.*, C.III, s.655; F. Yılmaz, *a.g.s.*, s.713.

<sup>277</sup> M. Erkal, *a.g.m.*, s.411-413; M. A. Ünal, *a.g.s.*, s.49. Daha fazla bilgi için bkz. Ş. Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam ...*, Yem Yayın, İstanbul 2015, s.39-42.

## **Ev Hanımı Mı İş Kadını Mı? Türk Modernleşmesinin Bir Unsuru Olarak Kız Enstitüleri ve Necatibey Kız Enstitüsü**

Batuhan Alişoğlu<sup>1</sup>

### **Öz**

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren birçok yapısal reforma imza atmıştır. Eğitim alanında girişilen temel reformlardan biri ise modern Türkiye'nin düşünce yapısını yansıtmak üzere eğitim kurumlarının kurulması olmuştur. Kız Enstitüleri, bu hususta kurulan başlıca eğitim kurumlarından biridir. Çağdaş "cumhuriyet kızları" yetiştirme amacıyla kurulan bu eğitim kurumlarında çoğunlukla Batılı metotlar benimsenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bursa Necatibey Kız Enstitüsü, ilk açılan kız enstitülerinden biri olarak alanında öncü eğitim kurumlarından biri olmuştur. Bu çalışmada, cumhuriyetin erken yıllarında kadın eğitimine örnek teşkil eden kız enstitülerinin tarihi, düşünce yapısı ve Bursa'da kurulmuş olan Necatibey Kız Enstitüsü'nün süreç içerisindeki gelişimi konu edilmiştir. Çalışmada, Atatürkçü düşünce ışığında oluşturulmaya çalışılan çağdaş kadın algısında kız enstitülerinin rolünün ve uygulanan eğitimin niteliğinin anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışma sırasında Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi arşivi, basın kaynakları ve konu hakkındaki nitelikli araştırma-inceleme eserlerinden yararlanılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Necatibey Kız Enstitüsü, kız enstitüleri, eğitim, Türk modernleşmesi

### **Housewife or Businesswoman? Girls 'Institutes As An Element Of Turkish Modernization And Necatibey Girls 'Institute**

#### **Abstract**

The Republic of Turkey has undertaken many structural reforms since its establishment. One of the fundamental reforms undertaken in the field of education has been the establishment of educational institutions to reflect the mindset of modern Turkey. Girls 'Institutes are among the main educational institutions established in this regard. In these educational institutions established with the aim of raising modern "republic girls", mostly Western methods have been adopted and put into practice. Bursa Necatibey Girls 'Institute has become one of the pioneering educational institutions in its field as one of the first girls' institutes. In this study, the history and mentality of girls' institutes, which set an example for

---

<sup>1</sup> MA. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, FH Burgenland, European Studies-Management of EU Projects Eisenstadt, Austria, [batuhanalisoglu@hotmail.com](mailto:batuhanalisoglu@hotmail.com), ORCID: 0000-0001-6652-0015.

women's education in the early years of the republic, and the development of the Bursa Necatibey Girls 'Institute were discussed. The aim of the study is to understand the role of girls' institutes in the perception of contemporary women that is tried to be formed in the light of Kemalist thought and the qualification of the education applied. During the study, the archive of Necatibey Vocational and Technical Anatolian High School, press sources and qualified research and analysis works on the subject were used.

**Keywords:** Necatibey Girls 'Institute, Girls 'Institutes, education, Turkish modernization

### **Giriş**

Ev hanımı ve iş kadını terimleri, toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel ve modern yansımalarını temsil eder. Ev hanımları, genellikle kadının geleneksel aile içi rolünü üstlenirler, ev işleri yaparlar ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılarlar. Bu rol, toplumsal cinsiyet normlarına uygunluğu vurgularken ekonomik bağımlılığa işaret edebilir. İş kadınları ise, kadınların kariyer yapma isteğini ve finansal bağımsızlığını yansıtır. Bu rol, kadınların ekonomik bağımsızlığına katkıda bulunurken daha özgürlükçü ve bağımsız bir pozisyonu temsil eder. Her iki terim de toplumun cinsiyet eşitliği ve cinsiyet rolleri konusundaki algısını yansıtır. Toplumsal normlar, kültürel değerler ve ekonomik koşullar bu rollerin farklılık göstermesine neden olur. Ev hanımı ve iş kadını terimleri, toplumsal değişim ve normların etkisi altında sürekli olarak evrilen ve toplumun cinsiyet algısını yansıtan önemli kavramlardır. Türk eğitim sisteminin tarihsel gelişimi ise, bu iki kavramın şekillenmesinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Türk Devrimi, çağın ihtiyaçlarına uygun olarak kadınların daha önce sahip olamadıkları ayrıcalıkları elde etme gerekliliğini ön plana çıkarıyordu. Ancak o dönemde genel toplum farkındalığı, bu haklara yönelik talebin kökenini halktan almayan bir bakış açısına sahipti. Bu koşul, kadın haklarını düzenlemenin, tanımlamanın ve yönlendirmenin devlet yönetimi tarafından üstlenildiği bir dönemi başlattı ve bu süreç "Devlet Feminizmi" olarak adlandırıldı. Böylece, Yeni Türkiye'nin kuruluş döneminde, monarşinin yerini alan devlet ve toplum anlayışıyla uyumlu "cumhuriyet kadını" imgesi oluşturuldu. Bununla birlikte, bu dönemde geleneksel düşünce hala etkiliydi ve cumhuriyet kadını, "daha iyi annelik yapabilmeleri" kaygısı

nedeni ile ataerkil düşünceden tamamen kopamadı.<sup>1</sup> Ancak eğitim alanında yapılan devrim ve reformlar, modern Türkiye'nin oluşumunda kilit rol oynadı.

Cumhuriyetin ilanıyla beraber 1923-24 ders yılında, toplam 4804 okulda 62.954 kız öğrenci ve 1217 kadın öğretmen bulunuyordu. Ancak kadın öğretmenlerin yarısından fazlası meslek eğitimi görmemişti. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tüm eğitim kurumlarını Maarif Vekaleti'ne bağlayıp merkezileştirerek her vatandaşa istediği öğretim düzeyinde eğitim görme fırsatı verdi, Türk kızlarına ilköğretim, ortaokul, lise ve yükseköğrenimin kapılarını açtı. Böylece fark gözetmeksizin eğitimde cinsiyet eşitliği sağlandı.<sup>2</sup> Ardından 1924 Anayasası'nın 87. maddesindeki "Kadın, erkek bütün Türklerin ilköğretimden geçmek mecburiyetinde oldukları" ifadesiyle ilköğretim kız çocukları için zorunlu hale getirildi. Böylece kız öğrenci sayısında kademeli bir artış gözlemlendi.<sup>3</sup>

1926 ilk Medeni Kanun'u, kadın eğitiminin cumhuriyet dönemine özgü bir şekilde gelişmesinde önemli bir aşamayıydı. Bu kanunla kadınlara geniş haklar tanındı. Eğitim açısından incelendiğinde ise kadınlara askeri okullar dışında her eğitim kurumuna girebilmelerine imkân sağlandı. Ardından 1927-28 ders yılında, kız ve erkek çocukların aynı okul ve sınıflarda öğrenim görmelerini sağlayan karma eğitim başladı. Söz konusu ders yılında 34 erkek, 12 kız ortaokulunun yanında 23 ortaokul karma eğitim uyguladı. Karma eğitime karşıt görüşlü kesimler tarafından öne sürülen risklerle karşılaşılmasını, uygulamanın kısa zamanda yaygınlaşmasına neden oldu.<sup>4</sup> Harf Devrimi'nin ardından 11 Kasım 1928 tarihinde kabul edilip yürürlüğe giren "Millet Mektebi Teşkilatı Talimnamesi" ile kitlesel bir eğitim seferberliği başlatıldı. Talimnameye göre 15-45 yaş arası kadın-erkek okula gitmemiş tüm vatandaşlar millet mektebinin bir öğrencisi sayıldı.<sup>5</sup>

Eğitimde çağdaşlaşma ve fırsat eşitliğini içeren tüm bu süreç, kendisinden sonraki eğitim-öğretim faaliyetlerinde gelişimin öncüsü oldu. Çağdaş bir eğitim

<sup>1</sup> Ahmet Yılmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 20, 2010, 202-203.

<sup>2</sup> Emel Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, 96-97.

<sup>3</sup> Müjgân Cunbur, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, 1992, 266.

<sup>4</sup> İsmail Doğan, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, 262.

<sup>5</sup> Mehmet Okur, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, 214.

sisteminin temeli atıldı ve topyekûn bir eğitim seferberliği başlatıldı. Harf devriminin de etkisiyle tüm vatandaşlara okuma-yazma ve günlük hayatta kullanabilecekleri temel becerileri öğretme düşüncesinden kadınlar ayrı tutulmadı. Bu süreci, mesleki ve teknik eğitim alanında atılacak bazı adımlar izledi. Kız Enstitüleri, bu hususta atılmış en büyük adımlardan biriydi.

Türkiye Cumhuriyeti eğitim kurumları içerisinde Kız Enstitülerini yakından incelemek, kadın eğitiminin gelişimini ve kadına olan toplumsal bakış açısının eğitim temelindeki değişiminin kavranması açısından oldukça önemlidir. Kız Enstitüleri genelinde birtakım araştırmalar yapılmasına rağmen Necatibey Kız Enstitüsü ekseninde oldukça sınırlı içerik üretilmiştir. Bu çalışma esnasında, günümüzdeki adıyla Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi arşivinde yapılmış olan incelemelerde orjinal belgelere ulaşılmış ve yararlanılmıştır. Ancak, ulaşılan belgelerin bir kısmının yıpranmış ve tahrip edilmiş olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu yüzden, çalışma oluşturulurken ek olarak dönemin süreli yayınlarından yararlanılmasına önem verilmiştir. Kız Enstitüleri ekseninde daha önce kullanılmayan kaynaklardan faydalanılması ve daha önceden üzerinde durulmayan “Ev hanımı mı? İş kadını mı?” sorusu ekseninde konuya farklı bir perspektif kazandırılması, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. İncelemeye çalışacağımız “*Ev Hanımı Mı İş Kadını Mı? Türk Modernleşmesinin Bir unsuru Olarak Kız Enstitüleri ve Necatibey Kız Enstitüsü*”, Türk modernleşmesinde kız enstitülerinin yerinin ve kadının toplumdaki konumunun süreç içerisindeki değişiminin eğitim odaklı altyapısının daha iyi idrak edilmesine katkı sunacaktır.

### **Kız Enstitüleri**

Cumhuriyetin ilk yıllarında, meslek ve halk eğitimi vermek amacıyla birçok farklı eğitim merkezi açıldı. Kız Enstitüleri, ortaöğretimin genel amaçları doğrultusunda öğrencileri iş ve meslek alanlarında işgücü olarak yetiştiren bu eğitim merkezlerinden yalnızca biriydi.<sup>6</sup>

Eğitim sorununun çok yönlü olarak çözülmesi amacıyla cumhuriyetin ilk yıllarında birçok yabancı uzman inceleme yapmak için Türkiye’ye çağırıldı. Her biri farklı alanlardan olan uzmanlar, çeşitli incelemeler yaparak bazı raporlar hazırladılar.

---

<sup>6</sup> İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2014, 294-296



John Dewey, Albert Malche, Oskar Frey, Alfred Kühne, Beryl Parker, Geheimrat Oldenburg, Omer Buyse gibi uzmanların bu raporları, Türk eğitim sistemi üzerinde oldukça etkili oldu.<sup>7</sup>

Bu uzmanlar arasından özellikle Dewey, Kühne ve Buyse'nin hazırladıkları raporlar, teknik eğitim alanındaki yeni yapılanmada kız öğrencilere yönelik birçok öneriye ver vermesi açısından oldukça önemliydi. Buyse'nin yazdığı "Teknik Öğretim Hakkında Rapor", kadın eğitimi açısından incelenmesi gereken raporların başında gelmekteydi. Buyse, bu raporunda kızlar için içtimai hizmetler okulu, kâtiplik okulu, sanat okulu açılabilceğini söylerken, gece eğitimini de gündeme getirdi. Ankara'da ev idaresi, içtimai bilgiler, meslek ve ev idaresi temelinde eğitim verilmesinin önerildiği İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün kurulması doğrultusundaki proje, Buyse tarafından geliştirildi. Ayrıca Buyse'ye göre, sanat ve ticaret bölümlerini içeren akşam meslek okulları da açılmalıydı. Orta ve yükseköğrenim kapsamında açılması öngörülen gündüz okulları ise çamaşır ve nakış, biçki-dikiş, moda ve çiçek, ticaret ve lisan şubelerinden oluşmalıydı. Yükseköğrenim yaptırılacak gündüz okullarının şubeleri de ticaret ve kâtiplik, kadın sanatları, içtimai hizmetler, hastabakıcılık, öğretmenlik şubeleri biçiminde bölümlenmeliydi.<sup>8</sup> Kız Enstitülerinin oluşumuna ışık tutması açısından en önemlisi ise, Buyse'nin aile yaşamında gerek duyulan bilgilerin edinilmesine yönelik meslek ve ev işleri kursları açılması önerisiydi. Bu kurslarda öğrenim gören kızlar, bilgi ve donanımlarını yalnız ev hayatında kullanmayacaklar, isterlerse kazanca dönüştürebileceklerdi.<sup>9</sup>

Tüm bu öneriler göz önünde bulundurularak, Osmanlı'nın son dönemlerinde Kız Sanat Mektebi adıyla kurulan okullar, Dewey'in de fikirleriyle daha modern bir ivme kazandırılarak Kız Enstitüleri'ne dönüştürüldü.<sup>10</sup> Kız Enstitüleri, devletin ve Ziya Gökalp'in fikirleri çizgisinde Batı medeniyeti ile milli kimliği (hars ve

<sup>7</sup> Filiz Meşeci Giorgetti, "Erken Cumhuriyet/Atatürk Dönemi Eğitim (1920-1938), *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020, 139-141.

<sup>8</sup> Ayhan Doğan- Mustafa Kılınç, "Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşmesine Öncü Bir Kurum: İsmet Paşa Kız Enstitüsü (1928-1938)", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 29, Eylül 2020, 2375.

<sup>9</sup> Aynur Soydan, "Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2002, 272-273.

<sup>10</sup> Rıfat Okçabol, "Cumhuriyet'in 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz", *75 Yılda Eğitim*, ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Haziran 1999, 178.

medeniyet)<sup>11</sup> bir araya getirme ve bu bileşime toplumsal zemin oluşturma girişiminin vücut bulmuş hali olarak görüldü.<sup>12</sup> Bu doğrultuda diğer kurumlara örnek teşkil edecek olan ilk enstitüsü, 1928 yılında Ankara’da “İsmet Paşa Kız Enstitüsü” adıyla kuruldu.<sup>13</sup> Enstitü binası, eğitim konusunda nitelikli birçok etkinlik ve toplantıya ev sahipliği yaptı. Örneğin, I. Maarif Şûrası, burada gerçekleştirildi.<sup>14</sup>

1931 yılındaki hükümet programının 2. maddesinin b fıkrasındaki meslek ve sanat okullarının memleketin ihtiyacına cevap verecek şekilde arttırılmasını ve gerekli kursların açılmasını içeren madde doğrultusunda Kız Enstitüleri’ne bağlı olarak Akşam Kız Sanat Okulları açıldı.<sup>15</sup> Bu okulların temel amacı, enstitü genelindeki amaçlarla büyük ölçüde benzerlik gösterdi. İki oluşum arasındaki temel fark ise katılım gösteren öğrencilerin farklılığıydı. Akşam Kız Sanat Okulları’na genellikle öğrenim çağında olup maddi yetersizlikler nedeniyle öğrenimini tamamlayamayan kişiler ile öğrenim çağını geçmiş veya evlenip aile kurmuş kadınlar kayıt yaptırdı. Bu bağlamda bu okullara alınan öğrenciler Kız Enstitüleri’ne kıyasla daha yetişkin kişilerden oluştu. Okulların teşkilat ve programları ise bu kişilerin gün içinde müsait oldukları zaman aralığına göre ayarlandı.<sup>16</sup>

1938’de, kız öğrencilerin sosyal hayata daha çok entegre olup üretim sürecine katılmaları ve aile geçimine katkıda bulunabilmeleri için son sınıf öğrencilerinin sipariş aldıkları “döner sermaye atölyeleri” oluşturuldu. Kız Enstitüleri ve Akşam Kız Sanat Okulları’nda açılmaya başlanan bu atölyeler, ticarethane gibi işletilerek çalışan öğrencilere emekleri karşılığında çeşitli ücretler verildi. Ücretlendirme ise saat başına 10 kuruş olarak belirlendi. Bu ücretler öğrenciler adına milli bir bankaya yatırıldı. Böylece okulu bitirdikten sonra öğrencilerin kendi çalışmalarından elde ettikleri küçük

---

<sup>11</sup> Bkz. Orhan Koçak, “1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, 374-380.

<sup>12</sup> Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, 143.

<sup>13</sup> Ercan Çağlayan, “Kemalizm’in “Medeniyet Fabrikası”: Kız Enstitüleri”, *Tarih ve Gelecek*, C. 4, S. 3, Aralık 2018, 11., Enstitünün inşası 1925’te başlamış, 1933’te tamamlanmıştır. Eğitime 1928’de Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’ne bağlı olarak, esas binadan ayrı olarak başlanmıştır. Ayten Sezer Arıç, “Ankara’da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, S. 14, Güz 2011, 6-7.

<sup>14</sup> Edibe Bayram, *Cumhuriyetin Kızları*, Akis Kitap, İstanbul, 2011, 124.

<sup>15</sup> Ercan Türk- Meral Katırcı, *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, 126.

<sup>16</sup> Gülşah Eser- Abdullah Orak, “Cumhuriyet Döneminde Kadın Eğitiminde Bir Atılım: Urfa Kız Enstitüsü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, Aralık 2015, 424.

bir sermaye oluşturuldu.<sup>17</sup> Sipariş atölyesi oluşturulmayan okullarda ise öğrencilere öğretmenleri tarafından serbest siparişler sağlandı. Bazı enstitülerde ise “ilerletme atölyeleri” adıyla farklı bir uygulama ortaya konuldu. Bu uygulamayla enstitülerden mezun olup yükseköğrenim görmeden teknik bilgilerini ve iş yeteneklerini geliştirmek isteyen öğrencilere 3 yıl pratiğe dönük eğitim verilmeye, eğitimin sonunda ise sertifika verilmeye başlandı.<sup>18</sup>

Kız Enstitüleri'nin başlıca amacı, kızları ideal bir ev kadını yapmak ve hayatlarını kazanabilecekleri kabiliyette yetiştirmektir. Diğer bir amaç ise, Türk kadınının yaşam tarzıyla beraber dış görünüşünü de modernleştirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda Kız Enstitüleri, kadına bakışın geleneksel yanlarını taşıdı ve kadınlara medeni araçlar aracılığıyla iyi bir yaşama yönelik eğitim verdi. Kadınlar, “kadına özgü” olarak aldıkları bu eğitimle “modern ve bilgili ev hanımları” olarak yetiştiler. Dış görünüşün modernleşmesi hususunda, Avrupalı kadından farkı olmayan yeni Türk kadını tiplmesi, toplumun bazı kesimlerinde sık sık eleştiri konusu oldu. Özellikle “ipek çorap” konusu, modern ve lüks düşkünü kadınla özdeşleştirilen bir simge haline geldi. Bu eleştiriler, “mazinin hanımefendilerini” özleyen bir kesim ortaya çıkardı. Aynı husustaki diğer tartışma ve eleştirilere de bakıldığında, ilerleme kaydedilmesine rağmen kadının esas görevinin evi ve çocukları için çalışması düşüncesi çok fazla sarsılmadı.<sup>19</sup>

Bu bağlamda, cumhuriyet kızları imajı güzellik, moda, diyet gibi görsel algıların da kadınlara nakledildiği bir kapsamı oluşturdu.<sup>20</sup> Beden zindeliği ve çevikliğini muhafaza etmek amacıyla yürürlüğe konulan Beden Terbiyesi Kanunu, kadın bedenini de bu çerçevede belirli standartlar ölçüsünde değerlendirdi. Bu değerlendirme, dönemin basın kaynaklarında şişmanlığın kötülendiği, güzellik

---

<sup>17</sup> Mezun olduklarında öğrencilere verilen birikmiş kazançları, ABD Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in İsmet Paşa Kız Enstitüsü hakkında hazırladığı raporda ortalama 200 dolar olarak ifade edilmiştir. Nilüfer Cevizliler- Erkan Cevizliler, “Amerika Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Raporuyla İsmet Paşa Kız Enstitüsü (Ankara), *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 2004, 185.

<sup>18</sup> Soydan, 277.

<sup>19</sup> Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, “İsmet İnönü ve Kadın”, *Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, haz. Engin Berber, Konak Belediyesi Yayınları, İzmir, 25 Ekim 2018, 106.; 1937-38 Enstitü Yıllığı'nda yayımlanan ve “Ey Türk kızı, içinden boş ümidi çıkar at. Senin için en büyük gaye olsun analık! Bilgini, enerjini, varlığını eve kat” dizelerini içeren bir şiir, enstitü amaçlarını açık bir şekilde belirtmektedir. Akşit, 167-168.

<sup>20</sup> Ayşe Saktanber, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, ed. Ahmet İnsel, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, 329.

yarışmalarının teşvik edildiği, Türk kadınının “kafes ve çarşıftan” kurtulup “modern güzellik” kültüründe Batılı kadınlardan eksik bir yanının olmadığı, fikir kadını olduğu kadar süs kadını da olduğu, iş hayatında olduğu kadar eğlenceli cemiyet hayatında da kendisini gösterdiği gibi söylemlerle desteklendi. Bu söylemlerin kadınlara iletilmesinde kız enstitüleri aktif bir şekilde rol aldı.<sup>21</sup> Nitekim, süreli yayınların kadınlara özgü hazırlanan sayfalarında Kız Enstitüleri ve “Hanımlar İyi Giyinmek Suretiyle Vücutlarının Kusurlarını Nasıl Örtelirler” konulu içerikler beraber yayımlandı.<sup>22</sup> Böylece belirli bir kitleye yönelik bilinç yaratmak amaçlandı. Özellikle Necatibey Kız Enstitüsü fotoğraf arşivlerinde yapılan gözlemler sonucunda öğrenci ve öğretmenlerin dönemin tesettür algısı dışındaki modern giyim kuşamı tercih etmesi, güzellik anlayışında çarşıftan kurtulma vurgusunun kız enstitülerinde uygulandığı çıkarımını destekler niteliktedir.

3. Milli Eğitim Şurası’nda, Kız Enstitüleri’nin amacı ve genel müfredat programı hakkında birçok tartışmaya yer verildi. Şuranın Kız Enstitüleri Komisyon Başkanlığı, Trabzon’un ilk kadın Milletvekili Seniha Hızal tarafından yürütüldü.<sup>23</sup> Öğretmen Nezihe Özuygur, şuranın beşinci birleşiminde enstitülere yüklenen sorumluluğu şu şekilde dile getirdi:<sup>24</sup>

*“Kız Enstitülerinin amacı liseye ve dolayısıyla yükseköğrenime öğrenci yetiştirmek değil, genç kızlarımıza ev kadınlığına ait bilgi ve maharetleri kazandırmak, aynı zamanda ortaokullar derecesinde bilgi vermek, gerektiği zaman serbest çalışarak aile bütçesine bu yoldan yardım etmelerine imkân sağlamaktır. ...Bütün bunlara rağmen enstitü mezunları isterlerse liseye gidebilir, ondan sonra da yükseköğrenime devam edebilirler. Kendileri için bu yol da kapanmış değildir.”*

Nurettin Boyman, Kız Enstitüsü mezunlarının serbest çalışamadıkları veya çalışma imkânı bulamadıkları üzerine gelen bir şikâyete şu şekilde yanıt verdi:<sup>25</sup>

---

<sup>21</sup> Sevim Odabaş, “Beden ve Toplumsal Değişme: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Bedenine Yönelik Söylem ve Pratikler”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, S. 4, Bahar 2005, 84-88.

<sup>22</sup> *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Şubat 1930, 6.

<sup>23</sup> Sadık Sarısamam, “Trabzon’un İlk Kadın Milletvekili Seniha Hızal’ın TBMM’deki Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 67, Güz 2020, 409.

<sup>24</sup> *Üçüncü Millî Eğitim Şurası (2-10 Aralık 1946)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, 276.

<sup>25</sup> *Üçüncü Millî Eğitim Şurası (2-10 Aralık 1946)*, 31.

“...Kız Enstitüsü mezunlarının hepsinin atölye açmalarını istemek hatalı olur. Çünkü bu okulların ilk ve en yakın amacı, kızlarımızı bilgili, becerikli, marifetli ve ileri seviyede bir aile telâkkisinin istediği niteliklerde birer anne ve ev kadını olarak yetiştirmektir. Bununla beraber onları kadın sanatlarından biri ile icabında hayatlarını kazanabilecek şekilde hazırlamak da bu okulların bir diğer gayesidir ki bunun da genişliği ve önemi her okula ve her okulun bulunduğu çevrenin sosyal ve ekonomik durumuna göre başka başkadır. Arz ettiğim bu gerekçelere göre, her kız enstitüsü mezununun behemehâl atölye açmasını istemek, herhalde doğru olmaz.”

Şura esnasında kri'nin amaçlarına ulaşabilmesi için derslerin işlenmesi sırasında uyulması gereken temel ilkeler ise şu şekilde belirlendi:<sup>26</sup>

1. İş ilkesi
2. Yaratıcılık, başlı başına ve yardımlaşarak iş görme ilkeleri
3. Yakın yurt ilkesi
4. Sağlık ilkesi
5. Tutumluluk ilkesi

Modernite anlayışı çerçevesinde gelişen Kız Enstitüleri'nde Batılı metotlar benimsendi. Nitekim verilen eğitimlerde yurtdışından getirilen bazı uzmanlardan yararlanıldı, ayrıca yurtdışına birtakım öğrenci ve öğretmenler gönderildi.<sup>27</sup> Öyle ki, ülkenin ekonomik açıdan muhtaç olduğu küçük sanayinin düzenlenmesi ve ıslah edilmesi amacıyla 1928'de 12 kız öğrenci bilgi ve görgülerini arttırmak için Avrupa'ya yollandı. Süreç içerisinde enstitülere gösterilen ilginin artmasıyla, yurtdışına yollanan öğrenci ve öğretmenlerin<sup>28</sup> sayısı da doğru orantılı olarak yükseldi.<sup>29</sup> Ayrıca, enstitü atölyelerinde üretilecek eserlerin bazı malzemeleri yurtdışından ithal edildi. İthal edilen ürünlerin büyük çoğunluğu, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde kullanılmak üzere Paris'ten getirildi.<sup>30</sup>

<sup>26</sup> Üçüncü Millî Eğitim Şurası (2-10 Aralık 1946), 309-311.

<sup>27</sup> Ali Rıza Erdem, “Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi*, S. 9, 2015, 1274.

<sup>28</sup> Örneğin: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-2 / 47-52-4 (15.07.1934).

<sup>29</sup> Ayten Sezer Arıg, “Türkiye’de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2014, 200.

<sup>30</sup> *BCA*, 30-18-1-2 / 9-15-14 (23.03.1930); *BCA*, 30-18-1-2 / 34-12-5 (27.02.1933); *BCA*, 30-18-1-2 / 40-76-18 (05.11.1933); *BCA*, 30-18-1-2 / 63-23-13 (26.03.1936); *BCA*, 30-18-1-2 / 64-31-15

Batılı usullerin benimsenmesiyle beraber Kız Enstitüleri genelinde “taylorizm” düşüncesi ortaya çıktı. Ünlü enstitü öğretmenlerinden Süheyla Arel’in çıkardığı *Taylorisme* adlı kitapta, “az zamanda çok iş çıkarma” ve Arel’in tanımıyla “*evini maddeten ve dolayısıyla manen mes’ud edebilmesi için bilinmesi lazım gelen fenni bilgiler*”, Kız Enstitüleri genelindeki ana odak noktalarından biri oldu. Enstitü dergilerinde yayınlanan makalelerle ev taylorizminin propagandası yapıldı. Bu propaganda aracılığıyla Türkiye’ye nüfuz etmiş “rasyonalite”, “verimlilik”, ve “düzen” söylemleri hakkında belli sektörlere yönelik canlı diyalogların yer alabileceği verimli alanlar yaratıldı.<sup>31</sup> Dergiler ise bu sürece aracı olup Taylorizmi ev kadınının hayatına uyguladı. Böylece Amerikan orta sınıf kadınları için 20. yy başında ortaya çıkan “ev işinin rasyonelleşmesi” tartışmaları, Türkiye’de Kız Enstitüleri aracılığıyla savaş sonrası dönemde yoğunlaştı.<sup>32</sup> Öyle ki bu durum, batı medeniyetinin yayıcıları oldukları gerekçesiyle enstitü öğrencilerine “misyoner” yakıştırması yapılmasına neden oldu.<sup>33</sup> Feridun Es’in 1957’de *Hayat* dergisinde yayımlanan bir yazısında, ünlü Kız Enstitüsü öğretmenlerinden Sıdıka Avar’ın doğuya bizzat Atatürk tarafından “bir Türk misyoneri” olarak gönderildiğini öne sürmesi<sup>34</sup> buna örnektir.

Enstitüler genelinde Batılı usullerin benimsenmesini, yalnızca verilen eğitim ve aşılarmaya çalışan ideolojik temel açısından düşünmemek gerekmektedir. Nitekim Batılılaşma, yalnızca eğitimde değil, enstitülerin fiziki yapılanmasında da kendisini hissettirdi. Mimari açıdan değerlendirildiğinde, kentlerin modernist planlama ilkelerine göre yeniden inşası, Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin bütün toplumu kavrayan yeniden yapılanma sürecinde, bu yapılanmanın kentsel ayağını oluşturdu. Buna bağlı olarak Kız Enstitüleri, Cumhuriyet kentlerinin modernize edilmiş imar planlarında, kent merkezini istasyona bağlayan İstasyon Caddeleri başta olmak üzere kentin yeni gelişme alanlarında yer aldılar. Nitekim İstasyon Caddeleri, seküler ve

---

(21.04.1936); *BCA*, 30-18-1-2 / 67-63-8 (23.07.1936); *BCA*, 30-18-1-2 / 71-7-20 (27.01.1937); *BCA*, 30-18-1-2 / 77-64-1 (08.07.1937); *BCA*, 30-18-1-2 / 82-16-2 (08.03.1938); *BCA*, 30-18-1-2 / 84-82-16 (14.09.1938); *BCA*, 30-18-1-2 / 85-109-15 (30.12.1938); *BCA*, 30-18-1-2 / 88-84-15 (04.09.1939).

<sup>31</sup> Yael Navaro-Yaşın, “Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)”, *Toplum ve Bilim*, S. 84, Bahar 2000, 54-58-59; Yeşim Arat, “Türkiye’de Modernleşmenin Projesi ve Kadınlar”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, 87-88.

<sup>32</sup> Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, 68.

<sup>33</sup> Akşit, 196.

<sup>34</sup> Çağlayan, 18.

modern ulusal kimliğin tüm yönleriyle ortaya konulduğu, temsili önemdeki mekânlardı. Bazı kentlerde ise, kentin merkezî önemdeki meydanlarına bağlanan ve kamusal nitelikli binalarla donatılan önemli caddeler üzerine konumlandırıldılar. Bu konumlandırmaların temel amacı, Osmanlı dönemindeki kadını merkezden uzağa itme ve görünürlüğünü sınırlandırma düşüncesine karşın Kemalist ideoloji bağlamında Batılı ve modern düşünce yapısında bir kadın imgesi yaratmaktı. Öyle ki, Ankara ve İzmir’de inşa edilen iki enstitü binası Batılı mimarlar Ernst Arnold Egli ve Bruno Taut tarafından tasarlandılar.<sup>35</sup>

Enstitüler genelindeki ideolojik amaç, öğrencilerin “cumhuriyet kızları” olarak mezun olmalarının yanında Atatürk ilke ve inkılaplarına da sadık bir kitle yetiştirme niteliği taşıyordu. Daha sonrasında Olgunlaşma Enstitüsü ve teknik liseler olarak bölünen Kız Enstitüleri, süreç içerisinde birtakım değişimlere uğradı. Özellikle Olgunlaşma Enstitüleri, Kız Enstitüleri’nden mezun olan öğrencilere bir nevi “tatbikat okulu” minvalinde kuruldu. Böylece “gelenek modernize etme” misyonu, Kız Enstitüleri’nden devralındı.<sup>36</sup> İstanbul Beyoğlu’nda bulunan Olgunlaşma Enstitüsü’nün kurucu müdiresi Refia Övüç, bu kurumların önemini şu şekilde belirtti:<sup>37</sup>

*“...Bu enstitünün faaliyeti iki bakımdan çok faydalıdır. Bir taraftan genç kızlarımız mezun oldukları okullardan öğrendiklerini, buradaki tatbikatla ilerletmektedirler. Diğer taraftan, mesela evlenecek bir genç kız, enstitü atölyelerinden bütün cihazlarını temin edebilir. Hem de piyasa fiyatlarından daha ucuz olarak. Teknik öğretime bağlı olan olgunlaşma enstitüsü, yalnız kendi talebelerinin değil, bütün kız enstitülerinin eserlerini de salonunda teşhir etmektedir.”*

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında enstitü programlarında büyük bir değişim yaşanmadı. Ancak çok partili hayata geçilmesiyle ideolojik amacından büyük ölçüde

---

<sup>35</sup> Sıdika Çetin, “Erken Cumhuriyet Dönemi Kız Enstitüleri’nin Türkiye’deki Modernleşme Sürecine Etkileri”, *Yapı Dergisi*, S. 395, Ekim 2014, 96-99; Leyla Alpagut, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi için Ankara’da İki Önemli Yapı: İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Kız Lisesi”, *Mimarlık Dergisi*, S. 351, Ocak-Şubat 2010, 73-78. Ayrıca bkz. Ekrem Akurgal, *Türkiye’nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, 100.

<sup>36</sup> Selcan Gürçayır Teke, “Seçkinleştirilen El Sanatları ve Geleneğin Sınırları: Olgunlaşma Enstitüleri Örneği”, *Milli Folklor*, C. 29, S. 116, 2017, 64.

<sup>37</sup> *Yeni Sabah*, 16 Nisan 1949, 5., Daha detaylı bilgi için bkz. Semra Kır Şimşek, *Türk İğnesinin Mucizesi: Olgunlaşma Enstitüleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2019.

arındırılan Kız Enstitülerinde, temel eğitimin yanında zanaat edindirme amacı daha çok ciddiyet kazandı.<sup>38</sup> Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1950'de teknik öğretim okulları ve liselere gönderdiği bir genelgede, Kız Enstitüsü ortaokul öğrencilerinin liseye girmeye hak kazandıkları ve bu hususta başvuran öğrencilerin sınava tabi tutulmayacağı bildirildi.<sup>39</sup> İlerleyen süreçte, mesleki eğitim görmüş kız öğrencilerin geçebileceği tek yükseköğretim kurumunun Kız Teknik Öğretmen Okulu'nun olması, 1955'te Türkiye'ye gelen Amerikan ev ekonomisi uzmanı Elizabeth S. Gorvine'nin izlenimlerine göre birtakım sorunlara yol açmaktaydı. Gorvine'ye göre Kız Teknik Öğretmen Okullarında bulunan altı uzmanlık sahası, kız enstitülerinde de bulunmaktaydı. Bu durum ise öğretilen konuların lüzumsuz bir şekilde tekrarlanmasına neden olmaktaydı. Gorvine, ortaya çıkan bu soruna karşı uzmanlık alanlarının yeniden yapılandırılmasını önerdi.<sup>40</sup> Ayrıca kız enstitülerine kaydolup daha sonradan bırakan öğrenci sayılarının fazla olmasının sebeplerinden biri, yılda iki kez bakanlık tarafından öğrencileri değerlendirme amacıyla yapılan sınavlar olarak belirtildi. Bu durum ise yazma yeteneği uygulama yeteneğinden az olan öğrencilerin feda edilmesi olarak yorumlandı ve sınav sisteminin gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde duruldu.<sup>41</sup>

Köy Enstitüleri'nin açılmasıyla beraber kız öğrencilerin bakış açısında kısmi bir farklılık gözlemlendi. Birtakım Köy Enstitüsü öğrencileri, Kız Enstitüleri'ni tek taraflı bir eğitim verildiği ve verilen eğitimin yeterli olmadığı yönünde yorumlandılar. Bu yorumlamaya göre Kız Enstitüleri'nde yalnız çocuk bakımı, nakış, dikiş ve yemek eğitimleri yoğunluk kazanıyordu. Köy Enstitüleri'nde ise yalnız bıçkı-dikiş değil, her türlü şey yapılıyordu. Kız öğrencilere göre, Kız Enstitüleri'nde verilen "kadınlık" eğitimi yeterli bulunmayarak eğitimin insanı her yönüyle geliştirmesi gerektiği üzerinde duruldu. Hâkim olan görüş, Köy Enstitüleri'nde yetişen insanın "bir bütün olarak" yetiştiği yönündeydi. İki enstitüsü arasından seçim yapmaları istendiğinde ise

---

<sup>38</sup> Akşit, 165-166.

<sup>39</sup> *Milliyet*, 4 Kasım 1950, 3.

<sup>40</sup> Yüksel Marım- Rıza Sam, "1950-1960 Arası Amerikalı Uzman Raporları Bağlamında Türk Eğitim Sistemine Çizilen Yol Haritası", *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 30, 2018, 27. Ayrıca bkz. *Altıncı Maarif Şûrası (18-23 Mart 1957)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, 301.

<sup>41</sup> Bkz. Volkan Soran, *Türk Eğitim Sisteminde Amerikan Etkisi (1945-1960)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010, 117-121.



“daha iyi bir eğitim anlayışına sahip olduğu” nedeniyle tercihler Köy Enstitüleri’ne yönelik yapıldı.<sup>42</sup> Ancak bu yönelim, Kız Enstitüleri’ndeki eğitimi aksatmadı.

Bu süreçte enstitüler tarafından yayımlanan dergiler, İsmet İnönü’nün siyasetiyle özdeşlik kurdu. Bu dergilerde enstitülerin İnönü’nün “bayrakları” olduğu savunuldu. Nitekim İnönü, hem Kız Enstitülerinin hem de Köy Enstitülerinin babası olarak görülüyordu.<sup>43</sup> Ulusal dergilerde de durum bu şekildeydi. İsmet İnönü’nün demeçlerine yer verilerek bu demeçler Kız Enstitüleri ile ilişkilendiriliyordu. Örneğin, *Servet-i Fünun (Resimli Uyanış)* dergisinin 23 Haziran 1932 tarihli sayısında İnönü’nün “İçtimai eksikleri düzeltmenin en kısa ve en feyizli yolu kızlarımızı iyi yetiştirmektir.” demeci, İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nün bir misyonu olarak değerlendirilmişti.<sup>44</sup>

İşlenen dersler açısından incelendiğinde, ilköğretim mezunlarının katılımıyla eğitimin 5 sene olduğu okullarda, birinci sınıfta diğer ortaöğretim kurumlarıyla aynı genel kültür dersleri gösteriliyordu. 1935-36 öğretim yılında, ortaokul mezunlarının da enstitüye alınması kararlaştırılarak öğrenim süresi 2 sene olan özel bölüm açıldı. Böylece ilk üç sınıf “Kız Sanat Orta Okulu”, ikinci devre ise “Kız Enstitüsü” olarak anıldı. Öğrenciler, 1933-34 öğretim yılından itibaren yeteneklerine bağlı olarak farklı şubelere yönlendirildi ve uzmanlaşmaları beklendi. “Kadın sanatları şubesi” ve “ev idaresi şubesi” olmak üzere ikiye ayrılan sınıflarda gösterilen dersler şu şekildeydi:

1. Kadın sanatları şubesi: Moda ve nakış, biçki dikiş, kadın işleri, beyaz işleri
2. Ev idaresi şubesi: Çamaşır ve tamir, temizleme, ütü, moda, yemek yapmak, kola, hasta ve yaralılara ihtimam tarzı, çocuk bakımı

İlerleyen yıllarda ise çeşitli düzenlemeler getirildi ve üçüncü sınıftan itibaren “biçki-dikiş” ve “moda” şubelerinde eğitimler verildi. Biçki-dikiş şubelerinde, çocuk elbiselerinden mantolara kadar tüm kadın elbiseleri üzerinde; moda şubelerinde kadın ve çocuk şapkaları ve fantezi çiçekler üzerinde ihtisaslar yapıldı. Öğrenciler, kolaydan zora giden diğer atölye ve meslek derslerini de alarak seçtiği şubede uzmanlaştılar.<sup>45</sup>

<sup>42</sup> Semiha Tuna, “Köy Enstitüleri’nde Kadın Olmak”, *Fe Dergi*, C. 1, S. 1, 2009, 26-27.

<sup>43</sup> Akşit, 164.

<sup>44</sup> *Servet-i Fünun (Resimli Uyanış)*, 23 Haziran 1932, 52-53.

<sup>45</sup> Mine Demir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017, 185-186.

Tasarlanan giysilerde, sık sık kullanılan “milli kıyafet” ve “milli zevk” kavramlarına bağlı olarak yerel Türk kıyafetleri, Osmanlı elbise ve kumaşlarındaki motif ve işlemler modernize edildi.<sup>46</sup> 1960’lı yılların başında ise enstitüler genelindeki ihtisas şubeleri biçki-dikiş, ev idaresi-yemek pişirme, moda-çiçek, çamaşır-nakış, resim, çocuk bakımı ve eğitimi olmak üzere altıya ayrıldı.<sup>47</sup>

Tüm Kız Enstitüsü faaliyetleri genelinde, yerli malı kullanımına teşvik edilmesi amacıyla düzenlenen sergi ve defileler oldukça önemliydi. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde modanın belirleyicisi konumundaki bu enstitüler, ürettikleri giysileri açtıkları sergi ve defilelerle tanıttılar. Bu bağlamda enstitülerin yılsonu sergi ve defileleri geleneksel bir hal aldı. Bu sergi ve defileler, Avrupa ülkelerinden de takip edildi. Yapılan defileler, kültürel altyapısının yanında toplumda farkındalık yaratma amacı da taşıyordu. Osmanlı dönemiyle Türkiye dönemi arasındaki farkındalığın vurgulandığı defileler, görsel olarak modernleşmenin bir kanıtı niteliğindedir.<sup>48</sup>

Yerli malı haftalarında düzenlenen yarışmalarda, Sümerbank ürünleriyle yapılan ucuz ama sağlam ve dayanıklı ürünler sergilendi. Bu tür sergiler, ülkenin maddi ve manevi varlığı hakkında fikir verirken, aynı zamanda ülkenin iç ve dış pazardaki statüsünün de tespit edilmesine imkân sağladı.<sup>49</sup> Dönemin basın organlarında, bu sergiler oldukça detaylı bir şekilde ele alındı. Örneğin, Kız Enstitüsü mezunlarını “hayata atılan terziler” olarak nitelendiren gazeteci Server Rifat, enstitüye yaptığı bir ziyaret sonucunda izlenimlerini “*İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nde ihtisasını yapmış olan hanım kızlarımızdan hayata atılan pek çok terzilerimiz vardır. Bundan iki seneden beri Ankara terzilik âleminde derhal parlamışlar, iş hususunda fevkaladelikler göstermişler ve dikiş piyasasının hayli inmesinde de amil olmuşlardır.*” şeklinde aktardı. Bu aktarımdan da anlaşılacağı üzere, toplum genelinde enstitü mezunlarından yalnızca ev içi üretimine değil, aynı zamanda iş hayatına atılarak ülkeye fayda sağlamaları da bekleniyordu. Genel itibarıyla bu faydanın hem toplumsal

---

<sup>46</sup> Ayça Büyükcınar - Gülname Turan, “Kız Teknik Okulları Üretimleri ile Cumhuriyet Modernleşmesi İlişkisi (1945-1975), *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, 3-7 Mayıs 2017, 80.

<sup>47</sup> Arıç, “Türkiye’de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe”, 203.

<sup>48</sup> *Meslekî ve Teknik Öğretim Dergisi*, S. 149, Temmuz 1965, 24; Bkz. Ek-1.

<sup>49</sup> Mine Demir, “Erken Cumhuriyet Döneminde Meslekî ve Teknik Okulların Sergi Düzenleme Geleneği: 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi Örneği”, *Tarih ve Günce*, S. 7, 2020, 178.

hem de ekonomik boyutu üzerinde duruluyordu.<sup>50</sup> Yahya Kemal Kaya, bu hususta enstitü mezunlarının yalnızca ideal ev kadını olarak düşünüldüğünü ve evlenmeye karar verenler tarafından tercih edildiğini öne sürerek mezun öğrencilerden bazılarının banka veya diğer bürolarda çalıştığını, bir kısmının ise öğretmenlik için öğretmen okullarına gittiklerini belirtmiştir.<sup>51</sup>

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, doğu ve batıda açılan Kız Enstitüleri arasında derin farklar gözlenmiştir. Bu farklar, gündüz ve akşam okullarına devam eden öğrencilerin sınıf farklarıyla daha da derinleşmiştir. Akşit, batıda İzmir, doğuda Elazığ Kız Enstitüleri'ni değerlendirerek, iki enstitünün aynı ders programını paylaşıyor görünmelerine rağmen temsil ettikleri değerler açısından farklılık gösterdikleri çıkarımını yapmıştır. Bu farklılık, Elazığ'ın baskıcı, İzmir'in ise Taylorizm bağlamında Amerikan ideolojisine endeksli kurumlar olduğu yönünde yorumlanmıştır. Ayrıca Akşit, Elazığ Kız Enstitüsü'ndeki şehrli memur kızları ile Kürt köylü kızlarının aynı ortak alanı paylaşımlarına rağmen birbirlerinden ayrı durmaları ve ortak dersler haricinde aldıkları derslerin ağırlıklı olarak farklılık göstermesi analiziyle, enstitüler genelinde sınıfsal farklılığın var olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki, moda, yemek pişirme ve ev ekonomisi gibi ortak derslerin yanında şehrli kızlar matematik, fizik gibi dersler alırken köylü kızlar kendilerine iş alanı oluşturabilecek şapka ve çiçek yapımı derslerine katılım göstermişlerdir.<sup>52</sup> Öte yandan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, nispeten az gelişmiş çevresine geri dönen fertlerin, kabiliyetleri ne kadar üstün olursa olsun çevreyi geliştirici davranışların yaygınlaştırılması hususunda tek başına kalmaması gerektiğini Elazığ Kız ve Sanat Enstitülerindeki köylü kızları örnek göstererek şu şekilde yorumlamıştır:<sup>53</sup>

*“Köylerine dönen kızlar, yeni bir hayat tarzı yaratabiliyor, etrafına biraz tesir ediyorlar ise de bu tesirlerin devam edebilmesi, an'ane kurması için mektep ile köy arasındaki rabitanın, muhit devamlılığının muhafazası,*

<sup>50</sup> F. Dilek Himam - Elif Tekcan, “Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, S. 20, Güz 2014, 243.

<sup>51</sup> Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Pegem Akademi, Ankara, 2015, 177.

<sup>52</sup> Akşit, 147-149. Elif Ekin Akşit'in Kız Enstitüleri hakkındaki çıkarımları için kendisiyle kitap ekseninde gerçekleştirilen röportaj için bkz. Gözde Akgüngör, “Kız Enstitüleri: Hayal Gücü, Batı Medeniyeti, “Yeni Hayat” Madu.”, *Pazartesi*, S. 105, Eylül 2005, 18-19.

<sup>53</sup> Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, 147.

*kuvvetlendirilmesi lazımdır. Aksi takdirde (...) mektepten dönen Dersimlilerde intibak kuvveti zayıflar, muhit bütünlüğü elde edilemediği için nihayet eski yeniye galabe çalar. Görülüyor ki, yaygınlaştırılmak ve aşılacak istenen yeni terbiye tarzının gerçekleşmesi için o tarzın istediği muhiti bir müddet çok canlı bulundurmak lazımdır. Elazığ Kız Sanat Mektebi'nden çıkan Dersimli kızlardan birkaçının beraber bulunduğu kasaba ve köylerde daha etkili olmaları kendilerini yalnız hissetmemekten, birbirlerini takviye etmekten dolaydır.*

Kız Enstitüleri, kısa sürede gelişim göstererek 1960'ların başına gelindiğinde 103 şube ve 22.638 öğrenciye ulaştı.<sup>54</sup> İki yıl süren öğretim süresi ise 1963'te bir yıl uzatılarak üç yıla çıkarıldı. 1958-59 öğretim yılından 1963-64 öğretim yılına kadar Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü tarafından Kız Enstitüleri mezunlarına yönelik yapılan takip araştırmasında, ortalama olarak mezunların %24'ünün öğrenimlerine devam ettiği, %30'unun iş hayatına atıldığı, %41'inin ev işleri ile meşgul oldukları, geri kalan %5'inin ise durumu bilinmeyenler olduğu sonucu ortaya çıktı.<sup>55</sup> Bu oranları etkileyen bir sebep, mezun olduktan sonra evlenen kadınların bir kısmının eşleri tarafından çalışmalarına izin verilmemesi olarak değerlendirildi.<sup>56</sup>

1955-1968 yılları arasında liseye yeni kayıt yaptıran öğrenci sayısı 10.680'den 75.995'e yükseldi. Bu artışla doğru orantılı olarak liseye kayıt yaptıran öğrencilerin ortaöğretime kayıt yaptıran tüm öğrencilere oranı %43'ten %62'ye çıktı. Ancak sanat ve kız enstitüleri için bu süreç farklı bir şekilde gelişti. Aynı yıllar, sanat enstitülerine kayıt yaptıran öğrenci sayıları 4.597'den 15.806'ya yükselse de toplam öğrenci içindeki oranı %18'den %13'e düştü. Kız Enstitülerinde de benzer bir durum gözlemlendi. Kız Enstitülerine kayıt yaptıran öğrenci sayısı 1.743'ten 2.352'ye yükselmesine rağmen toplam öğrenci sayısındaki oran %7'den %3'e geriledi. Bu durum, imam-hatip

<sup>54</sup> Arıç, "Türkiye'de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe", 203., Nitekim 1940'ta 32 ayrı şehirde 35 Kız Enstitüsü, 59 kasabada 65 Akşam Kız Sanat Okulu bulunmaktaydı. 1940-41 öğretim yılında ise bu okullardaki öğrenci sayısı 16.500'dü. Bozdoğan-Kasaba, 88.

<sup>55</sup> Amiran Kurtkan, *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972, 261.

<sup>56</sup> Bkz. Dilek Cindoğlu- Şule Toktaş, "Empowerment and Resistance Strategies of Working Women in Turkey: The Case of 1960-70 Graduates of the Girls' Institutes", *European Journal of Women's Studies*, C. 9, S. 1, 2002, 41.

okullarını destekleyici bir kesim tarafından sanat ve kız enstitülerinin, kalkınmayı desteklemediği yönünde yorumlandı.<sup>57</sup>

Ayrıca, 1970-71 öğretim yılındaki Akşam Kız Sanat Okulları ve Kız Enstitülerindeki öğrenci sayısı cumhuriyetin ilk yıllarındaki (1923-1924) 592 öğrenciye kıyasla 57.34 kat artarak 22.030'ü orta, 11.917'si enstitü kısmında olmak üzere toplam 33.947'ye ulaştı.<sup>58</sup> Aynı yıl, MEB'in Kız Enstitüleriyle ortak yürüttüğü bir çalışmayla Türk kadınının standart beden ölçülerinin belirlenmesine başlandı.<sup>59</sup> 1974-1975 öğretim yılına kadar Kız Enstitüsü adıyla anılan okullar, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 9. Milli Eğitim Şurası kararları neticesinde "Kız Meslek Lisesi" adıyla varlığını sürdürdü.<sup>60</sup> Böylece temel eğitim verme amacı saklı kalırken, ideolojik yükte ciddi bir hafifleme oldu ve yeni isminden de anlaşılacağı üzere zanaat/meslek edindirme amacı daha çok ciddiyet kazandı.<sup>61</sup> Bu amaç, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda şu şekilde belirtildi:<sup>62</sup>

*"Kız Sanat Enstitüleri ve genellikle Kız Teknik Öğretim, kadın iş gücünü ekonominin talep ettiği yönde istihdam edilmek üzere yetiştirmek için programlarını geliştirmektedir. Bu gelişme devam edecektir. 1868-1972 döneminde bu okullar çevrelerinde yaygın eğitim ve sosyal faaliyetler yürüten merkezler durumuna getirileceklerdir. Öğrencilerin okul süresinde üretime katılabilmeleri için döner sermaye gücü artırılacaktır. Kız Enstitülerine yaz ve bitirme stajları konacak, öğrencilerin gruplar halinde çevrede eğitim faaliyetleri göstermeleri programlanacaktır. Eğitimin bir uygulaması olarak kız enstitülerinde anneleri çalışan ana eğitiminden yoksun çocuklar için bakım imkânı sağlanacaktır."*

<sup>57</sup> Nahit Dinçer, "Orta Öğretim Reformu ve İmam-Hatip Okulları", *Diyanet Dergisi*, C. 10, S. 104-105, Şubat-Mart 1971, 53-54.

<sup>58</sup> Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II (1919-1970)*, çev. Ercan Eyüboğlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, 140-141.

<sup>59</sup> Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III (1919-1970)*, çev. Ercan Eyüboğlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999, 142.

<sup>60</sup> Turgut İleri, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri'nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, Güz 2019, 210.

<sup>61</sup> Akşit, 166.

<sup>62</sup> Kurtkan, 262.

Kurtkan, bu ifadenin kapsadığı ana fikirleri, planın öngördüğü eğitim politikaları kapsamında dört noktada değerlendirmiştir:<sup>63</sup>

1. Kız Sanat Enstitülerinden ve Kız Teknik Okullarından mezun olan öğrencilerin ihtisaslaşmış bilgilerle teçhiz edilmiş iş gücü unsuru olarak piyasa faaliyetlerine dâhil edilmeleri lazımdır. Binaenaleyh bahis konusu okulların programlarının bu maksada hizmet edecek mahiyette olması gerekmektedir.
2. Okullar çevrelerindeki halkın hayat üslubunu değiştirme hususunda (ev ekonomisi, beslenme, çocuk bakımı ve giyim tatbikatı bakımından) tesirli olabilmek için yaygın eğitim ve sosyal faaliyet merkezleri olarak fonksiyon ifa edeceklerdir.
3. Yukarıdaki gayenin daha iyi gerçekleştirilebilmesi ve iş yerinde tatbikat imkânlarının öğrencilere sağlanabilmesi gayesiyle döner sermaye ile iktisadi gücü artırılacak olan okullarda piyasa için faaliyet gösteren atölyeler kurulacak ve öğrencilerin okul hayatı süresince iş yeri şartlarına alışmaları ve istihsale katılabilmeleri sağlanacaktır.
4. Anneleri çalışan çocuklar için Enstitülerde bakım imkânı sağlamak suretiyle bütün çalışabilir durumdaki kadın iş gücünün piyasa faaliyetlerine iştirak ettirilmesinde bu okullar teşvik edici bir rol oynayacaklardır.

#### **Bursa Necatibey Kız Enstitüsü**

Bursa'nın Hocaalızade Mahallesi'nde bulunan Necatibey Kız Enstitüsü binası, eğitim kurumu olarak ilk icraatına Fransa'dan gelen Katolik bir rahibin açtığı "R.R. Peres Augustins de l'Assomption" adlı okul ile başladı. 1886'da Muradiye semtine yakın büyük bir konakta hizmet veren okul, eski Avusturya Konsolosu Mösyö Falkeisen'e ait Hocaalızade Mahallesi'ndeki konumuna 1898'de taşındı. Okulun ruhsat tarihi kayıtlarda 20 Mart 1890 olarak geçmektedir. Bu okul, ikisi başlangıç ikisi yüksek olmak üzere dört sınıftan oluşuyordu. Okulda ikisi rahip üçü seminarist olmak üzere beş kişi öğretmenlik yapıyordu. Büyük çoğunluğu Rum ve Ermeni Osmanlı tebaası ile Bursa'da yaşayan Avrupalılardan oluşan okulda eğitim Fransızca veriliyor, Fransızca gramer, Fransızca yazı, geometri, aritmetik, coğrafya, dinler tarihi, modern

---

<sup>63</sup> Kurtkan, 262.

tarih ve seçmeli olarak Türkçe, Ermenice dersleri okutuluyordu.<sup>64</sup> 1906 itibariyle ise okulda 131 erkek ve 204 kız öğrenci öğrenim görüyordu.<sup>65</sup> Okul masrafları öğrenciler ve misyon tarafından ortak karşılanıyordu. Mezun olan öğrenciler, aldıkları nitelikli eğitim sayesinde Duyun-u Umumiye İdaresi'nde kolaylıkla iş bulabiliyorlardı.<sup>66</sup> Okulun karşısında, Fransa'dan gelen Katolik "Filles de la Charite" mezhebine bağlı rahipler tarafından inşa edilen ve 11 Ağustos 1880 tarihinde yapımı tamamlanan Fransız Kilisesi vardı.<sup>67</sup> Bu okul, daha sonra kapatılıp binası Jandarma Efradı Cedide Mektebi'ne kiralandı. Birinci Dünya Savaşı sonrası ise Bursa Valisi İsmail Hakkı Bey öncülüğünde "Ameli Kız Hayat Mektebi" olarak eğitimine devam etti. Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların da önerileriyle Bursa'da bir kız enstitüsü açılması fikri, halk ve idareciler tarafından desteklendi böylece bina eski sahipleri Fransızlardan 14.000 lira karşılığında satın alındı. Böylece okul, 2 Mart 1929 tarihinde Bursa Kız Enstitüsü adıyla ve 26 öğrenciyle eğitime başladı. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in aynı yıl vefat etmesiyle beraber, kendisine ithafen okula Necatibey Kız Enstitüsü adı verildi. Okulun ilk müdürü İsmail Hakkı Bey'di ve 1929'da kısa bir süre müdürlük yaptı. Enstitünün açılmasından bir ay kadar sonra hastalanan İsmail Hakkı Bey'in yerine vekil olarak "Türkçe" ve "Vatani Malûmat" öğretmeni Fazıl Bey atandı. Bu süreçte eğitime devam edildi ve ilk sınıfı geçen öğrencilerle ikinci sınıf oluşturuldu. Aynı zamanda birinci sınıfa kayıt yaptıran yeni öğrencilerle de okul mevcudu artış gösterdi. 1930 itibariyle müdürlüğe son erkek müdür olarak Tevfik Bey tayin edildi. Daha sonra aynı yıl içerisinde Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde biçki dikiş öğretmeni olan Melek Hanım, okul müdüreliliğine getirildi.<sup>68</sup>

Melek Hanım'ın müdüreliliğiyle beraber enstitü genelindeki eğitim daha sistemli bir hal aldı. Nitekim 1930-31 öğretim yılında 46 öğrenci sınıfı geçti. Tatilde 5

---

<sup>64</sup> İsmail Yaşayanlar, "Bir Anadolu Şehrinde Frenk Kolonizasyonu: Bursa'da Fransız Varlığı (1834-1926)", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, C. 43, Aralık 2015, 186.

<sup>65</sup> Çağlar Ekşi, *Hudavendigâr Vilayeti Sınamelerine Göre Bursa'da Eğitim-Öğretim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2017, 75-76.

<sup>66</sup> Turgay Akkuş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008, 136.

<sup>67</sup> Bursa Protestan Kilisesi, [bursakilisesi.com/hakkinda/ibadet-yerimiz/](http://bursakilisesi.com/hakkinda/ibadet-yerimiz/) (11.11.2020).

<sup>68</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Necatibey Meslek Lisesi (Bursa Necatibey Kız Enstitüsü)*, ed. Sibel Gök, Bursa Araştırmaları Merkezi, Bursa, 2012, 16-17.

öğrencinin eğitimleri sürecinde oluşturduğu eserlerle 15 gün süren bir sergi açıldı. Bu sergi, enstitüye rağbeti arttırdı ve kayıt yaptıran öğrencilerde artışa neden oldu.<sup>69</sup>

Enstitüye kayıt yaptırmak için aranan şartlar ve istenilen belgeler şu şekildeydi:<sup>70</sup>

1. İlkokul mezunu olmak,
2. 12-17 yaş aralığında olmak,
3. Sıhhat, aşı ve göz raporları
4. Dört adet vesikalık fotoğraf
5. Kimlik ve ilkokul diploması

Söz konusu dönem, frengi, trahom, verem, kızıl, çiçek gibi bulaşıcı hastalıkların yoğun yaşandığı bir dönem olması sebebiyle, öğrencilerin sağlık durumuna oldukça dikkat edildi. Bu nedenle okulda tahsilli bir sağlık görevlisi çalıştırıldı.

Enstitünün ilk binası ahşap olduğu için kış aylarında birtakım ısınma sorunları yaşanıyordu. Kışlık ısınma ihtiyacını karşılayacak olan kuru meşe ve gürgen odunları, gazetelere verilen ilanlar aracılığıyla uygulanan açık arttırma-eksiltme yöntemi ile ihale edildi.<sup>71</sup>

Necatibey Kız Enstitüsü, Nisan 1931 itibariyle 14 öğretmen ve 87 öğrenci olmak üzere üç sınıfla eğitim verdi. Öğrenciler, tek kişilik masa ve sandalyelerde modern bir yapıda öğrenim gördüler. Aynı yıl Cumhuriyet karşıtı bir kesim tarafından öldürülen şehit Mustafa Fehmi Kubilay'ın resimleri duvarlara asılarak öğrencilere milli mücadele ruhu aşılanmaya çalışıldı. Enstitü, bir *Milliyet* gazetesi muhabirinin ziyareti sonucunda basında "*Mektebin her tarafındaki nezafet ve intizam burada muktedir şahsiyetlerin mevcudiyetine delâlet eylemektedir. Talebenin el işleri ile dikişleri, her müşkülpesendi memnun edecek bir nefasettedir. Şapkacılık bilhassa çok şayanı şükran bir terakkiye mazhar olmuştur*" şeklinde yorumlandı.<sup>72</sup>

---

<sup>69</sup> Aynı yer.

<sup>70</sup> *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1931, 7.

<sup>71</sup> Bkz. *Hakkın Sesi*, 10 Eylül 1934, 2; *Hakkın Sesi*, 27 Ağustos 1934.

<sup>72</sup> *Milliyet*, 4 Nisan 1931, 2.



Hızla yapılanmaya devam eden okulda, halkın isteği üzerine enstitüye bağlı olarak “Akşam Kız Sanat Okulu” açıldı.<sup>73</sup> Batılı metotların benimsenmesi hususunda ise biri şapka, diğeri elbise öğretmeni olmak üzere Avrupa’dan iki öğretmen getirildi. Öğrencilerin ürettikleri eserlerle bir sipariş atölyesi oluşturuldu, böylece çevreye maddi ve manevi yardımlarda bulunuldu. 1932-33 öğretim yılında Avrupa’dan gelen öğretmenler geri gönderilerek yerlerine tahsillerini Avrupa’da bitiren Türk öğretmenler getirildi.<sup>74</sup> Ancak daha sonraki öğretim yıllarında birtakım Avrupalı öğretmenler enstitüde eğitim vermeye devam etti.

1932-33 öğretim yılında enstitüde verilen dersler şu şekildeydi:<sup>75</sup>

<b>1. sınıf:</b>	Türkçe, Tarih, Coğrafya, Riyaziye, Fransızca, Hayvanat, Arziyat, Nebatat
<b>2. sınıf</b>	Türkçe, Tarih, Coğrafya, Riyaziye, Fransızca, Resim, Ev İdaresi, Dikiş, Biçki, Nakış, Moda, Beden Terbiyesi, Teşrih
<b>3. sınıf</b>	Türkçe, Tarih, Coğrafya, Riyaziye, Fransızca, Resim, Ev İdaresi, Dikiş, Biçki, Nakış, Moda, Beden Terbiyesi, Hıfzıssıhha, Moda, Çamaşır, Müzik
<b>4. sınıf</b>	Türkçe, Vatani Malumat, Riyaziye, Fransızca, Resim, Ev İdaresi, Dikiş, Biçki, Nakış, Moda, Beden Terbiyesi, Moda, Çamaşır, Müzik, Çocuk Bakım
<b>5. sınıf</b>	Türkçe, Riyaziye, Fransızca, Resim, Ev İdaresi, Biçki-dikiş, Nakış, Moda, Çamaşır-biçki, Çocuk Bakımı, El İşi, Mulaj

Bulgaristan’da eğitimcilerden oluşturulan bir heyet, Türkiye’deki eğitim gelişmelerini incelemek amacıyla Edirne, İstanbul ve Bursa’ya bir gezi düzenlediler. Bursa’daki gezi esnasında Necatibey Kız Enstitüsü ziyaret edildi. Bu ziyarette enstitü öğrencileri tarafından zeybek oynandı ve “Muallim” adlı bir piyes sahnelendi. Bulgar heyet, enstitüden oldukça etkilendi ve Bulgaristan’da bu tarz bir okul olmadığını söyleyerek enstitünün teşkilât ve ders programı hakkında verilen bilgileri not aldı.<sup>76</sup>

<sup>73</sup> Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Meslekî ve Teknik Eğitim (11. yy – 21. yy), haz. Selvinaz Aydın, Ülkü Özdemir, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2019, 179.

<sup>74</sup> Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları..., 18.

<sup>75</sup> Necatibey Kız Enstitüsü 1932-1933 Sınıf Geçme Defteri., 1936-37 öğretim yılında ayrıca “Askerlik” dersinin verildiği gözlenmiştir. Bkz. Necatibey Kız Enstitüsü 1936-1937 Sınıf Geçme Defteri.

<sup>76</sup> Bahar Toparlak, “1930’lu Yıllarda Türkiye – Bulgaristan Arasında Sosyo-Kültürel ve Eğitim Amaçlı Seyahatler”, Tarih ve Gelecek, C. 2, S. 2, Ağustos 2016, 154; Akşam, 5 Mayıs 1932, 5.

Aynı öğretim yılında, enstitü 17 öğrenci ile ilk mezunlarını verdi. Bu öğrencilerin isimleri şu şekildeydi:<sup>77</sup>

Muzaffer Hanım	Mediha Hanım	Nezahat Hanım	Hatice Hanım
Şahinde Hanım	Nilüfer Hanım	Nadire Hanım	Mediha Hanım
Saime Hanım	Nezahat Hanım	Hayriye Hanım	Nihal Hanım
Sahire Hanım	Saniye Hanım	Semiha Hanım	Meserret Hanım
Hüsnüye Hanım			

Necatibey Kız Enstitü öğrencileri, milli bayram ve özel günleri düzenli olarak kutladılar. Enstitü binası, organize edilen dernek ve toplantılara ev sahipliği yaptı. Kutlanan bu özel günlerin birçoğunda Halkevleri ile beraber hareket edildi. Örneğin, 26 Eylül 1934 tarihinde Dil Bayramı, enstitü binasında organize edilen bir toplantı ile kutlandı.<sup>78</sup> Ayrıca Halkevlerinin her ayın on beşi ve otuzunda gerçekleştirdiği toplantıların bazılarında Necatibey Kız Enstitü ev sahipliği yaptı. 15 Kasım 1934 tarihinde konser olarak organize edilen toplantı, enstitü müsamere salonunda gerçekleştirildi.<sup>79</sup> 4 Aralık 1934 tarihinde ise enstitü salonunda Türk şair ve siyasetçi Samih Rifat'ın ölümünün ikinci yıldönümü dolayısıyla anma töreni yapıldı.<sup>80</sup> Ayrıca Aralık ayında kutlanan Tutum Yedi Günü'nde enstitü öğrencileri tarafından sergi açıldı ve Erkek Lisesi öğrencileriyle bir müsamere düzenlendi.<sup>81</sup> 29 Şubat 1936 tarihinde Halkevi Güzel Sanatlar/Musiki kolu tarafından enstitü konferans salonunda bir konser verildi.<sup>82</sup> Enstitü öğretmenlerinden birkaçı, Halkevi komitelerinde de yer aldı. Örneğin Mart 1936'da yapılan toplantıda halkevi neşriyat ve kütüphane komitesine enstitü öğretmeni Fahri Dalsar, köycülük komitesine ise enstitü müdürü Melek Hanım seçildi. Ardından Fahri Dalsar, her Salı günü halkevlerinde yapılan “eserin özünü dinleme” toplantılarından birinde “tabiatın garip varlıkları” konulu bir sunum yaptı.<sup>83</sup>

<sup>77</sup> *Necatibey Kız Enstitüsü 1932-1933 Sınıf Geçme Defteri.*

<sup>78</sup> *Hakkın Sesi*, 1 Ekim 1934, 1.

<sup>79</sup> *Hakkın Sesi*, 19 Kasım 1934, 2.

<sup>80</sup> *Hakkın Sesi*, 4 Aralık 1934, 2.

<sup>81</sup> *Hakkın Sesi*, 18 Aralık 1934, 1.

<sup>82</sup> *Hakkın Sesi*, 24 Şubat 1396, 1; *Hakkın Sesi*, 29 Şubat 1936, 1.

<sup>83</sup> *Hakkın Sesi*, 25 Mart 1936, 2.

Sivil toplum örgütleri ile olan ilişkiler ve sosyal sorumluluk projeleri, Necatibey Kız Enstitü için ayrı bir önem arz etti. Bu hususta, Şubat 1935'te gerçekleştirilen Himaye-i Etfal Kongresi, enstitü binasında gerçekleştirildi.<sup>84</sup> Ayrıca Şubat 1936'da yapılan yeni idare heyeti seçimlerinde enstitü öğretmenlerinden Rebia Hanım, üye olarak seçildi.<sup>85</sup> Rebia Hanım'ın katılım gösterdiği etkinlikler bununla sınırlı kalmadı ve 15 Mart 1936 tarihinde düzenlenen bir kostümlü balodaki kostüm müsabakasında verilen gizli oylarla birinciliği kazandı. Birincilik sebebi, basın tarafından *"kostümünün sadeliği, kibarlığı ve göz alıcı bir şatafattan ari oluşu gibi muhtelif sebepler dolayısıyla Türkün ağırbaşlılığını temsil ettiği"* şekline yorumlandı.<sup>86</sup>

27 Aralık 1939 tarihinde Erzincan'da 7.2 büyüklüğünde bir deprem meydana geldi. Büyük bir yıkıma yol açan depreme, ülke genelinde seferberlik başlatılarak birçok yardım yollandı. Necatibey Kız Enstitü öğrencileri, bu yardımlara yaptıkları sıkı çalışmalarla destek verdiler.<sup>87</sup>

Enstitü öğrencilerinin açtıkları atölyeler, yerel basın tarafından yakından takip edildi. Necatibey Kız Enstitüsü şapkacılık bölümünden mezun olan bir öğrencinin açtığı atölye, *"numune olacak bir teşebbüs"* ve *"eski devirlerde sanata karşı hüküm süren garip kanaat ve zihniyetlere yeni neslin yer ve ehemmiyet vermediğini anlatan pek güzel bir teşebbüs"* olarak değerlendirildi.<sup>88</sup> Bu ifade, enstitülerinin yenilikçi yapısının basın tarafından da vurgulandığına somut bir örnek olarak gösterilebilir.

1935 itibariyle Necatibey Kız Enstitüsü'nden mezun olan öğrencilerin bir kısmı daha üst seviyede eğitim görmek için Ankara'ya gitti, bazıları Avrupa'ya gönderildi, bazıları öğretmen oldu veya evlendi, bazıları ise Bursa, Edirne gibi şehirlerde şapka ve moda atölyeleri açtılar. Örneğin, 1933'te ilgili enstitü bölümlerinden biçki-dikiş alanında Nezahat Mehmet Ali Hanım, mesleki resim alanında Saniye M. Recai Hanım, ev idaresi alanında Saime Saffet Yılmaz Hanım, çocuk bakımı alanında Hatice Kamber

---

<sup>84</sup> *Hakkın Sesi*, 25 Şubat 1935, 1.

<sup>85</sup> *Hakkın Sesi*, 17 Şubat 1936, 1.

<sup>86</sup> *Hakkın Sesi*, 18 Mart 1936, 1.

<sup>87</sup> *Cumhuriyet*, 9 İkincikânun 1940, 5.

<sup>88</sup> *Hakkın Sesi*, 29 Ekim 1934, 3.

Hanım, Necatibey Kız Enstitüsü mezunları arasından seçilerek Belçika'ya gönderildi.<sup>89</sup>

Melek Hanım'ın müdirelik dönemi 1936'da son buldu ve yerine Bakiye Koray atandı.<sup>90</sup> Aynı yıl, öğrenci mevcudunun artması nedeniyle derslik olan ahşap binanın yetersiz kalması gerekçesiyle enstitünün genişletilmesine karar verildi. Bu sebeple, enstitüye bitişik iki ev ve üç arsa, ek bir enstitü binası yapılması amacıyla kamulaştırıldı. Ayriyeten enstitü kütüphanesini zenginleştirmek için çalışmalar yapıldı. Bu hususta Avrupa'dan birçok yeni kitap, model ve sair ders malzemesi getirildi.<sup>91</sup> Enstitünün genişletilmesi projesi 1939-40 öğretim yılında tamamlandı. Yeni yapılan projede eski ahşap binanın derslik olarak kullanılmaya devam edilmesi ve yeni yapılan binada mesleki derslerin atölyelerinin oluşturulması planlandı.<sup>92</sup> Yaklaşık 200 bin liraya mâl olan ve ana binaya dik, laboratuvar ve spor salonuna paralel gelecek şekilde inşa edilen yeni binanın tamamlanan bölümünün açılış töreni, şehrin önde gelen isimlerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Tören esnasında enstitüden bir öğrenci, okulun tarihçesini anlattı. Ardından Bursa Valisi Şefik Refik Soyer, enstitünün önemini belirten bir konuşma yaptı. Ayriyeten açılış münasebetiyle öğrencilerin hazırladığı ürünlerden bir sergi düzenlendi. Sergi, civar köy ve semtlerden gelen halkın katılımıyla oldukça ilgi çekti.<sup>93</sup> Tüm bu gelişmeler yaşanırken, ülke genelinde zehirli gaz saldırılarına karşı halkın bilinçlendirilmesi çalışmaları kapsamında düzenlenen konferanslardan biri Necatibey Kız Enstitüsü'nde gerçekleştirildi. Genel itibariyle bu konferanslarda Türkiye'ye karşı kullanılacak zehirli gazlar tanıtıldı, herhangi bir saldırı öncesinde, sırasında ve sonrasında ne yapılması gerektiği açıklandı, eğitici filmler izletildi.<sup>94</sup>

30 Ağustos 1942 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından, yeni mesleki ve teknik okulların açılması ve mevcutlarının büyütülmesi hakkında Maarif Vekilliği'nce hazırlanan kanun tasarısı, İcra Vekilleri Heyeti'nce TBMM'ye sunuldu. Mevcut 20 kız enstitüsüne ek 25 kız enstitüsü açılması maddesini içeren tasarıda,

---

<sup>89</sup> Demir, 173.

<sup>90</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 18.

<sup>91</sup> *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1936, 5.

<sup>92</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 20.

<sup>93</sup> *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1939, 5.

<sup>94</sup> Sena Coşğun Kandal, "Zehirli Gaz Saldırılarına Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi ve Eğitimdeki Yansıması: Gazdan Korunma Dersi (1931-1940)", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 5, S. 2, Güz 2016, 555.

Necatibey Kız Enstitüsü “mevcut olup büyütülecek meslekî ve teknik okullar” başlığı altında yer aldı.<sup>95</sup> Nitekim şehir nüfusunun artması ve kız çocuklarının eğitime katılımına daha çok önem verilmesi, 1940’ta yapılan binayı da yetersiz kıldı. Böylece 1960’lı yılların başında okul bahçesine geçici sac barakalar monte edildi. Bu barakaların biri, yemek atölyesi olarak değerlendirildi. Bu ek yapılarla eğitim, 1962’ye kadar sürdürüldü. Aynı yıl ihalesi yapılan yeni binaların inşasına ahşap binanın yıkılmasıyla başlandı. İnşaatın temel atma töreni, 28 Eylül 1962 tarihinde yapıldı.<sup>96</sup> Yeni binalar, inşaatın tamamlanmasıyla 1964-65 öğretim yılında hizmete girdi. Bu binaların hizmete girmesiyle, enstitü bünyesinde uygulama anaokulu açıldı. Ardından 1965-66 öğretim yılında resim ile “ev yönetimi ve beslenme” bölümleri açıldı, 1966-67 öğretim yılında ise konferans salonu ve anaokulu (çocuk yuvası) oluşturuldu.<sup>97</sup>

Bursa köylerinde açılan biçki-dikiş kursları, enstitüye olan ilginin artmasını sağladı. Bu kurslar, Necatibey Kız Enstitüsü gözetiminde ve yardımıyla işletildi. Tayin edilen öğretmenler ise mezun olan Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri arasından seçildi. Bu öğretmenlerden Muzaffer Hanım, basında “*şehirden dışarı çıkmak istemeyen eski zihniyetin iflâs ettiği en yeni ve en canlı bir delil*” olarak tanımlandı. Enstitü gözetimindeki bu kurslar “*köyün içtimaî bünyesinde inkılâp yaratacak mükemmel birer kaynak*” olarak nitelendirildi ve şu şekilde yorumlandı:<sup>98</sup>

“...Köyde dikiş, biçki yurdu! Ve moda!.. Bunlar eski devirde köyün kapısından içeri girmeyen, hatta oralarda ağza alınması günah sayılan şeylerdi... Kendi entarisini, kocasının mintanını ve çocuğunun pantolonunu bile para ile diktirmeye mecbur olan köy kadını şimdi burada kendisine manto, tuvalet, rob, çocuğuna elbise, kocasına gömlek ve pantolon yapmasını öğretiyor. ...Tarlada çift süren Türk kızının nasırlı eli, burada derin bir zevkle seyredebileceğimiz en ince işleri yapmaya da büyük bir kabiliyet taşıdığını ispat etmiştir. ...tıpkı modern bir atölyede

<sup>95</sup> TBMM 242 No’lu Komisyon Raporu, *Meslekî teknik okullar açılması ve mevcutlarının büyütülmesi hakkında kanun lâyihası ve Maarif, Nafta ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/850)*, 14.

<sup>96</sup> Bkz. *Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 311.

<sup>97</sup> *Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 22-23., İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ağırlık kazanan okul öncesi eğitiminin tanımını “3-6 yaşındaki çocukların eğitimi” olarak tanımlanmış, kapsamı ise “anne eğitiminden yoksun (anneleri çalışan) çocukların eğitimi” olarak sınırlandırılmıştır. Çocuk yuvası bünyesindeki çocukların niteliği, ağırlıklı olarak bu bağlamda belirlenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara, 1967, 164, 167.

<sup>98</sup> *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1939, 6.

*gibi çalışan bu kızlar, dün aynı renkte saya denilen bir yeldirme ile yüzlerini kapatarak gezenlerin, sokakta yabancı bir erkeğe rastlayınca yüzlerini duvara çevirenlerin çocuklarıdır. Onlar annelerine evvela giyim, kuşam bakımından güzel birer örnek, sonra da Cumhuriyet köylüsüne içtimaî inkılâbın birer imtisal numunesi olmuşlardır.”*

Bu köy kursları faaliyetleri, her yıl kurs başöğretmenlerinin belirlediği köylere gidilerek, köylülere biçki-dikiş, okuma-yazma, ekip-biçme, üretilen ürünlerin saklanması, kurutulması, konserve yapılması, insanlarla iletişim ve misafir ağırlama gibi verilen eğitimlerle sürdürüldü. Bu hususta öne çıkan iki kurs başöğretmeni Seher Değerlisoy ve Kadriye Mercı'ydi. Kurs başöğretmenlerinin başlıca görevleri, kurs öğretmenlerinin yıllık programlarını hazırlamak ve yılda en az dört kere bu öğretmenleri teftiş etmektir. Kurs öğretmenleri, her yıl farklı bir köyde göreve başladılar ve köy muhtarının da yardımıyla ikamet edip kurs verecekleri yerleri kendileri düzenlediler. Dikiş makinesi gibi yanlarında götürdükleri eşyalar ise kendilerine zimmetlendi. 1964-65 öğretim yılına kadar sürdürülen bu sistem, köy kurslarının enstitü bünyesinden alınarak Halk Eğitim Merkezleri'ne verilmesiyle sonlandırıldı.<sup>99</sup>

1930'ların ikinci yarısında, tiyatro ve müsamere gibi kültürel faaliyetler yoğunluk kazandı ve basında sık sık yer aldı. Bu tür faaliyetler genellikle her yılın Mayıs ayında gerçekleştiriliyordu. 19 Mayıs 1936 tarihinde enstitü öğrencileri tarafından gerçekleştirilen müsamere, kamuoyu tarafından büyük beğeni topladı. Enstitü son sınıf öğrencilerinin veda müsameresi olarak planlanan bu organizasyondaki müzik, oyun ve kıyafetler İç Anadolu kültürünü temsil etmek üzere tasarlandı. Gösteri esnasında kullanılan giysi ve ekipmanların büyük çoğunluğu öğrenciler tarafından tasarlandı. Gösterinin dekorları ise enstitü öğretmeni İhsan Bey tarafından hazırlandı.<sup>100</sup> 1938'de yapılan veda müsameresinde ise Hüsnü Ortaç yönetiminde “İnci Gül Opereti” sahneye konuldu. Grimm'in “Yoringa!” adlı peri masalının Philippe tarafından uyarlanmasıyla sergilenen operetin müziğini ise Edward Marzoya yapmıştı. Ayrıca enstitülerin amacını anlatan “İkizler” piyesi izleyiciye sunuldu. Bu gösterilerde, Bursa Valisi, Bursa Belediye reisi, Çanakkale Valisi de

<sup>99</sup> Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları..., 75.

<sup>100</sup> Cumhuriyet, 20 Mayıs 1937, 8.

olmak üzere 500'den fazla izleyici vardı.<sup>101</sup> Mayıs 1939'da düzenlenen yıl sonu gösterisinde de aynı şekilde koro, revü, müzik, komedi, zeybek ve bahar dansları sergilendi. En ilgi çeken gösteri ise “İnanmak” isimli piyes oldu.<sup>102</sup>

Bakiye Koray'ın müdirelik dönemi 1942'te son buldu. Bu görevi 1942-44 yılları arasında Mücella İncekaya, 1944-45 arasında Melahat Odman, 1945-49 arasında ise Leman Subaşı sürdürdü.<sup>103</sup> Bu süreç içerisinde öğretim yıllarının sonlarında düzenlenen organizasyonlar, 1940'ların sonuna doğru dikiş-nakış, iç giyim, moda ve çiçek derslerindeki öğrencilerin ürettikleri ürünleri sene sonunda organize edilen defilelerde sergilemeleriyle farklı bir boyut kazandı. Okulun kendi binası, Çelik Palas Otel veya Merinos'ta gerçekleştirilen bu defileler, kısa zaman içerisinde büyük sükse yarattı. Defileler, genel olarak ilk gün okul öğrencilerine, ikinci gün öğrenci ailelerine, üçüncü gün ise protokole sunuluyordu. Profesyonel bir şekilde gerçekleştirilen bu defilelere, şehrin önde gelen isimleri katılım gösterdiler.<sup>104</sup>

Sabahat Parlas'ın 1949-53 yılları arasındaki müdirelik döneminde, tiyatro, defile ve müsamereler daha sistemli ve yoğun bir şekilde düzenlenmeye başlandı. Bunda 1951'de Bursa Halkevi'nin kapatılması ve Necatibey Kız Enstitüsü'nün bu hususta “buz kırıcı” bir işlev görmesi büyük rol oynadı. Bu süre içerisinde düzenlenen kültürel organizasyonlara örnek vermek gerekirse, 1949'da Sadık Şengil'in yazdığı “Bir Öğretmen” adlı bir oyun sahnelenip Ankara'ya turne yapıldı. 7 Nisan 1950 tarihinde ise “Bir Yuvanın Şarkısı” isimli üç perdelik bir piyes ve “Hanife Teyze Hizmetçi Arıyor” isimli tek perdelik bir komedi sahnelendi. Ayrıca “Macar” ve “Bahar” danslarına, memleket türkülerine, solo ve koro şarkılarına yer verildi. Bu müsamereler, dört gün sürdü ve Bursa halkından büyük beğeni topladı.<sup>105</sup> Bu beğeni, CHP Bursa milletvekili Sadettin Çanga tarafında *Ant* gazetesinin 13 Nisan 1950 tarihli sayısında şu şekilde ifade edildi:<sup>106</sup> *“Kendinizi, bir an için, mükellef bir ziyafet sofrasında tasavvur edin... Öyle bir ziyafet sofrası ki, aradığınız ve umduğunuz şeyleri üzerinde bulabiliyorsunuz.. Böyle bir sofrada hangi davetli memnun bırakılmaz!.. İşte,*

<sup>101</sup> *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938, 2.

<sup>102</sup> *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1939, 5.

<sup>103</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 86.

<sup>104</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 65-66.

<sup>105</sup> Uğur Ozan Özen, “Bursa'da Tiyatroya Emek Veren Kadınlar”, *Bursa Günlüğü*, S. 1, Mart 2018, 52.

<sup>106</sup> *Ant*, 13 Nisan 1950, 1.

*Necatibey Kız Enstitüsü'nün müsameresi, çoktandır sahne oyunlarına hasret kalmış bizler için bir ziyafet sofrası oldu."*

1951'deki kültürel faaliyetler, aynı titizlikle düzenlenmeye devam etti. Ticaret Lisesi ile ortaklaşa düzenlenen gösterilerde "Schubert'in Serenadı" adlı bir müzikal ve Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Özyurt" adlı manzum piyesi sahnelendi. Bu gösterilerde, kız öğrencilerin erkek rollerinde çıkmaları yasaklandığı gerekçesiyle bu rolleri Bursa Ticaret Lisesi öğrencileri oynadı.<sup>107</sup> 1950-51 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye, özellikle Bursa'ya gerçekleştirilen göç akımının kamuoyunda büyük yankı yaratması üzerine, müsamereler esnasında toplanan paraların tamamı Göçmenler Derneği'ne bağışlandı.<sup>108</sup> Sabahat Parlas ve 1953-54 yılları arasında müdirelik yapan Semahat Özlem'in dönemindeki kültürel faaliyetler aynı doğrultuda varlığını sürdürdü.

1954-62 yılları arasındaki Neriman Gülmen müdireliğindeki dönemde, kültürel faaliyetlerin daha kapsamlı bir hale getirilmesi ve "müsamere, konser vs. gibi kültürel faaliyetlerde bulunmak" amacıyla Necatibey Kız Enstitüsü Koruma Derneği kuruldu. Derneğin kurucu üyeleri şu şekildeydi:<sup>109</sup>

1. Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil
2. Demokrat Parti Bursa İl Başkanı Hayri Terzioğlu
3. Bursa Maarif Müdürü Hüsamettin Arkan
4. İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürü ve Okul-Aile Birliği Başkanı Hasan Ali Özgür
5. Erkek Lisesi Türkçe Öğretmeni ve Okul-Aile Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Fazıl Yenisey
6. Necatibey Kız Enstitüsü Fizik-Kimya Öğretmeni Ülfet İçel

1955'de kurulan bu dernek, özellikle tiyatro müsamerelerindeki niteliğin artmasına büyük etki etti. Özellikle Vali Çağlayangil, enstitü bünyesindeki kültürel faaliyetlerin takipçisi ve destekçisi oldu. Necatibey Kız Enstitüsü'nde öğrenim gören ve Türkiye'nin yetiştirdiği nadir sanatçılardan Müfide Özgüç, Çağlayangil ile olan

---

<sup>107</sup> Özen, 52-53.

<sup>108</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 61.

<sup>109</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 64.



anısını *Hürriyet* gazetesi yazarı Doğan Hızlan'a gönderdiği bir mektupta şu şekilde anlatmıştır:<sup>110</sup>

*"Sene 1955. Ben Bursa'da Necatibey Kız Enstitüsü'nde öğrenciyim. Müzik bölümü hocamız Saime Bayer yine bir kültür gecesinde Puccini'nin Madama Butterfly'ın 'Un Bel di Vedremo' ariasını bana kulaktan öğretti. Müzik hocam da bana piyanoda eşlik etti. İhsan Sabri Çağlayangil de valimiz. Son derece sanatı ve sanatçıyı seven bir insan. Kendisini de temsile davet ettik. Çağlayangil, o sırada misafir olan Japon heyetini de alıp geldi, ön sıradan bizi izledi. Temsil sonrasında bizi kutladılar. Sevgili Çağlayangil ertesi gün beni makamına çağırdı. Hediyeler verdi ve konservatuvara kaydettirdi. Konservatuvarda öğrencilik dönemimde Bursa'ya geldiğimde hep onu ziyaret ettim, gelişmeleri anlattım. Yıllar sonra Ankara'da dışişleri bakanlığı zamanında, Butterfly operasının tümünü oynarken kendisini davet ettim. Kocaman bir çelenkle geldi, en ön sırada beni izledi ve alkışladı. Sahneye geldi, 'İşte böyle' dedi, beni öptü."*

Tiyatronun üniversiteye girmesinde büyük rol oynayan Haldun Dormen'in başını çektiği İstanbul Cep Tiyatrosu, 1957'de Necatibey Kız Enstitüsü'nde "Bir Evlenme" ve "Amphitryon" adlı iki oyun sahneledi. Bu etkinlik, Bursa basınında ilgiyle karşılandı.<sup>111</sup>

Enstitünün yaşadığı gelişim, kültürel faaliyetlerden ayrı olarak işlenen dersler açısından da varlığını hissettirdi. 1950-51 öğretim yılında işlenen dersler şu şekildeydi:<sup>112</sup>

<b>1. sınıf:</b>	Türkçe, El Yazısı, Tarih, Coğrafya, Matematik, Yabancı Dil, Tabiat Bilgisi, Beden Eğitimi, Müzik, Biçki-dikiş, Çamaşır, Nakış, Genel Mesleki ve Teknik Resim
<b>2. sınıf</b>	Türkçe, Tarih, Coğrafya, Matematik, Yabancı Dil, Fizik, Tabiat Bilgisi, Beden Eğitimi, Müzik, Biçki-dikiş, Çamaşır, Nakış, Genel Mesleki ve Teknik Resim, Ev İdaresi, Yemek Pişirme

<sup>110</sup> Doğan Hızlan, "Örnek bir devlet adamı", *Hürriyet*, www.hurriyet.com.tr/ornek-bir-devlet-adami-7260666 (22.09.2023).

<sup>111</sup> Bkz. *Hakimiyet Milletindir*, 24 Nisan 1957, 1.

<sup>112</sup> *Necatibey Kız Enstitüsü 1950-1951 Diploma ve Sınıf Geçme Defteri*.

<b>3. sınıf</b>	Türkçe, Tarih, Matematik, Yabancı Dil, Fizik, Kimya, Beden Eğitimi, Müzik, Biçki-dikiş, Çamaşır, Moda, Nakış, Çiçek, Ev İdaresi, Genel Mesleki ve Teknik Resim, Yemek Pişirme, İçgiyim
<b>4. sınıf</b>	Türkçe, Matematik, Yabancı Dil, Beden Eğitimi, Müzik, Biçki-dikiş, Çamaşır, Nakış, Genel Mesleki ve Teknik Resim, Ev İdaresi, Yemek Pişirme, Çocuk Bakımı ve Eğitimi
<b>5. sınıf</b>	Türkçe, Yurt Bilgisi, Yabancı Dil, Beden Eğitimi, Müzik, Biçki-dikiş, Çamaşır, Nakış, Moda, Çiçek, Genel Mesleki ve Teknik Resim, Ev İdaresi, Yemek Pişirme, Çocuk Bakımı ve İdaresi

Bu zamana kadar belirtilenler haricinde enstitüde verilen diğer dersler gözlemlendiği kadarıyla şöyledir:

“Giyim tarihi, El Sanatları ve Çiçek, Oyun, Ruh Sağlığı, Desen Çizme, Morfoloji, Bale, İhyen, Jimnastik, Defter Tutma, Teknoloji”

Enstitü sicil defterleri genelinde incelendiğinde, görev yapan öğretmenlerin büyük çoğunluğunun Türkiye genelindeki diğer kız enstitülerinde görev yapmış ve tayin edilmiş öğretmenler olduğu gözlenmektedir. Bu öğretmenlerin büyük çoğunluğunu ise Selçuk Kız Sanat Enstitüsü, İstanbul Kız Sanayi Mektebi ve Ankara'daki meslek eğitim kurumları mezunu kişiler oluşturmaktadır. Meslek hayatına ilk olarak stajyer olarak başlayan öğretmenler, bir süre aylığa bağlandıktan sonra ise asil memurluğa terfi edilmiştir. Sicil defterleri incelendiğinde, kendi alanı dışında eğitim veren öğretmenlere de rastlanılmaktadır. Örneğin, Ankara Hukuk Fakültesi mezunu bir öğretmen, İngilizce öğretmenliği görevini yürütmüştür.<sup>113</sup>

Enstitünün katılım gösterdiği etkinlikler, yalnızca ulusal düzeyde sınırlı kalmamıştır. Bu açıdan, ABD'nin Güney Carolina eyaletinin Greenville ilçesinde öğrenim gören öğrencilerin Bursalı öğrencilere hediyeler göndermeleri örnek olarak gösterilebilir. Bu hediyeler, İzmir'deki NATO teşkilatına mensup bir heyet tarafından Bursa'ya getirilmiş ve enstitü binasında yapılan bir törenle sahiplerine dağıtılmıştır. Tören esnasında Bursa Valisi, maarif müdürü, enstitü öğrencileri ve öğretmenlerinin yanı sıra Amerikan heyeti ile Amerikalı bir albay da hazır bulunmuştur. Daha sonrasında ise karşılık olarak ABD'ye gönderilecek hediyelerin hazırlığı yapılmıştır.<sup>114</sup>

<sup>113</sup> Necatibey Kız Enstitüsü Sicil Defteri, t.y.

<sup>114</sup> Milliyet, 28 Kasım 1957, 1.

Necatibey Kız Enstitüsü, en verimli dönemini 1962-74 yılları arasında müdirelik yapan Suzan Ostrova döneminde geçirdi. Bu süreç içerisinde, okula yerli-yabancı birçok bürokrat ve siyasetçi ziyarette bulundu. Özellikle İran siyasilerinin okula olan ilgisi oldukça yüksekti. 1963'te İran İçişleri Bakanı'nın, 1966'da İran Milli Eğitim Müdürü ve eşinin ziyaretleri, bunu kanıtlar nitelikteydi. Ayrıyeten aynı yıl, dönemin başbakanı Süleyman Demirel ve bir Fransız heyeti, enstitüye ziyarette bulundular. Bu ziyaretleri dönemin Milli Eğitim Bakanı Mehmet İlhami Ertem'in 1967 ve Çekoslovakya parlamento heyetinin 1969'daki ziyaretleri izledi.<sup>115</sup>

Suzan Ostrova'nın müdirelik döneminin sonuna kadar Kız Enstitüsü ismiyle anılan bu okullar, 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 9. Milli Eğitim Şûrası kararları neticesinde Kız Meslek Liselerine dönüştürüldü. Necatibey Kız Enstitüsü ise bu doğrultuda "Necatibey Kız Meslek Lisesi" adını aldı.<sup>116</sup>

Ek olarak, Nazım Hikmet'in Piraye'ye olan mektuplarında, Necatibey Kız Enstitüsü'nün bahsi geçmektedir. Nazım Hikmet, o dönem Bursa Cezaevi'nde kalmaktadır. Cezaevi müdürü Tahsin Akıncı'nın kızı Şehnaz Akıncı ise Necatibey Kız Enstitüsü'nde öğrenim görmektedir. Şehnaz Akıncı, sıklıkla hapishaneye gelip Nazım Hikmet'ten edebiyat dersleri alır ve bazı şiirlerinin dışarı çıkmasını sağlar. Nazım Hikmet, Piraye'ye yazdığı bir mektupta Şehnaz Akıncı'nın Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü'ne yatılı olarak girebilmesi için yardım ister.<sup>117</sup> İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nün o dönemdeki felsefe öğretmeni Nazife Cemgil'dir. Şehnaz Akıncı ise süreç içerisinde Nazife Cemgil'in öğrencisi olur. Aynı dönem, Sabiha Sertel "Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefe" adlı kitabını Bursa Cezaevi'nde bulunan Nazım Hikmet'e göndermek ister. Nazife Cemgil, bu sebeple Şehnaz Akıncı'ya bir mektup yazar ve cezaevi müdürü olan babası aracılığıyla kitabın Nazım Hikmet'e ulaşmasını sağlar. Daha sonra okulda yapılan bir aramada, mektup Şehnaz Akıncı'nın dolabında bulunur ve Nazife Cemgil kovuşturmayla uğrayarak başka bir okula sürülür.<sup>118</sup>

<sup>115</sup> *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 323-329.

<sup>116</sup> Türk-Katırcı, 127; *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları...*, 23.

<sup>117</sup> Nazım Hikmet, *Piraye'ye Mektuplar*, der. Memet Fuat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, 432.

<sup>118</sup> Güney Özkılınç, *Yüzümde Nazım İzi Var: Nazım'ın Bursa'daki İnsanları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2012; Güney Özkılınç, *Nâzım'ın Bursa Yılları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2012.

### **Sonuç**

Kız Enstitüleri, modern Türkiye devletindeki kadın kimliğinin oluşturulmasında, kızların eğitime katılmasında, Türk modasının gelişiminde ve bu modanın hem ulusal hem uluslararası alanda tanıtılmasında büyük rol oynamıştır. Bu kurumlarda verilen eğitimde, Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesine ulaşması amacıyla Avrupa'daki gelişmeler takip edilmiştir. Ancak bu noktada, Kız Enstitülerin Batı'yı taklit ettiği düşüncesi oldukça yanlıştır. Nitekim hem gerçekleştirilen kültürel etkinlikler hem de üretilen ürünler açısından milli kültüre önem verilmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır. Kız Enstitüleri, tüm bu amaçlar doğrultusunda incelendiğinde yeni kadın kimliğinin oluşmasında, yeni toplumun meşruluğunun sağlanması ve desteklenmesinde çok kritik rol oynamış eğitim kurumlarıdır.

Yeni rejim ekseninde gerçekleştirilen devrim ve reformlar, birçok farklı kanal tarafından halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Eğitim kurumlarının başrol oynadığı bu süreçte, kız enstitüleri önemli bir konumda yer almaktadır. Enstitüler genelinde yayımlanan dergilerde yer alan içerikler, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Özellikle 1938'de Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından yayımlanmaya başlanan *Ana* dergisinde ve yayın hayatına 1953'te başlayan *Meslekî ve Teknik Öğretim Dergisi*'nde Kız Enstitüleri üzerinde oldukça durulmuş; enstitülerin misyonu, vizyonu ve önemi hakkında birçok yazıya yer verilmiştir.

Enstitü öğrencilerin olması gerektiği “cumhuriyet kızları” iması, verilen eğitimin içeriğinin cumhuriyeti tanıtıcı ve benimsetici özellikte olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Devlet, bu hususta eğitim aracını kullanarak kadınları toplumsal hayatın bir parçası haline getirmiş ve değişen koşulların yeni nesillere aktarılmasında bir aracı olarak görmüştür. Nitekim gelecek olan yeni nesil, ilk eğitimini evde almaktadır ve en çok öğrendiği kişi ise sürekli iletişim halinde bulunduğu annesidir. Bu açıdan düşünüldüğünde, enstitülerin temel amacı olan iyi bir ev kadını yetiştirme niteliği, sadece ev işlerinde profesyonelleşmenin sağlanması olarak değil, aynı zamanda iyi bir anne profili oluşturmak olarak görülmelidir. Genel itibarıyla, enstitü öğrencileri, mesleki beceri öğrenmeleri değil, yeni ve genç Cumhuriyeti temsil edecek modern aileler kurmaları ve modern çocuklar yetiştirmeyi öğrenmeleri beklentisinin öne çıktığı bir “kadınlık” eğitiminden geçirilmişlerdir. Bu okullarda orta sınıf çekirdek

aile yaşamını modelleyen ve Batı kültür unsurlarına yaslanmış kadınlık eğitimi, sanayi ve bilim öğretme vurgusunun önüne geçmiştir.

Kız Enstitüleri'nin zamanla İstanbul ve Ankara dışındaki il ve kasabalarda yaygınlaşması, ardından kadın eğitimindeki algının değişim göstermesi, enstitüler genelindeki istihdam ve öğrenci profilinin değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 1930-40'lı ile 1960-70'li yıllardaki mezun profillerinde birtakım farklılıklar gözlenmiştir. Kız Enstitüleri'nin ilk mezunları yüksek statüdeki idari pozisyonlarda işe alınırken, enstitülerin yaygınlaşmasıyla bu istihdam olanaklarında bir azalma meydana gelmiştir. Bu durum, kızlarını kız enstitülerine gönderen ailelerin profilinde de bir değişime yol açmıştır. Nitekim "elit" olarak adlandırılan yüksek sınıftaki ailelerin kız enstitülerine talebi zamanla azalırken, alt-orta sınıftaki ailelerin talebinde artış yaşanmıştır. Özellikle 1960-70'li yılların Türkiye'deki siyasi ortam ve iktisadi gelişmeler, kız enstitülerindeki "cumhuriyet kızları" imajının "nitelikli işçi" olarak değişmesine yol açmıştır. Bu değişim, enstitülerin mezun öğrenci profilinde yaratmayı amaçladığı imajda bir paradoks yaratmıştır. Söyleniş açısından farklılık içeren "iş kadını" ve "nitelikli kadın işçi" kavramları, anlamsal açıdan da farklı bir izlenim yaratmaktadır. Bu noktada enstitü mezunlarının ilk yıllarda edindiği yüksek statüdeki idari pozisyonları "iş kadını", fabrika ve atölyelerdeki icraatları ise "nitelikli işçi" olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla nitelikli işçilik, teknik eğitimin daha ağır bastığı bir boyutta bulunmaktadır. İstihdamı temel alan bu durum, öğrencilere enstitülerde aşılması amaçlanan ve sıklıkla dile getirilen anneliğin en büyük amaç olduğu anlayışından bir kopuş yaratmıştır. Öyle ki, "çocuk bakımı" başta olmak üzere enstitü müfredatındaki dersler, aile müessesesindeki kullanımı dışında, temel görevinden ayrılarak öğrencinin kendisine bir iş alanı oluşturma yönelimine evrilmiştir. Çalışmanın cevap aradığı "Ev hanımı mı, iş kadını mı?" sorusu ise, genel itibarıyla farklı dönemlerde etkisini hissettiren ideolojik farklılıklar, enstitü öğrencilerinin bölgesel farklılıkları, kişisel tercihleri ve ekonomik bağımsızlık istekleri üzerinde şekillenmiştir.

Enstitü öğrencileri, verilen eğitimi yalnızca kendileri ve kuracak oldukları aileleri için değil, toplum için de faydalı olmak için kullanmışlardır. Köy kurslarındaki faaliyetler, çağdaşlaşmanın yalnızca şehirde değil, kırsalda da hayata geçirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ayriyeten organize edilen sosyal sorumluluk projeleri,

verilen eğitimin toplumun her kesimine faydalı olma eğilimi taşıdığına canlı kanıtları olmuştur.

2. Beş Yıllık Kalkınma Planı doğrultusunda 1968-69, 1969-70, 1970-71, 1971-72 ve 1972-73 öğretim yıllarında eğitim kurumlarına yapılacak yatırımların miktarı, kız enstitüleri genelinde 46.6 Milyon TL olarak belirlenmiştir. Bu miktarın büyüklüğü, diğer eğitim kurumları ile kıyaslandığında tarım okulları ve köy ebe okulları ile birlikte son üçe girmektedir.<sup>119</sup> Belirlenen miktarların kurumların kapasite artışlarına göre hesaplanmış büyüklükleri verdiği değerlendirildiğinde, kız enstitülerine gösterilen ilginin diğer eğitim kurumlarına kıyasla süreç içerisinde azaldığı anlaşılabilir.

Necatibey Kız Enstitüsü, cumhuriyet dönemi kadın eğitiminde Bursa'ya öncü olmuştur. Hükümetin, kadınların eğitime ve sosyal hayata daha çok dâhil olması amacıyla uyguladığı politikaların Bursa'da uygulanması, Necatibey Kız Enstitüsü'nün kurulmasıyla somut bir nitelik kazanmıştır. Enstitünün kurulması, Türkiye genelinde açılacak olan diğer kız enstitülerine de örnek ve öncü olmuştur. Yalnız ulusal açıdan değil, uluslararası açıdan da örnek teşkil eden Necatibey Kız Enstitüsü, gerçekleştirilen uluslararası ziyaretler ve üretilen bazı ürünlerin yurtdışına gönderilmesi ile bu özelliğini kanıtlamıştır. Tiyatro başta olmak üzere gerçekleştirilen kültürel etkinlikler ise, enstitülerin teknik eğitim amacı haricinde öğrencilerde entelektüel bir birikim oluşturulması açısından Bursa'da örnek teşkil etmiştir.

Günümüzde Necatibey Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak eğitimin devam edildiği Necatibey Kız Enstitüsü, modern bir Türk kadını profili oluşturulması ve Atatürk ilke inkılaplarını benimsemiş bir kitle yetiştirme hususunda Bursa şehrine örnek teşkil etmiştir. Diğer kız enstitüleri gibi şehrin tam merkezinde yer alması, eğitimin göz önünde olmasını sağlayarak kadını merkezden uzağa itme ve görünürlüğünü sınırlama düşüncesinin kırılmasında etkili olmuştur. Enstitüye kayıt yaptıran öğrencilerin her öğretim yılında artması, kadın eğitimi konusunda önyargıların zamanla kırıldığını göstermektedir. Tüm bu belirtilen özellikleriyle Necatibey Kız Enstitüsü, çağdaş Türk kadını yetiştirme anlamında örnek bir kurum olarak, bu niteliğiyle Türk eğitim tarihindeki yerini almıştır.

---

<sup>119</sup> Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara, 1967, 178.

## Kaynakça

### Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-2 / 9-15-14 (23.03.1930).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 34-12-5 (27.02.1933).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 40-76-18 (05.11.1933).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 47-52-4 (15.07.1934).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 63-23-13 (26.03.1936).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 64-31-15 (21.04.1936).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 67-63-8 (23.07.1936).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 71-7-20 (27.01.1937).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 77-64-1 (08.07.1937).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 82-16-2 (08.03.1938).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 84-82-16 (14.09.1938).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 85-109-15 (30.12.1938).  
*BCA*, 30-18-1-2 / 88-84-15 (04.09.1939).

### Resmi Yayınlar

- Altıncı Maarif Şûrası (18-23 Mart 1957)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991; [ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/surular/dokumanlar/6\\_sura.pdf](http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/surular/dokumanlar/6_sura.pdf) (Siteye erişim: 12.01.2021).  
Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara, 1967.  
*Necatibey Kız Enstitüsü 1932-1933 Sınıf Geçme Defteri*.  
*Necatibey Kız Enstitüsü 1936-1937 Sınıf Geçme Defteri*.  
*Necatibey Kız Enstitüsü 1950-1951 Diploma ve Sınıf Geçme Defteri*.  
*Necatibey Kız Enstitüsü Sicil Defteri*, t.y.  
TBMM 242 No'lu Komisyon Raporu, *Meslekî teknik okullar açılması ve mevcutlarının büyütülmesi hakkında kanun lâyihası ve Maarif, Nafia ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/850)*.

- Üçüncü Millî Eğitim Şûrası (2-10 Aralık 1946)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991; [ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/surular/dokumanlar/3\\_sura.pdf](http://ttkb.meb.gov.tr/dosyalar/surular/dokumanlar/3_sura.pdf) (Siteye erişim: 12.01.2021).

### Sürelî Yayınlar

- Akşam  
Bursa Sesleri  
Cumhuriyet  
Hakimiyet-i Milliye  
Hakimiyet Milletindir  
Hakkın Sesi  
Meslekî ve Teknik Öğretim Dergisi  
Milliyet  
Servet-i Fünun (Resimli Uyanış)  
Yeni Sabah

### Kitaplar

- Akşit, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.  
Akurgal, Ekrem, *Türkiye'nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.  
Arat, Yeşim, "Türkiye'de Modernleşmenin Projesi ve Kadınlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.  
Bayram, Edibe, *Cumhuriyetin Kızları*, Akis Kitap, İstanbul, 2011.  
Bora, Aksu, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

*Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Necatibey Meslek Lisesi (Bursa Necatibey Kız Enstitüsü)*, ed. Sibel Gök, Bursa Araştırmaları Merkezi, Bursa, 2012.

Caporal, Bernard, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II (1919-1970)*, çev. Ercan Eyüboğlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Caporal, Bernard, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III (1919-1970)*, çev. Ercan Eyüboğlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Doğan, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018.

Doğramacı, Emel, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.

*Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Meslekî ve Teknik Eğitim (11. yy – 21. yy)*, haz. Selvinaz Aydın, Ülkü Özdemir, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2019.

Giorgetti, Filiz Meşeci, “Erken Cumhuriyet/Atatürk Dönemi Eğitim (1920-1938), *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Gündüz, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Gök, Fatma, “Kız Enstitüleri: “Ev Kadını Yetiştiren Asri Bir Müessesese”, *75 Yılda Eğitim*, ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Haziran 1999.

Güven, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2014.

Hikmet, Nazım, *Piraye'ye Mektuplar*, der. Memet Fuat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 432.

Kaya, Yahya Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, Pegem Akademi, Ankara, 2015.

Kurtkan, Âmiran, *Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972.

Kurtkan Bilgiseven, Âmiran, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

Okçabol, Rıfat, “Cumhuriyet'in 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz”, *75 Yılda Eğitim*, ed. Fatma Gök, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Haziran 1999.

Özkılınç, Güney, *Yüzümde Nâzım İzi Var: Nâzım'ın Bursa'daki İnsanları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2012.

Özkılınç, Güney, *Nâzım'ın Bursa Yılları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2012.

Sancar, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkek Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Türk, Ercan – Katırcı, Meral, *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1920-2010)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

#### **Makaleler**

Akgüngör, Gözde, “Kız Enstitüleri: Hayal Gücü, Batı Medeniyeti, “Yeni Hayat” Madu..”, *Pazartesi*, S. 105, Eylül 2005.

Alpagut, Leyla, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kızların Eğitimi için Ankara'da İki Önemli Yapı: İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Kız Lisesi”, *Mimarlık Dergisi*, S. 351, Ocak-Şubat 2010.

Arıç, Ayten Sezer, “Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, S. 14, Güz 2011.

Arıç, Ayten Sezer, “Türkiye'de Kız Enstitüleri: Gelenekten Geleceğe”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2014.

Büyükcınar, Ayça – Turan, Gülname, “Kız Teknik Okulları Üretimleri ile Cumhuriyet Modernleşmesi İlişkisi (1945-1975), *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, 3-7 Mayıs 2017.

Cevizliler, Nilüfer – Cevizliler, Erkan, “Amerika Büyükelçisi Charles H. Sherrill'in Raporuyla İsmet Paşa Kız Enstitüsü (Ankara), *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 9, 2004.

Cindoğlu, Dilek – Toktaş, Şule, “Empowerment and Resistance Strategies of Working Women in Turkey: The Case of 1960-70 Graduates of the Girls 'Institutes”, *European Journal of Women's Studies*, C. 9, S. 1, 2002.



Coşgun Kandal, Sena, “Zehirli Gaz Saldırılarına Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi ve Eğitimdeki Yansıması: Gazdan Korunma Dersi (1931-1940)”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, C. 5, S. 2, Güz 2016.

Cunbur, Müjgân, “Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, 1992.

Çağlayan, Ercan, “Kemalizm’in “Medeniyet Fabrikası”: Kız Enstitüleri”, *Tarih ve Gelecek*, C. 4, S. 3, Aralık 2018.

Çetin, Sıdika, “Erken Cumhuriyet Dönemi Kız Enstitüleri’nin Türkiye’deki Modernleşme Sürecine Etkileri”, *Yapı Dergisi*, S. 395, Ekim 2014.

Demir Bulut, Rahime – Kumru, Filiz, “75’inci Yılında Olgunlaşma Enstitüleri”, *AnadoluJet Magazin Dergisi*, S. 123, Kasım 2019.

Demir, Mine, “Erken Cumhuriyet Döneminde Mesleki ve Teknik Okulların Sergi Düzenleme Geleneği: 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi Örneği”, *Tarih ve Günce*, S. 7, 2020.

Dinçer, Nahit, “Orta Öğretim Reformu ve İmam-Hatip Okulları”, *Diyanet Dergisi*, C. 10, S. 104-105, Şubat-Mart 1971.

Doğan, Ayhan – Kılınç, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kadınının Modernleşmesine Öncü Bir Kurum: İsmet Paşa Kız Enstitüsü (1928-1938)”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 29, Eylül 2020.

Erdem, Ali Rıza, “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi*, S. 9, 2015.

Eser, Gülşah – Orak, Abdullah, “Cumhuriyet Döneminde Kadın Eğitiminde Bir Atılım: Urfa Kız Enstitüsü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, Aralık 2015.

Gürçayır Teke, Selcan, “Seçkinleştirilen El Sanatları ve Geleneğin Sınırları: Olgunlaşma Enstitüleri Örneği”, *Milli Folklor*, C. 29, S. 116, 2017.

Himam, F. Dilek – Tekcan, Elif, “Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, S. 20, Güz 2014.

İleri, Turgut, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Bağlamında Kız Enstitüleri’nin Türk Modernleşmesindeki Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 65, Güz 2019.

Koçak, Orhan, “1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, ed. Ahmet İnel, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Marım, Yüksel – Sam, Rıza, “1950-1960 Arası Amerikalı Uzman Raporları Bağlamında Türk Eğitim Sistemine Çizilen Yol Haritası”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 30, 2018.

Navaro-Yaşın, Yael, “Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)”, *Toplum ve Bilim*, S. 84, Bahar 2000.

Odabaş, Sevim, “Beden ve Toplumsal Değişme: Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Bedenine Yönelik Söylem ve Pratikler”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, S. 4, Bahar 2005.

Okur, Mehmet, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005.

Özen, Uğur Ozan, “Bursa’da Tiyatroya Emek Veren Kadınlar”, *Bursa Günlüğü*, S. 1, Mart 2018.

Özkiraz, Ahmet – Arslanel, M. Nazan, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, 2011.

Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, “İsmet İnönü ve Kadın”, *Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, haz. Engin Berber, Konak Belediyesi Yayınları, İzmir, 25 Ekim 2018.

Saktanber, Ayşe, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, ed. Ahmet İnel, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Sarısaman, Sadık, “Trabzon’un İlk Kadın Milletvekili Seniha Hızal’ın TBMM’deki Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 67, Güz 2020.

Soydan, Aynur, “Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2002.

Toparlak, Bahar, “1930’lu Yıllarda Türkiye – Bulgaristan Arasında Sosyo-Kültürel ve Eğitim Amaçlı Seyahatler”, *Tarih ve Gelecek*, C. 2, S. 2, Ağustos 2016.

Tuna, Semiha, “Köy Enstitüleri’nde Kadın Olmak”, *Fe Dergi*, C. 1, S. 1, 2009.

Yaşayanlar, İsmail, “Bir Anadolu Şehrinde Frenk Kolonizasyonu: Bursa’da Fransız Varlığı (1834-1926)”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, C. 43, Aralık 2015.

Yılmaz, Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 20, 2010.

### Tezler

Akkuş, Turgay, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008.

Demir, Mine, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017.

Ekşi, Çağlar, *Hudavendigâr Vilayeti Salnamelerine Göre Bursa’da Eğitim-Öğretim*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2017.

Soran, Volkan, *Türk Eğitim Sisteminde Amerikan Etkisi (1945-1960)*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010.

### İnternet Kaynakları

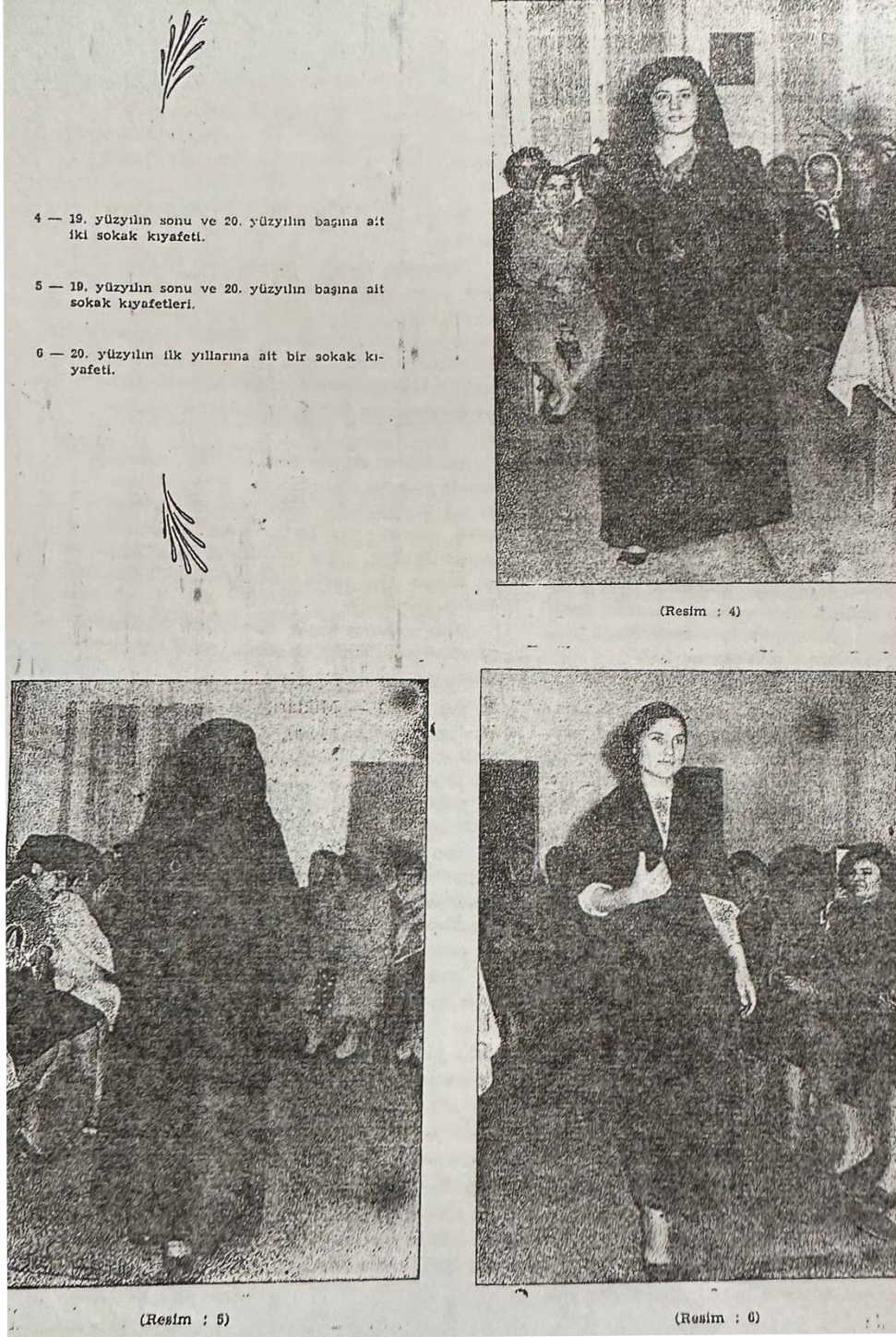
Bursa Protestan Kilisesi, [bursakilisesi.com/hakkinda/ibadet-yerimiz/](http://bursakilisesi.com/hakkinda/ibadet-yerimiz/) (22.09.2023).

Doğan Hızlan, “Örnek bir devlet adamı”, *Hürriyet*, [www.hurriyet.com.tr/ornek-bir-devlet-adami-7260666](http://www.hurriyet.com.tr/ornek-bir-devlet-adami-7260666) (22.09.2023).

### Ek 1



(Resim : 1)



## Binbaşı Mehmed Cemal Bey'in Günlüğü (1901-1928)

Uğur Can Yıldızdal<sup>1</sup>

### Öz

Günlükler üzerine yapılan çalışmalarda, genellikle devlet adamları ve bürokratların yazdığı günlüklerin incelendiğini görmekteyiz. Fakat bürokrasinin dışında kalan ve herhangi bir siyasi tanınırlığa sahip olmayan insanların yazdığı günlükler üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Binbaşı Cemal Bey'de bu isimlerden bir tanesidir. Cemal Bey hakkında daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte elimizdeki arşiv belgelerinin de çok sınırlı olması, ortaya somut deliller koymamızı engellemektedir. Cemal Bey, harbiyeden mezun bir Osmanlı subayıdır. Mülazım-ı Sani olarak başladığı askeri kariyeri, çok hareketli bir şekilde devam etmiştir. Cemal Bey sadece askeri bir şahsiyet değil, aynı zamanda siyasi bir kimliğe sahip olan bir askerdir. Günlükte yazan verilerden, kendisinin çete faaliyetlerinin ve gayr-ı resmi oluşumlarında içerisinde yer aldığını görmekteyiz. Söz konusu müellifin 1901 senesinde Bozüyük'te başlayan askeri kariyeri, Cemal Bey'in 1928 senesinde Diyarbakır'da vefatıyla sonlanır. Binbaşı Cemal Bey'in günlüğü, 1901 ila 1928 senelerini kapsar. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin son yıllarına, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise ilk dönemlerine tekabül etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu günlük bu dönemde yaşanan olaylara dair bilgileri de içerisinde barındırmaktadır. Binbaşı Cemal Bey, kendisine gelen telgrafların ve emirlerin nüshalarını olayların kanıtı olarak günlüğüne yerleştirmiştir. Bu durum, günlükte anlatılan olayların güvenilirliğini artırmaktadır. Makalede, Binbaşı Mehmed Cemal Bey'in günlüğü tarihsel bağlamda incelenecektir. Cemal Bey'in hayatının kronolojik bir bağlamda incelenmesi amaçlanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Günlük, Cemal Bey, Osmanlı, Cumhuriyet

### Diary Of Major Mehmed Cemal Bey (1901-1928)

### Abstract

Diaries are historical sources that cannot be objective but provide important information about the past. Many bureaucrats, soldiers and statesmen wrote diaries. All of these diaries are resources. In studies on diaries, we generally see that diaries written by statesmen and bureaucrats are examined. However, not much work has been done on the diaries written by people who are outside the bureaucracy and do not have any political recognition. Major Cemal Efendi is one of these names. Major Cemal Efendi's diary covers

---

<sup>1</sup>Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, [yildizdalugurcan@gmail.com](mailto:yildizdalugurcan@gmail.com), ORCID: [0000-0002-0122-1337](https://orcid.org/0000-0002-0122-1337).

the years 1901-1928. This period corresponds to the last years of the Ottoman Empire and the early periods of the Republic of Turkey. Therefore, the diary in question also contains information about the events that took place during this period. Major Cemal Efendi placed copies of the telegrams and orders he received in his diary as evidence of the events. This increases the reliability of the events described in the diary. In the article, Major Mehmed Cemal Efendi's diary will be examined in historical context.

**Key Words:** Diary, Cemal Efendi, Ottoman, Republic

### **Giriş**

Binbaşı Cemal Bey, Osmanlı ordusunda görev yapan bir askerdir. Kendisinin yazdıklarına baktığımızda, rütbesinin binbaşılığa kadar yükseldiğini ve binbaşı rütbesindeyken vefat ettiğini anlıyoruz. Cemal Efendi'nin neden vefat ettiğine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Söz konusu günlük, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Kütüphanesi'nde Bel\_Mtf\_047989 kataloğunda bulunmaktadır. Günlük, kronolojik sıraya uygun olarak oldukça sade bir dille kaleme alınmış bir metin olarak karşımıza çıkar. Bununla beraber, günlüğün bazı zamanlar bir not defteri olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Söz konusu günlük bir defterden oluşmakla birlikte, içerisinde 96 sayfa bulunmaktadır. Bu sayfaların bazıları yalnızca boş sayfalardan ibaret bir haldedir. Günlükte kullanılan yazı oldukça anlaşılır ve sadedir. Müellifin rika hattını tercih ettiğini görmekteyiz. Günlük içerisinde sadece olaylar anlatılmamaktadır. Müellif tarafından bazı veriler ve belgeler de günlükte aktarılmaya çalışılır. Mesela savaş sırasında Cemal Bey'in şahsına teslim edilen askeri malzemeler, cephede bulunan silahların miktarları gibi verilerin günlükte yer aldığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra Büyük Millet Meclisi'nden gelen evrakların ve emirlerin de müellif tarafından kayda alındığına rastlamaktayız. Günlük Cemal Bey'e 2 Eylül 1901 tarihli irade-i seniyye'nin ulaşmasıyla başlamaktadır. Söz konusu günlükte karşımıza çıkan ilk görev yeri de Bozüyük'tür.

Cemal Bey'in günlüğü, kapsadığı dönem itibariyle de dikkat çekicidir. Çünkü 1901-1928 seneleri arasındaki süreç bir devletin yıkılışına, diğer bir devletin kuruluşuna şahitlik etmektedir. Dolayısıyla günlük, bu süreçte yaşananlar hakkında da bize bilgi vermektedir. Bu bilgiler çoğunlukla Balkan Harbi ve Milli Mücadele hakkındadır. Binbaşı Cemal Bey'in günlüğü olayları doğrudan aktarmakla kalmaz, bahsi geçen meselelerle ilgili belgeleri de kanıt olarak sunar. Bu anlatı türüne nadir

olarak rastlanılmaktadır. Cemal Bey, genel olarak ordunun içinde bulunduğu durum ve savaş ortamından bahsetmektedir. Günlükte Cemal Bey'in kendisi hakkında yaptığı anlatılara çok fazla rastlamamaktayız. Dolayısıyla metin bir **ben-anlatısı** görünümü taşımaktan oldukça uzaktır. Ordu içindeki askerlerin rütbeleri, sayıları, harekâtların hangi hatlarda gerçekleştiği konusunda birçok bilgiye günlükte rastlamaktayız. Ancak, günlüğün son sayfalarında Cemal Bey'in kendi görüşlerine de yer verdiğini görüyoruz. Bunlar oldukça sınırlı sayıda cümleden oluşmaktadır. Mesela, günlüğü incelediğimizde Cemal Bey'in hapse girdiğini ve mahkemede yargılandığını görüyoruz. Ancak, günlük içerisinde bu olayın detaylarına yer verilmemiştir. Dolayısıyla, Cemal Bey'in hangi sebepten dolayı hapse girdiği ve yargılandığı konusu belirsiz kalmaktadır. Konuyla ilgili arşiv belgeleri de yetersiz kalmaktadır. Bunun yanı sıra, günlüğün son sayfasına baktığımızda vefat ettiğine dair askerleri tarafından yazılmış notu görmekteyiz. Ancak, Cemal Bey'in ölüm sebebine dair herhangi bir bulguya rastlamamaktayız. Bunların hepsi, günlükte anlatılan olaylara geniş kapsamlı yorumlar getirebilme imkânımızı kısıtlamaktadır.

Son zamanlarda günlükler üzerine yapılan çalışmaların artmakta olduğunu ve bunların ben anlatısı kapsamında incelendiğini görmekteyiz. Osmanlı Literatüründe Ben Anlatıları Çalıştayı ve Sempozyumu, bu bağlamda önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalıştay ve sempozyumlarda, müelliflerin hangi motivasyonla anlatılarını oluşturdukları üzerinde durulmuştu. (Kumbar, 2022, s.130-136). Söz konusu sempozyumda sunulan bildirimlerin en önemli özelliğini, bahsedilen anlatılarda kendilik duygusunun hâkim olması oluşturmaktaydı. Bu kavramla açıklanmaya çalışılan durumsa, müellifin kendi duygu ve düşüncelerini metne aktarmasıydı. Ancak Cemal Bey'in günlüğünde bu duruma çok nadir olarak rastlamaktayız. Bundan dolayı, müellifin yazdıklarından hareketle bir biyografi oluşturma çabası oldukça kısıtlı bir hale gelmektedir.

### **Cemal Bey'in Askeri Kariyerinin İlk Dönemleri**

Cemal Bey, günlüğüne 2 Eylül 1901 tarihindeki bir irade-i seniyye ile göreve tayin edildiğini ifade ederek başlamaktadır. Cemal Bey'in anlattıklarına baktığımızda görev yerinin Bozüyük olduğunu anlıyoruz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Binbaşı Mehmed Cemal Efendi'ye Ait Günlük, s.7). Cemal Bey, buradaki görevinin neticesinde 1905 senesinde liyakat madalyası alıyor. Liyakat madalyaları,

devlet tarafından önemli hizmetlerde bulunmuş kişilere verilen bir madalyadır. (Artuk, 2003: 301). Ancak, kendisinin hangi olay neticesinde bu madalyayı almaya hak kazandığı konusunda bir veriye günlük içerisinde rastlayamıyoruz. Bu olaydan iki sene sonra, Cemal Bey'in piyade sınıfına mensup olarak mülazım-ı evvelliğe tayin edildiğini öğreniyoruz. Mülazım-ı evvel rütbesi, Osmanlı askeri sınıfında mülazım-ı sanilikten sonra gelen rütbeyi temsil etmektedir. Mülazımlar, mülazım-ı evvel ve mülazım-ı sani olarak ikiye ayrılırlar. Askeri okul öğrencileri Mektep-i Harbiye'den mülazım-ı sani olarak mezun olup, daha sonra mülazım-ı evvelliğe yükselmektedirler. (Sami, 1899: 1399). Bu bilgilerden yola çıkarak, Cemal Bey'in günlüğü yazmaya başladığında henüz meslek hayatının başında olduğunu söyleyebiliriz.

Mülazım-ı Evvel rütbesini aldıktan üç sene sonra, 20 Mart 1910 tarihinde Cemal Bey'in yüzbaşılığa terfi ettiğini öğreniyoruz. Cemal Bey'in Bozüyük'ten sonraki durağı Konya olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi İkinci Ordu-ı Hümayun'a bağlı Yirmi Sekizinci Akşehir alayının dördüncü Beyşehir taburunun on dördüncü bölüğüne yüzbaşı olarak görevlendirilir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük) Görevlendirme emri taburuna geldikten sonra, Cemal Bey eşyalarını teslim eder ve Beyşehir'e doğru yola çıkar. Cemal Bey, görevlendirme emrinin Söğüt'te bulunan taburuna geldiğini ifade eder. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.7). Buradaki ifadelerden, Cemal Bey'in yüzbaşı olmadan önce Söğüt taburunda görev yaptığını anlamaktayız. Yüzbaşı Mehmed Cemal Bey'in Beyşehir macerası çok uzun sürmeyecektir. Günlüğünde ifade ettiği üzere, kendisi Beyşehir'in iklim şartlarına uyum sağlayamaz. Kendisi bu mesele üzerine, günlüğünde şu cümleleri kurmuştur: "6 Haziran 1910 tarihinde Beyşehir'e muvasalat ettim. Beyşehir mevkiinin ab-u havasıyla imtizaç edemediğimden 15 Eylül 1910 tarihinde takdim etmiş olduğum istid'a ve merbutatı raporlar üzerine 14 Teşrin-i Sani 1910 tarihinde müsaade-i nezareti mucibince alayın birinci Akşehir taburunun dördüncü bölük yüzbaşılığına rütbe-i halim ile naklettirildim." (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.7). Buradaki ifadelerden, Yüzbaşı Cemal Bey'in Beyşehir'de nasıl bir hava koşulundan şikâyet ettiğini anlayamamaktayız. Bununla ilgili herhangi bir detaya günlükte yer verilmemiştir. Yüzbaşının bir sonraki durağı gene Konya dâhilinde olacaktır. Kendisi aynı rütbeyle, Akşehir taburuna nakledilir.

### **Balkan Harbi ve Seferberlik Dönemi**

1912 senesi, Osmanlı Devleti'nin balkanlarda zor zamanlar yaşadığı ve azınlık meseleleriyle uğraştığı bir süreci kapsar. Bu dönemde Balkan Harbi çıkacak ve askeri seferberlik ilan edilecektir. (Yavuz, 2008:139-154). 21 Eylül 1912 tarihinde Cemal Bey'in görev yaptığı Akşehir taburuna seferberlik emri ulaşır. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s. 8). Seferberlik emrinden sonra, yüzbaşı taburuyla beraber yola çıkar. Günlükte yazılanlardan anladığımız kadarıyla, tabur ilk muharebesini Bulgarlarla Eskipolos bölgesinde gerçekleştirir. Bahsi geçen konum, bugün Kırklareli'nin Merkez ilçesine bağlı Yoğuntaş köyünde yer almaktadır. Cemal Bey ve taburu bu bölgede Kırkkilise ve Vize muharebelerinde bilfiil yer alıyor. Özellikle Kırkkilise Muharebesi, Balkan savaşlarının gidişatına etki eden bir muharebedir. Burada yaşanan bozgun, devletin Balkanlara yapacağı ikmal hizmetlerini de aksatır. (Tekdemir, 2018:33). Sonuç olarak, Balkan Savaşları'nın Cemal Bey'in hafızasında pek iyi bir iz bırakmadığını tahmin edebiliriz.

Osmanlı ordusunun Kırkkilise'de yaşadığı bozgunundan sonra Yüzbaşı Mehmed Cemal Bey ve taburu, uzun bir süre bu hatta kaldıktan sonra terhis emri geliyor ve tekrar Akşehir'e geri dönüş yolculuğu başlıyor. Günlüğün kenarına alınmış notlara baktığımızda, Yüzbaşı Cemal Bey'in kendisini dördüncü yüzbaşı olarak tanımladığını da görmekteyiz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s. 8). 1913 senesinde Yüzbaşı Cemal görevinin başındayken, Harbiye Nezareti redif taburlarını lağvetme kararı alır. Dolayısıyla, Cemal Bey'in bulunduğu tabur da lağvedilir. Redif taburlarının lağvedilmesindeki en büyük sebep, Balkan Harbi'ndeki başarısızlıktır. Balkan Harbi'nde meydana gelen bozgunlardan redif tabuları sorumlu tutulmuştur. (Beşikçi, 2012: 43). Redif taburlarının lağvedilmesinden sonra bu taburlar, Ahz-1 Askeri şubelerine çevrilirler. Ahz-1 Askeri şubeleri, askerlikle yükümlü olan insanları bir araya toplayan şubelerdir. (Şahin ve Şahin, 2014:278). Bu şubelerin kurulmasıyla beraber, Cemal Bey'in macerası Bolvadin'de (Afyonkarahisar) devam edecektir.

### **Zor Günler: Hapis Hayatı ve Beraat Süreci**

Bolvadin günleri, Cemal Bey için sıkıntılı sürecinde başlangıcı olacaktır. Yüzbaşı Mehmed Cemal Bey, Bolvadin'de aleyhinde yapılan şikâyet üzerine, Eskişehir Ahz-1 Asker Kalemi Reis-i Kaim-i makam Hafız Rıfat Bey'in emriyle Eskişehir'e çağrılır ve merkez kumandanlığında hapsedilir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB



Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s. 9). Şikâyetin detayları hakkında bir bilgiye sahip bulunmamaktayız. Cemal Bey, hakkında yapılan şikâyetten günlükte şu şekilde bahsetmektedir: *'23.Haziran1915 tarihinde aleyhimde vaki şikayet üzerine Eskişehir Ahz-ı Asker Kalemi Reisi Kaim-i makam Hafız Refet Bey emriyle Eskişehir 'de celp ettirilerek merkez kumandanlığında hapsedildim. Müddet-i mevkufiyetim on mah on bir gün devam etti. Divan-ı Harb-i Daimi kararıyla yedi maha mahkum edildim. Evraklarım Dersaadet 'e Divan-ı Temyiz 'e gönderildi. Bende tahliye edildim. Üç mah dışarıda gezdim. Evraklarım noksanen iade edildi. Tekrar celbedilerek hapsedildim. On mah daha taht-ı tevkifte kaldım. Bu müddet zarfında tekrar iki seneye edilerek evraklarım Dersaadet 'e sevk edildi. Tekrar noksanen iade olundu. Ba 'de bir buçuk seneye mahkum edildim. Hasılı Divan-ı Harb ile Divan-ı Temyiz-i Askeri arasında münakaşa mucib oldu. Şu suretle yirmi ay taht-ı tevkifte kaldım. On sekiz aya mahkum edilip tahliye edildim ''.* (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s. 9). Buradan, Mehmed Cemal Bey'in yaklaşık olarak iki yıl süreyle görevden uzak kaldığını ve bu süre zarfında hapiste yatmış olduğunu anlamaktayız. İki yıllık sürenin sonunda, Divan-ı Harb ile Divan-ı Temyiz arasında yapılan tartışmaların neticesinde, Cemal Bey'in tahliye edildiğini görüyoruz. *(Cemal Bey beraat kararını günlüğün sayfa derkenarına şu şekilde not etmiştir: 'Netice Divan-ı Temyiz 'de beraat ettim.')*

Yüzbaşı Mehmet Cemal'e verilen hapis kararının Divan-ı Temyiz aracılığıyla bozulması önemli bir veridir. Çünkü bu mahkemeler Divan-ı Harp mahkemelerinin kollarından bir tanesidir. Ve bir cezanın temyiz mahkemesine gitmesi, cezanın affedilebilir olduğunu da göstermektedir. Divan-ı Harp mahkemeleri, ordu içinde kanuna aykırı hareket eden askerlere ceza veren mahkemelerdi. (Türkmen, 2020). Dolayısıyla, Cemal Bey'in de ordu içerisinde yapılması yasaklanan eylemlerde bulunmuş olabileceğini düşünebiliriz. Konuya ilişkin elimizde mevcut arşiv belgesini göz önüne aldığımızda, Cemal Bey'in ordu içerisinde uygunsuz eylemler yapmaktan dolayı askeriye'den uzaklaştırıldığını anlamaktayız. Söz konusu belgeden meselenin Divan-ı Temyiz'e taşındığını da öğrenmekteyiz. (BOA.İ..HB..164-2). Her ne kadar Cemal Bey'in hangi suçu işlediğini kesin olarak anlayamasak da bu noktada bazı tahminlerde bulunabiliriz. Genel olarak Divan-ı Harp mahkemelerinin yargılama alanına giren suçlara bakarsak, Mehmed Cemal Bey'in hangi suçtan yargılandığına dair bir fikre sahip olabiliriz. Divan-ı Harplerin yargılama alanına giren suçlardan **gizli**

**cemiyetlerde bulunma** suçundan dolayı Mehmed Cemal Bey'in yargılanmış olması, diğer suçlara nazaran daha kuvvetli bir ihtimaldir. (Taşer, 2005:35). Çünkü beraat kararından hemen sonra Cemal Bey'in günlüğüne: **“Çete teşkilatı başladı. Bende gayr-ı resmi olarak çalışmaya başladım.”**(İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.9) yazdığını görmekteyiz. Bu cümle, Cemal Bey'in askeriye içerisinde bazı siyasi faaliyetlerin içerisinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Fakat kendisi günlük içerisinde bu sayfaya gelene kadar, bir siyasi oluşumun içerisinde olduğundan bahsetmemiştir. Cemal Bey, hapisten çıktıktan sonra hemen göreve başlayamaz ve 1919 senesinin Mayıs ayından, 1920 senesinin Eylül ayına kadar Söğüt Ahz-ı Asker şubesinde açıkta bekler. Bu süreç kendisinin 6 Eylül 1920 tarihli ilmühaberi almasıyla sonlanır. İlmühabere göre, kendisi Pozantı'da (Adana) kırk birinci fırka emrine atanmıştır. Ancak, daha sonra kendisi hakkında verilen atama kararı değiştirilir ve Polatlı'da (Ankara) yeni teşkil edilmekte olan Depo Alayının üçüncü tabur kumandanlığına tayin edilir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s. 10).

#### **Kurtuluş Savaşı Günleri ve Binbaşılığa Terfi**

Mehmed Cemal Bey hapisten çıktıktan sonra, yukarıda da belirtildiği üzere Polatlı'da bulunan kumandanlığa atanmıştı. Kendisinin bu bölgeye atanmasının bir tesadüf olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü bu süreç içerisinde kurtuluş savaşının da başladığını ve Cemal Bey'in askerleriyle beraber savaş meydanında olduğunu günlükten öğrenmekteyiz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Yüzbaşı Mehmed Cemal Bey, Kurtuluş Savaşı boyunca Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde hareket etmiştir. Cemal Bey'in Polatlı'daki görevi, daha önceki muharebelerde görev almış olan Depo Alayı'nın birinci taburunu yeniden teşkil etmektir. Cemal Bey'in cümlelerinden kendisinin alayın talim, terbiye ve iskân işlerinde sorumlu olduğunu öğreniyoruz. Burada dikkat çekeceğimiz en önemli noktalardan birisi, Cemal Bey'in sürekli olarak kendisine gelen tüm emir suretlerini, telgrafları günlüğünün sayfalarına eklemesidir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Bu durum, günlüklerde çok sık olarak karşımıza çıkmamaktadır. Cemal Bey'in bahsi geçen verileri günlüğüne aktarması, olayların doğruluk payını da artırmaktadır. Aynı zamanda Cemal Bey bu belgeleri günlüğüne koyarak, yaptığı eylemleri kanıtlamak da istemiştir.

Cemal Bey, Polatlı'da alayının başında bulunduğu sırada kendisine gelen 9 Kanun-ı Sani 1337 (9 Ocak 1921) tarihli telgraf üzerine, askerleriyle birlikte Eskişehir'e doğru yola çıkar. Burada hareketin çok hızlı bir şekilde yapıldığını gözlemlemekteyiz. Telgrafın ulaşmasında bir gün sonra, askerler trene bindirilerek yola çıkılır. Ordu Eskişehir'e geldiğinde ikiye ayrılır. Bunlardan bir kısmı İnönü bölgesinde kalırken, Cemal Bey'in emrinde olan kısım Eskişehir'de bir Çerkes köyü olan Akpınar köyünün doğu taraflarında konumlandırılır. Yüzbaşı Mehmed Cemal Bey, daha sonra farklı bir taburun kumandanlığına tayin edilir ve Eskişehir bölgesinde muharebeye devam eder. Son olarak Söğüt Dağları'nda görev yapmaktayken, kendisinin düşmanın çekildiğini ve Birinci İnönü Muharebesinin kazanıldığını yazdığını görmekteyiz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Burada dikkat çekmemiz gereken noktalardan birisi, günlükte yazılanların sıralamasıdır. Cemal Bey kimi zaman olayları günü gününe aktarmaktayken, kimi zamansa farklı tarihlerde olan olaylar arasında geçişler yapmaktadır. Örneğin bu kısımda Birinci İnönü Muharebesi'nin kazanıldığını söyledikten hemen sonra, kendisinin Bozalan köyünde bulunan cepheye geçtiğini ve İkinci İnönü Muharebesinde burada bulunduğunu aktardığını görmekteyiz. Muhtemelen Cemal Bey bu olayları günü gününe değil, belirli zaman aralıklarıyla yazmaktaydı.

1921 senesi, Yüzbaşı Mehmed Cemal Bey'in askeri kariyerinde önemli bir dönüm noktasını da teşkil etmektedir. Kendisi öncelikle 10 Şubat 1921 tarihinde kıdemli yüzbaşılığa terfi eder. Hemen sonrasında 1 Mart 1921 tarihindeyse binbaşı rütbesine yükselir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Cemal Bey 1910 senesinde yüzbaşılık rütbesine terfi etmişti. Kendisinin günlükte yazdıklarına baktığımızda, binbaşılık rütbesini almak için on bir sene beklediğini görüyoruz. Bu süre zarfı, Osmanlı askeri sistemindeki terfi sürelerini göz önüne aldığımızda oldukça fazladır. Çünkü 25 Temmuz 1908 tarihli Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu'na baktığımızda, mekteb-i harbiye'den mülazım-ı sani rütbesiyle çıkan bir askerin en fazla dört sene yüzbaşı olarak beklemesi gerekirdi. (Yıldırım, 2016) Ancak Mehmed Cemal Bey, bundan çok daha fazla bir süreyi yüzbaşılıkta geçirir. Bu durumun yaşanmasındaki en büyük etken, Mehmed Cemal Bey'in hapse girmesi ve yargılanmasıdır. Bunun yanı sıra, günlüğünde de ifade ettiği üzere kendisi çete faaliyetlerinde bulunan bir askerdi. Bunun üst rütbedeki kişiler tarafından

biliniyor olması ihtimali de, Cemal Bey'in gereğinden fazla beklemesine sebep olmuş olabilir.

Devam eden muharebeler sırasında Binbaşı Cemal Bey, ailesini kaybeder ve onları aramak amacıyla Eskişehir'e doğru yola çıkar. Ailesini bulduktan hemen sonra, kendisi Seyitgazi (Eskişehir) bölgesinde kurulan Depo Alayının ikinci taburunu teşkil görevlendirilir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Binbaşı Mehmed Cemal Bey, bir süre Depo alayına bağlı olarak Kütahya-Eskişehir hatlarında askerleriyle birlikte görev yapar. Fakat daha sonra, depo alayının lağvedildiğini öğrenmekteyiz. Bunun neticesinde kendisi farklı bir alayın emrine verilir. Binbaşı Cemal Bey Sakarya Nehri'nin gerisinde askerleriyle talime devam ederken, kendisine bir emir gelir. Bu emrin sureti, Cemal Bey tarafından günlüğe eklenmiştir. Emrin kimden geldiği belli değildir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Emirde yazılanlar, bir anlamda cephede savaşan askerleri motive etmek amacıyla gütmektedir. Metinde askerlerin ümitsiz tavırlar takınmamaları, kendilerini ölmeye, savaşmaya adanmaları gerektiği, düşmanın zor durumda olduğu ve zaten çekileceğinden bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra, tabur imamlarının önemine de vurgu yapılır. Tabur imamlarından **"harbin maksadındaki ulviyetin "**askerlere anlatılması istenir. Aynı zamanda muharebeler sırasında bir hıyanet ortaya çıkarsa, cezasının kurşuna dizilmek olduğu da vurgulanır. En son cümlede ise, emri alan kişinin bu metinde yazılanları kabul ettiğine dair yemin sureti göndermesi istenir. Binbaşı Mehmed Cemal Bey, emri okuduğu ve yemin ettiğine dair tahlif suretini gönderir. Tahlif sureti şu şekildedir: *'Mudafaa-i muhafazasına memur olduğum zapt-ı müdafaa'nın bulunduğu noktasında en şerefli piyade ve topçu ateş altında veya mecruh oluncaya kadar sebat edeceğiz. Amirlerimizin her türlü emirlerine itaat edeceğiz. Hiç arkaya bakmadan gösterilen hedefe gideceğiz. Korkaklık göstermeyeceğiz. Vallahi billahi tallahi.*' (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.19 ). Bu metin, cephede manevi bir gücün oluşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra görevden kaçan askerlere de bir gözdağı vermektedir.

Yukarıda bahsi geçen metne benzer bir metin daha günlükte karşımıza çıkmaktadır. Bu metin TBMM Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla, "orduya ve millete beyanname" başlığıyla yayımlandığını görmekteyiz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s. 21-22). Bahsi geçen beyannamenin olduğunu ATASE

arşivindeki belge de doğrulamaktadır. (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 2013:30). Söz konusu metin, bir önceki metne benzer olarak, orduyu ve milleti motive etme amacını gütmektedir. Bunun yanı sıra, Yunanlıların harp nizamından düştüğü ve büyük güç kaybına uğradığı da metinde geçen ifadeler arasında yer almaktadır. Bildirinin rütbe fark etmeksizin tüm askerlere dağıtılması istenmiştir.

### **Savaş Sonrası**

Binbaşı Mehmed Cemal Bey, 27 Ocak 1922 tarihine kadar Afyonkarahisar cephesinde görevine devam eder. Kendisi hastalığından dolayı yer değişikliği talebinde bulunduğunu ifade eder. Günlüğün önceki sayfalarında da Cemal Bey'in hastalığından bahsettiğini görmüştük. Söz konusu talep, kabul edilir ve Akşehir hat kumandanlığı Aşağı Ağzıaçık noktası kumandanlığına tayin edilir. Kendisinin sayfa kenarında gösterdiği dipnottan, **mübayaa memurluğu** görevine getirildiğini anlamaktayız. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Mübayaa memurları, genel olarak mali işlerden sorumlu tutulmaktaydı. (Kocaoğlu, 2019). Cemal Bey'in Akşehir'e tayini, kariyeri açısından da yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bundan sonraki süreçte, Cemal Bey sürekli olarak farklı bölgelere tayin edilecektir. Yani, oldukça hareketli bir dönem Cemal Bey'i beklemektedir. İlk olarak kendisi 18 Ekim 1922 tarihinde, Nazilli Baş Nokta Kumandanlığında göreve başlar. Ancak bu kumandanlık lağvedilince, kendisi Dinar (Afyonkarahisar) nokta kumandanlığına atanır. Bu kumandanlık da lağvedilince, Müdafaa-i Milliye Muamelat-ı Zatiyesi emrine verilir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Muamelat-ı Zatiye emrinde bulunan askerler, personel işlerinden sorumlu tutulmaktaydı. (Lüleci, 2021:523). Binbaşı Mehmed Cemal Bey, kendisine gelecek görevlendirme emrini Nazilli'de beklemek için Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne talepte bulunur. Günlüğü incelediğimizde, binbaşının talebinin kabul edildiğini ve yaklaşık olarak on bir ay kadar Nazilli'de açıkta kaldığını anlıyoruz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük).

Binbaşı Cemal Bey, uzun süre açıkta kaldıktan sonra nakil talebinde bulunur. Fakat binbaşının nakil talebi kabul görmez. Bu ilginç bir durumdur. Cemal Bey, hikâyesinin başından beri askeri bürokrasiyle bir türlü anlaşamamaktadır. Bu durumun yaşanmasında, kendisinin daha önce hapse girmiş olması etkili olmuş olabilir. Her ne kadar mahkeme kararıyla beraat etse de bu durumun yaşanması dahi kariyerinde kötü

bir iz bırakmış olabilir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, muhtemelen kendisi birtakım gizli cemiyetlerden birinin mensubuydu. Bunun yanı sıra, binbaşı da çete teşkilatının içinde olduğunu yazmıştı. Dolayısıyla, bunların hepsi askeri kariyerinde önünde engeller oluşturmuş olabilir. Cemal Bey'in açıkta bulunmaya devam ettiği ve görev emri beklediği sırada, kendisine 1926 tarihli Seydişehir (Konya) bölgesine tayin edildiğini gösteren telgraf ulaşır. Binbaşı Cemal Bey Seydişehir bölgesinde görev yapmaktayken, savaş sebebiyle zamanında yapılamayan "emare kursu"na (ipucu kursu) davet edilir. Cemal Bey, emare kursuna ilişkin kendisine ulaşan pusulanın bir kopyasını günlüğüne de eklemiştir. Bu pusulaya baktığımızda Cemal Bey'e ait bazı bilgileri de öğrenmekteyiz. Pusulada Cemal Bey'in sicil numarası, memleketi ve babasının ismini öğrenmekteyiz. Söz konusu pusulaya göre Cemal Bey'in doğum yeri Çengelköy, babasının ismiyse Yusuf olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.36). Bu bilgiler, Cemal Bey hakkında daha detaylı bilgilere ulaşabilmemiz açısından kılavuzluk edebilir. Bundan dolayı oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Binbaşı Mehmed Cemal Bey, kursa katılmak amacıyla Seydişehir'den Konya'nın merkezine doğru hareket eder. Yol boyunca birçok yerde konaklar ve son olarak kursun yapılacağı yere yakın bir noktada (yaklaşık olarak bir saat) oda tutup kalmaya başlar. Cemal Bey'in yazdıklarından kursun, Konya istasyonunda olduğunu anlıyoruz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Günlükte yazılanlara baktığımızda kursun içeriğine dair bazı bilgilerde edinmekteyiz. Mesela kurstaki derslerden birisinin "Tabiye" olduğunu görüyoruz. Tabiye, askerlerin düşmana karşı düzenli bir şekilde yerleşmesini sağlamayı hedefe alan bir eğitimdi. Bunun yanı sıra topçuluk, piyadelik, tarih-i harp gibi derslerinde kursta yer aldığını öğrenmekteyiz. Söz konusu kurs, üç ay devam eder. Kursun bitimine bir ay kala, tatbikat yapmak amacıyla 1926 senesinin Kasım ayında İzmir'in Gaziemir bölgesine geçilir ve kurs sona erer. Kursun bitiminden sonra Seydişehir'e (Konya) tekrar geri dönen Cemal Bey, emekli olma talebini üst mercilere iletir. Ancak, Cemal Bey'in emekli olma talebi reddedilir. Bunun sebebi olarak da 1927 senesinde Cemal Bey'in terfi ettirileceği bahane olarak gösterilir ve emeklilik dilekçesi reddedilir. Neticede, Cemal Bey terfi edemez ve binbaşılık rütbesiyle Şark bölgesine tayin edilir. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük).

### **Şark Günleri: Sona Doğru**

Tarih 1927 yılının Eylül ayını gösterdiğinde, Cemal Bey yeni görev yerine doğru yola çıkar. Kendisi uzun bir yolculuk sonrası, yeni görev yeri olan Diyarbakır'a ulaşır. Cemal Bey, yolculuk boyunca nelere para harcadığının da bir kopyasına günlükte yer vermiştir. Bu notlara baktığımızda Cemal Bey'in Diyarbakır'a ulaşana kadar otomobil, eşya, birinci mevki tren, Konya'da otelde konaklama, Adana'da otelde konaklama, otelden istasyona ulaşmak için araç, Adana-Mardin arası birinci mevki tren, Mardin istasyonundan Mardin merkezine ulaşmak için araç, askeri misafirhanede bir gece konaklama gibi masraflarda bulunduğunu görmekteyiz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Binbaşı Mehmed Cemal Bey Diyarbakır'a ulaştığında, bölgede bulunan üst rütbedeki komutanları ziyarete gider. Öncelikle fırka kumandanı Miralay Hüseyin Hüsnü Beyi ziyaret eder, daha sonraysa Lice kazasında havalı kumandanı olan Mustafa Paşa'yı ziyaret etmesi emredilir. Mustafa Paşa, Binbaşı Cemal Bey'in Hani'ye (Diyarbakır) gidip Alay kumandanlığı vekâletini almasını söyler. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük).

Diyarbakır bölgesinde Cemal Bey, birçok sorumluluk almıştır. Kendisinin bu bölgede hem birinci tabur kumandanı hem de merkez kumandanı olarak görev yaptığını öğrenmekteyiz. Cemal Bey günlüğünde bu sayfaya gelene dek, genel olarak askeri meselelerden bahsetmişti. Ancak günlüğün son sayfalarına geldiğimizde, kendisinin şahsi fikirlerini de yazdığını görmekteyiz. Bu notlardan birisi şu şekildedir: *'Bir zabıt vazifesinde/her işinde Almanlar gibi intizamperver, İngilizler gibi itidalli kişi, Japonlar gibi gayretvar olmalıdır.'* (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Bu cümle Cemal Bey'in şahsi fikirlerini yansıttığı ilk cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemal Bey'in bu cümlesinden, Avrupa'daki gelişmeleri takip ettiğini çıkarabiliriz. Bir nevi Avrupa medeniyetine duyulan hayranlığında somut bir göstergesi, bu cümlede karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Binbaşı Cemal Bey'in not ettiği başka cümlelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu cümleler, Cemal Bey'in hayat felsefesi hakkında kısa bilgiler vermektedir. Ancak söz konusu cümleler dışında,

Cemal Bey'in kendi görüşlerini günlüğüne aktardığı cümlelere nadir olarak rastlamaktayız. Bunlar şu şekildedir:

*“ Kendini bilen her insan mazisini ayine-i ibret, halini mebde’i hareket, istikbalini hedef-i ikbal ve saadeti iştiha ederek çalışır. ”*

*’Bugünkü hiddete yarınki saadeti feda akıl kârı değildir, şeklinde bir cümle kurmuş. ’ (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.47 ).*

Daha önce Cemal Bey'in emeklilik talebini iletmişinden bahsetmiştik. Diyarbakır bölgesinde görev yaptığı sırada da kendisi emeklilik talebini yeniler. Ancak, bu emeklilik talebine olumlu veya olumsuz bir cevap geldiği hakkında herhangi bir veriye rastlamamaktayız. Günlükten, Cemal Bey'in taburunun istiklal madalyası aldığını öğrenmekteyiz. Madalyanın tabura geliş tarihi, 1928 senesinin Ocak ayıdır. Gene aynı ay içerisinde, Cemal Bey'e Piran'dan Hani'ye (Diyarbakır) gitmesi emri gelir. Üç günlük, zorlu bir yolculuktan sonra Cemal Bey bölgeye ulaşır. Cemal Bey, kendisine verilen görevlerden serzenişte bulunmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Binbaşı Cemal Bey Birinci Tabur Kumandanlığı Vekili ve Merkez Kumandanlığı görevlerini yürütmekteydi. Ancak günlüğün bu kısmında, kendisinin mübayaa memuru olarak da görev yaptığını öğrenmekteyiz. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Ancak, Cemal Bey emeklilik talebinde bulunduğundan dolayı bu görevleri kabul etmek istemediğini bildirir. Bunun yanı sıra, Cemal Bey içerisinde bulunduğu durumu eleştiren cümleleri de kaydetmişti. Binbaşı Mehmed Cemal Bey kendi taburuna başkasının vekâlet ettiğini, kendisinin başka bir tabura vekâlet ettiğini ve bunun doğru bir iş olmadığını yazmıştır. (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük). Günlük içerisinde ilk kez, Cemal Bey'in eleştirilerine bu sayfada rastlamaktayız.

Binbaşı Cemal Bey'in günlüğe yazdığı son cümle: *’20/1/1928 Cuma günü Hani ’den (Diyarbakır) hareketle akşam Piran ’a (Diyarbakır) taburuma avdet ettim. ’* (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük) olmuştur. Cemal Bey'in taburunda bulunan askerlerin günlüğe yazdıkları notta, kendisinin Piran'a döndükten sekiz gün sonra vefat ettiğini öğreniyoruz. Not şu şekildedir: *’Tabur kumandanımız Binbaşı Cemal Bey, 27/1/1928 saat 24.20 ’de vefat etmiştir. ’* (Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Günlük, s.49). Ancak kendisinin ne sebeple vefat ettiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere,



Cemal Bey hastalığını sebep göstererek başka bölgelere tayin edilmek istemişti. Vefat sebebi bununla ilişkili olabilir. Bunun yanı sıra kendisi Diyarbakır bölgesinde bulunduğundan, zorlu hava koşulları da bazı hastalıkları tetiklemiş olabilir.

### **Sonuç**

Cemal Bey'in günlüğü, Osmanlılarda sıradan insanların hikâyelerini anlamak açısından oldukça önemlidir. Günlük her ne kadar Cemal Bey'in iç dünyasına ilişkin izleri barındırmasa da dönem hakkında birçok detaylı bilgiyi okuyucuya sunar. Cemal Bey'in varlığına ilişkin bilgiler, maalesef yalnızca günlük içerisindeki verilerden ibarettir. İlerleyen zamanlarda kendisiyle ilgili ortaya çıkabilecek arşiv belgeleri, Cemal Bey'in biyografisinin aydınlatılmasına yardımcı olabilir. Müellifin günlüğünde Cemal Bey'in hapse girdiği dönemi anlattığı noktalardan, onun bir İttihatçı olabileceği fikri aklımıza gelmektedir. Bu kuvvetli bir ihtimal olarak karşımıza çıkar. Kendisinin günlüğünde yargılanma sebebini açık bir şekilde anlatmaması, konu hakkında detaylı yorumlar yapmamızı engellemektedir.

Günlüğün hangi motivasyonla yazıldığı hakkında kesin bir sonuca varamamaktayız. Ancak günlükte anlatılan olayların çoğunlukla Cemal Bey'in mesleğiyle bağlantısı olduğunu göz önüne aldığımızda, Cemal Bey'in görevi boyunca yaşadığı olayları not etmek ve kendisinden sonrakilere miras bırakmak amacıyla yazdığını düşünebiliriz. Muhtemelen Cemal Bey, günlüğünü birilerinin okuyacağını bilmekteydi. Özellikle hapis günlerini günlüğünde detaylı bir şekilde yazması, ancak neden hapse girdiğine dair bir cümle dahi geçmemesi bu tezimizi doğrular niteliktedir.

Cemal Bey'in günlüğü, Balkan Harbi ve Millî Mücadele dönemlerini içermesi bakımından da ayrı bir yere sahiptir. Her iki savaş hakkında, özellikle sayısal veriler bakımından, birçok bilgiye günlükte rastlamaktayız. Bu veriler, dönemin askeri lojistiği hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bir diğer önemli hususa, Cemal Bey'in tıpkı bir tarihçi gibi kendisine gelen tüm belgelere günlüğüne eklemesidir. Ancak müellifin günlükte, kendisine gelen tüm evrakları metnine eklediğinden emin olamayız. Dolayısıyla, bu belgelerden yalnızca birkaçı günlük içerisinde yer alıyor olabilir. Bu bağlamda, Cemal Bey'in özellikle hapse giriş süreciyle ilgili belgeleri metnine eklemekten kaçındığını da düşünebiliriz. Dolayısıyla Cemal Bey'in anlattıkları, kısmen de olsa bir belgeler dizisine

dayanmaktadır. Bu, tarih yazımı açısından da metne bakabilmemizi sağlamaktadır. Cemal Bey, tıpkı bir tarihçi gibi olayları kayda geçirmiştir.

**Kaynakça**

Bel\_Mtf\_047989, İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi, Binbaşı Mehmed Cemal Efendi'ye Ait Günlük.

BOA.İ.HB..164-2

Yavuz, Nuri; 'Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı', Gazi Akademik Bakış, 1 (2), 2008, s.139-154.

Tekdemir, Aziz; 'Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları Sırasında Askeri Nakliyatı ve Karşılaşılan Problemler', Türk Dünyası Araştırmaları, C.118 S.232, 2018, s.33-52.

Beşikçi, Mehmet; 'Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası', Türkiye Günlüğü, Bahar (2012), s.43.

Şahin, Mustafa; Şahin, Cemile; 'Türk İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubeleri ve Kilis Askerlik Şubesi', Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C:52, S:1, 2014, s.278.

İbrahim Artuk, 'Madalya', TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, ss.301-302, 2003, Ankara.

Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, 1899, Dersaadet, İkdam Matbası, s.1399.

Özdemir Kubar, Ö. (2022). Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu Üzerine Rapor. Toplumsal Tarih Akademi, (1), 130-136. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttakademi/issue/75530/1239751>

## Basın ve Edebiyat Dünyasında Orhan Seyfi Orhon'un Yeri (1890-1972)

Pınar Tunç<sup>1</sup>

### Öz

20. yüzyıl Türk edebiyatı ve aynı zamanda basın ve mizah hayatında önemli bir konumda bulunan Orhan Seyfi Orhon'un hayatı, fikri ve edebi şahsiyeti üzerinde durulacaktır. Daha sonra makalede Orhon'un gazetecilik serüveni boyunca yayın hayatına kazandırdığı gazete ve dergilerden söz edilecektir. Son olarak yazarın, şiirleri ile manzum ve mensur eserlerinden bahsedilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Orhan Seyfi Orhon, gazetecilik, mensur eser, şiir, dergi.

### The Place of Orhan Seyfi Orhon in the World of Press and Literature (1890-1972)

#### Abstract

The life, intellectual and literary personality of Orhan Seyfi Orhon, who has an important position in 20th century Turkish literature as well as press and humor life, will be emphasized. Later in the article, the newspapers and magazines that Orhon brought to the publishing life during his journalism adventure will be mentioned. Finally, the author's poems and works in verse and prose will be mentioned.

**Key Words:** Orhan Seyfi Orhon, journalism, prose work, poetry, journal.

#### Giriş

Yakın çağ fikir ve sanatının öncüleri arasında görülen ve Beş Hececiler arasında yer alan şair ve yazar Orhan Seyfi Orhon, Türk edebiyatı dünyasının önemli isimleri arasında yer almaktadır. Orhon, şairliği ve yazarlığı dışında birçok farklı yönüyle de tanınmaktadır. Bunların arasında basın, mizah ve siyasi misyonu da bulunmaktadır. Yazar, bulunduğu her alanda başarı sağlamıştır. Bu makalede ilk olarak Orhan Seyfi Orhon'un hususi ve resmi hayatı, ailesi, öğrenim hayatı, öğretmenliği ve milletvekilliği zamanlarından bahsedilecektir. Daha sonra, yazarımızın fikri ve edebi şahsiyetine değinilecektir. Son kısımda ise Orhan Seyfi Orhon'un gazetecilik geçmişinden, şiirlerinden, manzum ve mensur eserlerinden bahsedilecektir.

---

<sup>1</sup>Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, [pinartunc897@gmail.com](mailto:pinartunc897@gmail.com), ORCID: [0009-0005-1033-5597](https://orcid.org/0009-0005-1033-5597).

### 1. Orhan Seyfi Orhon'un Hayatı

Orhan Seyfi Orhon, 23 Ekim 1890 tarihinde İstanbul Çengelköy'de doğmuştur. Babası Miralay Mehmed Emin Bey, annesi ise Nimet Hanım'dır. Yazarın, şahsi hayatı ve ailesinin hayatına dair kaynak çok azdır. Bununla ilgili en önemli kaynak ise Çocuk Adam'dır. Orhan Seyfi Orhon, bu kitapta nasıl bir evde yaşadığından, hangi yaşam biçimine sahip olduğundan ve tüm aile fertlerinden bahsetmiştir.<sup>2</sup>

Yazar, ilköğrenim hayatına Çengelköy Mekteb-i İbtidâîsi'ne bir süre devam ettikten sonra, 1902 tarihinde gittiği Havuzbaşı Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra yazar, 1905 senesinde Beylerbeyi Rüşdiyesi'ne gitmiştir. Son olarak da Mercan İdadisi'ne gitmiştir.<sup>3</sup> Orhan Seyfi, ilk olarak Darülfünûn'da Mülkiye Mektebi'ne kaydolmuştur. Daha sonra Tıbbiye alanına geçmiş olsa da burayı terk ederek Hukuk Mektebi'ni okumaya karar vermiştir.<sup>4</sup> Yazar yükseköğrenim hayatını burada tamamlamıştır.

Orhan Seyfi Orhon Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra 1914 senesinde bir arkadaşının İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi'ndeki dostlarından ricası üzerine Meclis-i Mebusân'da memurluk görevine başlamıştır. Bu görevi, sıkıntıya gelemeyen mizacından ötürü sürdürme niyetinde olmamıştır. Orhan Seyfi, burada Kavânin Kalemi görevine verilmiştir. Yaşanan siyasi olaylar ve savaş münakaşalarının yaşanması neticesinde Orhon, memurluğunun ilk yıllarında askere alınmıştır. 1915 senesinde askerlik görevine başlayan yazar, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önceki günlerde askerliğini tamamlamış ve Mebusân Meclisi'ndeki görevine tekrar geri dönmüştür.<sup>5</sup> Daha sonra yazar, 1920 yılında Meclis-i Mebusân'ın kapatılmasıyla açıkta kalmıştır.<sup>6</sup>

Orhan Seyfi Orhon, gazeteciliğin yanı sıra aynı zamanda öğretmenlikte yapmaya başlamıştır. 1922-1946 seneleri arasında bazen Yusuf Ziya ile bazen de tek başına birçok gazete ve dergi çıkartmıştır. Ayrıca Harp Akademisi, Harbiye Mektebi

<sup>2</sup> Ali Donbay, *Orhan Seyfi Orhon*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s. 11-13.

<sup>3</sup> Alim Kahraman, "Orhan Seyfi Orhon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 389.

<sup>4</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 20.

<sup>5</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 21-23.

<sup>6</sup> Alim Kahraman, "Orhan Seyfi Orhon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 389.

ve Erenköy Kız Lisesi'nde öğretmenlik yapmıştır.<sup>7</sup> Yazarın, edebiyat derslerini okuttuğu diğer okullar ise Pertevniyal Lisesi, Kadıköy Erkek Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi ve İtalyan Lisesi'dir.<sup>8</sup> İstanbul'un birçok lisesinde uzun yıllar edebiyat öğretmenliği görevini yerine getirmiştir.

Orhan Seyfi, 3 Mayıs 1944'te Ankara'da yapılan komünizmi tel'in mitinginde meydana gelen olaylarla bağlantılı görüldüğü için Bakanlık emrine alınmıştır. Yazar, bu olaydan sonra siyasi hayata atılmaya karar vermiş ve 1946 seçimlerinde milletvekili adayı olmuştur.<sup>9</sup> Yazar, 1946-1950 arası Cumhuriyet Halk Partisi'nden Zonguldak milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir.<sup>10</sup> Orhon, milletvekili seçildiği sıralarda aynı partinin Büyükada İdare Kurulu Üyesi idi. 1946 senesinde Demokrat Parti'nin kurulduğu sıralarda yapılmış olan bu seçimin Orhan Seyfi için milletvekili olmasının yanı sıra diğer bir önemi de arkadaşı olan Enis Behiç ile rakip olması olmuştur. Orhon, milletvekilliği dönemi olan 1946-1950 yılları arası boyunca genellikle bütçe tasarıları ile Emekli Sandığı, İhtiyarlık Sigortası, Gelir Vergisi, Milli Koruma ve Türk Tütünleri Ortaklığı Kanunları hakkında konuşmuştur. Orhan Seyfi, 1950 yılında yapılan seçiminden sonra kaybedince İstanbul'a ve gazetesine geri dönmüştür.<sup>11</sup> Daha sonra Orhon, 1965-1969 arasında Adalet Partisi'nden İstanbul milletvekili olarak görev almıştır.<sup>12</sup>

Gazetelerde köşe yazarlığı da yapan şair 22 Ağustos 1972 tarihinde İstanbul'da yaşadığı dönemde geçirdiği ani bir kalp krizi sonucunda hayata gözlerini yummuştur.<sup>13</sup> Yazar, Zincirlikuyu Asrî Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.<sup>14</sup>

## 2. Orhan Seyfi Orhon'un Fikri Şahsiyeti

Orhan Seyfi'nin yükseköğrenimini bitirip hayata atıldığı dönem Türkiye'nin oldukça zor bir dönemine denk gelmektedir. Dağılma aşamasında olan devletin yaşatılma yollarının arandığı bu dönem, fikir hareketlerine sahne olmuştur. Tanzimat

---

<sup>7</sup> Şerife Taşın, *Orhan Seyfi Orhon'un 1932-1938 Arasında Çıkardığı Dergiler Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2021, s. 18.

<sup>8</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 30.

<sup>9</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 30.

<sup>10</sup> Şerife Taşın, *a. g. e.*, s. 18.

<sup>11</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 30-33.

<sup>12</sup> Şerife Taşın, *a. g. e.*, s. 18.

<sup>13</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 36.

<sup>14</sup> Alim Kahraman, "Orhan Seyfi Orhon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 389.

döneminden sonra sadece fikir hareketi olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi akımlar II. Abdülhamid'in saltanatının sonuna doğru partileşmeye başlamıştır. Bu akımlar, halka yayılmış ve siyasi iktidar üzerinde de baskı kurmayı sağlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile tüm ülkede fikri ve siyasi hareketlilik gözlenmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda hayata atılan Orhan Seyfi, o devrin fikir ve edebiyat akımlarına katılmıştır. O dönemin yeniliklerine de hızlıca ayak uydurmuştur. Dönemin ruhunun hayat sahasını kaplayan ana unsur “üç cereyan” olmuştur. Bu üç cereyan, asrılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Türkçülük akımı, Orhan Seyfi'nin hayatını, fikri ve edebiyat dünyasını şekillendiren cereyan olmuştur. Orhon'un da birçok yazar gibi Türkçülük akımını benimsemesinde etkili olan isim Ziya Gökalp'tir.<sup>15</sup> Orhan Seyfi, Türkçülüğü benimseyen kişilerle tanışmamış olsa da yine de bu yoldan dönmeyip ilerlemeye devam etmiştir. Edebî anlayışının şekillenmesinde de Türkçülük akımının önemli bir yeri vardır.<sup>16</sup>

Orhan Seyfi Orhon, Türkçülük akımını benimsemesindeki nedeni, Türkçü, milliyetçi ve vatansever biri olmasına bağlamıştır. Orhon'un, Çınaraltı'ndaki yazıları bu milli hassasiyetin en önemli örneklerindedir. Sade bir Türkçe ile şiirler yazan Orhon, dil konusunda da Yeni Lisan Hareketi'ne ve Ziya Gökalp'in “Lisanî Türkçülük” programına bağlı kalmıştır.<sup>17</sup>

### **3. Orhan Seyfi Orhon'un Edebi Şahsiyeti**

#### **3.1. Şiirleri**

Orhan Seyfi'nin edebiyata olan ilgisi İktıfat'ta yer alan şiirlere heves etmekle başlamıştır. Bu seçmeler kitabındaki şiirleri ve manzumeleri taklit ederek ilk şiir denemelerini yazmıştır. Orhon'un en eski şiiri “Ö. Seyfeddin” imzalı “Kış Gecelerinde: Neşide-i Davet” şiiridir. Yayımlanan ilk şiiri ise Kehkeşan'daki “Bir Mersiye: Bir Âşiyân İken” şiiridir.

21 Haziran 1917'de Şairler Derneği topluluğun kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Bu derneğin faaliyetleri sonucunda hece vezni önem kazanmıştır. Orhon, hecenin önem kazanmasından sonra “Beş Hececiler” topluluğu içinde kendine yer bulmuştur.

---

<sup>15</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 115-116.

<sup>16</sup> Şerife Taşın, *a. g. e.*, s. 19.

<sup>17</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 118-121.

Orhan Seyfi, II. Meşrutiyet yıllarında ilk aşk şiirleri olan “Bir Şûh İçin”, “Saçlar” ve “Gözlerde Seyahat” şiirlerini yazmıştır. Yazdığı ilk hece şiiri ise “Gönlüm” şiiridir. Milli Edebiyat döneminde yazdığı aşk şiiri ise “Gülle Bülbül Efsanesi” şiiri olmuştur. Aşk ve kadın şairi olarak tanınmasını sağlayan şiiri ise “Türkü” şiiridir. Orhan Seyfi, Cumhuriyet yıllarında da aşk şiirlerini yazmaya devam etmiştir. Bunların arasında “Diyorlar”, ve “Veda” şiirleri vardır.<sup>18</sup> 1919 tarihinde çıkarttığı “Fırtına ve Kar” adlı şiir kitabı aruz ölçüsüyle yazdığı on yedi şiirden meydana gelmiştir.<sup>19</sup> Orhan Seyfi, annesi için de şiirler yazmıştır. Bunların içinde “Annemin Duası” ve “Annemle Hasbihal” şiirleri yer almaktadır. Şiirlerinde yalnızlık ve ümitsizlik temasına da yer vermiştir. Bunun en önemli örneği “O Güzel Kadın İçin” şiiri olmuştur. Orhon, “Çengelköy”, “Telgraf Sokağı” ve “Evimiz” şiirleri ile çocukluk ve gençlik yıllarına ait hatıralardan bahsetmiştir. Eski sevgiliden kalan hatıralardan bahsettiği şiirleri ise “Hatıralar” ve Geldiğin Günün Hatırası” şiirleridir.<sup>20</sup> 1962’de yazdığı “İşte Sevdiğim Dünya” şiiri aruzla Japon “haiku”larından esinlenerek yazılmış bir şiirdir.<sup>21</sup> Orhan Seyfi Orhon, tabiat ve kozmik alemle ilgili olan unsurları sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla birleştirerek şiirler yazmıştır. Bunlardan bazıları, “Bir Şuh İçin”, “İlkbahar”, “Bahar Sabahında”, ve “Yazık” şiirleridir.<sup>22</sup> Orhon, “İstanbul’un Fethi” şiirini Fethin 500. yıl dönümü anısına kaleme alınmıştır.<sup>23</sup> Orhan Seyfi, 1927 senesinde Güneş mecmuasında yayınlanan “Gazimize” adlı şiirini 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal’in 8 yıl aradan sonra ilk kez İstanbul’a gelişi üzerine yazmıştır. Atatürk’ün 10 Kasım 1938’deki ölümü üzerine “Gidiyor” şiirini yazmıştır. Orhon’un ihtiyarlık ve ölüm ile ilgili yazdığı birçok şiir vardır. Bunların arasında “Üç Dünya”, “Ölüm ve İhtiyarlık”, Şairin Ölümü”, “Var Olmak Yok Olmak Meselesi”, “Sonu Yok”, “Dostlara Vasiyet” ve “Yuf Borusu” şiirleri yer almaktadır.<sup>24</sup>

### 3.2. Manzum ve Mensur Eserleri

Orhan Seyfi Orhon’un manzum olarak yazdığı ilk şiir kitabı 1919’da İstanbul’da yayınlanan “Fırtına ve Kar” kitabıdır. İçerisinde 17 manzum şiir

<sup>18</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 122-130.

<sup>19</sup> Alim Kahraman, “Orhan Seyfi Orhon”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 390.

<sup>20</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 133-135.

<sup>21</sup> Alim Kahraman, *a. g. e.*, s. 390.

<sup>22</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 137.

<sup>23</sup> Alim Kahraman, *a. g. e.*, s. 390.

<sup>24</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s.148-154.

bulunmaktadır. Bu kitap aruz vezninin birden fazla kalıbıyla yazılmıştır. Kitabın en tanınmış şiirleri arasında “Sa’dâbâd”, “Tereddüd” ve “Mahalle Evleri” bulunmaktadır. Orhan Seyfi’nin bir diğer şiir kitabı olan “Peri Kızı ile Çoban Hikayesi”, hece ölçüsüyle yazılmış manzum bir hikayedir.<sup>25</sup> “Gönülden Sesler” adlı şiir kitabı 1922 yılına kadarki şiirlerini bir araya getirmiş ve II. Meşrutiyet sonrası yeni tarz hece şiirini temsil etmiştir. Bazı değişikliklerle 1928 ve 1935’te basılmış ve yeni bir düzenlemeyle 1964’te tekrar basılmıştır.<sup>26</sup> Orhan Seyfi, dördüncü şiir kitabı olan Kervan’ı 1935 yılında yayınlamıştır. Bu şiir kitabında aruz ölçüsüyle yazdığı eski manzumeleri ile yeni şiirleri bir arada yer almıştır. Orhon, 1941 senesinde beşinci şiir kitabı olan “O Beyaz Bir Kuştu” adlı kitabı yayınlamıştır. Bu kitapta tüm sevdiği şiirleri bir araya getirmiştir. Bu şiir kitabı eskiye oranla edebiyat dünyasında çok ses getiremeyen manzumeler olarak kabul edilmiştir.

Orhan Seyfi’nin 1951 tarihinde yayınladığı “Hicivler”, İsmet İnönü’ye yönelik siyasi taşlamalardan ibarettir. Hiciv’de yer alan bazı şiirler şu şekildedir: “Merhamet Kıl, Sen Türkçü müsün? Siyasi Ahlakı Bozdun, Bize Kastın Ne? Gölge Etme” gibi şiirler yer almaktadır. Bu şiirler tamamen İsmet İnönü’yü hedef almıştır.

“Şiirler”, Orhan Seyfi’nin ölümünden iki yıl önce yayınlanmıştır. Bu eser 1000 Temel Eser serisi içinde bulunmaktadır. Orhon, 1929 tarihinde çocuklar için yazdığı manzumelerini “Hayat Bilgisi Şiirleri” adını koyduğu bir antolojide yayınlamıştır. Antoloji içerisinde on yedi manzumesi bulunmaktadır. Bu antoloji, Türk harfleriyle hazırlanan ilk kitaplardan biri olmuştur.<sup>27</sup>

Orhan Seyfi’nin, 1941’de yayınlanan Çocuk Adam’ı ilk ve tek romanıdır. Bu kitabın son bölümü 1965’te yayımlanan ikinci baskısında tamamen değiştirilmiştir.<sup>28</sup> Bu kitap, Orhan Seyfi Orhon’un deyişiyle, “gelenekleri içinde yaşayan bir ailenin 1908’den sonra değişikliklere uğrayarak Birinci Dünya Harbi’nin sonuna kadar geçen hayatını” konu edinmiştir.

Orhon, 1957 senesinde mizah hikayelerini bir araya getirdiği “Düğün Gecesi” adlı kitabını yayınlamıştır. Yazar, mizah alanında “Fiske” takma adını kullanmıştır. Bu

---

<sup>25</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 161-162.

<sup>26</sup> Alim Kahraman, *a. g. e.*, s. 390.

<sup>27</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 168-180.

<sup>28</sup> Alim Kahraman, *a. g. e.*, s. 390.



adla kaleme aldığı şiir ve yazılarını “Fiskeler” adı altında bir araya getirmiştir. 1943 yılında yayınlanan “Dün, Bugün, Yarın” adlı kitabında Çınaraltı dergisindeki bazı makaleleri ve fıkraları toplamıştır. Bir diğer fıkraları ve gazeteleri bir araya getirdiği kitabı ise Kulaktan Kulağa kitabı olmuştur. Bu kitabın içerisinde 39 fıkra bulunmaktadır.

Orhan Seyfi'nin yazdığı biyografiler arasında “Abdülhak Hamid, Mehmet Akif, Ziya Gökalp ve Yahya Kemal yer almaktadır. Orhon'un 1938 senesinde yayınladığı “Asrî Kerem” adlı mizah destanı, Kerem ile Aslı'yı modernize ederek değiştirilmiştir. Daha sonra “Kerem ile Aslı” adlı halk hikayesini düzenleyerek daha çok insanın okumasını sağlamıştır.<sup>29</sup>

### 3.3. Yayıncılık Hayatı

Orhan Seyfi Orhon, millî bilincin oluşmaya başladığı devir olan, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemine tanıklık etmiş bir şair ve yazardır. Yazar, bu süreçte tarihî kırılmalarla birlikte edebiyat dünyasında meydana gelen değişimleri de yakından takip etmiştir. Dönemin sosyal, kültürel ve siyasî eğilimleri yazarın yönelimlerini fazlasıyla etkilemiştir. Türkçülüğü benimseyen arkadaşlarıyla tanışması onun bu yönde ilerlemesinde katkı sağlamıştır. Edebî anlayışının şekillenmesinde bu ideolojik yaklaşımın etkisi oldukça büyük olmuştur.<sup>30</sup> Yazar, gazeteci kimliğiyle de birçok çevrede dikkat çekmiştir.

Orhan Seyfi Orhon, basına olan yönelişini şu sözler ile ifade etmiştir:

*Gönülden Sesler'in neşrinden sonra edebiyat, beni sükutî hayâle uğrattı. Çalıştığım bu yeni tarzda muvaffak olduğumu ümid ettiğim ve bunu bitaraf zevattan işittiğim halde mukabilinde hiçbir şey görmedim. Bahusus maişet mecburiyeti omuzlarıma çöktü. Mekteb-i Hukuk'tan çıktıktan sonra 1914'de Meclisi Mebusan Kavanin Kalemine memur olmuştum. Oradan cüz'î bir para alıyordum. Kendimde iyi bir memur olmak için lâzım gelen evsâfî göremiyordum İstanbul'da Hükûmeti Milliye teessüs etdi. Meclisi Mebusan daireleri lağv edildi. Açıkta kaldım. Hiçbir vazifem olmadığı bu sırada mizahî yazılar yazmaya başladım. Bilâhare 'Akbaba' isminde bir mecmua çıkardım. Edebiyat arkadaşım Yusuf Ziya ile müştereken neşrettiğim bu*

<sup>29</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 181-194.

<sup>30</sup> Harun Ceylan, Orhan Seyfi Orhon'un *Fiskeler* Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme, *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmalar Dergisi*, S.12, 2013, s.112.

*mecmua, çok rağbet gördü. Bana memurluktan daha müreffeh bir hayat temin etti. Bunun üzerine memur olmaktan sarfinazar ettim. ‘Akbaba’ dan sonra sırasile ‘Papağan’, ‘Resimli Dünya’, ‘Güneş’, ‘Davul’, ‘Yeni Kalem’ mecmualarını neşrettim (...) şimdiki halde mecmuacılığı meslek ittihaz etmiş bulunuyorum.<sup>31</sup>*

Orhon’un gazetecilik ile ilk teması öğrencilik yılları zamanında olmuştur. Mercan İdadisi’nde okuduğu sıralarda “Arkadaş” isimli bir dergi yayınlamıştır. Bu dergi el yazısıyla hazırlanan bir okul dergisidir<sup>32</sup>. Bu dergi ile ilgili bir Fecri Atı üyesi “Arkadaş” dergisinin çok düzgün ve süslü yazılarla zarifçe yazılmış bir edebi dergi olduğunu söylemiştir.<sup>33</sup>

Gazetecilik alanında ilk ciddi teşebbüsü ise yine öğrencilik yıllarında çıkarttığı “Hıyâbân” dergisi olmuştur. Hıyâbân dergisi iki haftada bir perşembe günleri yayınlanmıştır. Bu dergi “edebi risale” niteliğinde olmuştur. Derginin kurucuları da Elif Hakkı ve İhsan Necat’tır. Hıyâbân dergisi, Şubat 1910 ve 20 Nisan 1920 tarihleri arasında beş sayı olarak yayınlanmıştır. Orhan Seyfi Orhon, Hıyâbân dergisinin kapanmasından sonra şiirlerinden bazılarını Trabzon’daki “Kehkeşân” dergisine göndermiştir.<sup>34</sup>

Orhan Seyfi, Hıyâbân dergisinden “Şehbâl” dergisini yayınlamıştır. Bu dergi baskı tekniğiyle Türk dergiciliğinde önemli bir yere sahiptir. Bu dergi de Orhon, beş şiir yayınlamıştır. 1914 yılında Orhon, Yusuf Akçura’nın müdürlüğünü yaptığı Türk Yurdu dergisinde şiirlerini yayınlamıştır.<sup>35</sup> Yazar, kısa bir süre şiirlerini aruzla yazmıştır ve daha sonra hece ölçüsünü benimsedikten sonra bu şekilde yazmaya devam etmiştir.<sup>36</sup> Orhon, 1917 yılında Yeni Mecmua dergisinde yayınladığı şiirler tanınmasını sağlamıştır ve Hecenin Beş Şairi’nden biri haline gelmiştir.<sup>37</sup> O dönemde heceyle yazan başka şairler de vardır. “Hecenin On Şairi” adlı kitapta, Beş Hececiler’in yanında beş şaire daha yer verilmiştir. Bunlar, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, İbrahim

<sup>31</sup> İbnilemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930, s. 1291.

<sup>32</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s.

<sup>33</sup> Şerife Taşın, *a. g. e.*, s. 21.

<sup>34</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 41-44.

<sup>35</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 44-46.

<sup>36</sup> Şükran Kurdakul, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 470.

<sup>37</sup> Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 934.

Alâattin Gövsa, Şükûfe Nihal Başar, Halide Nusret Zorlutuna'dır. Yine aynı kitapta Yusuf Ziya ile ilgili de değerlendirme yapılmıştır.<sup>38</sup>

Yazar, Yeni Mecmua dergisinin ilk sayısında "Gözlerde Seyahat" adlı şiiriyle kendisine yer bulmuştur. Daha sonra diğer sayılarda kadın, güzellik, aşk, tabiat ve milli hisleri anlatan 12 şiir yayınlamıştır. Yine Muallim Ahmet Halit tarafından yayınlanan ve bir magazin dergisi olan "Türk Kadını" dergisine de şiirler vermiştir. Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç'ın çıkarmış olduğu "Şair" dergisinde şiir, hikâye ve yazı yayınlamıştır. Orhon'un 1919 yılında şiirlerini yayınladığı bir diğer dergi "Büyük Mecmua" dergisidir. Dergide ayrıca hece vezniyle yazdığı "Peri Kızı ile Çoban Hikayesi" adlı manzume yer almaktadır. Orhan Seyfi, 10 Haziran 1921'de "Yeni Eğlence" adında haftalık bir mizah gazetesi çıkarmıştır. Bu dergi sadece 4 sayı olarak çıkmıştır. Bu gazete kapandıktan sonra Orhon, Suphi Nuri'nin "Yarın" dergisinde mani, türkü ve tiyatro fantezileri yayınlamıştır.<sup>39</sup> Yazarın, 1922'de yayımlanan Gönülden Sesler kitabı beklentilerini karşılamayınca şiiri ikinci plana atmıştır. Aydede ve Âyine dergilerinde başladığı mizah yazarlığını, Yusuf Ziya ile 1922 tarihinde birlikte çıkarttıkları Akbaba'da sürdürmüştür.<sup>40</sup> 1924-1927 yılları arasında Papağan ve Yeni Kalem'i yayınlamıştır.<sup>41</sup> Papağan, Orhon'un tek başına çıkardığı ilk mizah gazetesidir. Bu gazete, başlangıcından itibaren devam ettirdiği yazı ve resimlerdeki serbest tavrı sebebiyle mahkeme tarafından cezalandırılmıştır. Cezalandırıldıktan sonra yayın politikasında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Papağan gazetesi, otuz yedinci sayısında tamamen kapanmıştır. Orhan Seyfi Orhon, 1924-1926 yılları arasında bir çocuk gazetesi olan "Resimli Dünya" gazetesini çıkarmıştır. 16 sayfa olarak basılan gazetenin içinde resimli yazılar, hikâye, fıkra, masal ve bilmeceler yer almaktadır. Bu gazete yirmi bir sayı çıkmıştır. 1927'de sanat ve edebiyat dergisi "Güneş" mecmuasını yayınlamıştır. Bu dergi sadece 8 sayı yayınlanabilmiştir. Orhon, 10 Ağustos 1908 tarihinde resimli eğlence gazetesi olan "Karagöz" gazetesinde yazı yazmıştır. Her sayının kapağında Karagöz ve Hacivat'ın karşılıklı konuşmaları yer almıştır.<sup>42</sup>

<sup>38</sup> *Hecenin 10 Şairi*, Akbaba Yayını, İstanbul, 1943, s. 111.

<sup>39</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 48-54.

<sup>40</sup> Alim Kahraman, "Orhan Seyfi Orhon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 390.

<sup>41</sup> Şerife Taşın, *a. g. e.*, s. 21.

<sup>42</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 70-83.

Bacanağı Yusuf Ziya Ortaç ile birlikte dört ayrı gazete ve dergi yayınlamıştır. 23 Haziran 1932 tarihinde edebi, ilmi, siyasi ve haftalık gazete olan Edebiyat Gazetesi'ni çıkarmıştır. Bu gazetede Batı edebiyatından yapılan tercümelere de yer verilmiştir. Orhan Seyfi, Yusuf Ziya Ortaç ile 1933 yılında “Yeni Gazete” adlı günlük bir gazete çıkarmışlardır. Yine Yusuf Ziya ile 1935 yılında sanat ve edebiyat dergisi olan “Ayda Bir” dergisini çıkarmıştır. Sadece on beş sayı sürmüş ve 1 Kasım 1936 yılında yayın hayatına son vermiştir. Bu derginin kapanmasından kısa bir süre sonra yine Yusuf Ziya Ortaç ile 20 Mart 1937 tarihinde siyaset, ilim ve sanat dergisi olan “Her Ay” dergisini çıkarmıştır. Bu dergi yedi sayıdan oluşmuştur. 1938 yılında Orhon, son olarak bacanağı Ortaç ile haftalık resimli dergi olan “Her Şey” dergisini çıkarmıştır. Yazar, 9 Ağustos 1941 tarihinde Türkçülük ideolojisine bağlı olan “Çınaraltı” dergisini çıkarmıştır. Orhon, Çınaraltı dergisinin sunuş yazısı niteliğinde olan “İdeal” isimli makalesinde derginin yayın felsefesinin Türkçülüğün yeniden canlandırılması olduğunu belirtmiştir. Bu dergi, haftalık “Türkçü Fikir ve Sanat Mecmuası” adıyla yayınlanmıştır. Çınaraltı dergisinde çok fazla sayıda yazarın makalesi yer almaktadır. Derginin ilk yayın dönemi, 15 Temmuz 1944 tarihli yüz kırk altıncı sayısı ile sona ermiştir. Kısa bir süre sonra Yusuf Ziya Ortaç'ın tekrar yazmaya başlaması ile Çınaraltı gazetesi şeklinde yayınlamaya başlamıştır. Ancak yalnızca dört sayı yayınlanarak 16 Eylül 1944 yılında kapanmıştır. Çınaraltı dergisi Türk milliyetçiliğini savunmuş ve siyasi iktidarın baskısı karşısında tarafsız bir tavır göstermiştir. Orhan Seyfi, 1946 yılında son gazetesi olan fikir ve edebiyat gazetesi olan “Yeni Çağ” gazetesini yayınlamıştır.<sup>43</sup>

### **Sonuç**

Orhan Seyfi, 1890 yılında İstanbul'da doğmuştur. Çengelköy'de yaşadığı dönemde şairliğini besleyecek duyguları gelişmeye başlamıştır. Gençlik yıllarında yaşadığı aşklar, II. Meşrutiyet döneminden itibaren yayınladığı şiirlerde kendini göstermiştir. Daha sonra Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde birçok aşk şiiri yazmıştır. Orhon, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Meclis-i Mebusan'da memur olarak göreve gelmiştir. Memuriyet görevinden

---

<sup>43</sup> Ali Donbay, *a. g. e.*, s. 85-107.

ayrıldıktan sonra basın-yayın, fikir ve edebiyat hayatında kendini göstermeye başlamıştır.

1919 yılında yayınladığı Fırtına ve Kar isimli şiiriyle edebiyat dünyasında kendine yer bulmuştur. Orhan Seyfi, Ziya Gökalp'i tanıdıktan sonra hece ölçüsüyle yazdığı Peri Kızı il Çoban Hikâyesi ile dönemin ünlü şairleri arasında yer almıştır.

Orhon da Ziya Gökalp'i tanıdıktan sonra Türkçülük düşüncesinin yerleşmiş olması önemlidir. Şüphesiz bu konuda kendisinin milliyetçi ve Türkçü olmasının da etkisi büyüktür. 1941-1944 yılları arasında çıkardığı Çınaraltı dergisi, Türkçülük ideolojisinde eriştiği noktayı göstermesi açısından önemli bir konumdadır.

Orhan Seyfi'nin şöhreti yakalamasındaki en büyük pay Gönülden Sesler'e ait olmuştur. 1922 yılında bacanağı Yusuf Ziya Ortaç ile yayınladığı Akbaba ve 1924 yılında yayınladığı Papağan da onun kariyerinde önemli bir yere sahip olmuştur.

1951 yılında yayınladığı Hicivler adlı eseri İsmet İnönü'yü hedef aldığı bir kitaptır. Orhan Seyfi Orhon, yaşamı boyunca yayınlamış olduğu eserlerle edebiyat dünyasına çok fazla şiir, manzum ve mensur eser, gazete ve dergi bırakmıştır. Orhon'un, 22 Ağustos 1972'de hayata veda etmesi edebiyat, basın ve siyasi çevreler tarafından yankı uyandırmıştır.

Orhan Seyfi Orhon, Türk edebiyatı tarihinde önemli bir mevkiye erişmiş şair, Türk basınına büyük hizmet etmiş gazeteci ve yazar, Türkçülük ideolojisine bağlı kalarak fikri ve siyasi hayatını sürdürmüş bir milliyetçidir.

### **Kaynakça**

Ceylan, Harun, Orhan Seyfi Orhon'un Fiskeler Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme, *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmalar Dergisi*, S.12, 2013, s.111-127.

Donbay, Ali, *Orhan Seyfi Orhon*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2009.

*Hecenin 10 Şairi*, Akbaba Yayını, İstanbul, 1943.

İnal, İbnilemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930.

Kahraman, Alim, "Orhan Seyfi Orhon", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, 2007.

Kurdakul, Şükran, *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989.

Özkırımlı, Atilla, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1982.

Taşın, Şerife, *Orhan Seyfi Orhon'un 1932-1938 Arasında Çıkardığı Dergiler Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.